

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

ÉVNEGYEDES FOLYÓIRAT
A MAGYAR HADI TÖRTÉNETÍRÁS
FEJLESZTÉSÉRE

Pósán László

A dunai flotta szerepe Nicolaus von Redewitz
határvédelmi terveiben

Bona Gábor

A honvédsereg hősi halált halt tisztjei
1848/1849-ben II. (M-Zs)

Kurucz Ádám

Vitéz Csörgey Károly tábornok
pályafutása

Az alapítás éve
1888

A HADTÖRTÉNETI INTÉZET ÉS MÚZEUM FOLYÓIRATA

QUARTERLY OF MILITARY HISTORY

Journal of the Institute and Museum
of Military History

Established in 1888

Editor in Chief László Pászti

Editor Gréta Somogyi, Zsófia Medgyesy

Editorial Board

János B. Szabó, Tibor Balla, Gábor Bona,
Attila Bonhardt, Norbert C. Tóth, István Czigány,
Tamás Csikány, Pál Germuska, Róbert Hermann
(President), Csaba Horváth, Miklós Horváth,
Gyula Kedves, József Kelenik, Katalin Mária
Kincses, Gábor Kiss, Balázs Lázár, Ferenc
Lenkefi, Roland Maruzs, Kálmán Mészáros, Imre
Okváth, Ferenc Pollmann, Gergely Pál Sallay,
Sándor Szakály, Norbert Számvéber, László Tóll,
János Varga J., László Veszprémy

Special Consultants

Gábor Ágoston, Tibor Hajdu, György Markó,
Géza Pálffy, Erwin A. Schmidl, Vladimír Segeš,
Ferenc Tóth

Published by the Institute and Museum
of Military History of
the Ministry of Defence
29/B Kerepesi út Budapest 1087 Hungary
Postal address: PO Box 431, Budapest H-1438

Editorial and Publishing Office

29/B Kerepesi út Budapest 1087 Hungary
Postal address: PO Box 431, Budapest H-1438

E-mail:

hadtortenelmi.kozlemenyek@gmail.com

Electronic version:

<https://epa.oszk.hu/00000/00018>

Subscription fee

4800 HUF annually, 1200 HUF quarterly

Distribution

Magyar Posta Rt.

Business and Logistics Centre

Subscription abroad

Hírlapterjesztési Központ

1 Orczy tér Budapest H-1089 Hungary

Postal address: Budapest H-1900

E-mail: hirlapelofizetes@posta.hu

MILITÄRGESCHICHTLICHE MITTEILUNGEN

Vierteljahresschrift des Instituts und
Museums für Militärgeschichte

Gründungsjahr: 1888

Chefredakteur: László Pászti

Redakteur: Gréta Somogyi, Zsófia Medgyesy

Redaktionskomitee

János B. Szabó, Tibor Balla, Gábor Bona,
Attila Bonhardt, Norbert C. Tóth, István
Czigány, Tamás Csikány, Pál Germuska, Róbert
Hermann (President), Csaba Horváth, Miklós
Horváth, Gyula Kedves, József Kelenik, Katalin
Mária Kincses, Gábor Kiss, Balázs Lázár, Ferenc
Lenkefi, Roland Maruzs, Kálmán Mészáros, Imre
Okváth, Ferenc Pollmann, Gergely Pál Sallay,
Sándor Szakály, Norbert Számvéber, László Tóll,
János Varga J., László Veszprémy

Beratungsausschuss

Gábor Ágoston, Tibor Hajdu, György Markó,
Géza Pálffy, Erwin A. Schmidl, Vladimír Segeš,
Ferenc Tóth

Herausgegeben vom Institut und Museum
für Militärgeschichte des Ministeriums
für Landesverteidigung
29/B Kerepesi út Budapest 1087 Hongrie
Adresse postale: PO Box 431, Budapest H-1438

Redaktion und Verlagsbüro

29/B Kerepesi út Budapest 1087 Hongrie
Adresse postale: PO Box 431, Budapest H-1438

E-Mail-Adresse:

hadtortenelmi.kozlemenyek@gmail.com

Internetversion:

<https://epa.oszk.hu/00000/00018>

Abonnement

4800 HUF/Jahr, 1200 HUF/Vierteljahr

Vertrieb

Magyar Posta Rt.

Geschäfts- und Logistikzentrum

Abonnement für das Ausland im Büro für Zeitungsabonnements

Hírlapterjesztési Központ

1. Orczy tér Budapest H-1089 Ungarn

Postanschrift: H-1900 Budapest,

E-Mail: hirlapelofizetes@posta.hu

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

Az alapítás éve
1888

137. ÉVFOLYAM • BUDAPEST • 2024. 3. SZÁM

A HADTÖRTÉNETI INTÉZET ÉS MÚZEUM FOLYÓIRATA

E SZÁMUNK MUNKATÁRSAI

Bodnár Krisztián, levéltáros (MNL BAZVL Sátoraljaújhelyi Fióklevéltár); *Bona Gábor*, DSc; *Cseh József*, PhD, levéltáros (Hadtörténelmi Levéltár); *Hegedűs Annamária*, könyvtáros (Hadtörténelmi Könyvtár); *Juhász Balázs*, PhD, egyetemi docens (ELTE, Új- és Jelenkori Egyetemes Történelmi Tanszék); *Juhász Péter*, PhD, tudományos munkatárs (MTA-DE Magyar Nyelv- és Névtörténelmi Kutatócsoport); *Kurucz Ádám*, főlevéltáros (MNL BAZVL); *Mohácsi Zoltán*, könyvtáros (Hadtörténelmi Könyvtár); *Pósán László*, PhD, egyetemi tanár (DE TI); *Somogyi Gréta*, PhD, szerkesztő (Hadtörténelmi Intézet); *Szabó-Zsoldos Gábor*, PhD, adjunktus (NyE TFI); *Tóssér Márton*, PhD, történész

A rezüméket és a tartalomjegyzékeket *Márkus Andrea* (francia), *Medgyesy Zsófia* (angol), *Nasinszky Dezső* (orosz) és *Zachar Viktor* (német) fordította.

A Szerkesztőség kéziratot nem őriz meg és nem küld vissza!

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

A Hadtörténelmi Intézet és Múzeum folyóirata

Az MTA IX. Osztály Hadtudományi Bizottsága által „A” kategóriába sorolt, referált folyóirat

Főszerkesztő: *Pászti László*

Szerkesztő: *Somogyi Gréta*, *Medgyesy Zsófia*

Szerkesztőbizottság:

B. Szabó János, *Balla Tibor*, *Bona Gábor*, *Bonhardt Attila*, *C. Tóth Norbert*, *Czigány István*, *Csikány Tamás*, *Germuska Pál*, *Hermann Róbert* (a szerkesztőbizottság elnöke), *Horváth Csaba*, *Horváth Miklós*, *Kedves Gyula*, *Kelenik József*, *Kincses Katalin Mária*, *Kiss Gábor*, *Lázár Balázs*, *Lenkefi Ferenc*, *Maruzs Roland*, *Mészáros Kálmán*, *Okváth Imre*, *Pollmann Ferenc*, *Sallay Gergely Pál*, *Szakály Sándor*, *Számvéber Norbert*, *Tóll László*, *Varga J. János*, *Veszprémy László*

Tanácsadó testület:

Ágoston Gábor, *Hajdu Tibor*, *Markó György*, *Pálffy Géza*,
Erwin A. Schmidl, *Vladimír Segeš*, *Tóth Ferenc*

Kiadja: a HM Hadtörténelmi Intézet és Múzeum

A kiadásért felel: a HM Hadtörténelmi Intézet és Múzeum parancsnoka

© Szerzők, fordítók, szerkesztők, HM Hadtörténelmi Intézet és Múzeum, 2024

Szerkesztőség és kiadóhivatal:

1087 Budapest, Kerepesi út 29/B. Postacím: 1438 Budapest, Pf. 431.

E-mail: hadtortenelmi.kozlemenyek@gmail.com

Megjelenik negyedévenként. Előfizetési díj: egy évre 4800,- Ft, negyedévre 1200,- Ft

Előfizetésben terjeszti:

a Magyar Posta Zrt. Hírlap Üzletág. Előfizethető közvetlenül a postai kézbesítőknél, az ország bármely postáján, Budapesten a Hírlap Ügyfélszolgálati Irodákban és a Hírlapterjesztési Központban (1089 Budapest VIII., Orczy tér 1., postacím: 1900 Budapest, tel.: 06-1-477-64-06).

További információ: 06-80-444-444; hirlapelofizetes@posta.hu

Az egyes folyóiratszámok megvásárolhatók a kiadónál: konyv@mail.militaria.hu

KÖZLEMÉNYEK

PÓSÁN LÁSZLÓ

A DUNAI FLOTTA SZEREPE NICOLAUS VON REDEWITZ HATÁRVÉDELMI TERVEIBEN

1386. február 15-én Krakóban rokonaival és kíséretével együtt megkeresztelték Jogaila (Jagelló) litván nagyfejedelemet, aki három nappal később – az 1385. augusztus 14-én megkötött krewói szerződés értelmében – feleségül vette Hedvig (Jadwiga) lengyel királynőt, őt magát pedig március 4-én II. Ulászló néven Lengyelország királyává koronázták.¹ A lengyel–litván unióval a Baltikumtól egészen a dél-ukrajnai sztyeppéig terjedő hatalmas uralmi terület jött létre, amely a nyugati határrészeket és a tengerpartot leszámítva lényegében minden oldalról körbevette a Német Lovagrend államát. De a litván nagyfejedelem lengyel királlyá koronázása súlyos identitásválságot is okozott a lovagrend számára. Azzal, hogy 1386-ban az addig pogány litván uralkodó katolikus hitre tért, és ígéretet tett népe megkeresztelkedésére is, a pogányokkal és skizmatikusokkal szemben a latin kereszténységet védő keresztes lovagrend legitimitása is megkérdőjeleződött, hiszen innentől kezdve Poroszországnak *de iure* keresztény szomszédai lettek. Az egyház igaz keresztények közötti, jogszerű házasságnak ismerte el Jogaila és Hedvig frigyét, és a pogányság elleni küzdelem élharcosának nevezte az új lengyel királyt.² Így a Német Lovagrend propagandája, mely szerint a litvánok csak a lengyel trón megszerzése érdekében, színleg lettek katolikusok, de valójában megmaradtak pogánynak, ezért a kereszténység érdekében továbbra is szükséges harcolni ellenük, nagyon kevés hitre talált Európában.³ II. Ulászló király viszont már 1387-ben azzal érvelt, hogy a Német Lovagrend ellenséges magatartása komoly akadályt jelent a kereszténység litvániai megszilárdításában.⁴

A lengyel király politikai propagandájának ellensúlyozására, és a lovagrend fő feladata, a pogányokkal szembeni küzdelem hangsúlyozására a nagymester felvetette annak lehetőségét, hogy a keresztes lovagok a törökkel szemben is készek lennének felvenni a harcot. 1391-ben Balga (Veszenoje) komturja⁵ a nagymester követeként arról

¹ Gersdorf 1957. 81. o.; Grodecki – Zacharowski – Dąbrowski 2011. 623–629. o.; Hellmann 1986. 19–34. o.; Kasekamp 2010. 25. o.; Tuchenhagen 2009. 24. o.; Vardys 1988. 2–3. o. – A lengyel történetírásban a Piast-házi I. (Lokietek) Ulászlótól megkülönböztetésül Jagellót II. Ulászlóként említik, az ő litván keresztneve a fiánál már kvázi családnévként (Jagelló-ház) jelenik meg.

² Drabina 1994. 161–173. o.

³ Boockmann 1975. 50–52. o. és Rütther 2013. 52. o.

⁴ CEV I. Nr. 6a.

⁵ Tisztviselő a Német Lovagrendben, egy-egy szerzetesi-lovagi rendház előjárója, s mint ilyenre a rendházhoz tartozó birtokok igazgatása, a rendház hatósugarába eső területek közigazgatása, bizo-

érdeklődött Zsigmond magyar királynál, hogyan szerezhetne a lovagrend valahol Szerbia földjén birtokokat, hogy harcolhasson a Balkánon a török ellen.⁶ Az oszmán hatalom fennhatósága azonban ekkor már Szerbia jelentős részére kiterjedt, és 1390-ben már a magyar határokat támadta, így a Német Lovagrend esetleges balkáni szerepvállalása és szerbiai birtokszerzése lekerült a napirendről. A török támadásra válaszul Zsigmond a következő években (1391, 1392, 1393, 1394 és 1395) katonai ellenakciókat indított, hogy Magyarország előterében a meggyengült balkáni államokból vazallus ütköző zónát hozzon létre, és a török támadásokat lehetőleg az országhatároktól távol, ezeken a vazallus területeken tartóztassa fel.⁷

Azt követően, hogy a török elleni nagyszabású kereszties hadjárat Nikápolynál (1396) súlyos vereséggel végződött,⁸ Zsigmond Magyarország déli határainak megerősítése mellett döntött. Királyi kézbe vette az al-dunai határváratokat, és elrendelte azok megerősítését, sőt újabb várak építését is. Védelmi szempontból ugyanis hatalmas vízfelületével és mocsaras partjaival a Duna jelentette a legfontosabb határvonalat, ami egy külső támadás esetén jelentősen megnehezítette a támadó fél katonai tevékenységét.⁹ Zsigmond átszervezte a déli területek katonai irányítását,¹⁰ a törökkel szembeni védekezés erősítése céljából létrehozta az ún. telekkatonaság (*militia portalis*) intézményét,¹¹ és ebbe a sorba illeszkedett az az elképzelése is, hogy a déli határok egy részének védelmére a Német Lovagrendet nyerve meg. Felkínálta a nagymesternek a Barcaságot (ahonnan 1225-ben II. András király kiűzte a lovagokat), hogy Erdély délkeleti határát a lovagrend védelmezze a törökkel szemben.¹² A nagymester válaszlevele azonban egyértelművé tette, hogy a lovagrend ekkor a kereszténység védelmének feladatát nem a török elleni harcban, hanem az északnyugati orosz területek felé irányuló katonai fellépésben látta.¹³ Azt követően, hogy néhány évvel a nikápolyi csata után, 1402-ben Bajazid török szultán megsemmisítő vereséget szenvedett a Kelet-Európa addigi nagyhatalmát, az Arany Hordát szétzúzó közép-ázsiai türk hódítótól, Timurtól (ő maga is fogságba esett, és ott is halt meg), az oszmán állam pedig anarchiába süllyedt és darabokra hullott (1405),¹⁴ megszűnt a magyar határokat fenyegető török veszedelem. Ezzel együtt a 15. század első évtizedében lekerült a napirendről a Német Lovagrend Ma-

nyos ügyek esetén bíraskodás, továbbá mint szerzetes lovagra s eljárójára legfontosabbként a katonai funkciók ellátása hárult. Balga (Veszenoje) komtursági székhely (vár) volt.

⁶ CDP IV. Nr. 101.

⁷ Ágoston 2014. 265. o.; Engel 1998. 561–577. o.; Rázsó 1973. 411–412. o.

⁸ Attya 1943.; Bárány 2006. 146–149. o.; Bell 1996. 18–22. o.; Brauner 1876.; Hóvári 1998. 578–582. o.; Wertner 1925. 31–62., 213–253. o.

⁹ B. Szabó 2017. 257. o.

¹⁰ Kristó 1994. 79–80. o. és Pálffy 1996. 167. o.

¹¹ Borossy 1971. 15–63. o.

¹² CDP VI. Nr. 49.

¹³ Uo. Nr. 50.

¹⁴ Fodor 2015. 34. o. és Matuz 1990. 40. o.

gyarországra hívásának kérdése is. Az Oszmán Birodalom széthullása lehetővé tette Zsigmond számára, hogy a déli határoknál helyreállítsa a vazallus államok rendszerét.¹⁵

I. Mehmed (1413–1421) közel egy évtizednyi belháború után, a 15. század második évtizedében újból egyesítette az Oszmán Birodalmat, de ez már csak feleakkora volt, mint a Timurtól elszenvedett vereség előtt.¹⁶ A korábbi nagyság visszaállítása érdekében Kis-Ázsiában és a Balkánon egyaránt igyekezett kiterjeszteni hatalmát.¹⁷ A török fokozódó katonai jelenléte a Balkánon azt eredményezte, hogy Boszniában és Havasalföldön egyaránt a szultán fennhatóságát elismerő erők kezébe került a politikai hatalom, és ezzel komoly rések keletkeztek a magyar korona által létrehozott balkáni vazallus államok rendszerén.¹⁸ Különösen Havasalföld kiesése jelentett komoly veszteséget a magyar védelmi rendszer szempontjából. Azt követően, hogy 1419 februárjában Zsigmond hazatért Konstanzból, hadat vezetett az Al-Dunához, hogy Havasalföldet ismét a magyar korona fennhatósága alá vonja, és elűzze a törökkel szövetséges II. Dan vajdát. Ezt a célját nem sikerült elérnie, a hadjárat egyedüli sikere az volt, hogy elfoglalta a Havasalföldhöz tartozó Szörény várát, amit beillesztett a magyar déli határvédelmi rendszerbe.¹⁹ 1421-ben az I. Mehmed szultán halálát követő hatalmi harcokat kihasználva II. Dan havasalföldi fejedelem újból a magyar korona vazallusa lett, de uralmát csak sorozatos magyar hadjáratokkal (1423, 1425, 1426, 1427) lehetett biztosítani.²⁰

A balkáni vazallus államok rendszerének fenntartása mellett, azok ingatag helyzete miatt, elengedhetlenné vált a déli határok megerősítése, egy olyan határvédelmi rendszer kiépítése, amely hosszú távon képes ellenállni a törökök nyomásának.²¹ A délvideki határvárakat (Halmás/Almâj, Krassóvár/Caraș, Haram/Stara Palanka, Illyéd/Ilidia, Orsova/Orșova, Szörény/Turnu Severin) Zsigmond megerősítette, és újakat is építtetett (Borzafő/Bârzava, Drankó/Crencova, Librasd/Liborajdea, Miháld/Mehadia, Pozsezsín/Pojejana, Szinice/Svinită, Pét/Pecz, Sztanilóc/Stanioucz, Goryn/Gura-Văii, Szentlászlóvár/Pescari és Háromtorony/Zynicze/Tricule).²² A Nándorfehérvár/Belgrad és Szörény közötti határszakaszon a kikötőhelyek és révek felügyeletére, biztosítására 1430-ra 11 új vár épült.²³ Egy 1424. október 16-án kelt oklevél tanúsága szerint Zsigmond csapatokat vezényelt a Délvidékre, hogy segítsenek a Duna melletti új várak építésében és a meglévők megerősítésében.²⁴ Az így megerősített kikötő- és átkelőhelyeknek

¹⁵ Ágoston 2014. 265–267. o. és Engel 2000. 63. o.

¹⁶ Matuz 1990. 43. o.

¹⁷ Ágoston 2014. 263. o.

¹⁸ Uo. 267. o.; Mályusz 1984. 111. o.; Petrovics 2006. 11. o.

¹⁹ Engel – Kristó – Kubinyi 2005. 157. o.

²⁰ Ágoston 2014. 267. o.

²¹ Pálffy 1996. 167. o.

²² Feneșan 2016. 13. o. és Teicu 2009. 74–114. o.

²³ Engel 1987. 67. o. és B. Szabó 2017. 256. o.

²⁴ HO I. Nr. 205. és Rusu 2003. 71. o.

azért volt nagy jelentőségük, mert az Al-Duna széles mocsara, vízjárta ártere más helyeken szinte lehetetlenné tette a folyón való átjutást.²⁵

A magyar védelmi stratégiában a délvidéki szerb várak is fontos szerepet kaptak. Zsigmond elképzelése szerint ezek az erősségek, különösen Nándorfehérvár és Galambóc (Golubac) magyar ellenőrzés alá kerülése tette volna lehetővé a királyság hatékony védelmét a török támadásokkal szemben. De ezekre a várakra támaszkodva a magyar korona könnyebben biztosíthatta volna befolyását és hatalmát a Balkánon is, elsősorban Szerbiában és Havasalföldön. Ezekről a váraktól függött, hogy a török fenyegetés árnyékában meddig sikerül fenntartani a balkáni vazallus országok rendszerét, a magyar királyok ellenőrzése alatt álló ütköző zónát Magyarország és az Oszmán Birodalom között. 1426 májusában Zsigmond egyezményt kötött Stephan Lazarevič szerb fejedelemmel, aki magyarországi birtokok, valamint unokaöccse, Georg Brankovič öröklési jogának elismerése fejében elfogadta azt, hogy a halála után a Duna melletti kulcsfontosságú várak a magyar korona fennhatósága alá kerüljenek.²⁶ 1427. július 19-én meghalt Lazarevič fejedelem, és ezzel érvénybe lépett az előző évben kötött szerződés. 1427 nyarának végétől Zsigmond hozzálátott a Duna jobb partján álló szerb várak birtokba vételéhez. Nándorfehérvárnál ez zökkenőmentesen sikerült, Galambóc váránál azonban már nem. A vár kapitánya 12 000 aranyforintot követelt a kapuk megnyitásáért, és amikor ezt Zsigmond megtagadta, a Szerbia keleti részeit ekkorra már meghódító II. Murad szultánnak adta át pénzért a várat. Magyarország ezzel közvetlenül a török birodalom szomszédja lett, attól egyedül csak a Duna választotta el. Galambóc török kézre kerülésével komoly rés keletkezett a déli védelmi rendszerben.²⁷ Ezekről a fejleményekről 1427. szeptember 27-én Zsigmond levélben tájékoztatta Beaufort bíborost.²⁸ A török kézre került Galambóccal szemben, a Duna bal partján, a magyar oldalon, közvetlenül a folyó melletti hegy tetején Szentlászlóvár néven rövid időn belül egy új kővárat építtetett, ahonnan szemmel tarthatták a túloldali török csapatmozgásokat.²⁹

A déli határok védelmének megerősítéséhez kapcsolódóan vetette fel ismételten Zsigmond a Német Lovagrend Magyarországra hívásának tervét. 1426. július 2-án írt levele szerint, ahogy 1397-ben, úgy most is a dél-erdélyi határok védelmét szerette volna a lovagokra bízni, egészen a Vaskapuig.³⁰ Utóbb azonban módosíthatott elképzelésén, mert a további források már nem erről a tervről szóltak, hanem arról, hogy a Szörényi bántság területére eső, a Vaskaputól nyugatra húzódó dunai határszakasz védelmére szerette volna megnyerni a lovagrendet – oda, ahol maga is a legtöbb erőfe-

²⁵ B. Szabó 2017. 258. o.

²⁶ Mályusz 1984. 116. o. és Veszprémy 2008. 283–302. o.

²⁷ Engel 2000. 67. o.; Pálosfalvi 2010. 7. o.; Veszprémy 2008. 284. o.

²⁸ RTA IX. Nr. 61.

²⁹ Ágoston 2014. 168. o.; Engel 1977. 156. o.; Petrovics 2006. 14–16. o.; Teicu 2009. 114. o.; Matei – Uzum 1973. 141–156. o.

³⁰ ZSO XIII. Nr. 808.; Documente I/2. Nr. 451.; Kemény 1846. 98–99. o.

sztítést tette a határvédelem megerősítésére.³¹ 1427. április 9-én írt levelében Zsigmond azt kérte a Német Lovagrend nagymesterétől, hogy küldjön valakit Magyarországra, aki az udvarában tartózkodó állandó lovagrendi követtel, Nicolaus von Redewitz lovaggal együtt megnézi az adományként nekik szánt szörénységi területeket az Al-Duna mellett.³² Hosszas tárgyalások után végül 1429 tavaszán a Német Lovagrend vezetése úgy döntött, hogy elvállalja Magyarországon az al-dunai határ védelmét. Július végén két vagy három tucat keresztes lovag érkezett Zsigmond udvarába, és a következő hónapban Von Redewitz vezetésével átvették a király által rájuk bízott szörénységi várakat és a hozzájuk tartozó területeket.³³ 1429 októberében vagy novemberében Von Redewitz lovag egy jelentést készített a nagymester számára a rájuk bízott határvárak és őrhelyek állapotáról, és arról, hogy milyen javaslatot tett a királynak ezek megerősítésére, helyőrségének, fegyveres erejének növelésére. A lovasok, gyalogosok, számszeríjszók és tüzérek létszámának emelésére vonatkozó javaslatában külön foglalkozott a dunai hajóhad és az ahhoz szükséges legénységi állomány kérdésével.³⁴

Az európai hadviselésben már az ókortól ismert volt a folyami hajóhadaknak az a legfontosabb szerepe, hogy a folyók mentén támogassák, s ha kell, szállítsák a szárazföldi csapatokat, folyamatos határőrizetet lássanak el a vizeken, megakadályozzák a rabló és támadó erők átkelését, fellépjenek az ellenséges hajókkal szemben, és ellenőrizzék a határvidék személy- és áruforgalmát.³⁵ A modern kori motorizált hadseregek megjelenéséig a nagyobb hadjáratok általában a folyóvölgyekhez kötődtek, hiszen a csapatok ellátását és mozgását a vízen, illetve a mellette futó természetes útvonalakon lehetett biztosítani. A határfolyók önmagukban is jelentősen megnehezítették a rajtaütésszerű támadásokat, mivel az átkelés jelentős előkészületeket és nagy mennyiségű technikai eszközt (hajókat, tutajokat, esetleg hajóhidat) igényelt, s az átkelés sem történhetett bárhol. Ez a körülmény különösen fontossá tette a folyami flották létét.³⁶ A középkorban a Magyar Királyság és a Balkán-félszigeten Bizánc, majd a 14. századtól Szerbia között a Duna jelentette a határt, amelyen már a 11. század elejétől, a magyar államalapítástól szolgáltak folyami hajósok, ún. királyi naszádosok, akik mint katonáskodó fegyveres szabadok, bizonyos kiváltságokkal rendelkeztek.³⁷ 1336. december 13-án Károly Róbert megerősítette a dunai hajósok korábbi privilégiumait, melyek alapján a folyón vámmentesen, szabadon kereskedhettek, de háború esetén az addigi szokás szerint kell a hajóikon és dereglyéiken királyi (azaz folyami fegyveres) szolgálatot teljesíteniük.³⁸

³¹ RI XI/1. Nr. 6830. és *Mályusz* 1984. 117. o.

³² RI XI/1. Nr. 6887.

³³ OBA Nr. 5171. és *Pósán* 2021b. 123. o.

³⁴ OBA Nr. 27837.

³⁵ *Fischer* 1992. 99. o. és *Stehkämper* 1992. 51. o.

³⁶ *Keegan* 1993. 299–315. o.

³⁷ *Szentkláray* 1885. 33–49. o.

³⁸ „...in eorum navibus propriis et carinis [...] et cum ipsis nautis Pestiensibus regalia nostra servicia modo consveto exercere debante debentes...” AO III. Nr. 213.

Az Anjou királyoktól örökölt dunai flotta a török balkáni térnyerésének következtében Luxemburgi Zsigmond uralkodása idején vált különösen fontossá. Amikor a magyar király 1390-ben és 1391-ben az 1389. évi rigómezei (Kosovo Polje/Amselfeld) vesztes ütközet után a törököknek behódolt Szerbia ellen vezette seregét, a hadjáratokban a dunai hajósoknak is fontos szerep jutott, ahogyan a következő években (1392, 1394, 1395) a Duna havasalföldi szakaszán folyó harcokban is.³⁹ 1412-ben a Nándorfehérvártól délkeletre, a Duna jobb partján, a Morava torkolatánál fekvő Szendrő (Smederevo) vára melletti csatában a magyarok és a törökök egyaránt használtak hajókat is.⁴⁰ A dunai flotta katonai, határvédelmi jelentőségét felismerve Zsigmond a hajók és a rajtuk szolgáló matrózok számának gyarapítására törekedett.⁴¹ Ezt elősegítette az a körülmény, hogy Szerbia keleti és déli részeiről egyre többen húzódtak a török elől északra, a magyar határok közelébe és a Magyar Királyságba, és közülük verbuválódott a dunai sajkás vagy naszádos katonaság jelentős hányada.⁴² A konstanzi zsinat idején Zsigmond kapcsolatba került németalföldi hajóépítőkkal. 1417-ben holland hajóácsokkal 8 *galliotte* típusú folyami/tavi hajót készíttetett a Konstanzból való távozásának ceremóniájára.⁴³ A *galliotte* a gályánál kisebb, 20–30 méter hosszú, 3–4 méter széles, 16–20 evezős, csekély merülésű hajó volt.⁴⁴ Úgy tűnik, hogy az uralkodó elégedett lehetett a németalföldi mesterek munkájával, mert nem sokkal később már azzal bízott meg flandriai hajóépítőket (*navifactores de Flandria*), hogy Magyarország déli, dunai határvidékének vízi védelmére 22 hajót építsenek. A hajóácsok Passauban építették fel a kért vízi járműveket, melyek a Dunán leúszva jutottak el Magyarországra.⁴⁵

1427 áprilisában a bajor hercegnek írt levelében Zsigmond úgy fogalmazott a török elleni terveiről, hogy Isten segítségével ellenőrzése alá fogja venni a Dunát.⁴⁶ Ugyanebben a hónapban azt kérte a Német Lovagrend nagymesterétől, hogy küldjön az ország déli határához folyami hajósokat és kormányosokat a török elleni harcokhoz.⁴⁷ Amikor 1427 nyarán a magyar király az Olt-folyótól keletre, Nagy-Havasalföldön (Magna Valachia, Munténia) háborúzott a törökkel, hogy megsegítse vazallusát, II. Dan fejedelmet, hajókat is felvonultatott a Dunán. A milánói herceg 1427 augusztusában írt levele szerint a hadjárat során Zsigmond sok hajóját és hajósát veszítette el, amikor a törökök a folyón megtámadták a magyar hajókat és gályákat.⁴⁸ Ugyanebben a hónapban Velence – értesülve a magyar dunai flottát ért veszteségekről – békeajánlattal fordult

³⁹ Engel 2000. 58. o. és Szentkláray 1885. 49–50. o.

⁴⁰ Gömörý 1895. 239. o.

⁴¹ Szentkláray 1885. 50. o.

⁴² Rókay 1991. 51. o.; Szakály 1991. 12–13. o.; Pálffy 1996. 168. o.

⁴³ ZSO VI. Nr. 177.

⁴⁴ Szanka 2022. 102. o.

⁴⁵ ZSO VI. Nr. 2565.

⁴⁶ „...mit der hilfe gotes die Tunow wider einzuznemen...” RTA IX. Nr. 29.

⁴⁷ RI XI,1. Nr. 6887.

⁴⁸ „...in arreptione navium et galearum suarum...” Documenti diplomatici Nr. 212.

Zsigmondhoz. Dalmácia feletti fennhatóságának elismerése fejében kész volt hajóépítő mestereket küldeni Magyarországra.⁴⁹ Ilyen feltétellel Zsigmond nem kötött békét, és nem kért a velencei hajóácsokból. Az elveszített dunai hajókat minden bizonnyal magyarországi, zömmel szerémségi szerb hajóépítők pótolták a Duna–Száva közén nagy mennyiségben kitermelhető tölgyfákból.⁵⁰

A Duna jobb partján álló szerb várak feletti ellenőrzés megszerzését Zsigmond kulcsfontosságúnak tartotta a határvédelem szempontjából. Azt követően, hogy Lazarevics szerb fejedelem halála (1427. július 19.) után Galambóc kapitánya pénzért átadta a várat a töröknek, 1428-ban a magyar király a Duna-parti erősség elfoglalására indult, amellyel szemben, a folyó túlsó oldalán még az előző évben felépíttette Szentlászlóvárat. Galambóc és a vele szemben emelt új magyar vár jelentőségét méretük és erősségük mellett elsősorban az adta, hogy a Vaskapu után a törökök lényegében legközelebb csak ott tudtak átkelni a Dunán, mert a folyó sodrása itt még olyannyira lassú volt, hogy a két part között egy viszonylag nagy sziget is elterült. 1411-ben például egy portyázó török csapat is itt kelt át a folyón.⁵¹ Különösen jó dunai átkelőhely volt a Szentlászlóvár és a tőle alig 15 kilométerrel nyugatra fekvő Pozsezsín között, amiről még a Magyarországra érkezett német lovagrendi kontingens előjárója, Nicolaus von Redewitz is megemlékezett az 1429 őszen írt levelében.⁵² Galambóc és vele szemben Szentlászlóvár egyaránt közvetlenül a folyó mellett magasodó sziklákra épült. Tőlük nyugatra, mielőtt belépett volna a Déli-Kárpátok és a Szerb-érchegység közötti szorosba, a Duna még lassan folyt, és lerakta hordalékát. Az ebből képződött szigetet *Moldovaner Insul* néven a II. József császár korabeli (18. század vége) ún. Első Katonai Felmérés is részletesen ábrázolta.⁵³

Ez a sziget kedvező lehetőséget kínált a folyón való átkelésre, és fontos állomáshelyet jelentett a magyar hajók számára, amelyek 1428-ra számban és fegyverzetben egyaránt fölénybe kerültek a török hajókkal szemben. A magyar dunai naszádok ágyúkkal, tüzérsséggel rendelkeztek, amivel a törökök még nem. Amikor 1428-ban Zsigmond ostrom alá vette Galambóc várát, jelentős hajóhaddal vonult fel. Hajói szurokkal (gyűjtőanyagokkal), ágyúval, hajítógépekkel és más fegyverekkel voltak felszerelve.⁵⁴ Ezek az ágyúnaszádok nem egyszerűen a folyó egyik partjáról a másikra szállították az ostromló csapatokat, hanem a folyóról a vár falait is támadták, tevékenyen részt vettek a harcokban. Galambóc ostroma a török felmentő seregnek köszönhetően ugyan

⁴⁹ *Wakounig* 1990. 47–80. o.

⁵⁰ *Végh* 2016. 32. o.

⁵¹ ZSO III. Nr. 692.

⁵² „...czwuschen den beiden hewsern, als Sand Ladislaen und Possesin, ist eyn gute feere...” OBA Nr. 27837.

⁵³ *Snider* 2021. 51. o.

⁵⁴ „...pixidibus, seu bombardis, balistisque et aliis ad id conquisitis ingeniis...” CDH X/7. k. Nr. 295.

kudarccal zárult,⁵⁵ de minden korábbinál jobban bizonyította, hogy a Duna vonalának katonai ellenőrzésében és védelmében nélkülözhetetlenek a folyami naszádok és gályák.

A galambóci kudarc jelentősen megnehezítette a déli határ védelmét. A magyar határt itt közvetlen szomszédságban állandó török őrség kémlelte, a folyóparton pedig legalább 100 török hajó horgonyzott, amelyek bármikor kifuthattak.⁵⁶ Emiatt Zsigmond már 1428 őszén egy újabb hadjáratot tervezett a következő évben Galambóc elfoglalására, és ehhez mesteremberek, kézművesek Magyarországra küldését kérte Frigyes brandenburgi örgróftól.⁵⁷ Feltehetően folyami hajóépítésben jártas szakemberekre volt szükség, olyanokra, akik nagyobb, mélyebb merülésű, fedélzettel rendelkező, ostromágyúk hordására is alkalmas gályákat tudtak építeni. A déli határvidék magyar és szerb hajóácsai elsősorban kis bárkákat, és legfeljebb 22–24 méter hosszú, 3,5–4,5 méter széles, fedélzet nélküli, lapos fenekű, kis merülésű, egyárbocos, kb. tucatnyi evezős, gyors naszádot építettek, amelyek orrába egy kiskaliberű, általában negyvenfontos ágyút (*cerbottana*) állítottak.⁵⁸ Ez csak vízi csatákra volt alkalmas, folyóról történő várostromra, várfalak támadására már kevésbé. Nagyobb merülésű, erősebb bordázatú, fenéksúllyal rendelkező, vastagabb palánkozású, akár több nagy, általában 50–100 fontos ágyúval (*bombarda*) is rendelkező, sokkal több fegyverest szállítani képes, 35–45 méter hosszú, 5–6 méter széles, 40 evezős (az evezőket általában két vagy három ember húzta), vitorlás nagy hajókat Magyarországon nem tudtak építeni. A nagy hajókhoz szükséges hosszú deszkák előállításához nem rendelkeztek megfelelő szerszámokkal, eszközökkel, sem pedig a deszkák megmunkálásához nélkülözhetetlen szakmai tudással. A hosszú hajódeszkák készítéséhez speciális fűrészek kellettek, ehelyett a magyar hajóépítő mesterek fejszével készítettek jóval rövidebb deszkákat.⁵⁹ Nem véletlen, hogy a Német Lovagrend nagymesteréhez 1427. május 3-án írt levelében Zsigmond azt kérte, hogy a lovagok adjanak segítséget a török elleni határvédelemhez szárazon és vízen (*krieg zuwasser und zulang*), küldjenek Magyarországra 20 hajóépítő mestert (*czweinczig schiffmacher*), a hajókat irányítani tudó kormányosokat (*schifhouptleute*), 800 vagy 1000 folyami hajózásban jártas fegyveres matrózt (*schifkinder*), halászkat és két jó erődépítőt (*item czwene gute Bolwerkmeister*). Mindezek fejében a király kész volt az eddig csak zálogba adott Neumark tartományt végleges tulajdonként a lovagrendnek adományozni.⁶⁰ Július 4-én keltezett levelében Zsigmond megismételte előbbi kérését, illetve kérte a nagymestert, hogy küldjön kereskedéssel foglalkozó polgárokat Danzigból (Gdańsk) és Thorn (Toruń) városából.⁶¹ De a Poroszországból jövő mestereket nem-

⁵⁵ Mályusz 1984. 116. o.

⁵⁶ Jireček 1918. 165. o.

⁵⁷ RI XI/1. k. Nr. 7136.

⁵⁸ Óváry 1885. 762. o.

⁵⁹ Takáts 1904. 81–82. o.

⁶⁰ OBA Nr. 4759.

⁶¹ Uo. Nr. 4787.

csak a nagyobb merülésű és méretű gályák készítéséhez lehetett volna igénybe venni, hanem a széles, kis merülésű hajók építéséhez is, mert a lovagrendi államban a Visztula-delta térségében, ahol a folyóágak nemegyszer csak alacsony vízmélységűek voltak, teherszállításra hosszú (20–22 méter), széles (3,5–4,5 méter) és lapos aljú, ún. Prahm vagy Prahme típusú hajókat használtak. Ezeket hosszú evezőkkel hajtották, és nem is mindig volt árbocuk.⁶²

A magyar király a dunai hajóknak a csapat- és utánpótlás szállítása, vagy a közvetlenül harcoló, várostromban résztvevő feladatokon túl további szerepet is szánt. Egy nagy, támadó, szárazföldi haderőnek a Duna jobb partjára, azaz a török által ellenőrzött oldalra történő gyors átjuttatását is ezekre épített hajóhíddal képzelte el. Zsigmond egy török elleni támadó hadjárat előfeltételét jelentő hajóhid építésében is a Német Lovagrend szakértelmére és tudására kívánt támaszkodni. Az 1428. október 9-én a nagymesterhez írt levelében kifejezetten kérte, hogy a Magyarországra jövő lovagrendi kontingens tagjai között feltétlenül legyen ott Hans von Ratibor hidépítő mester, mert a tudására nagy szükség lesz, amikor a keresztény hadak a Duna török oldalára akarnak támadást indítani.⁶³ Április 17-én újabb levelet írt a nagymesternek, amelyben ismételten sürgette Hans von Ratibor Magyarországra küldését.⁶⁴ Egy évvel később, 1429. április 17-én Zsigmond levelében tájékoztatta a nagymestert, hogy három évre szóló békét kötött a törökkel, és megköszönte, hogy elküldte hozzá Hans von Ratibor hidépítő mestert.⁶⁵ Egy 1429 novemberében kelt oklevél arról számolt be, hogy a magyar király azt kérte a Poroszországból jött mestertől, hogy tanítsa meg az ő embereinek, miképpen kell a Dunán hajókra építve hidat készíteni.⁶⁶

Amikor a Német Lovagrend vezetése 1429 tavaszán ígert mondott Luxemburgi Zsigmond ajánlatára, és elvállalta Magyarország déli, dunai határa egy részének védelmezését, a korábbi levelezések és a királyi udvarban tartózkodó állandó követe, Nicolaus von Redewitz lovag jelentései alapján tisztában volt azzal, hogy a magyar uralkodó milyen kitüntetett szerepet szánt a védekezésben (és támadásban egyaránt) a folyami hajóknak. De a Német Lovagrendnél is komoly hagyományai voltak a visztulai hajók katonai célú alkalmazásának. A grünwaldi/tannenbergi csatát (1410) követően

⁶² Domzál 2006. 127. o.; Ossowski 2004. 88–93. o.; Witthöft 2002. 478. o.

⁶³ OBA Nr. 4989.; RI XI, 2. Nr. 7132.

⁶⁴ RI XI/2. k. Nr. 7215. – Az nem volt véletlen, hogy a magyar király a Német Lovagrendtől kért hidépítésben jártas szakembert, mert a lovagok a Poroszországot a Dunához hasonló nagyságú, délről északra átszelő Visztulán az országrészek közötti összeköttetést elsősorban hajóhidakkal oldották meg. A 15. század első negyedében több oklevélben is megemlékeztek egy-egy hajóhid építéséről valahol a Visztulán. 1422. június 17-én például Thorn városából jelentették a nagymesternek, hogy összeállítottak egy hajóhidat. OBA Nr. 3770. Ugyanebben az évben, szeptember 7-én Schwetz (Świecie) városánál épült hajóhid. OBA Nr. 3911.

⁶⁵ „...wir danken auch [...] daz du vns meister Hansen, deinen Bleidenmeister, gesandt...” CEV I. Nr. 1348.

⁶⁶ „...ouch begeret der here romische konig serr meister hansen des bleidenmeisters, das her en underweise wie man brucken mache ober die Thune uff schiffen...” OBA Nr. 5215.

például a lovagrend székhelyének, Marienburgnak (Malbork) a védelmezésében a Nogat folyó (valójában a Nogat nevű Visztula-ág) felől 400 hajós, ún. *Schiffskinder* is részt vett.⁶⁷ A katonai feladatokat vállaló visztulai hajósok zsoldot kaptak, és a 15. század során mindvégig a Német Lovagrend szolgálatában álltak.⁶⁸ Háborús időkben a számuk magasabb, békében alacsonyabb volt. Zsigmondnak a nagymesterhez írt, 1429. július 30-ai levele szerint a Poroszországból jövő lovagrendi kontingens július végén érkezett meg Magyarországra, Pozsonyba, ahol az uralkodó tartózkodott. Innen Von Redewitz vezetésével és több királyi tisztségviselő kíséretében indult tovább a Délvidékre, hogy birtokba vegye az adományként kapott szörényési várakat és területeket.⁶⁹ A király egyúttal kérte a nagymestert, hogy küldjön még több fegyverest és kézműveseket is. 1429. szeptember 9-én már azt írta a nagymesternek, hogy tisztségviselői az ígért várakat és földeket hiánytalanul mind átadták von Redewitznek és társainak, s biztosította a lovagrend előljáróját, hogy minden támogatást megad a Magyarországra jött lovagoknak.⁷⁰

1429 őszén, októberben vagy novemberben (a pontos dátumot nem ismerjük) Von Redewitz egy jelentést készített a lovagrendi vezetés számára a rájuk bízott Duna-menti várak és őrhelyek állapotáról, és arról, hogy milyen javaslatot tett a királynak e várak megerősítésére, fegyveres erőinek növelésére.⁷¹ Beszámolóját az al-dunai védvonal Olténia felől következő első erősségével, a közvetlenül a folyó mellett álló Szörény várával kezdte, amit Zsigmond még 1424-ben újjáépíttetett és megerősíttetett. Itt a vár átvételekor 200 gyalogos és 40 számszeríjász szolgált.⁷² Von Redewitz jelentése szerint 1429-ben Szörény váránál – ahonnan az al-dunai határvédelem kezdődött – egyetlen hajó sem állomásozott, ezért ide mintegy 100 evezőssel (akik egyúttal fegyveresek is voltak) 6 naszád hadrendbe állítását javasolta.⁷³ A dunai határvédelem következő eleme egy kb. 1,7 kilométer hosszú, 0,5 kilométer széles Saan nevű sziget volt (amit később a török nevéen, Ada Kalehként ismertek) Szörény és Orsova között, ez utóbbihoz közelebb, attól kb. 3 kilométerre keletre. A neve törökül „erődszigetet” vagy „szigeti várat” jelentett, mert a 18. században a Habsburg hatalom valóban komoly erődítményt építtetett rajta. A II. József kori katonai térképeken *Insul Orsova* néven szerepelt. Luxemburgi Zsigmond korában a szigeten még nem állt vár (legfeljebb csak cölöpkerítéssel védett őrhely), az minden bizonnyal a folyót ellenőrző magyar hajók kikötője, támaszpontja volt. Von Redewitz jelentése szerint ott 216 fő szolgált.⁷⁴ Ez vélhetően 216 hajóst,

⁶⁷ *Ekdahl* 1973. 250–251. o.

⁶⁸ *Regesta* I. Nr. 1394., 1398., 1434., 1493.

⁶⁹ „...nu senden wir sie itezunt in dem namen gotis sich der slosser czu underwinden...” RI XI/2. k. Nr. 7349.

⁷⁰ RI XI/2. k. Nr. 7409.

⁷¹ OBA Nr. 27837.

⁷² „Das huws Severyn hat 200 person und 40 schutzzen...” OBA Nr. 27837.

⁷³ „...zu 6 nazaden hundert man oder rudrer...” OBA Nr. 27837.

⁷⁴ „...die insyl Saan hat 216 person...” OBA Nr. 27837.

azaz kb. 22 hajót jelentett. (A sziget, ami évszázadokon át az Al-Duna feletti fennhatóság fontos katonai őrhelyeként szolgált, ma már nem létezik: a Vaskapu duzzasztógát és erőmű megépítésével 1972-ben víz alá került.) Az itt állomásozó hajókat a lovagrend kevésnek találta, és Von Redewitz további 20 naszád hadrendbe állítását javasolta 200 evezőssel.⁷⁵ A Vaskapunál is volt egy kiépített katonai őrhely, de 1429 őszén az üresen állt, ahogyan Szörény várától a Dunán felfelé egy másik, Szent Péter nevű őrhely, valamint egy harmadik, néven nem nevezett űrposzt is.⁷⁶ A Dunán felfelé haladva a Szörény utáni következő várban, Orsovában 60 gyalogos, 30 lövész és további 260 ember szolgált. Ez utóbbiak Von Redewitz jelentése szerint mindent megcsináltak, amit mondtak nekik (azaz kétkezi munkát végeztek), de ők maguk is bármikor készek voltak a harcra. Minden bizonnyal dunai hajósokról volt szó, akik a szokásos napi tevékenységük mellett katonáskodtak.⁷⁷ Ez a létszám legalább 26 hajót jelentett, amit a lovagok további 10 naszáddal javasoltak megnövelni, de nem Orsova váránál, hanem annak közelében, a folyón felfelé, egy Pecz nevű őrhelynél, ahol 32 hajós (azaz három naszád) és 20 számszerijász szolgált.⁷⁸

Úgy tűnik, hogy a Zsigmond-korban a déli, dunai határvidéken két különböző méretű naszád is ismert és használatos volt. Szörény váránál Von Redewitz lovag 6 naszáddal és 100 hajóssal akarta erősíteni a védelmet, ami azt jelentette, hogy egy hajóhoz legalább 16 ember tartozott. A hajósok és hajók számára vonatkozó további lovagrendi javaslatokból viszont arra következtethetünk, hogy a 15. század első harmadában volt egy kisebb méretű naszád is. Ehhez csak 10 evezős tartozott, és nem 18, mint később, a 16. században, amikor a dunai naszádok mérete már hasonló lett egy *gallioté*-hoz.⁷⁹ A helyi hajóácsok vélhetően ezt a kisebb típust tudták nagyobb számban és gyorsabban előállítani, ezért számolt von Redewitz lovag is az előterjesztésében döntően ilyen naszádokkal.

A Dunán felfelé haladva a következő várban, Szinicében az említett jelentés alapján 40 gyalogos és 6 számszerijász szolgált, de a Német Lovagrend megítélése szerint ide is szükséges lett volna 6 naszádot telepíteni 60 evezőssel.⁸⁰ A szomszédos Sztanilóc várának helyőrsége 36 fegyveresből állt, és a lovagok ide is terveztek 20 evezőssel 2 naszádot hadrendbe állítani.⁸¹ Von Redewitz jelentése szerint, amikor a lovagrend átvette a déli, szörénységi dunai határszakasz védelmét, Saan szigetnél, Orsovánál és Pecznél

⁷⁵ „...in dem werd zu Saan sollen steen 20 nazaden, macht 200 man oder rudrer...” OBA Nr. 27837.

⁷⁶ „Vaskapu, das huws ist wuste”; ill. „Sente Peters huws ist wuste. Ken Severin obir is eyn huws und ist wuste...” OBA Nr. 27837.

⁷⁷ „...260 sulcher knechte, di do thun müssen alles das man sie heisset, und sien ouch weerhaftig...” OBA Nr. 27837.

⁷⁸ „Czu Peczschen sien 32 personen und 20 schutzen [...] 10 nazaden ouch gen Pecz hutten mogen, dorynne 100 person...” OBA Nr. 27837.

⁷⁹ *Dezsényi* 1957. 243. o.

⁸⁰ „...dasselbs 6 nazaden zu hut des portes, doreczu gehoren 60 person...” OBA Nr. 27837.

⁸¹ „...sollen zu hut sein zwo nazaden, in den 20 man und rudrer sein sollen...” OBA Nr. 27837.

együtt 51 hajóval és 508 fegyveres naszádosossal számolhatott. Ezt további 44 hajóval és 480 hajóssal kívánta megerősíteni Szörény és Sztanilóc között. Erre a kb. 60 kilométernyi határszakaszra összesen 95 hajót és 988 naszádot szeretett volna szolgálatba állítani. Ezekon kívül a török legfontosabb dunai erődítményével, Galambóc várával szemben, Szentlászlóvárnál is lennie kellett magyar hajóknak, hogy az ellenség váratlan átkelési kísérleteit, támadásait még a vízen megakadályozzák és visszaverjék. A várhoz közeli jó átkelőhely miatt a vízi erő jelenléte itt elengedhetetlen volt, de az itteni magyar naszádok és naszádosok számáról sajnos nem rendelkezünk információval. Von Redewitz lovag sem közölt semmilyen adatot az itteni viszonyokról, ezért arra következtetünk, hogy Szentlászlóvárnál és környékén elegendő számú dunai hajóval számolhatott. Egy burgundiai nemes, Bertranden de la Brocquière 1433-ban Magyarországon járva arról számolt be, hogy Galambócnál 100 török hajó állomásozott.⁸² Ez alapján joggal feltételezhető, hogy a Duna magyar oldalán, Szentlászlóvár térségében is hasonló számban lehettek naszádok. A Német Lovagrend védelmére bízott határszakasz Szörénytől Haram váráig tartott, de Von Redewitz jelentése arra nem tért ki, hogy Szentlászlóvártól Haramig a lovagok hány hajóval számolhattak, vagy szükségesnek ítélték-e azok számának növelését.

Azt, hogy Luxemburgi Zsigmond uralkodása idején a dunai határ egészénél mekkora volt a folyami flotta, sajnos nem tudjuk, de Haramtól felfelé (amely már kívül esett a Német Lovagrend védelmére bízott határszakaszon) még minden biztonnal számos hajó és naszádos szolgált. A lovagrendi határvonalon 140–150 hajó állt rendelkezésre, a Haram és Nándorfehérvár közötti folyószakaszon pedig a fél évszázaddal későbbi, Hunyadi Mátyás korából származó adatokból visszakövetkeztetve 100–120 naszádot feltételezhetünk. Egy 1479. évi itáliai követjelentés szerint Mátyás uralkodása idején, tervszerű flottafejlesztésnek köszönhetően, 364 különböző méretű hajó alkotta a magyar dunai haderőt, amely háború esetén 10 000 katonát, azaz egy egész hadsereget képes volt szállítani. A Duna mentén a déli határnál a flotta mellett 5000 könnyűlovas is szolgált. A Mátyás korabeli viszonyok között a magyar haderő rendkívül mozgékony volt, ami komoly stratégiai és taktikai előnyt biztosított. Ütőképességét fokozta az is, hogy a dunai hajóhad a harci célokra épített naszádok és gályák mellett kifejezetten teherszállító egységekkel is rendelkezett. Ezek a bárkák nagy mennyiségű gerendával, vastag deszkával, karókkal, kötelekkel, láncokkal voltak megrakva, melyekből a parton rövid idő alatt egy 7000–8000 főnyi sereg befogadására alkalmas, árkokkal, sáncokkal megerősített faerődöt lehetett felépíteni, amit – ha már nem volt rá szükség – szétszedtek, és egy újabb helyen állítottak fel. Ehhez a bármikor felállítható erősséghez 40 ágyú tartozott, és a folyó felől folyamatosan 16 jól felfegyverzett hajó védte.⁸³ Mátyás halála (1490) után erősebbé és állandóbbá vált a török fenyegetés,

⁸² *Veszprém* 2008. 284. o.

⁸³ *Óváry* 1884. 509–511. o. és *Szentkláray* 1885. 69. o.

ezért a déli végvárakban folyamatosan állomásozó katonaságot fizetéssel, élelmiszerekkel, hadianyaggal kellett ellátni, és a korábban többnyire még időlegesen katonáskodó naszádosok is egyre inkább állandó szolgálatban álltak. Ez olyan folyamatos kiadási tételt jelentett a kincstár számára, ami a korabeli, középkor végi Európa más országaiban még nem volt jellemző. 1511-ben, II. (Jagelló) Ulászló magyar király idején a Szörénységben – ahol közel egy évszázaddal korábban a Német Lovagrend akart jó és hatékony határvédelmet kiépíteni – 700 lovas, 400 gyalogos és 1100 hajós szolgált, azaz nagyjából annyi, amennyi a Zsigmond-korban is volt.⁸⁴

A naszádok és a naszádosok számának növelése mellett a Magyarországra érkezett német lovagrendi csapat vezetője az al-dunai hajók hadrafoghatóságának hatékonyságát is erősíteni akarta. Források hiányában a 15. századi dunai flotta hajósainak jogállására, társadalmi státusára csak Károly Róbert király 1336. december 13-ai,⁸⁵ valamint II. Lajos 1525. július 25-én kiállított kiváltságlevelei alapján következtethetünk,⁸⁶ mert mindkét okiratban lényegében korábbi előjogokat erősítettek meg az uralkodók. A naszádosok egy kiváltságolt katonáskodó társadalmi csoportot alkottak, akiknek az egymás közötti vitás ügyeikben saját elöljáróik, az ún. vajdák ítéleztek, tehát külön bíráik voltak.⁸⁷ Ha másokkal kerültek perbe, a bíróság előtt a nemesekkel azonos jogok illették meg őket, melyek közül a legfontosabb az volt, hogy letartóztatni őket csak bűncselekményben való tettenérés esetén lehetett. Mentessültek a királyi rendkívüli hadiadóktól, de földjeik után a földesurat illető adót és járadékokat meg kellett fizetniük, robotszolgáltatásra azonban már nem lehetett őket kötelezni. Ha egy naszádos nem rendelkezett földdel, telekkel, azaz nem állt földesúri fennhatóság alatt, hanem valamelyik városi jogú településen élt, az adott város polgáira vonatkozó adót kellett megfizetnie. Békeidőben a hajóikon (amelyek valójában a korona tulajdonát képezték) vámmentesen szállíthattak különböző árukat, de a király parancsára bármikor kötelesek voltak a határvárakba élelmiszert, felszerelést, hadianyagot szállítani. A király tulajdonát képező naszádok javítására, karbantartására a hajósok számára a kincstár biztosított szurkot, fát és egyéb szükséges hozzávalókat. Háború idején hadi szolgálatot láttak el a Dunán, és erre az időre fizetést, ún. rendes zsoldot kaptak.⁸⁸ Egy 1511. évi feljegyzés szerint a dunai naszádosok évente 5 aranyforint értékű juttatást kaptak a kincstártól: 2 forintot pénzben, 2 forint értékű sót és 1 forint értékű posztót.⁸⁹ A dunai határvédelemben szolgáló hajósok elsősorban kereskedők, iparosok és földművesek voltak, akik szükség esetén katonai feladatokat is elláttak. Megélhetésüket nem a zsoldként kapott pénz vagy egyéb juttatás biztosította, hiszen csak időszakosan

⁸⁴ Kubinyi 1978. 201. o.

⁸⁵ AO III. Nr. 213.

⁸⁶ A kiváltságlevelet közli: *Szentkláray* 1885. 369–372. o., Nr. 1.

⁸⁷ Pálffy 1994. 80. o.

⁸⁸ *Szentkláray* 1885. 369–372. o., Nr. 1.

⁸⁹ Kubinyi 1978. 197. o.

katonáskodtak. Az a pénz és természetbeni juttatás (só, posztó), amit ilyenkor kaptak, lényegében kieső munkájuk ellentételezését jelentette.

Nicolaus von Redewitz ezzel szemben folyamatosan szolgáló, kizárólag a katonáskodásból élő folyami haderőt képzelt el, és ehhez igazítottan tervezte úgy, hogy egy naszádos havi zsoldja 3 aranyforint legyen.⁹⁰ Az összeg megállapításánál a magyarországi árak és megélhetési költségek mellett figyelembe vehette azt is, hogy Poroszországban a Német Lovagrend mennyit fizetett a hadi szolgálatot ellátó hajósoknak. 1410-ben a lengyel–litván sereg által ostromlott Marienburg védelménél a parancsnoki tisztséget betöltő Heinrich von Plauen heti 1 márka (2 aranyforint), azaz havi 4 márka (8 aranyforint) zsoldot fizetett a viztulai hajósoknak.⁹¹ Nyilvánvaló, hogy ez a magas összeg összefüggésben állt az akkori kiélezett, válságos helyzettel, de ettől eltekintve is igaz, hogy a zsold mértéke Poroszországban jóval magasabb volt, mint Magyarországon. Von Redewitz számításai szerint az általa javasolt határvédelmi fejlesztések és változtatások, valamint azok fenntartásának költségei évente 314 822 aranyforintra rúgtak.⁹² Száz évvel később, az 1525. évi számadás szerint a déli végvárak katonaságának és az 1100 dunai hajósok zsoldja egy évre 83 004 forint volt, azaz alig több, mint 26%-a annak az összegnek, amit a lovagrend csak a szörénységi határszakaszra tervezett.⁹³ Az a határvédelmi rendszer, s azzal együtt az a dunai flotta, amit a lovagok vezetője elképzelt és megpróbált megvalósítani a felügyeletére bízott kb. 150 kilométer hosszú határszakaszon, jelentősen meghaladta a Zsigmond-kori Magyarország pénzügyi lehetőségeit. Az igényelt 314 822 aranyforint a kincstár éves bevételének tetemes részét, közel harmadát tette volna ki.⁹⁴ Zsigmondnak viszont a királyság többi határvidekének védelmére is kellett pénz, nem is beszélve egyéb háborús kiadásokról, mint például a husziták elleni harcok költségeiről.⁹⁵ Annyi pénzt, amennyit igényeltek volna, a lovagok soha nem kaptak. Von Redewitz 1432. március 7-én írt levelében azt panaszolta a nagymesternek, hogy Zsigmond nem tartotta be a pénzre tett korábbi ígéretét, ezért a Német Lovagrend nem tudja a Duna mentén a megfelelő védelmi képességeket kiépíteni.⁹⁶

A szörénységi határszakasz várainak parancsnokai a Német Lovagrend Magyarországra jött lovagjai közül kerültek ki. A várparancsnoki tisztséget nem betöltő lovagok többsége Szörény várában kapott feladatot. Ebből, valamint a dunai flotta fejlesztésére tett javaslatokból arra következtethetünk, hogy a Német Lovagrend az al-dunai határ védelmének súlypontját Szörényre és a Vaskapu térségére helyezte, és a nagy haderőt felvonultató török támadások legfontosabb útvonalának, a Duna vízi útjának az ellen-

⁹⁰ „...iglichem ein monad 3 fl.” OBA Nr. 27837.

⁹¹ *Ekdahl* 1973. 250–251. o.

⁹² OBA Nr. 27837.

⁹³ *Kenyeres* 2022. 250. o.

⁹⁴ *Engel* 1993. 28. o.

⁹⁵ *Engel* 2000. 69. o.

⁹⁶ OBA Nr. 5999.

őrzését tartotta a legfontosabbnak.⁹⁷ A Duna ezen szakaszán csak magas vízállás esetén lehetett biztonságosan áthaladni, ami általában évi 80–90 napot jelentett, a további időben a sziklák, kiálló szirtek, kőpadok miatt csökkenteni kellett a hajók merülését, és ez a körülmény ellehetetlenítette a támadók vízi úton történő utánpótlását. De abban az esetben is, ha egy támadó török had a Dunán való átkelést fejebb, Galambócnál tervezte, az átkeléshez szükséges számú hajót Szörénynél és a Vaskapun keresztül kellett odavinnie. Ezt alapvetően a tavaszi hóolvadás, illetve a nyár eleji ún. zöldár időszakára kellett ütemeznie, amikor magas volt a vízállás. A magyar határvédelem szempontjából ez a néhány hónap jelentette a kritikus időszakot, és Von Redewitz elképzelései szerint már itt, Szörénynél, ahonnan a dunai határ kezdődött, mindenféle török vízi szállítóhajót fel kellett tartóztatni, és ezzel megghiúsítani bárminemű támadást. A magyar dunai flottának a növelésére tett javaslat, illetve az új hajóknak Szörénynél és annak közelében történő elhelyezésére vonatkozó előterjesztés egyértelműen ezt a célt tartotta szem előtt.

A Német Lovagrend elképzelésének helyességét egyértelműen igazolta a török sereg 1432. évi támadása a déli határ ellen – amit a Vaskapunál hajtottak végre, ahogyan azzal a lovagok is számoltak. Az akció nem igazodott a Duna magasabb vízállásához, hanem augusztus végén, szeptember elején következett be. A törökök rajtaütéssel elfoglalták Szörény, Orsova és Pecz várát, de a többi Duna melletti szörénységi végvár a lovagok kezén maradt.⁹⁸ Az 1432. évi török támadás elhárításához nagy szükség lett volna azokra a naszádokra, amelyek megépítését Nicolaus von Redewitz elengedhetetlennek tartotta, de pénz hiányában nem valósulhatott meg. A déli határnál a török érzékeny veszteséget okozott, de sem az al-dunai végvárrendszer, sem pedig a dunai flotta nem omlott össze. A Szentlászlóvár térségében állomásozó, a lovagrend irányítása alatt álló kb. 100 hajó sikeresen akadályozta meg a törökök átkelési kísérletét. A Zsigmond szolgálatában álló Eberhard Windecke minderről azt írta, hogy „a magyarok haderejükkel legyőzték a törököket, megölték és vízbe [ti. a Dunába] fojtottak közülük hatvan ezret, vagy még többet”.⁹⁹ Ez a szám nyilvánvalóan túlzó, de azt mindenképpen érzékeltette, hogy komoly katonai támadás érte Magyarországot, amelynek célja a Vaskapu térségének elfoglalása volt. Ez csak részben sikerült: a szoros keleti, azaz Havasalföld felőli része a szultán fennhatósága alá került, a nyugati azonban – a Német Lovagrend által irányított határvédelemnek is köszönhetően – továbbra is magyar ellenőrzés alatt maradt.

Az 1432. évi török támadást követően a német keresztes lovagok még évekig Zsigmond szolgálatában maradtak az al-dunai határnál, és csak fokozatosan tértek vissza Poroszországba. Utolsó képviselőik 1437-ben hagyták el Magyarországot.¹⁰⁰

⁹⁷ Pósan 2021a. 271–272. o.

⁹⁸ OBA Nr. 6203.; Dincă 2016. 133–142. o.; Glück 1993. 42. o.; Windecke 2008. 251. o.

⁹⁹ Windecke 2008. 251. o.

¹⁰⁰ OBA Nr. 7331, 7332.

BIBLIOGRÁFIA, RÖVIDÍTÉSEK

- AO III. Anjoukori okmánytár. III. k. Szerk. *Nagy Imre*. Budapest, 1883.
- Attya* 1943. *Attya, Aziz Suryal*: The Crusade of Nicopolis. London, 1943.
- Ágoston* 2014. *Ágoston Gábor*: Európa és az oszmán hódítás. Budapest, 2014.
- B. Szabó* 2017. *B. Szabó János*: A déli végek védelme a késő középkorban: a modellező kutatói gondolkodás a földrajzi viszonyok tükrében. In: *Őrzők, vigyázatok a határra! Határvédelem, határőrizet, határvadászok a középkortól napjainkig*. Szerk. *Pósán László – Veszprémy László – Boda József – Isaszegi János*. Budapest, 2017. 253–261. o.
- Bárány* 2006. *Bárány Attila*: Magyarország és a kései kereszties hadjáratok. In: *Magyarország és a kereszties háborúk. Lovagrendek és emlékeik*. Szerk. *Laszlovszky József – Majorossy Judit – Zsengellér József*. Máriabesnyő–Gödöllő, 2006. 139–165. o.
- Bell* 1996. *Bell, Adrian*: England and the Crusade of Nicopolis, 1396. *Medieval Life*, 4. (1996) Spring. 18–22. o.
- Boockmann* 1975. *Boockmann, Hartmut*: Johannes Falkenberg, der Deutsche Orden und die polnische Politik. Untersuchungen zur politische Theorie des späten Mittelalters. Göttingen, 1975.
- Borossy* 1971. *Borossy András*: A telekkatonaság és a parasztság szerepe a feudális magyar hadszervezetben. Budapest, 1971.
- Brauner* 1876. *Brauner, Alois*: Die Schlacht bei Nikopolis, 1396. Berlin, 1876.
- CDH Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. Tom. X., vol. 7. Ab anno 1429–1437. Ed. *Georgii Fejér*. Buda, 1843.
- CDP IV. Codex diplomaticus Prussicus. Bd. IV. Hrsg. *Johannes Voigt*. Königsberg, 1853.
- CDP VI. Codex diplomaticus Prussicus. Bd. VI. Hrsg. *Johannes Voigt*. Königsberg, 1861.
- CEV I. Codex epistolaris Vitoldi Magni Ducis Lithuaniae. Tom. I. 1376–1430. Ed. *Anton Prochaska*. Cracoviae, 1882.

- Dezsényi* 1957. *Dezsényi Miklós: Hadiesemények a Dunán Buda 1686-os ostroma idején. Hadtörténelmi Közlemények, Új folyam 4. (1957) 1–2. sz. 241–251. o.*
- Dincă* 2016. *Dincă, Adinel C.: Der Türkeneinfall im Burzenland aus dem Jahre 1431. Die unbekanntenen Glossen einer siebenbürgischen Handschrift. Transylvanian Review, 25. (2016) Suppl. No. 2. 133–142. o.*
- Documente *Documente privitoare la istoria Românilor. Vol. I. Part 2. Ed. Eudoxiu de Hurmuzaki. București, 1890.*
- Documenti diplomatici *Documenti diplomatici tratti dagli archivi milanesi. Ed. Luigi Ostro. Milan, 1971.*
- Domzál* 2006. *Domzál, Robert: Mittelalterliche Häfen, Schiffahrt und Schiffer von Marienburg (Malbork). In: Deutsches Schifffahrtsarchiv 29. Hrsg. Erik Hoops – Ursula Feldkamp. Berlin, 2006. 115–136. o.*
- Drabina* 1994. *Drabina, Jan: Die Religionspolitik von König Władisław Jagiełło in polnisch–litauischen Reich in den Jahren 1385–1434. Zeitschrift für Ostforschung, 43. (1994) 2. sz. 161–173. o.*
- Ekdahl* 1973. *Ekdahl, Sven: „Schiffskinder“ im Kriegsdienst des Deutschen Ordens. Ein Überblick über die Werbungen von Seeleuten durch den Deutschen Orden von der Schlacht bei Tannenberg bis zum Brester Frieden (1410–1435). In: Kultur und Politik im Ostseeraum und im Norden, 1350–1450. (Acta Vysbiensia 4.) Visby, 1973. 239–274. o.*
- Engel – Kristó – Kubinyi* 2005. *Engel Pál – Kristó Gyula – Kubinyi András: Magyarország története, 1301–1526. Budapest, 2005.*
- Engel* 1977. *Engel Pál: Királyi hatalom és arisztokrácia viszonya a Zsigmond korban (1387–1437). Budapest, 1977.*
- Engel* 1987. *Engel Pál: Ozorai Pipo. In: Ozorai Pipo emlékezete. Szerk. Vadas Ferenc. Szekszárd, 1987. 53–88. o.*
- Engel* 1993. *Engel Pál: A magyar királyság jövedelmei Zsigmond korában. In: A tudomány szolgálatában. Emlékkönyv Benda Kálmán 80. születésnapjára. Szerk. Glatz Ferenc. Budapest, 1993. 27–31. o.*
- Engel* 1998. *Engel Pál: A magyar–török háborúk első éve, 1389–1392. Hadtörténelmi Közlemények, 111. (1998) 3. sz. 561–577. o.*

- Engel* 2000. *Engel, Pál*: Ungarn und die Türkengefahr zur Zeit Sigismunds (1387–1437). In: Das Zeitalter König Sigismunds in Ungarn und im Deutschen Reich. Hrsg. *Tilmann Schmidt – Péter Gunst*. Debrecen, 2000. 55–71. o.
- Feneşan* 2016. *Feneşan, Costin*: Cavalerii Teutoni in Banatul Severinului și la Dunărea de jos în prima jumătate a secolului al XV-lea. Documente și extrase. • Der Deutsche Orden im Severiner Banat und an der niederen Donau in der ersten Hälfte des XV. Jahrhunderts. Urkunden und Auszüge. *Banatica*, 26. (2016) 2. sz. 6–55. o.
- Fischer* 1992. *Fischer, Thomas*: Die Donau als Grenze, Handelsweg und Operationsfeld der Flotte in der römischen Kaiserzeit. In: Bonn und das Rheinland. Hrsg. *Manfred von Rey – Norbert Schlossmacher*. Bonn, 1992. 95–101. o.
- Fodor* 2015. *Fodor, Pál*: The Unbearable Weight of Empire. The Ottomans in Central Europe – A Failed Attempt at Universal Monarchy (1390–1566). Budapest, 2015.
- Gersdorf* 1957. *Gersdorf, Harro*: Der Deutsche Orden im Zeitalter der polnisch-litauischen Union. Die Amtszeit des Hochmeisters Konrad Zöllner von Rotenstein (1382–1390). Marburg–Lahn, 1957.
- Glück* 1993. *Glück Jenő*: A Német Lovagrend a XV. századi Bánságban. In: Zounuk. A Szolnok Megyei Levéltár Évkönyve 8. Szerk. *Botka János*. Szolnok, 1993. 33–44. o.
- Gömöry* 1895. *Gömöry Gusztáv*: Hadi átkelések a Dunán a legrégebbi időktől kezdve. *Hadtörténelmi Közlemények*, Új folyam 8. (1895) 227–262. o.
- Grodecki – Zacharowski – Dąbrowski* 2011. *Grodecki, Roman – Zacharowski, Stanisław – Dąbrowski, Jan*: Dzieje Polski średniowiecznej. Kraków, 2011.
- Hellmann* 1986. *Hellmann, Manfred*: Die polnische-litauische Union von 1385/86. *Jahrbücher für Geschichte von Osteuropa*, Neue Folge 34. (1986) 1. sz. 19–34. o.
- HO Hazai okmánytár. Codex diplomaticus patrius, Tom. I. Kiadják: *Nagy Imre – Páur Iván – Ráth Károly – Véghely Dezső*. Győr, 1895.
- Hóvári* 1998. *Hóvári János*: A nikápolyi csata. Fordulópont a balkáni oszmán hódítások történetében. *Hadtörténelmi Közlemények*, 111. (1998) 3. sz. 578–582. o.

- Jireček* 1918. *Jireček, Konstantin*: Geschichte der Serben II. Gotha, 1918.
- Kasekamp* 2010. *Kasekamp, Andreas*: A History of the Baltic States. Hampshire, 2010.
- Keegan* 1993. *Keegan, John*: A History of Warfare. London, 1993.
- Kemény* 1846. *Kemény, Joseph*: Die durch König Sigmund im Jahre 1426 beabsichtigte Wiederansiedlung des Deutschen Ordens in Siebenbürgen. In: Magazin für Geschichte, Literatur und alle Denk- und Merkwürdigkeiten Siebenbürgens. Bd. II. Hrsg. *Anton Kurz*. Kronstadt, 1846. 96–108. o.
- Kenyeres* 2022. *Kenyeres István*: A Magyar Királyság pénzügyei és katonai költségei Mohács előtt. *Századok*, 156. (2022) 2. sz. 237–276. o.
- Kristó* 1994. *Kristó Gyula*: Bánság. In: Korai magyar történeti lexikon (9–14. század). Szerk. *Kristó Gyula – Engel Pál – Makk Ferenc*. Budapest, 1994. 79–80. o.
- Kubinyi* 1978. *Kubinyi András*: A szávaszentdemeter–nagyolaszi győzelem 1523-ban. Adatok Mohács előzményéhez. *Hadtörténeti Közlemények*, Új folyam 25. (1978) 2. sz. 194–222. o.
- Mályusz* 1984. *Mályusz Elemér*: Zsigmond király uralma Magyarországon. Budapest, 1984.
- Matei – Uzum* 1973. *Matei, Ștefan – Uzum, Ilie*: Cetatea de la Pescari (Szentlászlóvár). *Banatica*, 2. (1973) 141–156. o.
- Matuz* 1990. *Matuz József*: Az Oszmán Birodalom története. Budapest, 1990.
- OBA Ordensbriefarchiv (Geheimes Staatsarchiv Preußischer Kulturbesitz, XX. Hauptabteilung, Historisches Staatsarchiv, Berlin)
- Ossowski* 2004. *Ossowski, Waldemar*: Medieval large river crafts from the Vistula River, Poland. In: Der Prahm aus dem Hafen von Haithabu. Beiträge zu antiken und mittelalterlichen Flachbodenschiffen. Hrsg. *Klaus Brandt – Hans Joachim Kühn*. Schleswig, 2004. 83–96. o.
- Óváry* 1884. *Óváry Lipót*: Jelentés olaszországi kutatásairól. *Századok*, 18. (1884) 3. sz. 504–511. o.
- Óváry* 1885. *Óváry Lipót*: Mátyás király szárazföldi s vízi haderejének leírása az 1479-iki hadjáratból. *Magyar Történelmi Tár*, (1885) 762–763. o.

- Pálffy* 1994. *Pálffy Géza*: Katonai igazságszolgáltatás a királyi Magyarországon a XVI–XVII. században. *Forráskutatás és Történeti Segédtudományok (FONS)*, 1. (1994) 1. sz. 79–89. o.
- Pálffy* 1996. *Pálffy Géza*: A török elleni védelmi rendszer szervezetének története a kezdetektől a 18. század elejéig. *Történelmi Szemle*, 38. (1996) 2–3. sz. 163–217. o.
- Pálosfalvi* 2010. *Pálosfalvi Tamás*: A Brankovicsok a középkori Magyar Királyságban. *História*, 32. (2010) 1–2. sz. 6–9. o.
- Petrovics* 2006. *Petrovics István*: A Délvidék és a török veszély: a nándorfehérvári diadal és előzményei. *Bácsország. Vajdasági Honismereti Szemle*, 37. (2006) 2. sz. 11–19. o.
- Pósán* 2021a. *Pósán, László*: Hungary and the Teutonic Order in the Middle Ages. Budapest, 2021.
- Pósán* 2021b. *Pósán, László*: Nicolaus von Redewitz – ein Diplomat und Informant des Deutschen Ordens am Hof von Sigismund von Luxemburg. *Ordines Militares. Colloquia Torunensia Historica. Yearbook for the Study of the Military Orders*. Online. Vol. 26. (2021) 109–137. o.
- Rázsó* 1973. *Rázsó Gyula*: A Zsigmond-kori Magyarország és a török veszély (1393–1437). *Hadtörténelmi Közlemények*, Új folyam 20. (1973) 3. sz. 403–444. o.
- Regesta *Regesta Historico-diplomatica Ordinis S. Mariae Theutonicorum, 1198–1525. Pars I. Index Tabularii ordinis S. Mariae Theutonicorum. Regesten zum Ordensbriefarchiv*. Vol. 1–3. Hrsg. *Erich Joachim – Walther Hubatsch*. Göttingen, 1948–1973.
- RI *Regesta Imperii XI. Die Urkunden Kaiser Sigmunds (1410–1437). Teil 1–2. Hrsg. Johann Friedrich Böhm*. Innsbruck, 1900.
- Rókay* 1991. *Rókay Péter*: A szerbek betelepülése Magyarországra a XV. században. In: *A szerbek Magyarországon*. Szerk. *Zombori István*. Szeged, 1991. 51–63. o.
- RTA *Deutsche Reichstagsakten unter Kaiser Sigmund IX. Abt. 3. 1427–1431. Hrsg. Dietrich Kerler*. Gotha, 1887.
- Rusu* 2003. *Rusu, Adrian A.*: Die Burgen von Turnu Severin im 13–14. Jahrhundert. In: *Budapest régiségei 37*. Szerk. *Hanny Erzsébet*. Budapest, 2003. 63–77. o.

- Rüther* 2013. *Rüther, Andreas*: Geheimdiplomatie – Schauprozess – Medienkrieg. Polen–Litauen und der Deutsche Orden um die Zeit des Konzils von Konstanz (1414–1418). *Bulletin der Polnischen Historischen Mission*, Nr. 8. (2013) 43–68. o.
- Snider* 2021. *Snider, Jason*: Digitális természetföldrajz és virtuális tájrégészet. A Vaskapu-szoros várrendszerének rekonstrukciója a Covid-19 járvány idején. *Magyar Régészet*, 10. (2021) 1–4. sz. 47–55. o.
- Stehkämper* 1992. *Stehkämper, Hugo*: Niederrheinische Schiffskriege und „Kriegsschiffe“ im Mittelalter. In: Bonn und das Rheinland. Hrsg. *Manfred von Rey – Norbert Schlossmacher*. Bonn, 1992. 31–69. o.
- Szakály* 1991. *Szakály Ferenc*: Szerbek Magyarországon – szerbek a magyar történelemben. In: A szerbek Magyarországon. Szerk. *Zombori István*. Szeged, 1991. 11–50. o.
- Szanka* 2022. *Szanka Brigitta*: Megjegyzések Zsigmond király rajnai hajóútjának lebonyolításához (1414–1418). In: *Micae Mediaevales X*. Szerk. *Kovács Enikő – Rudolf Veronika – Varró Orsolya – Szokola László – Veszprémy Márton*. Budapest, 2022. 97–111. o.
- Szentkláray* 1885. *Szentkláray Jenő*: A dunai hajóhadak története. Budapest, 1885.
- Takáts* 1904. *Takáts Sándor*: Hajóépítők telepítése Magyarországra a 16., 17. és 18. században. *Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle*, 11. (1904) 81–116. o.
- Țeicu* 2009. *Țeicu, Dumitru*: Cetăți medievale din Banat • Medieval fortifications in Banat. Timișoara, 2009.
- Tuchtenhagen* 2009. *Tuchtenhagen, Ralph*: Geschichte der baltischen Länder. München, 2009.
- Vardys* 1988. *Vardys, Vytautas Stanley*: Christianity in Lithuania. *Lithuanian Quarterly Journal of Arts and Sciences*, 34. (1988) 3. sz. 1–4. o.
- Végh* 2016. *Végh Ferenc*: A balatoni „hadiflotta” a török korban. *Had-történelmi Közlemények*, 129. (2016) 1. sz. 27–56. o.
- Veszprémy* 2008. *Veszprémy László*: Zsigmond Galambócnál 1428-ban. *Had-történelmi Közlemények*, 121. (2008) 2. sz. 283–302. o.
- Wakounig* 1990. *Wakounig, Maria*: Dalmatien und Friaul. Die Auseinandersetzung zwischen Sigismund von Luxemburg und der Republik Venedig um die Vorherrschaft im adriatischen Raum. Wien, 1990.

- Wertner* 1925. *Wertner Mór*: A nikápolyi hadjárat 1396-ban. *Hadtörténelmi Közlemények*, 26. (1925) 1–2. sz. 31–62., 3. sz. 213–253. o.
- Windecke* 2008. *Eberhard Windecke* emlékirata Zsigmond királyról és koráról. Szerk. *Skorka Renáta*. Budapest, 2008.
- Witthöft* 2002. *Witthöft, Harald*: Eine Karre schwimmt, Archimedes geht an Land. Das messende und gemessene Schiff und seine Ladung vom früheren Mittelalter bis um 1600. In: *Deutsches Schifffahrtsarchiv* 25. Hrsg. *Erik Hoops – Ursula Feldkamp*. Berlin, 2002. 471–497. o.
- ZSO III. Zsigmondkori oklevéltár. III. k. Szerk. *Mályusz Elemér – Borsa Iván*. Budapest, 1993.
- ZSO VI. Zsigmondkori oklevéltár. VI. k. Szerk. *Mályusz Elemér – Borsa Iván*. Budapest, 1999.
- ZSO XIII. Zsigmondkori oklevéltár. XIII. k. Szerk. *C. Tóth Norbert – Mikó Gábor*. Budapest, 2017.

László Pósán

THE ROLE OF THE DANUBE FLEET
IN NICOLAUS VON REDEWITZ'S BORDER DEFENCE PLANS

(Summary)

Due to the expansion of the Turks in the Balkans and the increasingly precarious situation of the vassal states of the Hungarian crown there, in the 1420s Sigismund of Luxembourg wanted to build a defence system on the southern borders that would be able to resist Turkish pressure in the long term. He fortified the local fortresses, had new ones built and, through the Treaty of Tata (1426) with the Serbian prince, acquired part of the Serbian fortresses along the Danube, including the strategically important Nándorfehérvár (Belgrade). The other important Serbian fortress on the Danube, Galambóc (Golubac), fell to the Turks. In addition, after long negotiations, he invited the Teutonic Knights to Hungary and entrusted them with the organisation of the defence of the Szörénység border region. The leader of the Knights who arrived in the country, Nicolaus von Redewitz, considered it important not only to reinforce the castles and the infantry and cavalry units stationed there, but also placed great emphasis on the Danube navy and the necessary crew, on increasing the number of pinnaces and sailors. On the southern border section of the Danube, which was entrusted to the Teutonic Order, there were about 140–150 river boats at the disposal of the knights. Von Redewitz considered it necessary to increase this by at least 60% to have a fleet of sufficient size that is capable to prevent the Turkish crossing of the Danube. Despite the fact that Sigismund had promised to provide the necessary financial resources for the defence of the frontier when he summoned the Teutonic Knights, Von Redewitz was forced to face the fact that he received only a fraction of the funds, so the strengthening of the frontier defences he had planned failed, and several fortresses in the Szörénység were lost during the Turkish attack in 1432. In the years that followed, the Teutonic knights who arrived in Hungary returned to Prussia one after the other.

László Pószán

DIE ROLLE DER DONAUFLOTTE IN DEN GRENZSCHUTZPLÄNEN
VON NICOLAUS VON REDEWITZ

(Resümee)

Aufgrund der türkischen Expansion auf dem Balkan und der zunehmend prekären Lage der dortigen Vasallenstaaten der ungarischen Krone wollte Sigismund von Luxemburg in den 1420er Jahren an den Südgrenzen ein Verteidigungssystem aufbauen, das dem türkischen Druck langfristig standhalten konnte. Er verstärkte die lokalen Festungen, ließ neue errichten und erwarb mit der Vereinbarung von Tata (1426), geschlossen mit dem serbischen Fürsten, einen Teil der serbischen Festungen an der Donau, darunter das strategisch wichtige Nándorfehérvár (Belgrad), während die andere wichtige serbische Festung an der Donau, Galambóc (Golubac), an die Türken fiel. Darüber hinaus rief er nach langen Verhandlungen den Deutschen Orden nach Ungarn und beauftragte ihn mit der Organisation der Verteidigung der Grenze des Szörényer Banats. Nikolaus von Redewitz, der Anführer der im Lande eintreffenden Ritter, hielt es nicht nur für wichtig, die Burgen und die dort stationierten Infanterie- und Kavallerieeinheiten zu verstärken, sondern legte auch großen Wert auf die Frage der Donauflotte und der erforderlichen Besatzung sowie auf die Erhöhung der Zahl der Pinassschiffe und Matrosen. Auf dem südlichen Abschnitt der Donau, dem Grenzabschnitt, der dem Ritterorden anvertraut war, standen den Rittern etwa 140 bis 150 Flussboote zur Verfügung. Von Redewitz hielt es für notwendig, diese Zahl um mindestens 60 % zu erhöhen, um die Überquerung der Donau durch die Türken mit einer ausreichend großen Flotte verhindern zu können. Obwohl Sigismund bei der Einberufung des Ritterordens versprochen hatte, die notwendigen finanziellen Mittel für die Verteidigung der Grenze bereitzustellen, musste von Redewitz feststellen, dass er nur einen Bruchteil der Mittel erhielt, so dass die von ihm geplante Verstärkung der Grenzverteidigung scheiterte und mehrere Festungen im Szörényer Banat beim türkischen Angriff 1432 verloren gingen. In den folgenden Jahren kehrten die nach Ungarn gekommenen Deutschritter einer nach dem anderen nach Preußen zurück.

László Pószán

LE RÔLE DE LA FLOTTE DU DANUBE DANS LES PLANS
DE DÉFENSE DES FRONTIÈRES DE NICOLAUS VON REDEWITZ

(Résumé)

En raison de l'expansion turque dans les Balkans et de la situation de plus en plus précaire des États vassaux de la couronne hongroise dans cette région, Sigismond de Luxembourg a voulu, dans les années 1420, mettre en place un système de défense sur les frontières du Sud qui serait capable de résister à la pression turque sur le long terme. Il a donc renforcé les forteresses de cette zone, en a fait construire de nouvelles et, par le traité de Tata conclu avec le prince de Serbie (1426), il a obtenu une partie des forteresses serbes près du Danube, dont Belgrade, ville d'une importance stratégique. Néanmoins, l'autre forteresse serbe importante près du Danube, Golubac est tombée aux mains des Turcs. En outre, après de longues négociations, Sigismond a fait venir l'ordre des chevaliers teutoniques en Hongrie et lui a confié l'organisation de la défense de la frontière dans la zone de la région de Szörénység. En plus du renforcement

des forts et de leurs unités d'infanterie et de cavalerie, Nicolaus von Redewitz, chef des chevaliers arrivés dans le pays a également insisté sur l'importance de la marine danubienne et de l'équipage nécessaire, notamment l'augmentation du nombre de bâtiments et de matelots. Sur la partie frontalière sud du Danube confiée à l'ordre des chevaliers, quelque 140-150 navires fluviaux étaient à la disposition des chevaliers. Von Redewitz a jugé nécessaire d'augmenter ce nombre d'au moins 60 % afin d'avoir une flotte suffisamment grande capable d'empêcher la traversée du Danube par les Turcs. Malgré la promesse de Sigismond de fournir à l'ordre des chevaliers les ressources financières nécessaires à la défense, Von Redewitz n'a reçu qu'une fraction des fonds prévus. Par conséquent, le renforcement de la défense des frontières qu'il a souhaité fut voué à l'échec et plusieurs forts de Szörénység furent perdus lors de l'offensive turque de 1432. Dans les années suivantes, les chevaliers teutoniques de Hongrie sont retournés les uns après les autres en Prusse.

Ласло Пошан

РОЛЬ ДУНАЙСКОГО ФЛОТА В ПЛАНАХ ПО ЗАЩИТЕ ГРАНИЦЫ
НИКОЛАУСА ФОН РЕДЕВИЦА

(Резюме)

Из-за турецкой экспансии на Балканах, из-за все более неопределенного положения тамошних вассальных государств венгерской короны в 1420-их годах Сигизмунд Люксембургский хотел построить на южных границах оборонительную систему, которая могла бы противостоять давлению турок на длительный период времени. Он укрепил здешние крепости, построил новые и по соглашению заключённому в городе Тата с сербским князем (1426 г.) приобрел часть сербских крепостей на Дунае, в том числе стратегически важную Нандорфехервар (Белград). Другая важная сербская крепость у Дуная, Галамбоц (Голубац), попала в руки турок. Помимо всего этого, после длительных переговоров он пригласил в Венгрию Немецких Рыцарей и поручил им организацию обороны пограничного участка Сёреньшег. Руководитель прибывших в страну рыцарей Николаус фон Редевитц в связи с обороной границы считал важным не только укрепление крепостей и размещенных там пехотных и кавалерийских частей, но уделял большое внимание вопросу Дунайского флота и необходимому рядовому составу, увеличению числа катеров и матросов. На южном пограничном участке Дуная, доверенному рыцарскому ордену, в распоряжении рыцарей было около 140-150 речных кораблей. Фон Редевитц считал необходимым увеличить это количество по крайней мере на 60%, чтобы турецкую переправу Дуная можно было предотвратить соответственно большим по величине флотом. Несмотря на то, что при призыве рыцарей Сигизмунд обещал обеспечение необходимых финансовых средств для защиты границы, фон Редевитц был вынужден столкнуться с тем, что он получил лишь малую долю этих средств, поэтому запланированное им усиление пограничной обороны провалилось, а во время турецкого нападения в 1432-ом году было потеряно еще и много крепостей Сёреньшег. В последующие годы пришедшие в Венгрию тевтонские рыцари один за другим возвратились в Пруссию.

VITÉZ CSÖRGEY KÁROLY TÁBORNOK PÁLYAFUTÁSA

Kevés 20. századi honvédtisztnek épült ki olyan kultusza, mint vitéz Csörgey Károlynak Várpalotán. Az 1928-ban balesetben elhunyt tábornok emléke előtt minden évben civil szervezetekkel közösen tiszteleg a Magyar Honvédség. Katonai pályafutását a m. kir. Honvédségben hadnagyként kezdte meg, majd vezérkari képesítést szerzett. Az első világháborúban többszörösen kitüntette magát, részt vett IV. Károly második restaurációs kísérletének megakadályozásában, amit követően a karrierje a tábornoki karig és a Vitézi Rend törzskapitányi tisztéig ívelt. Ennek a fényes életútnak vetett véget az agyúcsőrobbanás, amely ötvenéves korában a halálát okozta.

1. kép: Vitéz Csörgey Károly
(*Vitézek Évkönyve*, 3. /1929/
26. o. utáni lapon)

Noha tragédiájáról évente megemlékeznek, tevékenysége mindmáig kevésbé ismert,¹ emlékezete főként a korabeli nekrológokból kirajzolódó idealizált képen alapszik: „A kiváló képességű és készültségű, melegszívű és szeretetreméltó magyar tábornok halála nemcsak a tábornoki karnak, a Honvédségnek és a Vitézi Rendnek jelent súlyos veszteséget, hanem az egyetemes magyarságnak is, melynek Csörgey Károly széles látókörű, nagy szervezőkészségű, bátor, szókimondó, örökké tevékeny harcosa volt. A háborúban kitűnő csapatvezető: típusa nemcsak a sokoldalúan képzett, de minden osztrák nagyképűségtől és túlzott elméletiségtől mentes magyar vezérkari tisztnek, hanem a hadban edzett csapattisztnek is, aki a háború tapasztalatait értékesíteni és új honvédségünkbe átplántálni tudta.”²

Pályafutása az első világháborúig

Uhlig Károly – aki csak 1922-ben, vitézzé avatása alkalmából magyarosította nevét Csörgeyre – Magyaróváron (ma Mosonmagyaróvár része) született 1878. szeptember 3-án. Édesanyja Csörgey Mária, édesapja, Uhlig Károly törvényszéki bíró volt Sopronban. Római katolikus vallásúnak keresztelték. Tanulmányait a Dunántúl több városá-

¹ Itt szeretnék köszönetet mondani Balla Tibor ezredes úrnak a tanulmányhoz fűzött értékes észrevételeiért és hasznos tanácsaiért. Csörgey Károly életútjának rövid összefoglalását lásd *Benkóczy* 1936. 24–25. o.; *Schenk* 1929. 491. o.; *Magyar Katonai Közlöny*, 16. (1928) 7–8. sz. 773–774. o.; *Vitézek Évkönyve*, 3. (1929) 27–29. o.

² *Előrs*, 1928. július 15. (18. sz.) 4. o.

ban végezte, az érettségit a soproni bencés főgimnáziumban tette le 1898-ban.³ Ebben az évben felvételt nyert „teljesen díjmentes államköltséges” helyre⁴ a m. kir. Ludovika Akadémia hároméves tisztképző tanfolyamára. Magaviseletére és szorgalmára mindhárom évfolyamon „igen jó” értékelést kapott. Tehetségét megfelelőnek ítélték, gyors és alapos felfogásúként írták le, aki jó előadási képességgel is rendelkezik. Vígkedélyű, ugyanakkor komoly gondolkodású és őszinte fiatalemberként jellemezték. Magatartásában feltehetően neveltetése mutatkozott meg: illedelmesen nyilvánult meg, amihez jó fellépés és társadalmi modor társult.⁵ Tanulmányait mindvégig „igen jó” összeredménnyel végezte, emellett aktívan sportolt: hármassugrásban, valamint az 50 és 220 yardos (kb. 45, illetve 200 méter) síkfutásban különösen jeleskedett.⁶

Ferenc József 1901. augusztus 13-án, Bad-Ischlben kelt legfelsőbb elhatározásával Uhlig Károlyt a m. kir. Honvéd Ludovika Akadémia III. évfolyamának növendékeként, a m. kir. Honvédségbe való belépése alkalmával 1901. augusztus 18-ával (ekkor került sor avatására), 1900. szeptember hó 1-jétől számítandó ranggal a tényleges állományban hadnaggyá nevezte ki 4. rangszámmal a soproni 18. honvéd gyalogezredhez, ahol századszolgálatot látott el, valamint a 3. zászlóalj élelmező-tiszthelyettesi beosztását töltötte be.⁷ Állandó állomáshelye 1901. szeptember 28-ától 1903. október 14-éig Köszegen volt.⁸

Feljebbvalói 1901. évi értékelése szerint tiszta, nyílt jellemről, nyugodt vérmérséketről és gyors felfogásáról tett tanúbizonyságot. Hivatásszerű kötelmeit ismerte. Szakaszt jól oktatott, és minden tekintetben értelmes módon és ügyesen vezetett. A lövészet elméletét már 1901-ben jól ismerte, a következő évben már a gyakorlatban is érvényesíteni tudta, és jó lövészként írták le. Ugyancsak 1902-ben teljesített először járőrszolgálatot, amiben hamar jártasságot szerzett. Kiváló lovaglótudását minden róla készült értékelésében kiemelték.⁹

Az előjárók iránt pályafutása során mindvégig engedelmes és kötelességszerűen nyílt magatartást tanúsított, míg az egyenrangúakkal barátságosan és előzékenyen viselkedett. Az alárendeltek irányában határozottan lépett fel, ugyanakkor gondoskodott is róluk. Szolgálaton kívül megmutatkozott bajtársiassága. A feljebbvalókkal előzéke-

³ *Budapesti Hirlap*, 1908. május 31. (131. sz.) 10. o. és *Magyar Katonai Közlöny*, 16. (1928) 7–8. sz. 772. o.

⁴ A kor szokásai szerint édesapja kérvényezte a honvédelmi miniszternél „teljesen díjmentes államköltséges helyben való részesítését”. Kérelme támogatására felhozta, hogy 1872. január 1-jétől szolgál bíróságokon jegyzői, albírói, járásbírói, illetve törvényszéki bírói minőségben. 19 éves Károly fián kívül még két kiskorú fia és két leánya neveltetési és tartási költségeit viseli, és magánvagyon hiányában egyedül fizetésére van utalva, ami a folyó évben érte csak el a 2150 forintot. HL M. Kir. Ludovika Akadémia iratai, Felvételi kérelmek 1898.

⁵ HL M. Kir. Ludovika Akadémia iratai, osztálylajstrom 1898/99.; 1899/00.; 1900/01.

⁶ *Sport-Világ*, 1899. október 8. (39. sz.) 7. o.; *Alkotmány*, 1899. december 9. (295. sz.) 5. o.; *Pesti Napló*, 1899. december 9. (341. sz.) 6. o.; *Budapesti Hirlap*, 1900. június 11. (158. sz.) 5. o.; *Sport-Világ*, 1900. június 17. (22. sz.) 225. o.

⁷ *Rendeleti Közlöny – Személyes ügyek*, 1901. augusztus 18. (37. sz.) 181. o.

⁸ HL AKVI 13 542.

⁹ Uo.

nyen és szerényen, a beosztottakkal jóindulatúan járt el. Főleg bajtársai körében mozgott. Ügybuzgalma kellő „tevékenységi ösztönből”¹⁰ és a szolgálat iránti előszeretetéből fakadt. 1902-ben felkészült a bécsi császári és királyi Hadiiskolába való felvételre.¹¹

1903. január 1-jétől október 14-éig századszolgálatot látott el. Ezt követően másnap megkezdte tanulmányait Budapesten a Ludovika Akadémia felsőbb tiszti tanfolyamán, amit 1904. július 31-én fejezett be „igen jó” eredménnyel. Itt is bizonyított: a rábízott újonc szakaszt jól képezte ki.¹²

1904. augusztus 1-jétől október 11-éig ismét századszolgálatra osztották be. Addigi eredményei alapján Nyíri Sándor honvédelmi miniszter a bécsi Hadiiskolába vezényelte, ahol 1904. október 12-étől vezérkari tanulmányokat folytatott,¹³ amit 1906. november 20-án fejezett be. Közben, 1906. október 1-jén megkezdte a következő századszolgálatot, ezt 1907. április 30-áig a soproni 18. honvéd gyalogezred ezredirodájában látta el mint mozgósítási előadó.¹⁴

1904-es előjárói értékelése szerint szolgálati feladatait „igen jól” ismerte, és szolgálati állásának „igen jól” megfelelt. „Szakaszt igen jól oktat, és azt zárt rendben és harcban, úgy kötelékben, mint önálló viszonyban biztosan vezeti.” A terepen jól tájékozódott, a járőrszolgálatban ügyességét és jártasságát egyaránt bizonyította. 1905. november 1-jén főhadnaggyá léptették elő.¹⁵

1906-os minősítésében – amelyet a cs. és kir. Hadiiskolában készített toldalék¹⁶ felhasználásával szerkesztettek – addigi pozitív jellemzése mindenben megerősítést nyert.

1907. január 1-jétől március 25-éig századszolgálatot látott el, majd április 25-éig az ezredsegédtiszti irodába vezényelték vezérkari szolgálatra. Április 26-ával a vezérkarhoz, a m. kir. 76. honvéd gyalogdandár parancsnokságához osztották be szolgálati alkalmazásba, a soproni 18. honvéd gyalogezrednél „létszám felett való vezetés mellett”. 1907. május 27-étől 1909. október 31-éig állomáshelye Nagyszében volt, ahol dandár vezérkari tisztként minden tekintetben igen jól használhatónak bizonyult felettesei

¹⁰ A katonai nevelés során hangsúlyt fektettek a növendékek tevékenységi ösztönének fejlesztésére. Tényként kezelték, hogy az egyén belső készítése a valamilyen formában történő cselekvés, gyakran közvetlen külső inger vagy konkrét cél nélkül. Ezzel kapcsolatban Kreybig Rudolf nyugállományú tábornok arra a megállapításra jutott, hogy a tétlenség és habozás súlyosabb következményekkel jár a háborúban, mint a hibás elhatározás, amit következetesen és erélyesen hajtanak végre. Vö. *Kreybig* 1934. 8. o.

¹¹ HL AKVI 13 542.

¹² Uo.

¹³ *Budapesti Hirlap*, 1904. szeptember 3. (243. sz.) 8. o.

¹⁴ HL AKVI 13 542.

¹⁵ Uo.

¹⁶ A M. Kir. Honvédség katonaaállományú törzs- és főtisztjei, valamint hadapródok minősítvényi táblázatainak szerkesztésére vonatkozó Szabályzat értelmében áthelyezéseknél és szolgálattételre való beosztásoknál a fogalmazványi példányhoz egy toldalék volt csatolandó, amelynek az utolsó minősítvényi táblázat befejezése óta netán beállott változásokat magában kellett foglalnia. Bár az ilyen toldalékokat a minősítvényi táblázat legközelebbi szerkesztése alkalmával fel kellett használni és egyévnvi őrzési idő után meg kellett semmisíteni, számos esetben benne maradtak a személyi anyagokban. *Rendeleti Közlöny – Szabályrendeletek*, 1897. szeptember 29. (42. sz.) 16. o. (XVI. szakasz).

számára: megbízhatóan és pontosan végezte feladatát, a dandárirodát rendben tartotta. Az 1907. évi fegyvergyakorlatok alatt és a harcászati gyakorló lovaglás alkalmával igen jól megfelelt. Akkori beosztásán túl honvéd nevelő- és képzőintézetekben tanárnak, valamint csapatszolgálatra egyaránt alkalmazhatónak ítélték.¹⁷

1907-es szolgálati minősítésében – amely részben a 18. honvéd gyalogezredtől kapott toldalékon és a Benke Béla¹⁸ vezérkari testületi alezredes, a VI. honvéd kerületi parancsnokság korábbi vezérkari főnöke által hátrahagyott adatokon alapult – ugyancsak megerősítették addigi érdemeit, összegzésként megállapítva, hogy „igen derék vezérkari tiszt”, aki a román és angol nyelv tanulásával foglalkozik. Utóbbi feltehetően nem vezetett eredményre, mert 1908-ban sem említették nyelvismeretei között az angolt.¹⁹

1908-ban született értékelésében – amit Wieber Adorján²⁰ ezredes, a 76. honvéd gyalogdandár parancsnoka készített – pontos, jellemes, szerény és szolgálatkész fiatal tisztként írták le. A harcászati helyzeteket többnyire helyesen bírálta el, gyors elhatározást mutatott. Immár századot is minden helyzetben nagy ügyességgel vezetett, a harcban kiváló körütekintést és öntevékenységet tanúsított. Mint dandár vezérkari tiszt minden tekintetben „igen jól” megfelelt, különösen a terepen derék vezérkari tisztnek bizonyult. Az alárendeltek nevelésére és azok helyes alkalmazására, önálló parancsnokságra és a vezérkari testületbe való áthelyezésre „igen alkalmasnak” ítélték.²¹

1909. november 1-jével vezérkari tisztként áthelyezték a Székesfehérváron állomásozó m. kir. 81. honvéd gyalogdandár parancsnokságához.²² E beosztását 1910. október 31-ig látta el.²³

1910. november 1-jétől a székesfehérvári 17. honvéd gyalogezredhez kapott beosztást,²⁴ ahol a 3. század parancsnoka lett. Dandár vezérkari tisztként jó teljesítményt mutatott. A fegyvergyakorlatok alatt ismételten „nagy ügyességgel” és „igen jól” vezetett századot.²⁵

1911. augusztus 21-étől szeptember 16-áig elvégezte a királyhidai cs. és kir. lövőiskola tiszti tanfolyamát. 1911. november 1-jétől vezérkari szolgálatra osztották be a m. kir. 79. honvéd gyalogdandár-parancsnoksághoz,²⁶ ahol 1912. június 27-éig maradt. Századát „igen jól” vezette, vezényelte és oktatta, a harcászati helyzeteket gyorsan és helyesen ítélte meg. Még áthelyezésének hónapjában, 1911. november 28-án – 20 000 korona

¹⁷ HL AKVI 13 542.

¹⁸ Benke Béla, tardoskeddi (1864–1939), alezredes. 1917. november 1-jétől cs. és kir. altábornagy. Életrajzát lásd Balla 2019. 71–72. o.

¹⁹ HL AKVI 13 542.

²⁰ Wieber Adorján (1857–1927), ezredes. 1918. január 3-ától cs. és kir. címzetes gyalogsági tábornok. Életrajzát lásd Balla 2010. 318–319. o.

²¹ HL AKVI 13 542.

²² *Rendeleti Közlöny – Személyes ügyek*, 1909. október 27. (34. sz.) 333. o.

²³ HL AKVI 13 542.

²⁴ *Rendeleti Közlöny – Személyes ügyek*, 1910. október 26. (36. sz.) 343. o.

²⁵ HL AKVI 13 542.

²⁶ *Rendeleti Közlöny – Személyes ügyek*, 1911. október 31. (39. sz.) 338. o.

házassági óvadék biztosítása mellett – Nagyszébenben feleségül vette az ottani illetékességű, 1891. július 30-án született albisi Bod Piroskát.²⁷

1912 tavaszán a király elrendelte, hogy kitűnő szolgálata elismerésül „a legfőbb megelégedés tudtul adassék” számára.²⁸ Május 1-jével századosná nevezték ki.²⁹ 1912. június 30-ával áthelyezték a m. kir. Honvédelmi Minisztériumba, ahol szintén jól hasznosította képességeit.³⁰

A fővárosban feleségével közös életüket az I. kerületben, a Kende utca 14. szám alatti első emeleti lakásukban kezdték meg.³¹ 1912. augusztus 14-én, Budapesten megszületett fia, Endre.³² A család bővülése nem akadályozta abban, hogy továbbra is nagy buzgalommal és munkabírással, megbízhatóan lássa el a rábízott feladatot. Az őszi hadgyakorlatok alatt mint a cs. és kir. 7. hadtest parancsnokságának vezérkari osztályába beosztott tiszt kiválóan megfelelt. A m. kir. 79. honvéd gyalogdandár-parancsnokságtól, valamint a cs. és kir. 7. hadtest-parancsnokságtól kapott véleményes jelentések alapján jellemzésében az szerepelt, hogy „összegyéniségénél fogva” kiválóan derék, törekvő, képzett tiszt.³³

1913. február 28-áig maradt fogalmazótisztként a Honvédelmi Minisztérium 4. osztályán, onnan március 1-jével az 1. osztályra helyezték át.³⁴ 1913. szeptember 5-e és 18-a között hadsereggyakorlaton vett részt a m. kir. 13. honvéd gyaloghadosztály parancsnokságára beosztva, ahol a következőképpen jellemezték: „Minden tekintetben kitűnően megfelelt. Igen jó lovas, igen jól van lovasítva. Kiválóan rokonszenves vk. tiszt.”³⁵

Az első világháborúban

1914. augusztus 15-én Uhlig Károly bevonult a 102. népfelkelő gyalogdandár parancsnokságához, ahol fogalmazótiszti beosztást kapott.³⁶ Plank Ede³⁷ altábornagy parancsnoksága alatt szeptember 12-én részt vett a Drohobic és Stryj közötti előnyomulásban és ütközetben, majd az Uzsoki-szoroson át Homonnára történő visszavonulásban. Innen egy újabb előnyomulás következett ugyanazon a menetvonalon, majd ütközet Sóskút-Malomrétnél.

²⁷ HL HM 4. osztály iratai 1944/Csörgei Károly. és *Budapesti Hirlap*, 1911. november 8. (265. sz.) 10. o.

²⁸ *Rendeleti Közlöny – Személyes ügyek*, 1912. április 6. (10. sz.) 84. o.

²⁹ Uo. 1912. május 1. (14. sz.) 135. o.

³⁰ Uo. 1912. június 28. (21. sz.) 217. o.

³¹ HL HM 4. Osztály iratai 1944/Csörgei Károly.

³² Csörgey Endre szintén a honvédtiszti pályára lépett. 1930. október 1-jével nyert felvételt a Ludovika Akadémiára. Pályáját vezérkari századosként fejezte be, 1946. február 1-jével helyezték nyugállományba. Családjával Peruba települt át, Limában hunyt el 1978-ban.

³³ HL AKVI 13 542.

³⁴ HM 1. osztály: A Honvédség anyagi ellátásának irányítása; 4. osztály: Nyugdíj és utalványozási ügyek.

³⁵ HL AKVI 13 542.

³⁶ HL HM 4. osztály iratai 1944/Csörgei Károly.

³⁷ Plank Ede, uzsoki (1857–1933), altábornagy. 1918. október 4-étől cs. és kir. címzetes tábornagy. Életrajzát lásd *Balla* 2010. 247–248. o.

Az első arcvonalbeli csapatokat állandóan kitartásra és rohamra buzdította, ezáltal növelte erkölcsi erejüket. A tűzvonalban mindig nyugodtan és bátran cselekedett, sokszor a legnehezebb helyzetekben is személyesen intézkedett.³⁸

1914. szeptember 26-án Malomrétnél egy felrobbanó orosz srapel golyója hónaljját behatolva, a tüdején át a májába fúródott. Előbb a Tartalék kórházba szállították Ungvárra, majd a Vöröskereszt kórházába Budapestre. Utóbbi intézményben 1914. november 30-áig lábadozott, azután betegszabadságra ment, és orvosi rendeletre Lussin szigeten lábadozott 1915. március 15-éig. A májába fúródott golyót nem tudták eltávolítani, így az élete végéig a testében maradt, folyamatosan rontva egészségi állapotát.³⁹

Plank altábornagy 1915. január 5-én a következő jelentést tette a m. kir. 40. honvéd gyaloghadosztály parancsnokságának:

„Jelentem, hogy előbbi hadibeosztásomban hozzám, mint a m. kir. 102. népf[elkelő] gy[alog] dandár parancsnoka mellé második dandár vezérkari tisztül Uhlig Károly vezérkarhoz beosztott százados volt beosztva. Uhlig százados beosztásának egész ideje alatt kitűnő szaktudással párosult, kiváló szorgalmat, ügybuzgóságot és tevékenységet fejtett ki, az ellenséges tűzben kiválóan bátor magatartást tanúsított; az 1914. szeptember 26-án Malomrét mellett vívott ütközetben súlyosan megsebesült. Miután nevezett a vezérkari testületbe való átvételre minden követelménynek megfelel, vitéz magatartásáért és az ellenség előtt teljesített értékes szolgálataiért a vezérkari testületbe való átvételre hozom javaslatba.”⁴⁰

A minősítvényi leíráshoz készült előjegyzési lapja szerint ezen időszak alatt kiválóan derék vezérkari tisztnek bizonyult. „Férfias jellem, energikus, ütközetben nagyon derék, hidegvérű. V[ezér]k[ari] technikában pompás gyakorlati és taktikai ítélőképességgel. Nagyon kezdeményező és kitartó.”⁴¹ Az ellenség előtt tanúsított vitéz magatartása elismeréséül az uralkodó 1915. április 29-én Bécsben kelt legfelsőbb elhatározásával a hadidíszítményes 3. osztályú Katonai Érdemkeresztet adományozta számára.⁴²

1915. március 18-án ismét a Honvédelmi Minisztérium 4. osztályára nyert beosztást mint fogalmazótiszt, ahol közel három hónapig teljesített szolgálatot Münnich Sándor vezérkari őrnagynak alárendelve. Június 10-én áthelyezéssel visszatért a harctérre, a m. kir. 202. honvéd gyalogdandár parancsnokságához. Itt Bukovinában, Pohorlout és Okna térségében, majd Jinkovnál vett részt állásharcokban.⁴³ Október 18-án Bécsben kelt legfelsőbb elhatározásával a király elrendelte, hogy az ellenség előtt teljesített kitűnő szolgálataiért

³⁸ Benkóczy 1936. 24. o.

³⁹ *Magyar Katonai Közlöny*, 16. (1928) 7–8. sz. 773. o. és *Pesti Hirlap*, 1928. július 13. (157. sz.) 5. o.

⁴⁰ HL AKVI 13 542.

⁴¹ Uo.

⁴² *Rendeleti Közlöny – Személyes ügyek*, 1915. május 22. (46. sz.) 646. o. – Ekkor a 17. honvéd gyalogezrednél létszám felett vezetett vezérkarhoz beosztott százados volt, beosztva a 102. népfelkelő gyalogdandár parancsnokságához.

⁴³ HL AKVI 13 542.

tainak elismerésül a legfelsőbb dicsérő elismerés számára tudtul adassék.⁴⁴ A kitüntetés odaítélésében komoly szerepet játszott, hogy sérülése után sem engedte meg magának a pihenést, és mindenkor – vállalva a lelki és fizikai megterhelést – a lehető legeredményesebben látta el feladatát dandárja harctéri hatékonyságának növelése érdekében.⁴⁵

1916. január 1-je és 19-e között részt vett a rance-toporoutzi csatában. A legsúlyosabb ellenséges tűzben is megőrizte higgadtságát, és többször tanúságot tett halált megvető bátorságáról.⁴⁶ Hosszas állásharcokat követően dandárja 1916. június 10-én kénytelen volt magasabb parancsra a Toporoutz mellett sok véráldozattal megtartott vonalat elhagyni, és Kirlibabáig visszavonulni. A július 5-éig tartó művelet közben számtalan kisebb harcot kellett megvívni, úgy állásharcokat, mint ellentámadásokat, melyekben sokoldalú harcászati képessége, személyes bátorsága és rendkívül értékes tanácsadása döntően befolyásolta a harcok kimenetelét.⁴⁷

Július 6-ától támadó előretörést hajtott végre Kirlibabától Lucinán át a Moldova völgyébe, majd július 10-étől szeptember 18-áig védő- és támadó harcokra került sor a Kárpátok gerince mentén Körösmezőnél, Worochtánál, a Kukul-hegyen és a Ploska-magaslaton. Szeptember 19-étől október 4-éig újabb állásharcok következtek Kirlibabánál, Botosulon és a Dorna völgyében. Szeptember hónapban Uhlig Károly tifuszt kapott, de a szolgálatot ágyban fekvé is teljesítette. Október 5-étől november 28-áig ismét előnyomulási harcokban vett részt a Kelemen-hegységen át Romániába, majd megint csak állásharcokban Dornavatránál. Ezen időszak alatt a hadosztálynál nagydíjai Sávoly János ezredes, dandárparancsnok és két ízben Nagy Pál⁴⁸ vezérőrnagy – a 40. honvéd gyaloghadosztály parancsnoka – alatt szolgált.⁴⁹

Bolswig Vilmos vezérkari őrnagy 1916. május 20-ai és Sávoly János ezredes 1916. november 26-ai értékelése alapján Krauss Rudolf⁵⁰ altábornagy a következő minősítést írta alá Uhlig Károly személyéről:

„[...] egy minden tekintetben kimagasló vk. tiszt, ki dandárparancsnoka oldalán rendkívüli érdemeket szerzett. Nyugodt, megfontolt, előre gondoskodó és energikus, mindazon tulajdonságokkal bír, melyek őt a vk. testületbe való átvételre a legnagyobb mértékben képesítik. Átvétele különös nyereséget jelentene. H[ad]o[sztály] vk. főnöknek minden tekintetben kiválóan alkalmas. Uhlig százados méltó soron kívüli őrnaggyá való kinevezésre.”⁵¹

⁴⁴ *Rendeleti Közlöny – Személyes ügyek*, 1915. október 30. (112. sz.) 1771. o. Mindez együtt járt a Bronz Katonai Érdemérem adományozásával.

⁴⁵ HL 1. vh. tiszti kit. jav. 4 085.

⁴⁶ Uo. 12 827.

⁴⁷ HL AKVI 13 542. és HL 1. vh. tiszti kit. jav. 12 827.

⁴⁸ Nagy Pál (1864–1927), vezérőrnagy. 1917. augusztus 1-jétől cs. és kir. altábornagy, 1921. május 1-jétől m. kir. gyalogsági tábornok. Életrajzát lásd *Kurucz* 2017. 63–68. o. és *Balla* 2019. 342–343. o.

⁴⁹ HL AKVI 13 542.

⁵⁰ Krauss Rudolf (1863–1943), altábornagy. 1918. május 1-jétől cs. és kir. gyalogsági tábornok. Életrajzát lásd *Balla* 2010. 197–198. o.

⁵¹ HL AKVI 13 542.

A Pruth völgyét szegélyező magaslatok megvédésénél és a kukuli előnyomulásnál az által szerzett hírnevet, hogy a sokszor kiszámíthatatlan, hirtelen kialakuló harc helyzetekben mindenkor feltalálta magát.⁵² Az ellenség előtt tanúsított vitéz magatartása elismerésül az uralkodó elrendelte, hogy számára a legfelsőbb dicsérő elismerés újólag tudtul adassék.⁵³ Kitüntetési felterjesztésében ismét kiemelték, hogy különösen a január 1-je óta tartó kemény harcok idején teljesített példásan. Mint fogalmaztak: az elme és a szív ideális összhangja, a szorgalom és a sohasem lankadó munkakedv segítette elő eredményeit.⁵⁴

Zászlóaljparancsnokként is bizonyította messzemenő alkalmasságát. Feljebbvalói szerint valamely magasabb parancsnokságnál betöltendő vezérkari törzstiszti beosztásra kiválóan megfelelt, és hadosztály-vezérkari főnöknek minden tekintetben alkalmasnak ítélték, ezért átvétele a vezérkari testületbe egy „egészen különös nyereség” lenne.⁵⁵

A harctéri kimerültség következtében olyannyira megbetegedett, hogy 1916. november 29-étől a következő év január végéig házi ápolásra szorult.

1917. január 29-ével újra beosztást nyert a Honvédelmi Minisztérium 4. osztályára, Münnich Sándor alá, mint fogalmazótiszt és osztályvezető-helyettes.⁵⁶ 1917-ben az ellenség előtt tanúsított vitéz és eredményteljes magatartása elismerésül az Osztrák Császári Vaskorona Rend III. osztálya hadidíszítménnyel és a kardokkal kitüntetést kapta.⁵⁷ Az indokolásban kiemelték széleskörű ismeretei és haditapasztalatai mellett rendkívül taktikus tanácsadói tevékenységét, ami különösen értékesnek bizonyult a hadvezetés számára.⁵⁸

1918. január 1-jével a király legfelsőbb elhatározásával soron kívül őrnaggyá nevezte ki.⁵⁹ Említést érdemel azonban, hogy rendkívüli előléptetését már 1916. január 22-én is kezdeményezték előljárói, hivatkozva arra, hogy hadiiskolai társai már elérték az őrnagyi rangot, és teljesítményének ez lenne a méltó jutalma.⁶⁰ Ferenc Salvator főherceg⁶¹ mint az Osztrák Vörös Kereszt Egylet és a Magyar Szent Korona Országai Vörös Kereszt Egylet védnökhelyettese – Ferenc József királytól átruházott hatáskörben – 1918. január 29-én kelt elhatározásával, a háború alatt a katonai egészségügy körül szerzett

⁵² Benkóczy 1936. 24–25. o.

⁵³ *Rendeleti Közlöny – Személyes ügyek*, 1916. június 10. (74. sz.) 1519. o. Ebből az alkalomból kapta meg az Ezüst Katonai Érdemérmét.

⁵⁴ HL 1. vh. tiszti kit. jav. 12 827.

⁵⁵ HL AKVI 13 542.

⁵⁶ Uo.

⁵⁷ *Rendeleti Közlöny – Személyes ügyek*, 1917. április 28. (54. sz.) 997. o.

⁵⁸ HL 1. vh. tiszti kit. jav. 16 537.

⁵⁹ *Rendeleti Közlöny – Személyes ügyek*, 1918. február 16. (24. sz.) 551. o.

⁶⁰ HL 1. vh. tiszti kit. jav. 12 827.

⁶¹ Franz Salvator, Erzherzog von Österreich (magyarul Ferenc Salvator főherceg, 1866–1939), 1911. október 29-étől cs. és kir. lovassági tábornok. Életrajzát lásd Balla 2010. 125–126. o.

kiváló érdemei elismerésül a Vöröskereszt II. osztályú díszjelvényét hadidíszítmény-nyel adományozta számára.⁶²

1918. március 10-ével szolgálati alkalmazásban áthelyezést nyert a vezérkari testületbe.⁶³

A háború utáni évek

Linder Béla, a Károlyi-kormány hadügyminiszterének rendelete értelmében Uhlig Károly 1918. november 1-jével a minisztérium 4. osztályának vezetője lett, ezzel egyidejűleg magasabb osztályú hadiilletményben részesült a helyi szolgálatot teljesítő tisztek csoportjában.⁶⁴ December 14-ével áthelyezték a vezérkari testületből csapatállományba, a 17. honvéd gyalogezred szabályzati bizottságához.⁶⁵ Osztályvezetőként 1919. február 28-áig működött.⁶⁶

1919. március 1-jétől a hadügyminisztérium 5. osztályára⁶⁷ osztották be. 1919. május 4-étől június 21-éig a 3. hadtest parancsnokságán volt irodaigazgató. Június 22-étől augusztus 23-áig szabadságát töltötte. Augusztus 24-étől a Magyar Nemzeti Hadseregben szolgált. Ettől a naptól november 30-áig a budapesti karhatalmi főparancsnokság vezérkari főnöki beosztását töltötte be.⁶⁸

1919. november 26-ától bő három évig a m. kir. Honvéd Ludovika Akadémián harcászatot és hadseregszervezést tanított, valamint tanulmányvezetőként⁶⁹ tevékenykedett. Minősítése szerint „kiváló egyéni tulajdonságokkal rendelkező, igen jó szellemű, képességű, jeles ismeretekkel bíró” tanár és tanulmányvezető volt, ugyanakkor komoly, következetes, alapos, abszolút megbízható, korrekt, tiszteletre méltó bajtársnak tartották, aki a hadsereg tisztikarának egyénileg és szolgálatilag is a legértékesebb tagjai közé sorolható.⁷⁰

1919-ben átesett az igazoló eljáráson, amely a forradalmak alatti tevékenységét vizsgálta.⁷¹ 1920-ban a kormányzó – a volt honvéd és volt közös hadseregbeli csapattisz-

⁶² *Budapesti Közlöny*, 1918. március 15. (63. sz.) 3. o.

⁶³ *Rendeleti Közlöny – Személyes ügyek*, 1918. március 30. (45. sz.) 1145. o.

⁶⁴ Uo. 1919. március 8. (29. sz.) 699. o.

⁶⁵ Uo. 1919. február 8. (16. sz.) 369. o.

⁶⁶ HL AKVI 13 542.

⁶⁷ HM 5. osztály: A Honvédség lövégyei és a csapatok gazdálkodása.

⁶⁸ HL AKVI 13 542.

⁶⁹ A Ludovika Akadémián a tanulmányvezetői intézmény szabályozására az 1908-as tanterv keretében került sor. Eszerint a tanulmányvezetők ellenőrizték a tanulmánycsoportokban az oktatást és osztályozást, felülvizsgálták a tantervezeteket, megtervezték a napirendet és a tanórarendet, továbbá a gyakorlati tanidőszak napi beosztását. Feladatuk közé tartozott a tanárok tapintatos bírálata, törekedniük kellett az egységes pedagógiai elvek kialakítására. A tanulmányvezetői intézmény bevezetése után az addigi tanári értekezletek helyett főként gyakorlati jellegű csoportértekezleteket tartottak a tanulmányvezetők irányításával. *Miklós* 2007. 112. o.

⁷⁰ HL AKVI 13 542.

⁷¹ *Rendeleti Közlöny – Személyes ügyek*, 1920. március 20. (21. sz.) 448. o.

tek egybesorolásából kifolyólag, visszamenőlegesen 1919. november 1-jei dátummal – alezredessé nevezte ki.⁷² 1921. április 7-én első elnöke lett a Ludovika Leventekörének, amit a hallgatók tevékenységi területének szélesítése érdekében Dombóváry Révy Kálmán akadémiaparancsnok intézkedésére hoztak létre.⁷³ 1921 októberében IV. Károly király második restaurációs kísérlete során Uhlig Károly a volt uralkodó visszatérését megakadályozó kormányhű csapatok egyik vezetője volt.⁷⁴

Az elhivatott munka és a kötelességteljesítés újabb elismeréseket hozott számára. 1922. augusztus 15-én Horthy Miklós kormányzó vitézzé avatta. A Vitézi Rendbe való felvétele alkalmával – kérelmére – Rakovszky Iván belügyminiszter megengedte családi nevének Csörgeyre változtatását.⁷⁵ Ekképpen bátyja után⁷⁶ ő és fia is felvette édesanyja vezetéknévét.⁷⁷ 1923. február 23-ával áthelyezték a Honvédelmi Minisztérium 1. osztályára, ahol 1924. május 14-éig maradt beosztásában. Itt bizalmas megbízatásában kiválóan megfelelt, nagy odaadással, körültekintéssel fáradhatatlanul dolgozott és nagyszerű szervezőképességének adta tanújelét.⁷⁸ 1923. április 23-án kelt elhatározásával a kormányzó elrendelte, hogy számára a kormányzói dicsérő elismerés tudtul adassék „az akadémikusok oktatása és nevelése körül rendkívül kötelességtudással, odaadó lelkesedéssel és buzgalommal teljesített kiváló és eredményes” háromévi szolgálataiért.⁷⁹

Vitéz Nagy Pál honvéd főparancsnok 1924. május 11-én kelt véleménye szerint „kiváló, igen megbízható vk. törzstiszt, hadtest vk. főnökül és ezred p[a]r[a]n[csno]kúl kiválóan alkalmas. Előléptetésre általában alkalmas”.⁸⁰ 1924. május 15-én megkapta ezredesi kinevezését és egyidejűleg újabb áthelyezését: a honvéd főparancsnok I. szárnysegéde lett,⁸¹ ugyanakkor felvetették a Honvédség trianoni békeszerződés által engedélyezett 1750 főnyi tényleges tiszti állományába.⁸² E beosztásában számos protokolláris feladatot is ellátott, és a legmagasabb társadalmi körökkel érintkezett.⁸³ 1925. szeptember 16-án megkapta a Magyar Érdemkereszt III. osztályát.⁸⁴

⁷² *Rendeleti Közlöny – Személyes ügyek*, 1920. május 22. (40. sz.) 1135. o.

⁷³ Kovács 1991. 79. o.

⁷⁴ *Magyarország*, 1928. július 13. (157. sz.) 3. o.

⁷⁵ HL HM 4. osztály iratai 1944/Csörgei Károly. – 131.654/VIII. számú belügyminiszteri rendelet, 1922. augusztus 11.

⁷⁶ Csörgey Károly bátyja, Titusz (született: 1875. augusztus 12.) 1903-ban változtatta vezetéknévét Csörgeyre. *Magyarország*, 1903. március 6. (56. sz.) 12. o.

⁷⁷ *Budapesti Közlöny*, 1922. augusztus 17. (187. sz.) 2. o. és *Rendeleti Közlöny – Személyes ügyek*, 1922. október 14. (45. sz.) 288. o.

⁷⁸ HL AKVI 13 542.

⁷⁹ *Rendeleti Közlöny – Személyes ügyek*, 1923. május 19. (18. sz.) 60. o.

⁸⁰ HL AKVI 13 542.

⁸¹ *Magyar Katonai Közlöny*, 16. (1928) 7–8. sz. 773. o.

⁸² HL HM 4. osztály iratai 1944/Csörgei Károly.

⁸³ Példaként említhető, hogy 1924. március 21-én József főherceg, Bárdos Remig pannonhalmi főapát és Bárdos János érseki helytartó mellett vett részt vendégként a budapesti Szent Benedek Főgimnázium zászlóavató ünnepségén. *Magyarország*, 1924. március 22. (69. sz.) 10. o.

⁸⁴ *Rendeleti Közlöny – Személyes ügyek*, 1925. november 1. (30. sz.) 215. o.

1925-ben Nagy Pál nem tartotta szükségesnek harcászati gyakorló lovaglásra történő beosztását, mivel módjában állt Csörgey Károly magasabb vezetői rátermettségét kiismerni:

„Mint első szárnysegéd is bebizonyította, hogy egy tábornoki hely betöltésére minden szükséges kellékkel rendelkezik. Háborúban vezetésem alatt működő 202. gyalogdandár első vk. tisztje volt és úgyszólván önállóan érvényesült a dandár műveleteinek vezetésénél. Minden tekintetben kiválóan megfelelt. A vezetés súrlódásainak a szolgálat érdekében szükséges kiegyenlítésére mindenkor tapintatosan törekedett.”⁸⁵

Minősítése szerint 1925-ben gyalogsági parancsnoknak, valamint csoportfőnöknek, 1926-ban már vegyesdandár-parancsnoknak is kiválóan alkalmasnak ítélték.⁸⁶

1925. december 5-ével felmentették a Honvédség Főparancsnokának szárnysegédi szolgálata alól, és kinevezték az egeri VII. vegyesdandár gyalogsági parancsnokává.⁸⁷ Schrantz Ödön ezredest váltotta a poszton, aki akkor Budapest városparancsnoka lett.⁸⁸ Beosztásában aktívan részt vett Eger kulturális és társadalmi életében.⁸⁹ 1926-ban az egeri Katolikus Kör megválasztotta – Okolicsányi Imre alispán mellett – társelnökévé,⁹⁰ katonák munkába állításával segítette az egeri vár régészeti feltárását.⁹¹ A felújításon átesett kápolnai tömegsír emlékművénél a következő beszédet hallhatták tőle:

„A Trianonban megszabott csekély létszámú m. kir. Honvédség példaképét látja és tiszteli 48-as elődeiben és szorgalmasan készül a reá váró küzdelemre. Meg vagyunk győzödve, hogy e harcban nem leszünk egyedül, hanem a magyar nemzet apraja-nagyja éppoly lelkesedéssel fogja megszázszorozni létszámunkat, mint az itt porladó hősök idejében.”⁹²

Csörgey a Vitézi Rend szervezésében is aktívan közreműködött. 1927 februárjában – Nagy Pál nyugalmazott honvédfőparancsnok halálát követően – ő vette át a Borsod-Gömör, Abaúj-Torna, Zemplén és Heves vármegyék területére kiterjedő 4-es számú vitézi törzsszék vezetését.⁹³ 1927. május 1-jén tábornokká lépett elő.⁹⁴ Ezen alkalomból az egeri helyőrség tisztikara díszebédet rendezett tiszteletére, és kinevezése őszinte

⁸⁵ HL AKVI 13 542.

⁸⁶ Uo.

⁸⁷ HL HM 4. osztály iratai 1944/Csörgei Károly.

⁸⁸ *Egeri Népiújság*, 1925. december 16. (285. sz.) 3. o.

⁸⁹ HL AKVI 13 542.

⁹⁰ *Egeri Népiújság*, 1926. március 30. (72. sz.) 2. o.

⁹¹ *Lénárt* 1982. 33. o.

⁹² *Egeri Népiújság*, 1926. június 8. (126. sz.) 2. o.

⁹³ *Négyesy* 2000. 192. o.

⁹⁴ *Rendeleti Közlöny – Személyes ügyek*, 1927. május 1. (12. sz.) 104. o.

elismerést keltett a városban.⁹⁵ Este 8 órakor a helyőrség zenekara lampionos szerenád-ot adott nagyrebecsülése jeléül.⁹⁶

1927. május 25-én kelt legfelsőbb elhatározásával a kormányzó felmentette addigi szolgálati állása alól, és ezzel egyidejűleg a magyar királyi várpalotai csapatgyakorlótér parancsnokává nevezte ki.⁹⁷ Június 10-én került át a csapatgyakorlótér-parancsnokság állományába, ekkor feleségével és fiával a várpalotai kastélyba költözött.⁹⁸ Távozá-sa alkalmából Eger város közönsége díszbéd keretében vett tőle búcsút 1927. június 20-án.⁹⁹ Dutkay Pál pápai prelátus, apát-kanonok a következő szavakkal búcsúztatta:

„Az Úristen nem azért teremtette a vasat, hogy abból rabszolgatartó láncokat kovácsol-janak [...], hanem, hogy kardokat kovácsoljanak acéljából, amellyel a rabláncokat el lehet majd vágni. Vitéz Csörgeynek új munkakörében szélesebb alkalom nyílik majd, hogy olyan férfiakat neveljen a Honvédség számára, akik acélos kardjukkal szét fogják szakítani a trianoni rabláncokat.”¹⁰⁰

Kapcsolata azonban nem szakadt meg Egerrel, a későbbiekben többször ellátogatott ott élő barátaihoz.¹⁰¹ A várpalotai csapatgyakorlótér parancsnokaként elsősorban a csapat-kiképzés továbbfejlesztése terén szerzett érdemeket, de a társadalmi életnek is aktív szereplője maradt.¹⁰²

1927. évi minősítése szerint harcászatiag helyesen döntő, nyugodt és biztos vezető volt, aki jól és értelmesen intézkedett. Csapatszolgálatra alkalmasnak ítélték, ugyan-akkor érdemesnek tartották megjegyezni, hogy egészségi állapota miatt csak remél-hető, hogy még huzamosabb ideig szolgálatképes marad. Feljebbvalói szerint kiváló egyéni tulajdonságokkal rendelkezett, minden tekintetben korrekt felfogású, példásan kötelességtudó vezérkari tisztnek tartották, aki férfias, puritán jellem volt. Elismer-ték jó és gyors felfogását és hogy a legnehezebb helyzetekben is helyes döntéseket ho-zott. Összességében kiváló, színvonalas katonai tudással és képességekkel rendel-kezett, mindig kezdeményező volt, fáradságot nem ismerő tevékenységet fejtett ki, kiváló eredménnyel. Véleménye és meggyőződése mellett mindenkor szívósan kitartott.¹⁰³

Csörgeyt továbbra is erélyes és határozott, tiszteletet parancsoló előljáróként írták le, aki midig szolgálatkész és megbízható alárendeltjeivel. Egyenes és nyílt jelleme miatt bajtársai kedvelték. A tisztikar nevelésére, vezetésére és megítélésére kiválóan alkal-

⁹⁵ *Egri Népiújság*, 1927. május 3. (99. sz.) 2. o.

⁹⁶ Uo. 1927. május 4. (100. sz.) 1. o.

⁹⁷ HL HM 4. osztály iratai 1944/Csörgei Károly.

⁹⁸ *Magyarság*, 1928. július 13. (157. sz.) 3. o.

⁹⁹ *Pesti Hírlap*, 1927. június 21. (138. sz.) 14. o.

¹⁰⁰ *Egri Népiújság*, 1927. június 21. (138. sz.) 2. o.

¹⁰¹ Uo. 1928. július 14. (161. sz.) 1. o.

¹⁰² Példaként említhető, hogy megválasztották a Várpalota-Hajmáskéri Tiszti Vadásztársaság elnökének. Vadászati Útmutató 1929. 259. o.

¹⁰³ HL AKVI 13 542.

masnak bizonyult. Az ország számos részében megfordult: Nyugat-Magyarországot ot-tani tartózkodás és fegyvergyakorlat, Magyarország északkeleti részét hadgyakorlatok, Erdély déli részét utazások és fegyvergyakorlatok, továbbá Dél-Tirolt magánutazás, a volt Osztrák–Magyar Monarchia számos részét hadgyakorlatok, Bukovinát és Ke-let-Galíciát pedig a háború folytán ismerte meg.¹⁰⁴

A halálos baleset és a gyászszertartás

Csörgey tábornok 1928. július 12-én a várpalotai csapatgyakorlótér-parancsnoksághoz tartozó hajmáskéri lőtérén a leplezett haderőfejlesztés keretében kísérleti tüzérségi lögyakorlatot tekintett meg – több főtiszt jelenléte mellett – közvetlen közlelről.¹⁰⁵ Dé-lelőtt 11 órakor egy felrobbanó ágyúcső szilánkja olyan sérülést okozott a fején, amibe pár percen belül belehalt.¹⁰⁶ A robbanásban Ferjentsik Ottó altábornagy, a m. kir. Honvédség gyalogsági szemlélője, Suhay Imre és Módly Zoltán tábornokok, Lichtenecker András, Keresztes-Fischer Lajos, vitéz Marthon Gábor ezredek és Maleczky Oszkár nyugalmazott ezredes, valamint vitéz Heszlényi József őrnagy, vitéz Kálnássy György tüzértiszthelyettes és Kiss János köztűzér is könnyebben megsérült.¹⁰⁷

Az esetet túlélő Ferjentsik Ottó altábornagy, gyalogsági szemlélő plasztikusan je-gyezte le emlékirataiban a tragédia körülményeit:

„1928 júliusában bemutatták Hajmáskéren egy bizottságnak, melynek én voltam el-nőke, a technikai intézet¹⁰⁸ által megszerkesztett gyalogsági ágyút. A bemutatás után visszatértünk az ún. nullapontra, ahol akkor éppen az új légvédelmi ágyúval kísér-leteztek. A kísérleteket vezető tiszt felszólított, hogy nézzük végig az ő gyakorlata-it. Nekem erre nem volt nagy kedvem, kijelentettem, hogy nem szeretem arcomat olyan dolgokba dugni, melyekhez semmi közöm, de a bizottság tagjai, úgy különö-sen Csörgey tábornok, Keresztes-Fischer [Lajos] és Malnicky [sic!]¹⁰⁹ ezredek ké-réseire mégis elfogadtam a meghívást és elmentünk a légvédelmi ágyú tüzelőállásá-hoz. Miután röviden megmagyarázták nekünk a löveget, áttértek a lövés bemutatására. Előbb azonban, mint rangban legidősebb, megkérdeztem az urakat, nem akarják-e betartani az előírást és a lövés leadása előtt az e célra előkészített betonfedezékekbe menni. Ők azonban kijelentették, hogy az ágyút az elsütés alatt akarják megfigyel-ni és ezért a löveg mellett szeretnének maradni. Elhelyezkedtünk tehát, kb. húszan,

¹⁰⁴ HL AKVI 13 542.

¹⁰⁵ *Veszprémi Napló*, 2010. augusztus 3. (179. sz.) 4. o. és uo. 2017. augusztus 22. (195. sz.) 4. o.

¹⁰⁶ *8 Órai Ujság*, 1928. július 14. (158. sz.) 8. o.

¹⁰⁷ *Budapesti Hírlap*, 1928. július 13. (157. sz.) 5. o.; *8 Órai Ujság*, 1928. július 14. (158. sz.) 8. o.; *Kis Ujság*, 1928. július 14. (158. sz.) 3. o.; *Nemzeti Ujság*, 1928. július 14. (158. sz.) 7. o.

¹⁰⁸ Utalás a haditechnikai fejlesztő intézetre, amit Technikai Kísérleti Intézet álnéven hoztak létre 1920-ban – civil tevékenységi körrel leplezve valódi tevékenységét –, majd 1930-tól nyílt katonai intéz-ményként, Magyar Királyi Honvéd Haditechnikai Intézet néven működött tovább. *Germuska* 2007. 234. o.

¹⁰⁹ Itt Maleczky Oszkár nyugalmazott ezredes neve került elírásra.

félkörben az ágyú mögött. Az első lövést, mivel a kezdősebességet mérték a Boulangé műszerrel,¹¹⁰ vízszintes csőhelyeztetéssel adták le, az ágyú kifogástalanul működött. Ezután hozzám fordult a tiszt, s megkért, hogy a következő lövés számára határozzam meg az elevációt. Én 60 fokot mondtam. Megtöltik a löveget, a magassági irányzógéppel 60°-al égnek irányítják a csövet és elsütik az ágyút. Egész szokatlan, tompa durranás hallatszik, a löveget és minket csakhamar sűrű por- és füstfelhő takar be. Én éles szúrást érzek a bal lágyékban, s azután – több másodpercig tartó, dermesztő csend következik, majd megszólal egy hang: »Itt valami baj történt!« És közvetlenül azután hallok Hadnagy [Domokos] ezredes kiáltását: »Csörgey tábornok úr megsérült.« Odaugrom a földön fekvő Csörgeyhez, s látom, hogy fejének fele hiányzik, mintha valami éles fejszéval hasították volna be a hiányzó részt.»¹¹¹

A Ferjentsik által közölt „élettel össze nem egyeztethető” sérülést – koponyacsont- és agyvelőroncsolódást – a várpalotai állami anyakönyvi hivatal is rögzítette.¹¹²

A helyszínre azonnal kiküldött orvosok nyomban megkezdtek a sebesültek ápolását.¹¹³ Maleczky ezredet a székesfehérvári katonai kórházba szállították, a könnyebb sérültek bekötözésük után saját lábukon hagyták el a helyszínt.¹¹⁴

A vizsgálat anyaghibát állapított meg, a balesetnek nem volt felelőse.¹¹⁵ A hivatalos jelentés szerint egy 80 mm-es kiskaliberű ágyú belövése során következett be a tragédia: a lövegcső hátsó része a tüzeléskor a lövedékkel együtt felrobbant.¹¹⁶ Csörgey 16 éves fia éppen cserkész táborozáson vett részt,¹¹⁷ de mire a tábornok holttestét hazaszállították, már együtt volt a család.¹¹⁸

Várpalotai tartózkodása alatt Csörgey Károly élénk összeköttetést tartott fenn apósával, Bod Péterrel, a nagyszabenyi volt állami polgári leányiskola nyugalmazott igazgatójával. Utoljára június 22-én látogatta meg Budapesten, a Kende utca 14. szám alatti otthonában, és 23-án hétfőn tért vissza több törzstiszt társaságában Várpalotára. Otlétekor apósát és anyósát meghívta nyaralni Várpalotára, akik éppen a baleset napján indultak el. A tábornok halálhírére öccse, Csörgey László csendőrszázados vette elsőnek, aki a Böszörményi úti csendőrlaktanyában teljesített szolgálatot. Nyomban a Kende utcába sietett, de testvére apósáékát már nem találta otthon. Másik testvére, Csörgey Titusz az esti órákban értesült a történetekről.¹¹⁹ Csörgey Károly apósa és anyósa a szerencsétlenség után érkezett meg Várpalotára.¹²⁰ Nővérét, Zábrák Dénesnét (szü-

¹¹⁰ A lövedékssebesség mérésére szolgáló Boulangé-féle műszer pontossága 0,3% körül mozgott.

¹¹¹ HL Tanulmányok és visszaemlékezések gyűjteménye 3218. *Tövisházy Ferjentsik Ottó*: Visszapillantás.

¹¹² HL HM 4. osztály iratai 1944/Csörgei Károly.

¹¹³ *Budapesti Hirlap*, 1928. július 13. (157. sz.) 5. o.

¹¹⁴ *Az Est*, 1928. július 14. (158. sz.) 14. o.

¹¹⁵ *Friss Ujság*, 1928. július 14. (158. sz.) 7. o.

¹¹⁶ *Magyar Hirlap*, 1928. július 14. (158. sz.) 3. o.

¹¹⁷ *Pesti Hirlap*, 1928. július 13. (157. sz.) 5. o.

¹¹⁸ *Friss Ujság*, 1928. július 14. (158. sz.) 7. o.

¹¹⁹ *Magyarság*, 1928. július 13. (157. sz.) 3. o.

¹²⁰ *Az Est*, 1928. július 14. (158. sz.) 14. o.

letett Uhlig Júlia) balatonrendesi nyaralása alatt érte a gyász hír. Ő másnap hajnalban utazott családjával Várpalotára.¹²¹

Csörgey tábornok testét várpalotai otthonában ravatalozták fel, beszterelésére július 14-én került sor az ottani kegyúri plébániatemplomban.¹²² A család mellett megjelentek a Honvédség és a Vitézi Rend képviselői, valamint több ezer főnyi gyászoló tömeg. A beszterelés végeztével a katonák vállukra emelték a koporsót, és a település határára vitték, ahol a várpalotai és hajmáskéri dalárdák éneke közben helyezték a halottszállító autóra. Egy másik gépkocsin helyezték el azt az 50 koszorút, amelyeket a tábornok temetésére készítettek a gyászolók. A két jármű egyszerre indult el Budapestre.¹²³

A temetésre egy nappal később, 1928. július 15-én délután fél 5-kor került sor Budapesten, a Farkasréti temetőben. A hőség ellenére nagy számban jelentek meg katonák és civilek egyaránt. Négy óra után vonultak fel a gyászkíséretet alkotó tüzérek a bal-esetnél jelenlévő vitéz Módy Zoltán tábornok vezetésével. Megjelent gróf Csáky Károly honvédelmi miniszter, a kormányzó képviselőjében vitéz Janky Kocsárd honvédfőparancsnok, József főherceg képviselőjében vitéz Tanító Béla őrnagy, továbbá Dréhr Imre népjóléti államtitkár, Magasházy László alezredes, Jourd francia, Oxilia olasz és Percy angol katonai attasé, Hellebronth Antal tábornok, a Vitézi Rend főkapitány-helyettese és a Rend díszformaruhát viselő tagjai. A csendőrség és a folyamőrség is képviseltette magát az eseményen. A gyászszerartást Révész István tábori püspök vezette több pap közreműködésével a nyolcezer fős tömeg előtt. Háromnegyed 5-kor, a temető lélekharangjának szava mellett kísérték utolsó útjára fekete érckoporsóban vitéz Csörgey Károly tábornokot.

A koporsón elhelyezték az elhunyt kardját, csákóját és tábornoki derékszíját. A halottaskocsi előtt vörös párnán vitték kitüntetésait. A kocsit a tábornok családja követte, a zenekar gyászzindulóval kísérte a menetet. A sírnál Hellebronth Antal mondott utolsó istenhozzádot egykori bajtársához:

„Vitéz Csörgey Károly tábornok! Mélyen megrendülve állunk sírod szélénél, hogy átadjuk az anyaföldnek azt, ami a Te egyéniségedben múlandó volt, mert a Te alkotásaid honvédségünk kiképzésénél, ifjúságunk nevelésénél és ernyedetlen, önzetlen munkád gyümölcsei a Vitézi Rend kebelében élni fognak tovább, azokat nem lehet eltemetni. Mély fájdalommal gondolunk arra, hogy a végzet egy magasba ívelő, eredményekben és elismerésben gazdag katonai pályát tört ketté, mert mi jövődbe vetett szilárd hitünkkel nagy reményekkel voltunk eltelve, még sokat vártunk Tőled, mert kimagasló katonai tudásod, vitézi tettektől sugárzó háborús múltad, kristálytisza, puritán jellemed és mindenki által tisztelt, nagyra becsült, szeretett személyiséged a legmagasabb katonai állások elérésére képesített, predesztinált Téged. A mindenható Isten kifürkészhetetlen

¹²¹ 8 *Órai Ujság*, 1928. július 15. (159. sz.) 9. o.

¹²² Uo. 1928. július 14. (158. sz.) 8. o.; *Budapesti Hirlap*, 1928. július 14. (158. sz.) 4. o.; *Dunántúl*, 1928. július 15. (159. sz.) 4. o.

¹²³ *Dunántúl*, 1928. július 15. (159. sz.) 4. o.

akarata, oly tragikus körülmények folyamán szólított el az élők sorából, hogy sírodat, mint egy hősi halott sírját koszorúzzuk meg és keresztfádra teljes joggal írhatjuk a halottakat érhető legnagyobb kitüntetés tartalmazó szavakat: »Pro patria!« Mert Te kötelességed teljesítésénél a »Hazáért« haltál meg. Isten veled, kedves Károly! Isten veled!”¹²⁴

A kivezényelt díszegység tisztelgett, majd éles kürtszó harsant. Búcsúzóul a katonazeknar a *Himnusz*t játszotta el.¹²⁵

Csörgey Károly tragédiájának háttéréről manapság azt olvasni, hogy egy titkos haderőfejlesztési program keretében kipróbált új légvédelmi ágyú csövének felrobbanása okozta.¹²⁶ Ezzel szemben a korabeli hazai sajtó a balesetet olyan eseményként interpretálta, amely lögyakorlatok során sajnos – ha ritkán is –, de bekövetkezhet. A *Prágai Magyar Hírlap* az esettel kapcsolatban katonai körökre hivatkozva arra is rámutatott, hogy „a trianoni békeszerződés katonai rendelkezéseinek következményei az ilyen anyagi hibák, mert tíz esztendő óta csupa rozsdás, régi, a háború idejéből való anyagja van csak a honvédségnek és nem engedélyeznek egyetlen új ágyút sem. Ezért tulajdonképpen minden katonai gyakorlat életveszélyes.”¹²⁷

A csehszlovákiai magyar médium említett magyarázkodásának oka az *Amerikai Magyar Népszavában* – egy hónappal később – megjelent cikkből válik érthetővé:

„A rosszindulatú külföldi sajtó nyomban felfújta ezt az esetet is, és a cseh lapok nem áttalották azt írni, hogy egy olyan nagyobb ágyú robbant fel, amilyent a magyar hadseregnek a trianoni békeszerződés értelmében tartani nem szabad. Mondanunk sem kell, hogy ez az állítás, amit aztán a »jóindulatú« oláh és szerb lapok is felkaptak, szemenszedett valótlanúság. Az történt csak, hogy egy kis nyolcmilliméteres táborigyű robbant fel, vagy azért, mert az ágyúcső volt már régi, rozoga, és így az ágyúgolyó szétvetette, vagy azért, mert az ágyúgolyó volt rosszul gyártott. Meg is esik ilyen minden hadgyakorlaton; tavaly Csehországban, Romániában, Franciaországban és Angliában történtek ilyen szerencsétlenségek. Most pedig nálunk. Nálunk talán súlyosbítja a helyzetet az is, hogy a trianoni békeszerződés leszerelt bennünket, nem engedi meg sem újabb, jobb ágyúk gyártását, sem újabb, jobb anyagú ágyúgolyók készítését. Valószínű, hogy a szerencsétlenség oka éppen az, hogy régi, rozoga ágyúkat és ócska golyókat vagyunk kénytelenek használni.”¹²⁸

¹²⁴ *Vitézek és Gazdák Lapja*, 1928. július 22. (29. sz.) 3. o. Hellebronth Antal beszéde rövidebb változatban megjelent a budapesti sajtóban is: *Budapesti Hírlap*, 1928. július 17. (160. sz.) 4. o.; *Az Ujság*, 1928. július 17. (160. sz.) 8. o.; *Az Est*, 1928. július 17. (160. sz.) 12. o.

¹²⁵ *Budapesti Hírlap*, 1928. július 17. (160. sz.) 4. o.

¹²⁶ *Napló. Veszprém Megye Napilapja*, 2010. augusztus 3. (179. sz.) 4. o.; uo., 2013. február 1. (27. sz.) 13. o.; uo., 2014. július 22. (169. sz.) 4. o.

¹²⁷ *Prágai Magyar Hírlap*, 1928. július 14. (1785. sz.) 3. o.

¹²⁸ *Amerikai Magyar Népszava*, 1928. augusztus 1. (183. sz.) 4. o.

Cáfolni kellett tehát minden olyan napvilágot látott megnyilatkozást, amely a leplezett magyar haderőfejlesztés tényére utalt.

Vitéz Csörgey Károly emlékezete

A hajmáskéri táborban a tragédia után azonnal kitűzték a gyászlobogót a parancsnoki épületre, a legénység oktatása abbamaradt, és az állomásparancsnokság részletes jelentést küldött az esetről Csáky Károly honvédelmi miniszternek.¹²⁹ Az Országos Vitézi Szék november 22-ei teljes ülésén vitéz tiszabeői Hellebronth Antal nyugalmazott tüzérségi tábornok, a vitézek főkapitányának helyettese méltatta az elhunyt törzskapitány érdemeit.¹³⁰ Ugyanezen az ülésen Horthy Miklós főkapitány az Országos Vitézi Szék hármas jelölése alapján november 26-án kelt legfelsőbb kéziratával vitéz nemes Szinay Béla magyar királyi ezredest, a m. kir. Honvéd Ludovika Akadémia parancsnokát nevezte ki Csörgey Károly utódjául a 4. számú vitézi törzsszék élére.¹³¹ Csörgey haláláról az ornitológus társadalom is megemlékezett, ugyanis bátyja vezetése alatt madártani ismereteket szerevezve, állomáshelyein buzgón dolgozott a madárvédelem fellendítésén, és számos értékes tudósítást küldött a Magyar Királyi Madártani Intézetnek.¹³²

1931. november 1-jén délelőtt 11 órakor leplezték le síremlékét – Horváth Béla festő- és szobrászművész alkotását¹³³ – a Farkasréti temető tisztii parcellájában.¹³⁴ Az ünnepély rendezője és szónoka vitéz Hellebronth Gusztáv helyettes főkapitány volt, aki emlékbeszédében kiemelte:

„A Vitézi Rend a tábornok emlékművét jelképnek tekinti. Azt kívánjuk, legyen ez az emlékmű a Magyar Honvédség és a magyar katona hősiességéből eredő Vitézi Rend együvé tartozásának a jelképe, hiszen Csörgey Károly élete is ezt az együvé tartozást tanúsítja.”¹³⁵

1942-ben özvegye kezdeményezésére székesfehérvári kőművesek kivitelezésében, közadakozásból megépült a Várpalotáról Tésre vezető út jobb oldalán a vitéz Csörgey Károly emléket ma is őrző obeliszk. Az évtizedek során leromlott állapotba került emlékoszlopot a rendszerváltozás után a Vitézi Rend kezdeményezésére újjáépítették, avatására 1996. szeptember 29-én katonai tiszteletadás mellett, díszegység és zenekar közreműködésével került sor.¹³⁶ Ez alkalomból az emlékműnél koszorút helyeztek el

¹²⁹ *Kis Ujság*, 1928. július 14. (158. sz.) 3. o.

¹³⁰ *Szécsy – Oszlányi – Oszlányi – Farkass* 1931. 112. o.

¹³¹ Uo.

¹³² *Schenk* 1929. 491. o.

¹³³ *Magyarország*, 1931. november 8. (45. sz.) 3. o.

¹³⁴ *Pesti Hírlap*, 1931. október 30. (247. sz.) 6. o.

¹³⁵ *Vitézi Tájékoztató*, 25. (1996) 3. sz. 7. o.

¹³⁶ Az obeliszken elhelyezett emléktáblára a következő felirat került: „IN MEMORIAM VITÉZ CSÖRGEY KÁROLY TÁBORNOK ÉS BAJTÁRSAI 1928. JÚLIUS 12.” A szöveg ellentmond a korabe-

a köztársasági elnök, a honvédelmi miniszter és a Magyar Honvédség parancsnokának képviselői, továbbá a helyőrség parancsnoka, Várpalota polgármestere, a Honvéd Hagyományörző Egyesület és a Vitézi Rend.¹³⁷

2008-ban a tragédia 80. évfordulója alkalmából az emlékmű újabb szükségyszerű felavatására került sor. Az előző évben ugyanis a Vitézi Rend kezdeményezte az obeliszk tetejéről korábban ellopott turulszobor helyreállítását. Az önkormányzat támogatásával Nesó Sándor népművész készítette el az eredeti szobor tökéletes mását, amit 2008. jú-

*A várpalotai emlékoszlop
(fotó: Nesó Sándor, 2012)*

lius 25-én ünnepélyes keretek között emeltek vissza helyére. Az avatásnál vitéz Bősze József nyugállományú alvezredes mondott ünnepi beszédet.¹³⁸

Ezzel azonban nem zárultak le Csörgey tábornok emlékművének viszonyosságai. Az obeliszk tetején őrt álló, fából faragott turulszobrot lefeszítették helyéről, és ellopták. Újbóli pótlását 2020-ban a Vitézi Rend ismét magára vállalta, ami 2021-ben meg is valósult. Csak remélhető, hogy az emlékmű helyreállítását követően több felavatási ünnepségre már nem kell sort keríteni, ugyanis az obeliszk nem „csak” Csörgey tábornok tragédiájának állít emléket, hanem szimbóluma mindazon magyar katonáknak, akik a haderőfejlesztés oltárán áldozták életüket békeidőben.

li híradásoknak, melyek szerint Csörgey tábornok volt a baleset egyetlen halálos áldozata. Ez arra vezethető vissza, hogy a helyi emlékezet szerint Csörgeyn kívül két főtiszt és négy katona is életét vesztette a detonáció során, noha ezt Ferjentsik Ottó visszaemlékezése nem erősítette meg. *Napló. Veszprém Megye Napilapja*, 2017. augusztus 22. (195. sz.) 4. o.; *uo.*, 2018. augusztus 7. (182. sz.) 6. o.; *uo.*, 2019. augusztus 6. (181. sz.) 6. o.; *uo.*, 2020. augusztus 4. (181. sz.) 6. o.

¹³⁷ *Vitézi Tájékoztató*, 25. (1996) 3. sz. 7. o.

¹³⁸ *Veszprémi Napló*, 2008. július 29. (176. sz.) 14. o. és *Regio Regia. A Közép-dunántúli régió üzleti magazinja*, 8. (2008) 9. sz. 57. o.

BIBLIOGRÁFIA, RÖVIDÍTÉSEK

- Balla* 2010. *Balla Tibor: A Nagy Háború osztrák–magyar tábornokai. Tábornagyok, vezérezredek, gyalogsági és lovassági tábornokok, tábornagyok.* Budapest, 2010.
- Balla* 2019. *Balla Tibor: A Nagy Háború osztrák–magyar tábornokai. Altábornagyok.* Budapest, 2019.
- Benkóczy* 1936. *Benkóczy Emil: Heves vármegye vitézei.* Eger, 1936.
- Germuska* 2007. *Germuska Pál: Kutatás-fejlesztés és nyugati licencek a magyar hadiiparban az 1970-es, 1980-as években. Hadtörténelmi Közlemények, 120. (2007) 1. sz. 233–246. o.*
- HL *Hadtörténelmi Levéltár (HM Hadtörténelmi Intézet és Múzeum)*
1. vh. tiszti kit. jav. *Első világháborús tiszti kitüntetési javaslatok*
AKVI 13 542. *Tiszti anyakönyvi lapok. Csörgey Károly.*
- Kovács* 1991. *Kovács László: A Ludovika Akadémia hallgatóinak életrendje az 1920-as és 30-as években. Új Honvédségi Szemle, 45. (1991) 9. sz. 76–83. o.*
- Kurucz* 2017. *Kurucz Ádám: Vitéz Nagy Pál gyalogsági tábornok, a Magyar Királyi Honvédség első főparancsnoka. Honismeret, 45. (2017) 5. sz. 63–68. o.*
- Kreybig* 1934. *Kreybig Rudolf: Az erkölcsi tényezők fontossága a háborúban. Magyar Katonai Szemle, 4. (1934) 3. sz. 1–14. o.*
- Lénárt* 1982. *Lénárt Andor: Az egri vár feltárásának története 1949-ig. (Studia Agriensis 2.) Eger, 1982.*
- Miklós* 2007. *Miklós Zoltán: Tanítás-tanulás a Ludovika Akadémián. Neveléstörténet, 4. (2007) 1–2. sz. 57–92. o.*
- Négyesy* 2000. *Négyesy László: A Vitézi Rendről II. (1922–1945). In: Zounuk. A Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltár Évkönyve 15. Szerk. Zádorné Zsoldos Mária. Szolnok, 2000. 187–265. o.*
- Rendeleti Közlöny* *Rendeleti Közlöny a magyar királyi Honvédség számára (1874–1923); Személyes Ügyek külön folyamban 1894-től; Honvédségi Közlöny a Magyar Királyi Honvédség számára 1924-től. <https://adt.arcanum.com/hu/collection/HonvedsegiKozlony/> (A letöltés időpontja: 2024. június 11.)*

- Schenk* 1929. *Schenk Jakab: Vitéz Csörgey Károly (Necrologus). Aquila. A Magyar Királyi Madártani Intézet Folyóirata, 1927–1928. (1929) 34–35. sz. 491. o.*
- Szécsy – Oszlányi – Oszlányi – Farkass* 1931. *A tízéves Vitézi Rend, 1921–1931. Szerk. Szécsy Imre – Oszlányi Kornél – Oszlányi József – Farkass Jenő. Budapest, 1931.*
- Vadászati Útmutató* 1929. *Vadászati Útmutató. A Magyar Vadászat és Vadgazdaság Évkönyve. 1928–1929. Budapest, 1929.*

Ádám Kurucz

THE CAREER OF GENERAL VITÉZ KÁROLY CSÖRGEY

(Summary)

Károly Csörgey (born Uhlig) started his military career at the Ludovika Academy, and later qualified as a general staff officer. His personal heroism during the First World War earned him numerous medals. He was wounded several times, but despite his permanent damage to his health, he continued to build his military career with dedication during the peace years. He taught at the Ludovika Academy from 1920, and in 1921 he was involved in preventing King Charles IV's second attempt to retake the throne. His career then progressed to the rank of general and the rank of Captain of the Order of Vitéz. In the 1920s he served in Budapest and Eger, and in 1927 Governor Miklós Horthy appointed him commander of the military training area in Várpalota. In 1928, he was involved in the firing test of a cannon which exploded due to a material defect, killing the then 50-year-old general. An obelisk was erected on the site of this sad event in 1942 at the initiative of his widow. The memorial, which has been the site of regular commemorations since the 1990s, has become a symbol of the tragedies in which Hungarian soldiers sacrificed their lives in peacetime, during force development and combat training.

Ádám Kurucz

DIE LAUFBAHN VON GENERAL KÁROLY VITÉZ CSÖRGEY

(Resümee)

Károly Csörgey (geb. Uhlig) begann seine militärische Laufbahn an der Ludovika-Akademie und wurde später zum Generalstabsoffizier ausgebildet. Sein persönliches Heldentum während des Ersten Weltkriegs brachte ihm zahlreiche Medaillen ein. Er wurde mehrfach verwundet, baute aber trotz seiner bleibenden Gesundheitsschäden seine militärische Laufbahn in den Friedensjahren mit großem Engagement weiter aus. Ab 1920 lehrte er an der Ludovika-Akademie und war im Jahr 1921 an der Verhinderung des zweiten Restaurationsversuchs Karls I. (IV.), König von Ungarn, beteiligt. Danach stieg er bis zum Rang eines Generals und zum Hauptmann des Vitéz-Ordens auf. In den 1920er Jahren diente er in Budapest und Eger

(Erlau) und wurde im Jahr 1927 von Reichsverweser Miklós Horthy zum Kommandanten des Truppenübungsplatzes in Várpalota ernannt. Im Jahr 1928 war er am Abschluss einer Kanone beteiligt, die aufgrund eines Materialfehlers explodierte und den damals 50-jährigen General tötete. An der Stelle dieses traurigen Ereignisses wurde im Jahr 1942 auf Initiative seiner Witwe ein Obelisk errichtet. Die Gedenkstätte, an der seit den 1990er Jahren regelmäßig eine Gedenkfeier stattfindet, ist zu einem Symbol für die Tragödien geworden, denen ungarische Soldaten in Friedenszeiten, beim Aufbau der Streitkräfte und bei der Kampfausbildung ihr Leben geopfert haben.

Ádám Kurucz

LA CARRIÈRE DU GÉNÉRAL KÁROLY VITÉZ CSÖRGEY

(Résumé)

Károly Csörgey (né Uhlig) a commencé sa carrière militaire à l'Académie militaire Ludovika avant d'obtenir la qualification d'officier d'état-major. Sa vaillance sur les champs de bataille de la Première Guerre mondiale lui a valu de nombreuses décorations. Il fut blessé à plusieurs reprises, mais en dépit de ses lésions irréversibles, il a continué à construire sa carrière militaire avec dévouement au cours des années de paix. À partir de 1920, il a enseigné à l'Académie Ludovika. En 1921, il a contribué à faire échouer la deuxième tentative de restauration du roi Charles IV. Par la suite, il a accédé au rang des officiers généraux avant de devenir capitaine de l'Ordre du mérite Vitéz. Dans les années 1920, il a servi à Budapest et à Eger. En 1927, le gouverneur Miklós Horthy l'a nommé commandant du terrain d'entraînement des troupes de Várpalota. En 1928, dans l'exercice de sa fonction, il a participé au tir d'essai d'un canon qui a explosé à cause du défaut d'un matériau, tuant le général alors âgé de 50 ans. En 1942, un obélisque a été érigé sur le site de ce triste événement à l'initiative de sa veuve. Le mémorial, lieu de commémoration régulière dès les années 1990, est devenu un symbole des tragédies au cours desquelles des soldats hongrois ont sacrifié leur vie en temps de paix, lors du développement des forces et de l'entraînement au combat.

Адам Куруц

КАРЬЕРА ГЕНЕРАЛА ВИТЯЗЯ КАРОЯ ЧЁРГЕИ

(Резюме)

Карой Чёргеи (урожденный Ухлиг) начал свою военную карьеру в Академии Людовика, а затем получил квалификацию генерального штаба. За личный героизм на полях сражений Первой мировой войны он был награжден многочисленными наградами. Он был несколько раз ранен, но, несмотря на оставшиеся повреждение здоровья, самоотверженно строил свою военную карьеру даже в мирные годы. Начиная с 1920-ого года он преподавал в Академии Людовика, в 1921-ом году участвовал в предотвращении второй попытки восстановления (реставрации) власти короля Карла IV. После этого его карьера возвысилась до звания генерала и звания штаб-капитана Рыцарского ордена. В 1920-ие годы он служил в Будапеште и Эгере, а в 1927-ом году губернатор Миклош Хорти

назначил его командиром военного полигона г. Варпалота. В этом качестве он в 1928-ом году принял участие в попадании из пушки, которая взорвалась из-за материального дефекта, убив в это время пятидесятилетнего генерала. На месте печального события в 1942-ом году по инициативе его вдовы был установлен обелиск. Мемориал, у которого регулярно почитают память с 1990-их годов, стал символом трагедий, во время которых венгерские солдаты отдали свои жизни в мирное время, в ходе развития военных сил и военной подготовки.

FORRÁSKÖZLEMÉNY

SOMOGYI GRÉTA

HORVÁTH JANKA ÍRÓNŐ VISSZAEMLEKEZÉSEI A SZABADSÁGHARCRA ÉS AZ AZT KÖVETŐ ESEMÉNYEKRŐL ERDÉLYBEN

II. rész

Horváth Janka¹ emlékiratának itt közreadott második fele (1850–1860) jórészt a családjában bekövetkezett tragédiát taglalja: legnagyobb testvérének, Károlynak² a le tartóztatásáról és elvesztéséről olvashatunk, aki a Makk József (és Gál Sándor) által irányított függetlenségi szervezkedés lelepleződése után az osztrák hatalmi megtorlás áldozata lett.

A szomorú esemény bekövetkeztekor az írónő mindössze 12 éves volt, s ahogy azt forrásközlemésem első részében³ már részletesen taglaltam, árva. Édesanyját, Béli Jozefát 1847-ben, édesapját, id. Horváth Károlyt 1848-ban veszítette el. Anyai nagyanyja, Potsa Borbála ekkor már nagyon idős volt, így Janka a legkisebb testvérével, Gyulával⁴ Brassóba került nagynénjéhez, Béli Johannához. A forradalom és szabadságharc eseményeit kislánynak ott élte át. Annak leverése után három nagyobb bátyja Teleken, a családi birtokon gazdálkodott. A legidősebb, Károly lett mindannyiuk gyámja. Családfőként azon fáradozott, hogy testvérei jövőjét egyengesse. Nagy hangsúlyt fektetett az iskoláztatásukra, ezért László⁵ öccsét Marosvásárhelyre küldte a Református

¹ Horváth Janka (1839–1921) írónő. Arany János *Koszorújába* írt verseket, a *Magyar Hirlapba* tárcacikkeket. Első regénye, a *Fátum* 1896-ban jelent meg, s ezzel robbant be a köztudatba. Két novelláskötete jelent meg: *Régi és új történetek* (1900) és *A régi Erdély* (1908). Irodalmi műveiben gyerek- és ifjúkori erdélyi emlékeit örökítette meg.

² Horváth Károly (1829–1854) a marosvásárhelyi Református Kollégiumban tanult. 1848-ban kancellista volt az erdélyi királyi táblánál, részt vett az ifjúság mozgalmában. Édesapja betegsége miatt visszatért a családi házhoz, és átvette a gazdaság irányítását. Nemzetőr tisztként részt vett a vesztes marosvásárhelyi ütközetben (november 5.). Zsibónál tette le a fegyvert, és a szabadságharc leverése után Telekre vonult vissza, onnan igazgatta a különböző helyeken lévő családi birtokokat. A Makk-féle szervezkedésben való részvétele miatt 1852. január 24-én elfogták Marosvásárhelyen, Szébenbe vitték, ahol 1853. október 11-én kimondták rá és társaira (Török Jánosra és Gálffy Mihályra) a halálos ítéletet. 1854. március 10-én felakasztották mindhármat a marosvásárhelyi Postaréten.

³ *Somogyi* 2023. 927–930. o.

⁴ Horváth Gyula (1843–1897), országgyűlési képviselő, a képviselőház alelnöke, a *Magyar Hirlap* létrehozója és haláláig főszerkesztője.

⁵ Horváth László (1835–1908), az egyik legfiatalabb honvéd volt, aki mindössze 13 évesen vállalt szolgálatot a 85. honvédszászlóaljban a szabadságharc idején. 1848-ig a kézdivásárhelyi katonaiskolában, az ún. ezred fiú nevelőházban tanult. 1860-ban az olaszországi magyar légióban is szolgált

Kollégiumba, abba az intézménybe, ahol korábban ő is tanult, és amely végeredményben „fészke” lett a Makk-féle szervezkedésnek.

Ez a megmozdulás az ún. „évszaki rendszer” alapján szerveződött: egységei az év hónapjai/hetei/napjai felosztás szerint tagolódtak, a vezetők nem ismerték egymást, rejtjeles írással kommunikáltak. Erdélyt három hónapra osztották, ebből a 11. „hónap” volt Székelyföld, melynek vezetője Török János⁶ tanár lett. A mozgalom a Habsburg-abszolútizmus megdöntését és Magyarország függetlenségének kivívását tűzte ki célul.

Kossuth Lajos 1851 júniusának végén bízta rá a szervezési feladatokat Makk József-re,⁷ noha a volt komáromi tüzérparancsnokkal szemben voltak fenntartásai. Feltételként szabta azonban, hogy együtt kell működni Gál Sándorral. Hangsúlyozta a titoktartás fontosságát, valamint azt, hogy elsősorban volt honvédtiszteket és altiszteket kell megnyerni a mozgalom számára. A terv egy 300 000 fős honvédsereg felállítása volt 1852 áprilisáig.

Horváth Janka visszaemlékezéséből egyértelműen kiderül, családja hazafias kötelességének érezte a „szent ügy” pártolását és segítségét. Nemcsak Makk Józsefet fogadták Teleken, hanem ott bujkált a hatóságok elől Váradai József is, több emigránssal együtt.

Török János megfelelő helyszínnek gondolta barátja⁸ fiának teleki és balavásári birtokát, ezért bátorította ezen hazafiúi tevékenység folytatására. Feltételezhető, hogy a szoros baráti kötelék miatt esett a fiatal jogászra a választása, amikor Háromszék „hét” élére vezetőt keresett.

Horváth Károly azzal az ürüggyel, hogy Laci, a testvére Marosvásárhelyen tanul, egyre gyakrabban „látogatta”, de utólag kiderült, hogy a szervezkedést rejtették ezen álca alá.

tizedesként az 1. huszárszázadban, de onnan megszökött. Az 1867-es kiegyezés után Segesvár tanfelügyelőjeként az erdélyi oktatás fellendítését tekintette életcéljának.

⁶ Török János (1806–1854), református teológiai tanár. Tanulmányait a székelyudvarhelyi református kollégiumban és Berlinben végezte. 1836-ban püspöki titkár, 1837-től a marosvásárhelyi református kollégium tanára. 1848-ban századosként vett részt a szabadságharcban, a fiatalok katonai képzésével is foglalkozott. Ő volt a Makk-féle összeesküvés székelyföldi irányítója. A székely vértanúk egyike.

⁷ Makk József (1810?–1868), honvéd tüzérezredes. A cs. kir. hadsereg 5. tüzérezredében szolgált altisztként. 1848. július 19-én jelentkezett a honvédseregbe, ő képezte ki Pesten a honvéd tüzéreket. Vitézségével kitűnt a pákozdi ütközetben (1848. szeptember 29.), ekkortól százados lett. 1849 februárjától már Komáromban tartózkodott. Rózsafy (Ruzicska) Mátyással együtt szerkesztette a *Komáromi Értesítő* című lapot. A március 31-ei komáromi összeecsapás után szolgálati mulasztás miatt a közvélemény áruállással vádolta, ezért Puky Miklós kormánybiztos börtönbe záratta. Innen csak augusztus 23-án szabadult. Feleségül vette Peter Alojziát, de neje nem követte az emigrációba. Előbb Kütahyába ment, innen tért vissza Erdélybe a Habsburg-ellenes összeesküvés szervezőjeként. Az emigrációra részletesebben lásd *Csorba* 1999. – Nevét a szakirodalom hol Mack, hol Makk formában említi. Családi hagyománya szerint Mack (így írta alá a nevét Komáromban), de az emigrációban már Makk formában használta (a Kossuthtól kapott felhatalmazáson is így szerepel). Mivel a forrás már erre az időszakra vonatkozik, én is a Makk alakot használtam. Erről lásd *Lukács* 1955. 53. o. 11. jegyz.

⁸ Török János és idős Horváth Károly barátságára lásd *Székely Szó*, 1942. április 5. (77. sz.) 7. o.

Háromszéken már híre ment annak, hogy az ifjú jogász és földesúr, Horváth Károly menedéket nyújt a hatalom elől bujkálóknak, ezért ismeretlenek is bizalommal fordultak hozzá. Telek község is segítette a mozgalmat, olyan összetartó közösség volt, amelyben az üldözöttek támogatást remélhettek.

A Balavásáron 1851 őszén megrendezett szüret⁹ (ahol Magos Ernő, a magyar vármegyék beszerzője is részt vett), a bő termés betakarításának elhúzódása még nem keltett feltűnést. A császári megfigyelők e félreeső településnek ekkor még nem szenteltek nagy figyelmet. A beszerző tagok elővigyázatosak voltak – de mint később kiderült, nem eléggé.

Török Jánost már 1848. november 5-én is elfogták a császáriak, és csak Józef Bemnek köszönhetően szabadult ki a szebeni várbörtönből 1849. március 11-én. Az év július 1-jétől ő volt a marosvásárhelyi Református Kollégium igazgató-tanára, de 1850. november 1-jével felmentették állásából. Fél évig zajlott az igazoló eljárása, végül ejtették az ellene felhozott vádakat. Visszahelyezték állásába, bár a hatóságoknak volt némi féltelme, hogy rebellis szellemisége milyen hatással lesz a tanuló ifjúságra. E kiváló tanár tisztában volt ugyan azzal, hogy megfigyelhetik, mégis vállalta a kockázatot. A szervezkedésbe bevonta olyan diákjait is, akikkel közelebbi kapcsolatban állt, de mindenkit titoktartásra szólított fel.

Gálffy Mihály¹⁰ ügyvéd – Török János sógora – 1848-ban nyitott ügyvédi irodát Marosvásárhelyen, így a családi kötelék mellett a hivatali ügyintézésel is magyarázhatóak voltak itteni látogatásai.

Látszólag mindenkinek volt indoka a gyakori találkozásokra, legalábbis mindhárom meg voltak arról győződve, hogy ez nem tűnik fel senkinek.

A szervezkedés nem járt sikerrel, mert beépített kémek már a kezdetektől folyamatosan tájékoztatták báró August von Heydte ezredet, aki csak a megfelelő pillanatra várt, hogy a felgöngyöltett események résztvevőit letartóztathassa. Erre 1852. január 24-én került sor, amikor egyszerre csaptak le Erdély egész területén a hatalom emberei. A foglyokat Nagyszebenbe szállították, Horváth Károlyt a ferencesek zárdájában tartották fogva. Írásos forrásra eddigi kutatásaim során még nem bukkantam azt illetően, hogy milyen volt a cellabeli élete. Korabeli visszaemlékezésekből tudjuk, hogy a rabok a falon való kopogtatással „üzengettek” egymásnak, és elég gyakran vitték őket „kihallgatásra”. Horváth Károly a vallatások során egyetlenegy nevet sem árult el, pedig a szervezkedés éppen Háromszéken terjedt el legjobban. Az ő teleki birtokán adta át Török Jánosnak a megbízatást Rózsafi. Ő adott Makk ügynökeinek szállást, sokszorozta kiáltványait, lovait pedig a futárok rendelkezésére bocsátotta.¹¹

⁹ A balavásári szervezkedésre részletesebben lásd *Hentaller* 1894.

¹⁰ Gálffy Mihály (1817–1854), ügyvéd, kardvívóbajnok. Kolozsvárott végezte jogi tanulmányait, majd Székelykeresztúr dúlója (nagyjából megfelel a vármegyei szolgabírói tisztségnek) lett. 1848-ban ügyvédi irodát nyitott Marosvásárhelyen. A szervezkedésben ő volt Udvarhelyszék „hét” vezetője.

¹¹ *Árvay* 1969. 171–173. o.

A forrásokból tudjuk, hogy az osztrák haditörvényszék malmi is lassan őröltek, és kellő bizonyíték hiányában az eljárás nagyon elhúzódott. A nemrég feltárt egyik forrás szerint már az osztrák hatóságok is elégedetlenek voltak Bartels Ágost vizsgálóbíró munkájával, hiszen szerették volna lezárni az ügyet.¹² Ezt csak Bíró Mihály vallomásának köszönhetően tudták megtenni,¹³ ezután 1853. október 11-én kihirdették a három halálos ítéletet. 1854. március 9-én Nagyszébenből átszállították az elítélteket Marosvásárhelyre, és másnap mindhármukat felakasztották. Feltételezésem szerint azért viték őket Marosvásárhelyre (hiszen egyikük sem volt a város szülőtte, csak a munkájuk, illetve tanulmányaik miatt tartózkodtak ott), hogy példát statuáljanak a városnak: így jár mindenki, aki a hatalom ellen lázad.

A székely vértanúk mártírhalálát több visszaemlékezés is megörökítette, amelyek a kiegyezés után már nyomtatásban is megjelentek.¹⁴ Ezekben szemtanúk és hallomásból értesülők vallanak az eseményekről, többé-kevésbé részletesen elmesélve a történeteket. Deák Farkas ekképpen örökítette meg a kivégzést:

„Ma is emlékszem, hogy Horváth a város felőli bitófán, Gálffy közből, s azon felül Török függtek legalább is három öles bitófákon. Horváth egész ünnepélyesen vagy szaloniasan volt öltözve, nagy, hosszú szakála volt. Gálffy Mihály lábán nem volt csizma, csak harisnya. Törökön csizmába gyűrt fekete nadrág és vastag, fekete kabát volt. Beszélték, hogy Horváth fejében cilinder volt, amellyel az ablakokból őket nézőkre és könnyezőkre bátran és eleganciával köszöngtetett. Gálffy maga húzta le csizmáját, és meghagyta volna, hogy küldjék el családjának. Török kabátjába néhány forint volt varrva, ezt nevének hagyta, ki akkor szintén fogva volt.”

Horváth Károly állítólag így biztatta két társát: „Mi a halál? Álom. Nézd, ott a bitófa, gyerünk aludni.”¹⁵

¹² ÖStA Haus-, Hof- und Staatsarchiv Gendarmeriedepartement BM-Akten der Oberstein Polizeibehörde BM Zahl 1-12/1853. 41. és 42. doboz. (Köszönöm Arany Krisztinának és Kiss Gábornak a kutatásban nyújtott segítségét.)

¹³ Bíró Mihály (1814–1881), földbirtokos, 1848–1849-ben Marosszék alkirálybírája. E pozíciója miatt a szabadságharc leverése után őt is elfogták, de röviddel kihallgatását követően szabadon engedték. Egyes feltételezések szerint ennek az volt az ára, hogy elvállalja a „besúgó” szerepét. Ő is részt vett azon a bizonyos balavásári szüreten, ő lett Marosszék „hét” vezetője, így első kézből informálódott a szervezők minden útjáról. Orbán Balázs volt az első, aki Székelyföld leírása című kötetének Marosszék fejezetében leírta (230–252. o.), hogy a közvélemény őt tartja a mozgalom elárulójának. Bíró Mihály válaszként közreadta önigazololó iratát: Önvédelem a rémkorszakban elítélt és kötél által kivégzett Török, Gálffy és Horváth feladási ügyében (Marosvásárhely, 1870). Becsületsértésért beperelte az író. A pesti törvényszék tárgyalta az ügyet (bár Orbán Balázs azt kérte, hogy tárgyalják Erdélyben), melyben az író felmentették, de Bíró Mihály fellebbezett. Végül Orbán Baláznak kellett kifizetnie a perköltséget, amit Marosvásárhely polgárai közadakozásból összegyűjtöttek. Óriási felzúdulást keltett ez a per, a *Magyar Polgár* folytatásban közölte az ott elhangzottakat: 1871. április 13. (82. sz.) 249. o., április 21. (90. sz.) 254. o., május 7. (103. sz.) 308. o. Bíró Mihály ügyvédje, Füzeséry Géza a per anyagát 600 példányban kinyomtatta, és osztogatta a sajtóorgánumoknak.

¹⁴ *Deák* 1869.; *Hentaller* 1894.; *Koós* 1890.; *Székely* 1893.

¹⁵ *Deák* 1869. 269. o.

A közösség mély megrendüléssel vette tudomásul a hatalom megtorló gyakorlatát, kultikus helyé vált az akasztás helyszíne. Többen arról vallottak, hogy a bitófákat felaprították, és aki hozzáfért, eltett egy kis darabkát, amit otthonában rejtgetett.¹⁶ A sírhelyhez is minden tilalom ellenére virágokat vittek az éj leple alatt. Arról viszont nincs feljegyzés, hogy a három mártír családja hogyan élte meg a történeteket. Horváth Janka író nő éppen arról vall ebben a visszaemlékezésben, hogy ők miként próbálták feldolgozni a traumát.

Horváth Károly elfogatása után a nagymama, Potsa Borbála agyvérzést kapott, és pár napra rá elhunyt, így Janka és öccse, Gyula nevelése ismét az anyai nagynéni gondja lett. Az ekkor már árva gyerekek nem maradhattak Teleken, a családi birtokon, ezért visszaköltöztek Brassóba Béldi Johannához. Itt várták reménykedve a legnagyobb testvér szabadulásának hírére. Családi és baráti kapcsolataikat felhasználva mindent megtettek annak érdekében, hogy Károlyt felmentessék,¹⁷ de nem jártak sikerrel.

A Horváth családot e tragédia nem tántorította el a további lázadásoktól. 1860-ban, amikor Giuseppe Garibaldi seregébe toborozták az ifjakat, családjuk tudta nélkül László és Gyula is átszökött a határon, és csatlakoztak az olasz mozgalomhoz.¹⁸

A város sem rettent meg, 1875-ben közadakozásból emlékmű állítását tervezte a mártírjainak.¹⁹

1870-ben ugyan felmerült, hogy kihantolják a kivégzettek maradványait és a református temetőben díszes újratemetés keretében helyezik őket végső nyughelyükre, de a városi tanács végül elvetette ezt az ötletet, mert 1860-tól sírhelyük már zarándokhelyé vált, a közösség minden évben itt róttá le kegyeletét.

Az emlékmű elkészítésével Aradi Zsigmondot bízták meg, az avatás 1875. június 27-én volt.²⁰ Az alkalomra egy könyvecskét is kiadtak (10 krajcárba került), melyben

¹⁶ A marosvásárhelyi Református Levéltárban 8038/1862. ltsz. alatt található Keresztes Sándor visszaemlékezése, amely ellentmond ezeknek az információknak. Ő szemtanúként és a helyi gazdasági hivatal dolgozójaként arról ír, hogy a bitófákat később lámpavasként [sic!] hasznosították, az azokon lévő horgokat ő eltette emlékébe, mert különben beolvastották volna. Kifizette a vas árát, s gyerekeire hagyományozta ezen ereklyéket azzal a szándékkal, hogy fennmaradjanak az utókorra. Részletesen taglalja, hogy a március 7-ei és 9-ei üléshatározatok alapján mennyi bért fizettek a szebeni hóhérnak, a sírásóknak, az ácsoknak. (Köszönöm Berekméri Róbertnek, hogy rendelkezésemre bocsátotta ezt a kéziratot.)

¹⁷ Ferenc József császár 1852-es erdélyi útja alkalmával pár foglyot meglátogatott Nagyszebenben, Horváth Mihály kegyelemért esedező kérélmére Sepsiszentgyörgyön viszont megválaszolatlan maradt, ahogy a többieké is. Az erdélyi látogatás részletes leírását lásd *Manherz* 2015. 654. o.

¹⁸ Mindketten az 1. huszárszázadban szolgáltak: Gyula közlegény volt (7 hónapig szolgált), László pedig tizedes (másfél évig szolgált, 1862. augusztus 1-jén megszökött a légión belüli politikai ellentétek miatt). *Lukács* 1986. 305–306. o. és *Horváth* 1911. 68. o.

¹⁹ Az emlékművön nem szerepel Bertalan László és Benedek Dániel neve, akik ugyancsak e mozgalom résztvevői voltak, de megszöktek. Őket csak május 25-én tudták elfogni, és 27-én akasztották fel, ugyancsak a Postaréten.

²⁰ *Magyar Polgár*, 1875. július 3. (149. sz.) 405. o. Ebből értesülünk például arról, hogy az ünnepségen részt vett Török Jánosné, Gálffyné a két lányával és Horváth Mihály (sem Gyula, sem Laci, sem Janka nem volt jelen).

leírták a szobor történetét, valamint megjelent Kerekes Sámuel verse is, melyet az avatásra írt. Az ünnepségen való részvételre buzdítottak a napilapok (jóval az esemény előtt), és a többzres tömeg néma gyászmenetben vonult a Fötérről a Postarétre.²¹ Az egyletek, társulatok, iskolák saját zászlójuk alatt vonultak ki a helyszínre. A *Himnusz* eléneklése után Vass Tamás református lelkész mondott imát, majd Lázár Ádám beszélt, a dalárda pedig Mosonyi Mihály *Szentelt hantok* című kórusművét adta elő. Orbán Balázs méltatta a vértanúkat, Lénárt József papjelölt elszavalta Jókai Mór versét, amely az emlékművön is szerepel, majd az összegyűlteket közösen elénekeltek a *Szózatot* is.

Erről az eseményről az egykori diák, Deák Farkas is beszámolt a *Vasárnapi Ujság* hasábjain. Ő szemtanúként visszaemlékezett az 1854. március 10-én történt eseményekre, méltatta a vértanúk bátorságát és kiemelte:

„Sokáig néma, szomorú volt e hely, és csak néha, mintegy titkon hinté virágokkal a kegyelet e kis halmokat. De íme, két évtized múlva – azt a helyet, melyet sokáig látogatni sem volt szabad –, most sok ezer ember kegyelettel állja körül, s hol egykor bitófák rémítették az arra járókat, most ott díszes gránit-emlék emelkedik: a kegyelet és hazafias érzések megtisztelő emléke. A jó vásárhelyiek nem feledhették el a három ártatlan ember szomorú történetét, s mikor a jobb idők beálltak: a gyászesemény napján minden évben kivándoroltak a helyre, hol polgártársaik elvérzettek.”²²

Ez Marosvásárhely egyetlen olyan köztéri alkotása, amely átvészelte a történelem viharait, a különböző hatalomátvételeket, és bár időnként megrongálták, mindig kijavították a sérüléseket. Mai napig a helyi lakosok minden március 10-én megkoszorúzzák. 2012-től a Székely Nemzeti Tanács döntése értelmében ezt a napot a Székely Szabadság Napjának nyilvánították, és egyben a székely összetartozás szimbóluma lett.

FORRÁSKÖZLÉS

A menekültek lassanként gyérebbek lettek. Többnyire külföldre mentek, egy pár év múlva láttam, hogy egyik-másik újra megjelent. Láttam, hogy irományokat hoznak, titokzatosan beszélnek, különösen emlékszem a kissé sánta Makk ezredesre, akinek akkor ugyan nem tudtam a nevét, de később mondták meg. Károly bátyám gyakran elutazott, kivált Marosvásárhely melletti birtokunkra, Balavásárra. Ott is sok vendéggel találkozott, aztán Marosvásárhelyre ment Török professzorhoz. Török valaha apámnak volt tanuló társa, később testvéreim nála laktak, amikor a kollégiumba jártak. Magas, szikár ember volt. Híres jó hazafiságáról. Több ízben el is volt zárva az osztrák kor-

²¹ *Erdély*, 1875. július 2. (27. sz.) 203. o.

²² *Deák* 1875. 489. o.

mány által. Gyerekei nem voltak, csak nagyon szép felesége.²³ Legfiatalabb testvérem, Gyula, aki nálam két évvel volt fiatalabb, most is ott lakott Török tanárnál.

Testvéreim rajongásig szerették, és a városban is kiváló, önfeláldozó hazafinak tartották. Hozzája is, mint professzorhoz sokan jártak a városi polgárság és a vidéki birto-
kosságból, a fiatalság. Ilyen hazafias és lelkesedő környezetben nőtem föl, amely tele volt reménnyel az ország szebb jövője iránt, gyűlölettel az idegen kormány ellen. Már 12 éves voltam, de nem is gyanítottam, hogy mi minden történik körülöttem.

Károly testvérem azzal az üreggyel ment Marosvásárhelyre, hogy Laci öcsénket egy intézetbe akarja elhelyezni. Férfi nem volt hon más, mint Misi testvérem,²⁴ mikor egy januári éjjel felköltöztek öltözni hamar, mert „vizitáció”²⁵ van. Én azt értettem, „vizita van”. Kezdttem öltözködni, hogy én is kimenjek a szalonba, de hát csakhamar megérttem a tényállást. Az udvarház sűrűn körül volt véve katonasággal. Senkit se ki, se be nem eresztettek, mert itt keresnek valamit vagy valakit.

Oly csendben vonult föl a katonaság, hogy sem a faluban, sem az udvarban nem ébredt föl senki. A vélők levő katonatiszt, egy rendőrtanácsos és még egy pár rendőri és katonai közeg bekopogtattak az udvarbíró és a cselédség lakásába, és ráparancsoltak az udvarbíróra, hogy vezesse őket a főépülethez, és kérjen a maga nevében bebocsátatást. Az már bebocsátotta, és mikor testvérem hallotta a beszédet a másik szobában, ő is ruhát kapott magára, és kiment. Misi testvéremet úgyszólván kényszerítették, hogy vezesse őket szobáról szobára, és mindent felkutattak. 2 óraker éjjel kezdődött a vizsgálat és 10 óraker reggel még folyt.

Ezalatt a szegény udvarbíró – félcsizmában és félmeztláb, amint ágyából kiugrasz-
tották, és időt sem engedtek, hogy másik csizmáját felhúzza – ide-oda tántorgott a szobákban ijedtségében, és meglátva nagymamát, ezt mondta: „Ezt nem szabad nagysá-
gos asszony, az májor potentia²⁶, ezt nem kellene megengedni. Ha összehívnák a falut, kivernék őket.”

„Nagyon hallgasson, udvarbíró – más, szomorú világot élünk most.” Én pedig, amikor hallottam, hogy hivatalos vizsgálat van, eszembe jutott, hogy asztalomon van egy könyv, egy tiltott könyv. *Hangok a nemzetből*,²⁷ magyar hazafias költemények, melyről az hírlett, hogy akinél megtalálják, azt 6 évi fogságra ítélik. Hova dugjam? Mert el-
égetni nem akartam. Eszembe jutott Juliska. Velem egyidős, kis paraszt pesztra. Szoros

²³ Török Jánosné Gálffy Róza (1818–?), Gálffy Mihály vértanú testvére. A Makk-féle mozgalom nőegyleti részének volt a vezetője. Előbb 15 év börtönbüntetésre ítélték, majd ezt a császári kegyelem 10 évre csökkentette. Olmützben raboskodott.

²⁴ Ti. Horváth Mihály (1830–1898), jogász. A szabadságharc alatt hadnagy, majd huszár főhadnagy. 1870-től Torda megye alispánja, 1882 és 1891 között Fogaras, illetve Kisküküllő megye főispánja.

²⁵ Értsd: bűnügyi szemle.

²⁶ Értsd: erőszakos hatalomgyakorlás.

²⁷ Helyesen: *Hangok a múltból. A magyar nemzet' nagy napjainak emlékeit.* Összeszedte és kiadta két magyar honfi. Lipcse, 1851.

pruszli²⁸ feszült derekához, ennek a kis pruszlinak első felébe csomóztattam be a könyvet, gondolván, hogy nála ugyan senki sem fogja keresni a hazafias könyveket.

Meghagytam neki, hogy jól vigyázzon a könyvre, és azzal fenyegettem, hogy ha valaki megtalálja a könyvet, soha többé én vele nem beszélek, és őneki el kell majd menni tőlünk.

Juliska jól vigyázott a könyvre, nem találta meg senki a pruszlijában.

Hiába kérdeztük, nem mondták meg, mit és kit keresnek, úgy tettek, mintha inkább irományokat keresnének, mert a könyvtárt is végig kutatták. Elvittek egy párt, még a forradalom alatt megjelent szabadelvű könyvet és a Kossuth lapjainak²⁹ egynehány, véletlenül megmaradt példányát.

Testvérem a körülményekhez képest nyugodt volt, mert tudta, hogy nem találhatnak semmi kompromittálót. De a vén szolgabíró azt mondta: „Embert keresnek azok, instállom. Mert amikor a gabanásba mentem velök, a szuronyos puskákkal végig szurkálták a hambárokban lévő gabonát.”

Mikor a családnak fölhozták a reggelit, nagyanyám megkínálta őket vele, ittak kávé, de előbb meglesték, hogy a család ugyanabból a kávéból iszik-e?

Mikor végre eltávoztak, és a katonaság elvonult, Misi egész megkönnyebbülten azt mondta nagynénémnek:³⁰ „Hála istennek, nem találtak semmit sem.”

Halálos félelmet állottam ki, mikor a padlásán voltunk, mind a szemem előtt volt a hasadék, ahova az irományok vannak dugva, de ők nem láttak meg semmit.

Pár napi tünődés után, hogy vajon mi akart lenni ez a vizsgálat, hazaérkezett Laci testvérem azzal a hírral, hogy Károlyt Marosvásárhelyt elfogták.³¹ Így beszélt el az esetet: 24. január éjjel elfogták Török professzort és sógorát,³² senki nem tudta, miért és hova vitték. Felesége és barátai nagyon aggódtak. Károly testvérem vállalkozott a katonai parancsnoksághoz menni és megtudni, hogy hova vitték őt, és mi lesz vele.

Mikor belépett a hivatalba, ott volt Schobeln³³ tábornok, apámnak régi tanulótársa és jó barátja volt.

Károly, amikor belépett a hivatalba, megmondta nevét, minek hallatára Schobeln megtántorodott, mindenki bámulva nézett Károlyra, míg végre a parancsnok megszólalt:

²⁸ Mellény (német).

²⁹ *Ti. Kossuth Hirlapja.*

³⁰ *Ti. Béldi Johannának.*

³¹ Horváth Károlyt 1852. január 24-én (25-én?) tartóztatták le.

³² *Ti. Gálffy Mihályt.*

³³ Schobeln von Schobelnhausen, Eduard lovag (1801–1880), székely huszártiszt, 1849-től vezérőrnagy, 1856-ban nyugdíjazták. Mivel brassói születésű volt, és pályája kezdetén öt évig a 11. (székely) határőrhuszárezredben szolgált, nem kizárt, hogy id. Horváth Károllyal találkozott és összebarátkoztak, de erre hiteles adatot nem találtam.

„Éppen most keresik Önt Teleken, ahol lakik. Ön is fogoly.” Schobeln nem akarta katonáktól kísértetni a városon át, udvariasan kérte, menjen föl maga a várba egy katonatiszt kíséretében.³⁴

Schobeln később sokszor panaszkolta ezt a keserves percet, amikor régi jó barátjának fiát öneki kellett elfogatnia.

Károly testvéremet nem is láttuk soha többé. Két évig tartották fogva Nagyszebenben a zárdában, és 24 éves korában kivégezték Marosvásárhelyt.

Végtelen volt a család szomorúsága és a közösség részvéte. Mindenki – a nagy uraktól kezdve az utolsó paraszt emberig – eljöttek részvétőket kifejezni, amikor megtudták elfogatását.

Misi testvérem Szebenbe utazott. Pénzzel megnyerte a haditörvényszék egyes tagját, hogy az mindig tudassa a történeteket. Ez nagyon biztatta, hogy nem történhetik semmi baja, mert nincs semmi bizonyíték ellene.

Az elfogatások tovább folytak. A székely megyékben, Magyarországon és Olaszországban nagyon sokat fogtak el,³⁵ de oly titokzatosan folytak a dolgok, hogy senki sem tudta, mi lett velük, hova vitték őket.

Évekkel azután tudtuk meg, hogy itthon Andrásffy³⁶ és még egyet kivégeztek, és Olaszországban nagyon sokat.

Marosszéken elfogták többek közt Bíró Mihály volt alispánt, ez néhány hét múlva kiszabadult. A közönség azt beszélte, hogy csak látszólagos volt ez az elfogatás, mert ő volt az áruló, aki az összeesküvést feljelentette. E perctől fogva Bíró Mihályt Marosszéken, hol birtokos volt, holt embernek tekintették. Senki sem állott véle többé szóba, nemcsak kapujában nőtt fű, hanem az utcában is, ahol lakott, mert még szekérrel sem hajtott elé ott senki. Minden emberi közlekedés véle megszűnt. Évek múlva, 1860-ban, amikor újra megyegyűlése volt Maros-Torda megyének, ő is megjelent, lehet, hogy azzal a szándékkal, hogy igazolja magát, de mikor a nevét a jelenlévők között fölolvasták, az egész gyűlés egyhangúlag zúgta: „az meghalt”, hogy kénytelen volt elhagyni a gyűlést, és sohasem mutatkozott többet nyilvánosan. Elhagyatva, az emberek közül száműzve halt meg.³⁷ A Székelyföldön elfogottak között volt Török professzor felesége is,

³⁴ Horváth Károly elfogatását többen is megírták, Koós Ferenc szemtanúként. *Koós* 1890. 295. o.

³⁵ Piringer Mihály részletes vallomása után 1851. december 1-jén Pesten letartóztatták Kossuth Lajos két nővérét (Meszlényinét és Ruttkayné), Kossuth édesanyját, a harmadik nővérét, Zsulavszkynét pedig rendőri felügyelet alá helyezték. Pesten elfogták Jubál Károlyt és Andrásffy Károlyt, Bécsben pedig Johann Mayt, Cézár Bezárdot és Rudolf Gablenzet. Valamennyiüket a bécsi haditörvényszékre szállították, és ott zajlott a kihallgatásuk.

³⁶ Andrásffy Károly (1823–1853), hadfi a 7. könnyűlovasezredben. 1848. szeptember 24-én főhadnagy lett a 23. honvédszászlóaljnál. A bánági hadtest kötelékében részt vett az Arad és Temesvár körüli harcokban. Augusztus 9-én a temesvári összecsapásban megsebesült. A szabadságharc leverése után emigrált. 1851 nyarán Kossuth megbízásából részt vett a Makk-féle szervezkedésben. Bécsben elfogták, halálra ítélték, és az ítéletet 1853. március 3-án Pesten végrehajtották. *Bona* 2018.

³⁷ *Lukács* 1955. 740. o. és *Koós* 1890. 323. o.

és még több más nő.³⁸ Egy 19 éves fiatalembert is elfogtak, az egy néhány hónap múlva kiszabadult és föbe lőtte magát.³⁹

Régi cselédjeinket rendre vitték tanúvallomásra. Emlékszem, egyszerre csak megjelent két csendőr, hogy elvigyék a gazdasszonyt. Egy perc időt sem hagytak neki, és fölültették a kocsira, és elvitték Szebenbe, a haditörvényszék elé állították tanúvallomásra.

A cselédektől mindig azt kérdezték, kik jártak hozzánk, kit láttak, hova járt Károly, de ők nem vallottak semmit, nem is sokat tudtak. De meg hívséges embereink is voltak. Egy kocsisunk, aki 25 éve nálunk szolgált, azt mondta: „Ne tartsák itt fogva azt a drága úrfit, nem vétett az még a madárnak sem.”

Pár hónappal az elfogtatás után 86 éves nagyanyámat szélhűdés érte. Juliska, a pesztra futott ki a szobából: „Jaj, a nagyasszony leesett.” Ijedten beszaladtunk, és Gyula testvéremmel együtt aggódva kérdeztük a nagymamát, hogy mi lelte. „Guta ütött meg fiaim. Érett gyümölcs vagyok az istennek” és többet nem szólt.

Végre megjött az orvos, lefektették. Én még sámolin térdeltem ágya előtt. Még mozgatható kezét fölemelte, megsimogatott, és nehezen dadogva még ennyit mondott: „Isten áldjon meg és adja közétékbe K....”, de a Károly nevet már nem tudta kimondani.

Ez nagyon rossz benyomást tett réám. Babonás előérzettel sejtettem, hogy Károlyt, akit imádtam, többé nem fogjuk viszontlátni, mert a nagymama már nem tudta kimondani a nevét.

Károlyt annyira szerettük, imádtuk. Komolyan bánt velünk, de szeretetteljesen, és mi, mint tutorunknak föltétlenül szót fogadtunk neki, megszoktuk az ő fennhatóságát.

Az egész család bízott benne, hogy fölszabadul. Soká késett az ítélet, mert bizonyára nincs ellene bizonyíték. Nekem sejtelmem sem volt, mivel van vádolva. Jó, nemes szívét ismerve tudtam, hogy semmi rosszat nem követhetett el. Azt hittem, hogy mint sok más magyar embert, csak azért fogták el, mert imádta hazáját.

* * *

Folytak az előkészületek a krími háborúra. A magyar hazafiak remélték (mint minden háború kitörésekor), hogy Anglia és Franciaország, ha legyőzik Oroszországot, fölszabadítják Magyarországot Ausztria uralma alól.⁴⁰

³⁸ Az elfogott nők: Kenderessy Elekné Bóér Anna, Szentkirályi Zsigmondné Berzenczey Erzsébet, szotyori Nagy Tamásné Vajna Terézia, Czirjákné Lukács Jozefa. Róluk részletesebben lásd *Nagybacsoni Molnár* 2020.

³⁹ Talán Csíki Áron unitárius lelkészre gondolt az író, de ő a börtönben, az ítélethirdetés után lett öngyilkos éppen karácsonyeste. *Deák* 1869. 233–236. o.

⁴⁰ Délkelet-Európában és a Közel-Keleten az Orosz Birodalom és szövetségesei, illetve az Oszmán Birodalom és az azt támogató brit–francia–szárd szövetséges erők, illetve a különféle nemzetiségi összetételű önkéntes csapatok részvételével zajlott. A háborút az 1856. március 30-ai párizsi béke zárta le. Magyarország felszabadítása elmaradt.

Még azt is saját javukra tudták magyarázni, mikor Ausztria – mint jóakarátú, semleges hatalom – a nyugati hatalmak mellett foglalt állást.

Azért is karírozott⁴¹ később az az anekdota, hogy Miklós cár azt kérdezte Czartoryski hercegtől (lengyel főúrtól),⁴² ki volt a történelemben a két legnagyobb számár? A herceg zavartan mondja, hogy nem tudja. „Hát Sobieski⁴³ meg én, mondta a cár, mert mindketten megmentettük Ausztriát.”⁴⁴

Legjobban bíztunk Törökországban, mert oly sok magyar menekült volt ott alkalmazva, mint magasrangú tiszt.

Én csak hallgattam a nagyok politikai okoskodásait és reményeit. Dacára 14 éves koromnak, egy kicsit csodálkoztam rajta, hogyan segítene nekünk az angol és a francia, amikor olyan jó barátságban van az osztrákkal.

A nagynéném akkoriban Brassóba készült velünk, a két fiatalabb fivérémmel és velem, hogy tanulmányainkat végezzük.

Csendes tanulásban folytak napjaink, mikor egyszerre csak elszomorított egy rokonunk azzal a mondásával, hogy Erdély kormányzója, Schwarzenberg herceg⁴⁵ azt mondta neki, hogy a fiatal Horváth élete veszélyben van. Misi bátyám rögtön Szebenbe utazott. Ott a haditörvénytörvényésznél lévő bizalmasa és más magasabb állású tisztviselők megnyugtatták, hogy szó sincs veszélyről.

Elfogott cselédeinket is mind hazabocsátották volt, így gyanúnk sem lehetett a bekövetkezendő szerencsétlenségről. Fivérem is megnyugtató hírekkel jött haza.

Annál lesújtóbban hatott reánk, amikor 1854. március 12-én báró Béli Gergely⁴⁶ kedves rokonunk halványan, arcából kikelve jött hozzánk. Nagynéném kissé gyöngéledett. Pár nap óta nem járt ki. Mi mindjárt rosszat sejtettünk, amikor Gergely bácsi

⁴¹ Értsd: közszájon forgott.

⁴² Czartoryski, Adam Jerzy, herceg (1770–1861), lengyel államférfi, diplomata. Részt vett az 1830-as és 1831-es lengyel felkelésekben, rövid ideig az ideiglenes lengyel kormány élén állt. Tevékenysége miatt az oroszok halálra ítélték, ezért Párizsba emigrált. Mivel hazájába nem tért vissza, nem világos, hogy a célzás a család melyik tagjára vonatkozott. Konstantyn nevű öccse például Bécsben élt.

⁴³ Jan Sobieski (1629–1696), lengyel uralkodó. Jelentős szerepe volt a magyarországi törökellenes háborúkban. Párkányi győzelme (1683. október 9.) és Esztergom bevétele (1683. október 28.) a magyarországi felszabadító harcok nyitánya volt.

⁴⁴ Az Oszmán Birodalom az 1529-es sikertelen próbálkozás után 1683. július 14. és szeptember 12. között ismét megkísérelte Bécs elfoglalását. A bajban lévő Habsburgok támogatására nemzetközi haderő szerveződött (Német-római Birodalom, Pápai Állam, Velencei Köztársaság), ebben Sobieski János király személyesen vezette a Lengyel–Litván Unió hadseregét, amely sikeresen mentette fel a törökök által szorongatott Bécset.

⁴⁵ Schwarzenberg, Karl Philip Borromäus zu, herceg (1802–1858). 1851. április 29-én (Ludwig von Wohlgegmuth váratlan halála után) lett Erdély katonai és polgári kormányzója. Szolgálati elismeréseként 1852. december 16-án elnyerte az Aranygyapjas Rendet, majd 1854. április 24-én tábornaggy lett. 1858-ig, betegsége súlyosbodásáig Erdélyben maradt. *Brentano* 2007. 24. o.

⁴⁶ Béli Gergely báró (1819–1889) Brassóban született. A kolozsvári királyi líceum elvégzése után egy évig a bécsi konzuli akadémiára járt. Az 1848-as forradalom eseményei árapataki birtokán találták. Az ő közreműködésével hozták tető alá 1848 decemberében a székelyek fegyverletételét előíró árapataki szerződést. *Kempelen* 1911–1932. 2. k. 184. o.

reszkető hangon kérdezte, hogy mit tudunk Károlyról. Néném ijedten nézett öcsémre, és felkiáltott: „Mi az? Az arcodból látom, hogy valami nagyon rossz.”

„A legrosszabb” – mondta Gergely bácsi. Kimeredt szemmel néztem rájuk, és csak annyit értettem meg, hogy Károlyt valami nagy baj érte.

E percben érkezett meg Misi bátyám faluról. Kisírt szemmel, halványan lépett a szobába, csak annyit mondott: „Vége”.

Megértettem ezt a szörnyű, irtóztató szót! Vége... ennek csak egy értelme lehet: Károlynak vége! Meghalt, nincs többé...

Később tudtuk meg, hogy a városon mindenfelé nagy plakátok⁴⁷ lógtak, amelyeken ki volt hirdetve, hogy Török Jánost, Gálffy Mihályt és Horváth Károlyt március 10-én Marosvásárhelyt kivégezték összeesküvés és forradalmi törekvés miatt.

Semmi tudósítást előre nem kaptunk. Alkalmunk sem volt kegyelmet kérni. Bécsben tartózkodó rokonunk, báró Jósika Samu volt erdélyi kancellár⁴⁸ – mint értesültünk – hiába jelentkezett audienciára, hogy kegyelmet kérjen, nem eresztették a Felsőség elé.

Eltemetetésükről a katonai hatóság gondoskodott. Marosvásárhelyt, a Postaréten temették el őket, amely akkoriban nagyon messze volt a várostól. És hogy a család később se vitethesse el őket, oltatlan meszet dobattak rájuk, és az első időben katonai ör állott sírjuk felett éjjel-nappal.⁴⁹

És dacára, minden reggel fölvirágozva találták a sírokat! – Isten tudja, kinek a kegyeletes keze által. Egy hónappal később postacsomag érkezett címemre. Benne egy elhervadt virágkoszorú volt és egy lap papírra rá volt írva: „Károly sírjáról”. Soha nem tudtam meg, kitől jön.

Életem legnagyobb fájdalomáról alig tudok számot adni. Károlyt kivégezték. Csak az zúgott a füleimbe. Nem sírtam, de olyan idegreszketést kaptam, amelyen sem a család ápolása, sem a doktorok nem tudtak segíteni.

A részvét óriási volt. A legtávolabbi vidékekről írtak, még olyanok is, akiket alig ismertünk. Minden ember eljött részvétét és ragaszkodását kifejezni.

Pár hónap múlva, amikor ideges reszketésem kissé múlt, megmagyarázták nekem, hogyan volt az lehetséges, hogy Károlyt, aki oly jó és nemes szívú volt, hogyan lehetett kivégezni.

⁴⁷ A plakát egy példánya a HM HIM Plakát- és aprónyomtatványtárban megtekinthető és kutatható (99.338.1/Nyt.).

⁴⁸ Jósika Sámuel báró (1805–1860), cs. kir. kamarás, valóságos belső titkos tanácsos, 1846-tól Erdély kancellárja. Erről a tisztségéről 1848. április 10-én lemondott, visszavonult a politikai pályáról, és csak a tudománynak élt. A Bach-korszakban az uralkodó rendszer tévedéseit bátran szóvá tette. A kolozsvári Házsongárdi temetőben helyezték örök nyugalomra a családi kriptában.

⁴⁹ Ezzel szemben Koós Ferenc és Székely Gergely is azt írja visszaemlékezésében, hogy a városban nem akadt egy olyan polgár se, aki meszet adott volna az osztrák tiszteknek, így a holttesteket egy gyékénnyel takarták be a gödörben, és úgy hantolták el őket. Lásd *Koós* 1890. I. k. 295. o. és *Székely* 1893. 58. o.

Elmondták, hogy a haza fölszabadítására egy titkos társulat alakult.⁵⁰ Nemcsak itthon, de Olasz- és Törökországban lévő honfitársaink, és mindazok között a népek között, akit az osztrák hatalom alól akartak fölszabadítani.⁵¹

A külföldi menekültektől titkos misszionáriusok⁵² jöttek haza, és járták be a távoli vidékeket, hogy szervezzék az összeesküvést.⁵³ Egymás neveit nem is tudták. Csoportokat alkottak. A csoportok tagjai csak titkos jelek által ismertek egymásra.

A szervezés az esztendő beosztása szerint volt megalkotva. Az esztendő volt a központ, mely 12 hónap fölött rendelkezett. Minden hónapnak volt 4 hete, minden hétnek 7 napja. Ezek voltak a közkatonák, akik nem ismerték a felsőbbeket, de feltétlen engedelmessegre és hallgatásra kötelezték magukat a hét főnöke iránt. A négy főnök ismét engedelmeskedni tartozott a hónapnak és így tovább, amíg a szálak a legfőbb kézben szaladtak össze, az Esztendő kezében.

Némelyek azt mondták, hogy Kossuth és az olasz republikánus Mazzini⁵⁴ eszelték ki ezt a rendszert. Céljuk az volt, hogy a szabadság vágyát és a küzdő akaratot fönntartsák, és mint rendes katonai szervezet készen várják az alkalmat, amikor egyakarattal küzdhetnek hazájuk szabadságáért.

Olaszországban sokakat fogtak el, és még hamarabb végezték ki, mint a mieinket itthon.

Magyarországon Andrásfyt és Tükörit⁵⁵ még azelőtt egy évvel oly titokzatosan végezték ki, hogy senki sem tudta, mikor és miért. Nőket is elfogtak, és egynéhányat többévi szigorú fogságban tartottak, mint Törökknét, Benkőknét,⁵⁶ Nagy Tamásné⁵⁷.

Mindenik szervezetben voltak Bíró Mihályhoz hasonló árulók.

Hogy mennyire nem riadtak vissza a vallatásnál a legalacsonyabb fortélytól sem, mutatja az, hogy egyik szép asszony férjének azt mondták, hogy a feleségének viszonya van egyik társával, és féltékenység által akarták vallomásra bírni, de nem sikerült.

A periratok a császári levéltárban vannak Bécsben, lepecsételve, de még nem telt le az az idő, amikor majd nyilvánosságra lehet őket hozni.⁵⁸

⁵⁰ Ti. a Makk-féle összeesküvés.

⁵¹ Erről részletesebben lásd *Lukács* 1955. 81–83. o.

⁵² Helyesen emisszárius: titkos vagy bizalmas politikai megbízatásra kiküldött személy.

⁵³ Váradi József és Makk József működésére lásd részletesebben *Lukács* 1955. és *Hentaller* 1894.

⁵⁴ Mazzini, Giuseppe (1805–1872), a római köztársaság száműzött elnöke, az olasz republikánus mozgalom vezetője arra kérte Kossuthot, hogy csatlakozzon az általa Londonban megalakított Európai Központi Demokratikus Bizottsághoz. *Lukács* 1955. 58–60. o.

⁵⁵ Itt megcsalta az emlékezete az írónőt, mert Tüköry Lajost (1830–1860) nem végezték ki. A Vöröstoronyi-szoros őrségével 1849. július 20-án szorult ki Havasalföld területére, a török hatóságok onnan kísérték át társaival Vidinbe, majd Sumlába. Nem tért vissza Magyarországra. Elképzelhető, hogy Horváth Janka Pataki (Piringer) Mihályra gondolt.

⁵⁶ Benkő Rafaelné Lázár Rozália bújtatta Váradi Józsefet a zoltáni birtokán, ahol csatlakozott hozzá Bálint Áron volt közhonvéd, akivel együtt fogták el. Ballada is szól róla, lásd *Horváth* 1908. 243–244. o.

⁵⁷ Szotyori Nagy Tamásné Vajna Teréziát a Török Jánosékkal való kapcsolattartás és Váradi József rejtegetése miatt tartóztatták le. 1853 és 1855 között volt fogoly Nagyszébenben.

⁵⁸ Az első világháború után az iratok titkosítását feloldották, egy részük az ÖStA Haus-, Hof- und Staatsarchiv Gendarmeriedepartement csoportjában kutatható. *Lukács* 1955. 50. o.

Egy jó barátom, Thallóczy Lajos, amikor Bécsben a császári levéltár igazgatója lett,⁵⁹ látta az iratokat, azzal a fölrattal voltak deponálva, hogy 60 évig nem szabad közzétenni. Ő megnézhetette volna, de nem tette, mert félt, hogy meg nem állja, hogy el ne mondja, ami benne van. Így mai napig titok a per lefolyása.

1852-ben egyszerre csak híre terjedt, hogy a fiatal uralkodó lejön Magyarországra, megtekinteni a meghódított tartományokat. Budapesten egyetlen magyar hatóság volt: a Tudományos Akadémia. Tehát az Akadémia tagjai, élükön Teleki József⁶⁰ gróffal, akkori elnökükkel (aki Erdélynek utolsó kormányzója is volt), a vasútnál várták az uralkodót. Beszédet tartott Teleki, és bemutatván hódolatunkat, arra kérte a Felséget, állítaná vissza a magyar alkotmányt. Őfelsége a kardjára ütött, és szó nélkül hátat fordított Telekinek és a többi tisztelgőnek.

Több fogadtatás nem is volt Magyarországon. Ezt mindenütt megtudták. Hiába bocsájtott az osztrák hatóság mindenfelé fölhívást, Őfelsége ünnepélyes fogadtatására az úri emberek elutaztak, vagy kastélyaikba vonultak vissza. Erdély fővárosában, Kolozsvárt leeresztett redőnyök mögül lesték a bevonulást. A gyűlölt magyarfaló gróf Grüne⁶¹ kíséretében jött a Felség lóháton. Az utcák üresek voltak, sehol egy hang sem hallatszott, és a fiatal uralkodó vágatva lovagolt végig a kihalt, néma utcákon.⁶²

Brassóban a szászok ünnepélyesen fogadták, de Őfelségének nagyon rossz kedve volt. Innen Háromszék megyébe utazott, Erdély legforradalmárabb megyéjébe. Ott már rendelet volt kiadva, hogy büntetés terhe alatt tartozik mindenki vasárnapi ünneplő ruhában kiállni háza kapujába.

A megye határánál jellegzetes incidens történt. Őfelsége kocsiját a szász urak lovai hozták odáig, és azokkal akartak tovább hajtani. De a háromszéki földbirtokos, Szentkereszthy Zsigó⁶³ báró kirendelt fogatainak kocsisai nekiugrottak Őfelsége fogatának, és elvágták a hámsztrángokat – bizonyára urok meghagyására, aki persze nem volt jelen a határ átlépésénél. A dulakodásban zaj keletkezett. Őfelsége figyelmes lett rá, és Grünéhez fordulva kérdezte meg, hogy mi történik.

⁵⁹ Thallóczy Lajos (1857–1916), történész 1885-től volt a Pénzügyminisztériumhoz tartozó bécsi udvari kamarai levéltár igazgatója.

⁶⁰ Teleki József gróf (1790–1855), történetíró, jogász. Erdély kormányzója, az Akadémiai Könyvtár alapítója, az MTA társalapítója és első elnöke (1830–1855) volt.

⁶¹ Grüne, Karl Ludvig von gróf (1808–1884), az 1849 tavaszán megszervezett Őfelsége Katonai Irodájának (Militärkanzlei Seiner Majestät) lett a vezetője és a császár főhadsegéde.

⁶² Itt is megcsalta az írónót az emlékezete, mert tudható, hogy az általa leírtak nem felelnek meg a valóságnak.

⁶³ Szentkereszthy Zsigmond (1817–1891) bárót az 1848–1849-es forradalom és szabadságharcban való részvétele miatt halálra ítélték 1851. május 1-jén. Büntetését végül enyhítették. Nagyszébenben raboskodott 1851 és 1853 között. Szabadulása után árkosi birtokán gazdálkodott. Mivel a császári látogatás ideje alatt börtönben volt, kérdés, hogy onnan mennyire tudott utasításokat osztogatni.

„Majestät, die Székler spannen um!”⁶⁴ A megye főhelyén, Sepsiszentgyörgyön a nagypiac tömve volt komor, zord képű székelyekkel, de egyetlen egy éljen nem hangzott el sehol.

A Bezirkamt⁶⁵ előtt megállt a kocsi. Leszállás előtt Őfelsége egy percre megállt a kocsiiban, körülnézett a hallgatag tömegben, arca elhalványodott, azután könnyedén leugrott a kocsiból, és válaszolt a Bezirkshauptmann⁶⁶ beszédjére.

A régi erdélyiek azt állították, hogy Arany János *Walesi bárdok* című költeményét az erdélyi fogadtatás benyomása alatt írta.⁶⁷ Hisz éppen akkor ítélték el Tompa Mihályunkat a *Gólya* című verséért.⁶⁸ Kegyelem útján kiszabadulván börtönéből Albrecht főherceg⁶⁹ úrnak, Magyarország osztrák kormányzójának kellett megköszönnie ezt. A kihallgatáson azt mondta neki a Főherceg: „Gut, gut nun kein Koja mehr schreiben.”⁷⁰

Nagyobb városainkban Őfelsége audienciát adott, de kisebb helyen, mint Sepsiszentgyörgyön, csak kérvényeket fogadott el. Testvérem, Misi is megpróbálta kiskorú⁷¹ testvérét, Károlyt ily módon kimenteni fogságából, ahol már fél év óta ült. Felségkérvényt nyújtott be, de választ soha nem kapott, és szegény Károlyunk mártírhalált halt a házáért.

* * *

De az emberek nem búsulhatnak örökké. Az osztrák elnyomatás dacára a közönség kezdett társaséletet élni. Az anyagi viszonyok megjavultak. A kormány kezdte a jobbágyok kárpótlását folyósítani, és így a földbirtokos úri osztály egy kevés pénzhez jutott, amit bizony nem raktak a láda fenekére, hanem kárpótolták magukat a sok szenvedésért, és kezdtek belőle kellemesebben élni. Vad politikai reményekkel, jó és rossz viccekkel vigasztalódtak.

Mulatságaikból szigorúan kizárták az osztrák alkalmazottakat. Intelligens, magyar úriember semminemű hivatalt nem vállalt.

⁶⁴ „Felség, a székelyek befogtak.”

⁶⁵ Járási hivatal, kerületi előljáróság.

⁶⁶ Elöljáró.

⁶⁷ Itt Horvát Janka összetévesztette a két császári látogatást, mert Arany János *A walesi bárdok* című balladáját 1857-ben kezdte írni. Ferenc József császár ebben az évben tette második látogatását Erdélyben.

⁶⁸ Tompa Mihály (1817–1868), költő, református lelkész, az MTA levelező tagja. Egy névtelen bejelentés következtében *A gólyához* című verse miatt 1852. július 6-án letartóztatták hanvai parókiáján, de előtte házkutatást tartottak nála, kéziratait elkobozták (nagy részét nem adták vissza). A kassai haditörvényszék elé idézték, és 6 hétig tartották ott fogva. Hazaengedték, majd 1853 februárjában ismét beidézték, de áprilisban felmentették. Nagy 1908. 385–390. o.

⁶⁹ Habsburg Albert főherceg (1817–1895), lovassági tábornok, magyarországi főhadparancsnok.

⁷⁰ „Jó, jó, de többé ne írjon semmilyen Koját [Gólyát].” (Kiss Gábornak köszönöm a fordításban nyújtott segítséget.)

⁷¹ A nagykorúság életkori határa ekkor 23 év volt.

Anglia és Franciaország Törökország védelmére háborút indított Oroszország ellen. Szegény magyarok ismét vérmes reményeket tápláltak, hogy hazájok fölszabadul.

Ausztria pedig megszállta Oláhországot,⁷² mint az egyesült nyugati hatalmakhoz szító szövetséges.

Ekkor mondta I. Miklós cár Czatoryski hercegnek: „Ki volt a két legnagyobb számár a történelemben? C[zatoryski] zavarba jött és nem tudott felelni. A cár így folytatta: „Sobieski és én, mert mind a ketten megmentettük Ausztriát”.

De Magyarországon a képmutató Angliának hittek, és tőle remélték Magyarország fölszabadítását. Az is biztatta őket, hogy Törökország az ott lévő menekülteket, Kmetyt,⁷³ Guyont⁷⁴ ott mint tábornokokat, Karacsay Sándort⁷⁵ és másokat pedig mint magasrangú katonatiszteket alkalmaztak.

Komoly emberek mondták, hogy nincs mit reményleni, de a nagy közönség bízott és remélt.

Akkoriban történt, hogy a háromszéki kerületi parancsnok, a kegyetlenségéről híres Kovács kapitány⁷⁶ maga elé hivatott egy úriembert valami ügyben. Ez nagyon kopott ruhában jelent meg. Kovács kapitány ráförmedt, hogy mert a hivatalba ilyen kopott ruhában megjelenni. Ő védekezett, hogy nem tehet róla: – Ellenség járt falunkban, és minden ruháimat elvitte.

– Ellenségnek meri nevezni Őfelsége, a császár segédcapatait?⁷⁷

– A segítség vitte el, nagyságos kapitány úr, a segítség – mondta az ijedt földbirto-
kos, amire bántódás nélkül elmehetett.

Ezután szójárás lett a vidéken a „segítség” kirabolt, tönkretett, amikor azt akarták mondani, hogy kirabolt az ellenség.

Ez emlékeztet egy most ugyancsak Háromszékben történt tragikomikus esetre. A székelynek az oláh rablás után még két disznaja megmaradt. Az oláhokat bivaqura⁷⁸ rendelték, és éhesek voltak, és bizony egyik disznájának megfogták a lábát és vitték. A székely nem akarta engedni. Pénzt vagy nyugtát adjon az úr róla. A németek siettek,

⁷² 1854 augusztusában szállták meg az osztrák csapatok Oláhországot (Havasalföldet), és 1857-ig állomásoztak ott.

⁷³ Kmety György (1813–1865), 1849. június 26-ától honvéd tábornok. Emigrált, felvette a muzulmán vallást. Ismail pasa néven a török hadseregben tábornok, hősiesen védte Karsz várát a krími háborúban. Londonban halt meg.

⁷⁴ Guyon Richárd (1813–1856), honvéd tábornok. Bemmelle együtt Törökországba emigrált, ahol iszlám hitre tért. Kursid pasa néven ő is tábornok lett, kitüntette magát a krími háborúban. Törökországban hunyt el.

⁷⁵ Karacsay Sándor (1814–1880), 1849 tavaszán címzetes őrnagy, a kolozsvári rögtönítélő törvényszék elnöke. A szabadságharc végén elmenekült. 1866-ban őrnagy a poroszországi magyar légiónál. A kiegyezés után hazatért Kolozsvárra.

⁷⁶ Kovács István cs. kir. kapitány 1850-től volt háromszéki kerületi biztos, ő tartotta a házkutatást Benkőnénel.

⁷⁷ Ti. a román felkelőket.

⁷⁸ Helyesen *bivouac* (francia): szabad ég alatti táborozás.

vitték a disznót, és valamelyes írást ott hagytak a székely atyafinak. Ez nem értett németül, elvitte a katonai hatósághoz, hogy pénzét megkapja.

A nyugtára az volt írva: „Das Schwein ist mein

Das suchen dein

Könnt glücklich sein”⁷⁹

Itália, háború, háború!!!!

V.

Testvérem kivégzése után a családom búskomorságtól féltettek, ezért minden alkalmat fölhasználtak szórakoztatásomra. Vendégeket fogadtak, mulattságokba vittek. Brassóban a legnagyobb vendéglővel laktunk szemben. Egy napon a vendéglő összes frontszobái el voltak foglalva külföldi vendégekkel. Az oláhországi francia konzulokat mind kirendelték. Azok voltak. A bukaresti, galaci és brăilai konzulok.

Ezek valahol megismerkedtek Laci testvéremmel, és kérték őt, hogy mutassa be őket családjának. A bukaresti konzul, Luis Cartain egy nagyon szép és kiválóan finom, elegáns úr volt.

A családban legjobban bírtam a francia nyelvet, és így tolmácsnak szolgáltam. A franciát, úgy látszik, mulattatta fiatal naivságom. Sokat foglalkozott velem. Én pedig egyszerre nagy lány akartam lenni, 15 évem dacára. Hosszú ruhát kértem. Amikor megkaptam, büszkén mutattam Mr. Cartainnak, hogy én már nagy lány vagyok. Divat volt abban az időben a délelőtt 12 órai látogatás. Egyszer véletlenül éppen névnapom volt, amikor ő megjelent. Béli Albert bátyám tudta, hogy nekem nagyobb örömet nem szerezhet, megmarasztalta a franciát ebédre. Pezsgőt hozatott, és ittak egészségemre. A francia fölemelte poharát „pour la Hongrie indépendante”⁸⁰, mert tudta, hogy ennél kedvesebb dolgot nem mondhat nekem. Én is fölemeltem, és azt mondtam: „Pour la république français”⁸¹. Ő nevetve azt mondta: „Pour l’empire”⁸². Erre letettem poharamat, elkomolyodtam és nem ittam. Ő rögtön fölfogta a helyzetet, és egy finom mosollyal így szólt: „Pour la France.”⁸³ Amire én lelkesen kiittam poharamat.⁸⁴

Őt bizonyára mulattatta a politikázó kislány. Egy rakás szabadelvű költeményt írt le számomra. Könyveket is hozott, és én boldog voltam elragadtatásomban az udvarias francia fölött.

⁷⁹ „A disznó az enyém/ A keresés a tied/ Boldogok lehetnek.” (Kiss Gábornak köszönöm a fordításban nyújtott segítséget.)

⁸⁰ „A szabad Magyarországra!”

⁸¹ „A francia köztársaságra!”

⁸² „A császárságra!”

⁸³ „Franciaországra!”

⁸⁴ Ekkor már III. Napóleon uralkodott.

Egy szép napon szomorúan jött búcsúzni, hogy neki el kell utaznia Volone-ba, oda van kiküldve. Szép hely – mondom –, ott van az Olympus, ott szeretni fogja. Ő azt felelte: „A szívem itt marad.” Nevettem, de amikor másnap a postakocsi megállt a szemben lévő vendéglő kapuja előtt, és ő megkerülve a kocsit megállott ablakunk alatt, levette kalapiját, és mélységesen meghajolva búcsút intett, akkor elfogott a szívfájdalom, és keservesen megsirattam első ideálom távozását.

Volone-ból még írt egy hosszú levelet Laci testvéremnek, de az nem válaszolt neki. Akkor az még nem volt divat, hogy fiatal lányok levelezzenek férfiakkal, így hát a levél válasz nélkül maradt. Többé nem hallottunk róla. Elfeledtem. Életem felől elhúzódott ez a múlt árnyék.

Kellemes charmeur⁸⁵ modora nem hatott a távolból. A családtagok sokat bosszantottak, hogy mennyivel idősebb, nemsokára meg fog kopaszodni, kiesnek fogai és így tovább.

Végzetem az volt, hogy második ideálom is idegen nemzetiségű legyen, és nem magyar, nem az én fajtámbéli, ami aztán sok szenvedést, nagy lelki konfliktust okozott nekem.

Az egész országban javultak a viszonyok, a kedélyek fölvidultak, és bár politikailag nem lehetett elégedett a nemzet, a jólét meghozta a víg társasélet utáni vágyat. Nagyon élénkek voltak az erdélyi fürdőhelyek.⁸⁶ Sok román jött át a határon. Bojároknek nevezték magukat. Köztük akadt nagyon mívelt társaság. Az osztrák hivatalnokokat hazafiatlan dolog volt fogadni. Azokat mindenünnen kizárták. Hanem Ausztria küldte a fessebbnél fessebb osztrák ezredeket. Ezeknek tisztjei mindent elkövettek, hogy a magyar előkelő társaságba bejussanak és megnyerjék azt.

Nagy rokonszenvet mutattak irántunk, soha egy szóval sem sértették meg nemzeti érzésünket. Lassanként az erdélyi társaság is megszokta őket, és így a Schweinitz, Schleinitz, Schogotbetei grófok magok is a magyar társasághoz csatlakoztak, és az erdélyi arisztokráciába beházasodtak.

Részünkről nagyon hosszasan visszautasítottunk minden közeledést. De lassacskán az ismerős családok révén mégiscsak összejöttünk a német tisztekkel. Nagylány számba mentem. Bálókba vittek. A környékbeli urak, a Kálnokyak,⁸⁷ Mikes Miklós⁸⁸ grófok mellett a legfessebb gavallérok rendre a katonatisztek voltak. Pompásan táncoltak, és engem nagyon bántott a lelkiismeret, hogy olyan jól érzem magamat társaságukban. Azzal nyugtattam magamat, hogy a legvadabb szabadelvű nézeteket és kormányellenes beszédeket hangoztattam. Nyugodtan eltűrték, legfennebb nevettek az én haragos

⁸⁵ Udvarias (francia).

⁸⁶ Tusnádfürdő, vizaknai gyógyfürdő, Homoródhévíz, Borszék.

⁸⁷ A brassói irodalmi szalonok rendszeres látogatója volt Kálnoky Dénes gróf (1814–1888), királybíró, főispán, aki ekkoriban visszavonult a politikai élettől, illetve Kálnoky Gusztáv gróf (1832–1898), aki 1854-ig katonatiszt volt, később diplomáciai pályára lépett.

⁸⁸ Mikes Miklós gróf (1841–1893), cs. kir. kamarás, a főrendiház tagja is rendszeres látogatója volt a brassói irodalmi szalonoknak.

beszédemen, és komplementekkel⁸⁹ vágják el folyamatát. Fiatal voltam és hiú. Tetszett nekem, hogy mindig kitüntettek és ünnepeltek, és így végre is megszoktam az ellenséges tisztek hódolatát.

Volt köztük egy középtermetű, szép barna férfiú, gróf Blankenstein József, az első ulánus ezred fess kapitánya.⁹⁰ Ez különösen megtetszett nekem, és bizony-bizony igen mélyen találtam belenézni szép kék szeméibe! Durcásan bántam véle – hisz ellenség volt! De amikor távolodott tőlem, szerencsétlennek éreztem magamat. Nagyon féltékeny voltam reá és ő is reám, és sok győtrelem keletkezett kölcsönös szerelmünkől. Rokonaimnak nem volt rokonszenves a dolog. Először is 8 évvel volt idősebb nálam, aztán osztrák volt, és katonatiszt volt. Az pedig testestől-lelkestől, és hangoztatta is, hogy nagyon szereti pályáját, és semmi szín alatt el nem hagyná. Ez a kijelentése tetszett nékem, mert erős jellemre vallott, de persze hízelgő az lett volna, ha kedvemért kész mindent otthagyni, hogy az övé lehessen.

Egyszer csak szabadságot kért, és elment, egy szóval sem mondta, hová, miért. Csak azt ígérte, hogy rövid idő múlva vissza fog jőnni. Nem tudtam, mit gondoljak hírtelen elutazásáról... Rokonaim fölhasználták az alkalmat, minden lehető rosszat mondtak róla, és nekem nagyon fájt a szívem.

Akkoriban érkezett oda egy nagyon gazdag osztrák gróf, Herberstein Zsigmond.⁹¹ Mint később megtudtam, engem meglátott az utcán, nagyon megtetszettem neki, és kérte az ismerős tiszteket, mutatnák őt be nálunk. A tisztek tudták, hogy Blankenstein azért utazott haza, hogy dolgait rendezze, és azután visszajőjön, és engem megkérjen. Pajtásai árulásnak tartották volna Herbersteint bemutatni, és így nem tették meg, hanem inkább még engem is folyton szemmel tartottak, és minden lépésemet kémlélték. Különösen Szapáry Imre,⁹² Blankenstein legjobb barátja, mindig tudósította őt viselt dolgairól, és így eshetett meg az, ami megesett, és ami az én szegény szívemnek szép történetét oly bús mederbe terelte.

Megérkezése után kevéssel Blankenstein maga hozta hozzánk Herbersteint bemutatni. Kedves, szellemes, elragadó volt, úgyhogy nem is hederítettem az új jövevényre, akiről pedig már tudtam, hogy érdeklődik értem.

Boldog voltam, hogy újra itt van Blankenstein, de boldogságom nem sokáig tartott. Nemsokára kiment falura ezredével állomási helyére, és egy pár hétig nem jött be. A nagy közösség mindjárt elkezdte jártni nyelvét. Szép asszony van a dologban. Közel

⁸⁹ Bókokkal.

⁹⁰ Blankenstein József Alajos Jaroslaw (1830–1892) valójában az 5. dzsidásezred másodkapitánya volt. *Kempelen* 1911–1932. 2. k. 234. o.

⁹¹ Sigmund Herberstein gróf (1831–1907) ekkor másodkapitány volt az 5. dzsidásezredben.

⁹² Szapáry Imre gróf (1838–1878), hadnagyként lépett az 5. dzsidásezredbe 1856-ban. Tragikus haláláról lásd *Metykő* 2018. 57. o.

van Zajzon fürdő,⁹³ ott van a híres kokott,⁹⁴ annak hálóiban érzi oly jól magát az én szép grófum – így mondták. Rokonaimnak ez kapóra jött. Lásd milyen könnyelmű, megbízhatatlan, aztán milyen osztrák érzelmű. Világért sem akarja otthagyni a katonaságot. Azt senki sem mondta, hogy kardbojtjában van a megélhetése.⁹⁵ Mert azon kívül más vagyona nincs.

Leikiismeretemet is jól föl tudták borzolni. Micsoda elvetemült lány is vagyok én, hogy egy osztrák tisztbe vagyok szerelmes. Jó – hát lemondok, le is kell, hogy mondjak, nincs is mit tennem! A szép asszony miatt már úgysem tehetek mást.

Égészségem megszenvedte a nagy szívfájdalmat, beteggé tett, ágnak estem, lefogytam és köhögtem, és azt mondták, tüdővésztes vagyok.

Ő visszajött, meglátogatott. Figyelmes és gyöngéd volt, de beteg szívemre ez már nem hozott balszamot. Hidegen viselkedtem, és ő búcsúzásakor szomorúan nézett szemembe, és így szólt: „was ich auch sagen und thun mag, in ihres den Familie Augen bleibe ich doch der »huncut német«”⁹⁶

Nem sokszor láttam őt többé, Gyula testvéreket kivéve, egyik sem szívelte őt.

– Lám, még a te kedvedért sem akar magyarul beszélni, pedig igen jól tud, de nem akar, soha nem akar... csak bolondít téged, dehogy szeret.

Annál inkább beszéltek le az iránta táplált rokonszenvekről, mert újra kezdődtek az olasz, francia háború alatt⁹⁷ a nemzeti mozgalmak.

Magyar ruhában jártunk, Kazinczy-ünnepet ültünk,⁹⁸ és újra nagy hibának mondtuk az osztrák tisztekkel való barátkozást.

A Kazinczy-ünnep előtt odajött Blankenstein, hogy ne menjek Szentgyörgyre, mert úgyis beteg vagyok. Én megtagadtam kérését, és azt mondtam, hogy az nekem kötelességem.

Visszajönek az ünnepegről, én betegen őriztem a szobát. Ő mindennap személyesen tudakozott utánam, oly kitaróan és megható ragaszkodással, hogy legvadabb ellensége, Kálnoky Pali nagybátyám is megsajnálta őt. De csak elvileg, úgy látszik, mert ő Herberstein pártján volt, lévén az gazdagabb, jobb partie, és a Kálnokyaknak rokonuk.

Se egyik, se másik kombináció nem vezetett célhoz.

A hadsereget mozgósították, az ulánus ezredet is vitték Olaszországba. Eljött búcsúzni. Nagyon hideg voltam. Nem is tudom, miért. De mikor az ezred kivonult, ő ki-

⁹³ Zajzonfürdő Brassótól kb. 14 km-re fekszik. Már az 1800-as években három gyógyforrása üzemelt. Nemcsak helyi, de külföldi betegek is szép számmal látogatták, mert magas mangántartalmú gyógyvize jó az idegrendszeri betegségek, gyomor- és bélbántalmak gyógyítására.

⁹⁴ Kitagadott félvilági nő.

⁹⁵ Értsd: a katonai életpálya biztosítja számára a megélhetést.

⁹⁶ „Bármit is mondanék, és tennék, a családja szemében megmaradok a 'huncut német'-nek.”

⁹⁷ Ti. az 1859. évi szárd–francia–osztrák háború időszakában.

⁹⁸ Kazinczy-ünnepet legelőször 1859-ben tartottak, a költő születésének 100. évfordulóján. A Magyar Tudományos Akadémia pályázatot hirdetett meg emlékvess és emlékbesszéd írására. A Magyar Nemzeti Múzeumban volt a központi ünnepegg október 27-én, de a főváros mellett az ország más városaiban is tartottak megemlékezéseket.

vált a sorból, odalovagolt az ablakunk alá, és ott maradt, amíg az ezred elvonult. Akkor már nagyon elfogódott szívvel válaszoltam minden szavára. Ő, mikor elment, csak annyit mondott: Auf wiedersehen.⁹⁹ De bizony nem láttam soha többé. Később hallottam, hogy az olasz harctéren megsebesült, elvesztette a fél szemét, és Ráckeven mint penzionált¹⁰⁰ katona végezte be életét.

Az országban mind nagyobb lett a politikai mozgalom. Az osztrák kormány se vette már olyan komolyan a dolgot, kezdték viselni a magyar ruhát férfiak, nők egyaránt. Még gyerekekre is ráadták. Nálunk Brassóban annyiban kellemetlen volt, mert kevesen voltunk magyarok, a szász és oláh lakosság, nyáron fürdön a román vendégek megbámulták az embert.

Hallottam és olvastam, hogy fiataljaink közül nagyon sokan vannak Olaszországban, az olasz szabadságért harcolni.¹⁰¹

Falun lakó testvéreimről egy pár hétig nem hallottunk semmit. Egyszerre csak egy jó barátjuk, egy szomszéd birtokos jött hozzánk, aki ritkán szokott jönni. Első kérdésünk volt, hogy mit tud Laci testvérünkről?

- Egészséges, nagyon jól van. Láttam őket, mikor elutaztak.
- Hát hova utaztak?
- Egyelőre Bukarestbe.
- És miért? És hát aztán hova?
- Hát az olasz szabadságharcba.

El lehet képzelni, hogy milyen ijedséggel hallottuk ezt. Ekkor átadta búcsúleveleiket, melyekben tudatják, hogy azért nem jöttek búcsúzni, mert tudták, hogy akkor megakadályozzuk elutazásukat. Laci már nagykorú volt, de Gyula még csak 16 éves, maga a lelkesültség és erős akarat, de korára nézve mégiscsak gyermek.

Nemsokára kaptunk tőlük leveleket, megírták, hogy saját kocsijukkal mentek Bukarestig. Ott eladták a fogatot, és vonattal utaztak tovább. Sok útítársuk akadt. Magyar fiúk, akik ugyancsak Olaszországba akartak menni, de pénzük nem volt.

Testvéreim elsegítették őket Várnáig. Itt már tudósítást kaptak a bennlakó magyaroktól, hogy az osztrák rendőrség megneszelte a dolgot és sarkukban van.

A hírré az angol konzulátusnál jelentkeztek. Laci testvérem volt az egyedüli, aki nyelveket jól beszélt. Igaz, hogy székelyes kiejtéssel, de mégis beszélt. Az angol konzul szívesen fogadta, és arra az estére meghívta magához azzal a tervvel, hogy ő majd elviszi őket egy angol hajóra, és akinek nincs pénze, azt ingyen fogják szállítani. (1860. jún.)

Kedélyesen beszélgetve megvacsoráztak, csak a konzul titkára és neje voltak jelen. 12 óra felé, amikor már künn sötét volt, fölállt a konzul, kiment, és nemsokára egy nagy

⁹⁹ „Viszontlátásra!”

¹⁰⁰ Nyugalmazott.

¹⁰¹ Az olaszok egyesítésére irányuló mozgalomról van szó. Erről részletesebben lásd Horváth 1911. 68. o.; Lukács 1986.; Pete 2013.

köpenybe burkolva jött vissza. Kezében tolvajlámpást tartott, és így szólt: „Csöndesen, szó nélkül kövessenek, a poggyászaik már a hajón vannak.”

Kiindultak olyan szélben, hogy alig tudták magukat lábaikon tartani. A környezetből nem látszott semmi. Egyszerre csak hátra szólt a konzul: Sauter¹⁰², és az angol eltűnt a mélységben. Laci továbbadta a jelszót: – Ugorjatok.

– Hova?

– Az mindegy, csak ugorjatok – és azzal ő is eltűnt. A többi utána. Mind egy nagy csónakban találták magukat, amely rögtön a hajóhoz vitte őket. Ott a konzul átadta őket egyenként a hajóskapitánynak, elbúcsúzott tőlük, és visszament a parthoz.

A hajó pedig hajnalban indult Konstantinápoly felé.

Az angol akkor is olyan őszinte szövetséges volt, mint most: nagy barátságban élt Ausztriával, de az ellene harcolókat ő szállította a harctérre.

BIBLIOGRÁFIA

- Árvay* 1969. *Árvay Mihály*: Váradi József és Bartalis Ferenc. *Aluta*, 1. (1969) 169–192. o.
- Bíró* 1870. *Bíró Mihály*: Önvédelem. Marosvásárhely, 1870.
- Bona* 2018. *Bona Gábor*: Az 1848/49-es szabadságharc tisztikara. <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Bona-bona-tabornokok-torzstisztek-1/> (A letöltés időpontja: 2023. december 4.)
- Csorba* 1999. *Csorba György*: Az 1848–49-es törökországi magyar emigráció története. *Hadtörténelmi Közlemények*, 112. (1999) 2. sz. 352–398. o.
- Deák* 1869. *Deák Farkas*: Fogságom története. Pest, 1869.
- Deák* 1875. *Deák Farkas*: A marosvásárhelyi vértanúk emlékoszlopa. *Vasárnapi Ujság*, 1975. augusztus 1. (31. sz.) 489. o.
- Dér* 2007. *Dér Dezső*: Székelyföldi vértanúk: Török János, Gálfi Mihály, Horváth Károly, Várady József, Bartalis Ferenc. In: Vértanúk könyve. A magyar forradalom és szabadságharc mártírjai. Szerk. *Hermann Róbert*. Budapest, 2007. 306–308. o.
- Háromszék 1899. Háromszék vármegye. Emlékkönyv Magyarország ezeréves fennállása ünnepére. Szerk. *Potsa József et al.* Sepsiszentgyörgy, 1899.

¹⁰² „Ugorjanak!”

- Hentaller* 1894. *Hentaller Lajos*: A balavásári szüret. Történeti rajz a kötétkorból. Budapest, 1894.
- Horváth* 1911. *Horváth Janka*: Hogyan mentek Garibaldihoz? *Vasárnapi Ujság*, 1911. január 1. (1. sz.) 68. o.
- Kempelen* 1911–1932. *Kempelen Béla*: Magyar nemes családok. 1–11. k. Budapest, 1911–1932.
- Koós* 1890. *Koós Ferenc*: Életem és emlékeim. I–II. k. Brassó, 1890.
- Lukács* 1955. *Lukács Lajos*: Magyar függetlenségi és alkotmányos mozgalmak, 1849–1867. Budapest, 1955.
- Lukács* 1986. *Lukács Lajos*: Az olaszországi magyar légió története és anyakönyvei, 1860–1867. Budapest, 1986.
- Manherz* 2015. *Manherz Orsolya*: 1848–1849 traumájának felidézése az 1852-es császári utazás során. *Történelmi Szemle*, 57. (2015) 4. sz. 649–661. o.
- Metykó* 2018. *Metykó Béla*: 1878-ban Kozarek bakónak feladata volt Jászberényben. *Redemptio*, 25. (2018) 2. sz. 5–7. o.
- Nagy* 1908. *Nagy Sándor*: Tompa Mihály a kassai haditörvényszék előtt. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 18. (1908) 4. sz. 385–390. o.
- Orbán* 1870. *Orbán Balázs*: A Postaréten elhantolt vértanúk emléke. In: Székelyföld leírása történelmi, régészeti, természetrajzi s népismei szempontból. IV. k. Pest, 1870. 230–252. o.
- Pete* 2013. *Pete László*: Garibaldi magyar parancsnokai. Budapest, 2013.
- Székely* 1893. *Székely Gergely*: Hetvenhárom év itthon. Brassó, 1893.
- Székely vértanúk 1975. Székely vértanúk, 1854. Vál., bev. tanulmány és jegyz. *Károlyi Dénes*. Bukarest, 1975.

Gréta Somogyi

JANKA HORVÁTH'S RECOLLECTIONS OF THE WAR OF INDEPENDENCE
AND THE EVENTS THAT FOLLOWED IN TRANSYLVANIA
Part II

(Summary)

The second half of writer Janka Horváth's memoirs (1850–1860) is largely devoted to the tragedy that befell her family: the arrest and loss of her eldest brother Károly, who was martyred after the elimination of a conspiracy organised by József Makk (and Sándor Gál) on 10 March 1854. The author's lines tell the story of how the family tried to cope with the trauma. She describes in detail the process of the house search, the cohesive strength of Telek's community, and the solidarity of the servants during the interrogations. During the imperial visit in 1852, the family tried, unsuccessfully, to obtain amnesty for Charles, who had not yet been sentenced but was being held prisoner. The people of Marosvásárhely (Târgu Mures) were deeply shocked by the verdict: the site of the execution of the Szekler martyrs became a "national shrine", and despite all the prohibitions, the grave was covered with flowers.

The final section of the memoir gives an insight into Transylvanian society in the age of absolutism: social life, opportunities for learning and advancement.

Gréta Somogyi

DIE ERINNERUNGEN VON SCHRIFTSTELLERIN JANKA HORVÁTH
ÜBER DEN FREIHEITSKAMPF UND DIE AUF DIESEN FOLGENDEN EREIGNISSE
IN SIEBENBÜRGEN

Teil 2

(Resümee)

Die zweite Hälfte der Erinnerungen von Janka Horváth (1850–1860) ist größtenteils der Tragödie ihrer Familie gewidmet: Der Verhaftung und dem Verlust ihres ältesten Bruders Károly, der bei einer von József Makk (und Sándor Gál) organisierten Verschwörung am 10. März 1854 den Märtyrertod fand. Die Autorin erzählt, wie die Familie versuchte, das Trauma zu bewältigen. Sie beschreibt detailliert den Ablauf der Hausdurchsuchung, den Zusammenhalt der Gemeinschaft von Telek und die Solidarität der Bediensteten während der Verhöre. Während des kaiserlichen Besuchs im Jahr 1852 versuchte die Familie erfolglos, eine Amnestie für Karl zu erwirken, der zwar noch nicht verurteilt war, aber in Haft gehalten wurde. Die Bevölkerung von Marosvásárhely (Neumarkt am Mieresch) war von dem Urteil zutiefst erschüttert: Die Hinrichtungsstätte der Szekler-Märtyrer wurde zu einer „nationalen Gedenkstätte“, und trotz aller Verbote wurde das Grab mit Blumen bedeckt.

Abschließend können wir einen Einblick in die siebenbürgische Gesellschaft im Zeitalter des Absolutismus gewinnen: soziales Leben, Bildungsmöglichkeiten und Aufstiegsmöglichkeiten.

Gréta Somogyi

LES MÉMOIRES DE JANKA HORVÁTH SUR LA GUERRE D'INDÉPENDANCE
ET LES ÉVÉNEMENTS ULTÉRIEURS EN TRANSYLVANIE

Deuxième partie

(Résumé)

La seconde moitié des mémoires de l'écrivaine Janka Horváth (1850–1860) est largement consacrée à la tragédie qui a frappé sa famille : l'arrestation et le décès de son frère aîné Károly devenu martyr de la conspiration organisée par József Makk (et Sándor Gál) le 10 mars 1854. L'auteure raconte comment la famille a tenté de surmonter ce traumatisme. Elle décrit en détail le déroulement de la perquisition, la cohésion de la communauté de Telek et la solidarité des domestiques pendant les interrogatoires. Lors de la visite impériale de 1852, la famille a tenté, en vain, de demander l'amnistie pour Károly, qui n'avait pas encore été condamné mais était détenu. Les habitants de Marosvásárhely ont été très attristés par le verdict : le lieu d'exécution des martyrs sicules est devenu un « sanctuaire national » et, malgré les interdictions, la tombe fut toujours couverte de fleurs.

En conclusion, nous aurons un aperçu de la société transylvanienne à l'époque de l'absolutisme : vie sociale, possibilités d'étudier et de faire carrière.

Грета Щомоди

ВОСПОМИНАНИЯ ПИСАТЕЛЬНИЦЫ ЯНКИ ХОРВАТ О БОРЬБЕ ЗА СВОБОДУ
И ПОСЛЕДУЮЩИЕ СОБЫТИЯ В ТРАНСИЛЬВАНИИ.

Часть II.

(Резюме)

Вторая половина мемуаров писательницы Янки Хорват (1850–1860) по большей части анализирует трагедии, случившиеся в её семье: мы можем прочесть об аресте и гибели её старшего брата Кароя, ставшего мучеником в результате заговора, организованного Йожефом Макком (и Шандор Гал) 10-ого марта 1854-ого года. Строки писательницы свидетельствуют о том, как семья пыталась справиться с травмой. Оно подробно представляет процесс обыска дома, сплоченность сообщества Телек и солидарность прислуги во время допросов. Во время визита императора в 1852-ом году семья безуспешно пыталась просить об амнистии для Кароя, который еще не был осужден, но находился в плену. Население Тыргу-Муреш (Марошвашархей) с глубоким потрясением восприняло приговор: место казни секейских мучеников стало «национальной святыней», несмотря на все запреты, могилу засыпали цветами.

В заключение мы можем получить представление о трансильванском обществе эпохи абсолютизма: общественной жизни, обучении и возможностях самоутверждения.

Bajtársaim!

Görgel Arthur.

„EMLÉKEZTEK RÓLA.
HA ÚJRA CSATÁRA KELTEK!”

Tanulmányok
Hermann Robert
60. születésnapja
tiszteletére

Hermann 60.

Hermann 60.

Hermann 60.

Hermann 60.

ADATTÁR

BONA GÁBOR

A HONVÉDSEREG HŐSI HALÁLT HALT TISZTJEI 1848/1849-BEN II. rész (M–Zs)

Jelen tanulmány folytatása annak az adattárnak, amely az 1848/49-es szabadságharc mintegy 300 hősi halált halt tisztjének szeretne – életrajzuk rövid felidézésével – emléket állítani.¹

LAKATOS ISTVÁN hadnagy

Nemes Lakatos István városi polgár és Bruntz Judit fia. Rozsnyón született (Gömör megye) 1826. július 8-án. Evangélikus vallású.

1848 júniusában beállt a Kassán alakuló 9. honvédszászlóaljhoz. A délvidéki harcok során címzetes őrmester lett. Zászlóalja október 22-én hadnagyi előléptetésre ajánlja, de ez ekkor még nem valósult meg, valóságos őrmester lett. 1849. június 1-jétől hadnagyalakulatánál a III. hadtestben. (Jún. 17-én Tarnócon.) Hősi halált halt a július 11-ei komáromi összecsapásban.

MNL OL H 92 6604.; uo. H 75 21780.; HL Personalia Aggházy Kamil gyűjt. 200. d. (sz. n.); Mormon gyűjt. 1981431 Szül. akv.

LÁSZLÓ JÁNOS hadnagy

1848-ban tizedes a háromszéki cs. kir. 15. (2. székely) határőrezredben.

1848 őszén ezredével csatlakozott a honvédsereghez. Őrmester, 1849. június 4-étől hadnagy ezrede 4. zászlóaljánál, illetve az akkor már 86. honvédszászlóaljban, az erdélyi sereg brassói hadosztályánál. Június 20-án hősi halált halt a Tömösi-szoros védelme során.

Nagy 1896. LXVIII., LXXVIII. o.

alsólendvai LENDVAY (JÁNOS) ISTVÁN főhadnagy

Lendvay Ferenc közbirtokos és Balogh Mária fia. Magyarpeterden (Torda megye) született 1812-ben. Római katolikus vallású. Volt hadfi (1830-tól 1836-ig a cs. kir. 31. gyalogezredben szolgált), a forradalom és szabadságharc kitörésekor gazdálkodó. Felesége Czöbel Terézia.

¹ Az első rész (A–K) megjelent a *Hadtörténelmi Közlemények*, 137. (2024) 1. sz. 153–211. o.

1848-ban a Torda városi lovas nemzetőrség hadnagyává választották. 1849 februárjától a tordai önkéntes lovasszázad főhadnagya, részt vett a román felkelők elleni harcokban. Júliustól (máj. 1-jétől)² főhadnagya a 2. honvéd vadászszázad 7. századánál Tordán. Hősi halált halt az oroszokkal vívott nagyszebeni ütközetben augusztus 5-én.

Közlöny, 1849. július 25. (158. sz.) 585. o.; *Nagy* 1857–1868. VII. k. 89. o.; MNL OL K 57 1868:23. cs. (sz. n.); ÖStA KA Gb. 31. LIR. 1820-1840. 1/73.

LOVÁSZ SÁNDOR százados

Lovász Sándor és Kondor Mária fia, L. Gábor '48-as honvéd százados testvére. 1818. február 9-én született Debrecenben. Nemes, református vallású. 1848-ban „debreceni polgár”.

1848 júniusában önkéntes lett a Debrecenben alakuló 10. honvédzászlóaljban. A délvidéki harcok során őrmesterré, október 19-én (16-án) hadnaggyá léptették elő. 1849. január 6-ától (1-jétől) főhadnagya, április 1-jétől százados alakulatánál, amellyel a téli és a tavaszi hadjáratot Görgei tábornok alatt a feldunai (később VII.) hadtestben küzdött végig. Május 4-én, a budai vár ostromának első napján súlyosan megsebesült, minek következtében 25-én elhunyt a váci katonai kórházban.

Közlöny, 1848. október 19. (131. sz.) 650. o., 1849. február 25. (38. sz.) 130. o., június 29. (144. sz.) 538. o.; MNL OL H 75 1849:3553.; uo. A 2184. Szül. akv.; *Történelmi Lapok*, 2. (1893) 12. sz. 81. o.

szentábrahámi LŐRINCZY JÓZSEF nemzetőr őrnagy

1788 körül született, unitárius vallású. Az 1809-es Napóleon elleni nemesi felkelésben hadnagyként vett részt. 1848-ban ügyvéd, veresegyházi (Alsó-Fehér megye) és nagygyerneyi birtokos volt. Felesége Pálffy Eszter; három gyermek apja.

1848 szeptemberében Marosszék Nagygyerneyi járásának nemzetőr őrnagyává választották. Október végén Sárpatakon a román felkelők meglincselték, minek következtében november 8-án Marosvásárhelyen elhunyt.

MNL OL H 75 1849:14602., 18416.; *Pálmay* 1900. 183. o.

LUGER FERENC százados

1826-ban született Pancsován (Német-bánsági határőrezred, később Torontál megye). Német anyanyelvű, római katolikus vallású. 1844-től köztisztviselőként, 1845-től tizedesként, 1848. április 29-étől őrmesteri rangban a cs. kir. 39. (Don Miguel-) gyalogezredben szolgált. Nőtlen.

² A kinevezések dátumánál az első dátum arra az időpontra vonatkozik, amikor a hadügyminisztérium hivatalosan jóváhagyta a kinevezést, a zárójeles második pedig arra, hogy a rendfokozata mikortól számított.

Ezredével 1848 nyarán részt vett a szerb felkelők elleni harcokban. Szeptember 24-étől (okt. 1-jétől) hadnagy az Egerben alakuló 26. honvédszászlóaljnál. Decemberben zászlóaljával a felső-tiszai hadtesthez osztották be. 1849. január 4-étől (1-jétől) főhadnagy, május 14-étől (1-jétől) százados ugyanott, illetve a Klapka György parancsnokolta I. hadtestben. A budai vár bevételénél 1849. május 21-én súlyosan megsebesült, minek következtében június 11-én elhunyt.

ÖStA KA Gb. 39. LIR. 1841-1848. 29/136.; *Közlöny*, 1848. május 19. (109. sz.) 406. o., 1849. február 4. (19. sz.) 66. o., május 26. (115. sz.) 429. o.; MNL OL H 75 1849:15739., 20173.; uo. A 18. Hal. akv.

LUKENITZ (LUKENICH), JÓZEF százados

Lukenitz Ferenc cs. kir. százados és Schobel Katalin fia. 1818-ban született Lipskóban (Galícia). Lengyel (?), római katolikus vallású. Volt cs. kir. hadfi őrmester (1834-től 1847-ig a 41. gyalogezredben szolgált), Erdélyben élt. 1847-től felesége Bagdi Julianna (meghalt Pest, 1873.), két gyermek apja.

1848 őszén őrmesterként beállt az Erdélyben alakuló 32. honvédszászlóaljhoz. Később hadnagy, 1849. március 13-ától (6-ától) főhadnagy alakulatánál az erdélyi seregben. Április 8-án Bem tábornok kitüntette a katonai érdemjel 3. osztályával. Május 15-étől (12-étől) százados Bem tábornok törzsében. Július 3-án megsebesült az oroszokkal vívott besztercei ütközetben, minek következtében 28-án meghalt Marosvásárhelyen.

ÖStA KA Gb. 41. LIR. 1841-1857. 16/98.; uo. Trauungsbuch 41. LIR. 1847.; *Közlöny*, 1848. december 29. (201. sz.) 947. o., 1849. március 15. (53. sz.) 185. o., május 24. (113. sz.) 423. o.; Nagy 1896. 83., XXXIII., LXII. o.; MNL OL H 88 163. cs. fol. 920.; *Makai* 2001. 68. o.

LUKÁCS ISTVÁN főhadnagy

Lukács Ignác magyarhomorogi (Bihar megye) földbérló és Gál Terézia fia, L. Dénes '48-as honvéd ezredes unokaöccse. 1821 körül született Nagyváradon, örmény eredetű, magyarrá vált és nemesített családban. Római katolikus vallású. 1848-ban gazdálkodó. Nőtlen.

1848. október 18-án beállt a honvéd tüzérséghez. Tüzemester, 1849. január 16-ától hadnagy. Május közepén a tüzérség nagyváradi központjában szolgált. Július közepén a 12. hatfontos lovas üteg parancsnoka a közép-tiszai hadseregben. Főhadnagyként augusztus 9-én hősi halált halt a temesvári csatában.

Közlöny, 1849. január 23. (13. sz.) 45. o.; MNL OL H 75 1849:22063.; HL 1848–49. 38/78. és 78a.

MAJLER (MEYLER?) JÓZSEF hadnagy

1848. november 24-étől (16-ától) hadnagy a Nagyváradon alakuló 55. honvédszászlóaljnál. Részt vett az erdélyi hadjáratban. 1849. február 9-én hősi halált halt a Piskinéél zajlott ütközetben.

Közlöny, 1848. november 27. (170. sz.) 805. o.; MNL OL K 57 1867:1324.

nagysennyei és tárkányi MAJOS KÁROLY főhadnagy

Majos Dániel közbirtokos és Bónis Jozefa fia, Dániel nevű bátyja honvéd százados, Antal nevű öccse honvéd főhadnagy volt a szabadságharcban. 1812. május 29-én született Tiszanagyfaluban. Református vallású.

1848. szeptember 12-én a Szabolcs megyei önkéntes nemzetőrzászlóalj őrmestere lett, részt vett a Jellačić elleni harcokban. Novembertől az alakulatából szervezett 48. honvédszászlóaljnál szolgált Perczel Mór tábornok drávai hadtestében. 1849. február 1-jétől hadnagy és zászlóaljsegédtiszt alakulatánál a Központi Mozgó Seregben, illetve a II. hadtestben. Május 21-én, a budai vár bevételénél súlyos sebet kapott. Május 22-én Görgei tábornok főhadnaggyá léptette elő, és kitüntette a katonai érdemjel 3. osztályával. Június 7-én meghalt a pesti ludoviceumi kórházban.

Közlöny, 1849. február 13. (27. sz.) 95. o., június 26. (141. sz.) 526. o.; Magyar Nemzet-ségi Zsebkönyv I. k. 424. o.; *Nemesi évkönyv*, 1924. 189. o.; MNL OL H 75 1849:18935.; uo. A 2572. Szül. akv.; HL 1848–49. 30/516.

MAKRAY GYÖRGY hadnagy

1804-ben született Nagy-Romhány pusztán (Nógrád megye), római katolikus vallású. 1828-tól 1843-ig a cs. kir. 3. huszár-, illetve a 33. gyalogezredben és a szekereszkarnál szolgált. 1843-tól nős.

A szabadságharcban őrmester, 1849 januárjától (1848. dec. 16-ától) hadnagy a honvéd szekereszkarnál. Egy 1849. június 26-ai kimutatás szerint a bácskai (később IV.) hadtest egyik ütegének fogatparancsnoka. Augusztus 9-én hősi halált halt a temesvári csatában.

Közlöny, 1849. január 23. (13. sz.) 45. o.; MNL OL H 75 1849:25698.; uo. K 57 1868:3676.; ÖStA KA Gb. 3. HR. 1820-1840. 2/37.

MALÉTER HUGÓ (EMIL) hadnagy

Maléter János megyei törvényszéki ülnök és Zmeskal Terézia fia. 1828. augusztus 2-án született Lőcsén, és ugyanitt keresztelték meg augusztus 9-én evangélikus vallásra. 1848-ban diák. Nőtlen.

1848 júniusában beállt a Kassán alakuló 9. honvédszászlóaljhoz. A délvidéki harcok során őrmester lett. 1849. február 5-étől (1-jétől) hadnagy a 60. (Wasa-) gyalogezred 3. zászlóaljánál, a III. hadtestben. Április 4-én hősi halált halt Tápióbiicskénél.

Közlöny, 1849. február 8. (22. sz.) 77. o.; MNL OL H 75 1849:1979., 20225.; uo. C 1580. Szül. akv.

felsőszálláspataki MARA GÁBOR őrnagy

Mara József földbirtokos, aranyosszéki főkirálybíró és kadicsfalvi Török Karolina fia, M. Károly és M. Lőrinc '48-as honvéd századosok testvére. 1828. szeptember 27-én született Felsőszálláspatakon (Hunyad megye). Református vallású. 1843-ban három évre katonaiskolába került, 1848. április 1-jén alhadnaggyá nevezték ki a háromszéki cs. kir. 15. (2. székely) határőrezredhez. Nőtlen.

Augusztustól ezrede mozgósított 1. zászlóaljával részt vett a szerb felkelők elleni délvidéki harcokban. Októberben alakulatával a honvédsereghez csatlakozott, főhadnagy lett a feldunai seregben. Decembertől Bem tábornok seregében szolgált, 1849. február 3-ától (jan. 23-ától) százados zászlóaljánál. Márciustól százados ezrede újonnan alakult 3. zászlóaljánál, mellyel rövidesen beosztották a brassói hadosztályba. Június 15-én Bem tábornok alakulatának (az akkor már 85. honvédzászlóaljnak) őrnagyává nevezték ki. Részt vett a Tömösi-szoros védelmében (jún. 19–20.). Július 2-án halálos sebet kapott a Kőkös és Uzon között vívott ütközetben, minek következtében 4-én elhunyt Orbáiteleken (Háromszék megye).

Közlöny, 1849. február 4. (19. sz.) 66. o., július 17. (151. sz.) 560. o.; MNL OL H 75 1848:6017., 8561.; *Nagy* 1896. LXXVII., 396. o.; *Orbán* 1868–1873. VI. k. 193. o.; *Gyalokay* 1922. 60. o.; ÖStA KA Conduite-Listen Nr. 458. 15. GIR. – 1847.; uo. Leutenance 62/277.; *Kempelen* 1911–1932. VII. k. 61. o.; *Böjthe* 1891. 212–215. o.; *Genealogiai Füzetek*, 10. (1912) 103. o.

markusfalvi és batizfalvi MÁRIÁSSY GYULA százados

Máriássy János közbirtokos, megyei alispán és Görgey Zsuzsanna fia, M. János '48-as honvéd ezredes, M. Ede és Tiborc '48-as honvéd századosok testvére. 1811. május 9-én született Iglón (Szepes megye), római katolikus vallású. Volt hadfi (1830-tól 1833-ig a cs. kir. 60. gyalogezredben szolgált), 1848-ban birtokán gazdálkodott.

1848. szeptember 24-étől (okt. 1-jétől) hadnagy, december 3-ától (1-jétől) főhadnagy a Szepességben alakuló 19. honvédzászlóaljnál. Decemberben zászlóaljával a felső-tiszai (később I.) hadtesthez osztották be, részt vett a császári Schlik-hadtest elleni felső-magyarországi harcokban. 1849. március 16-ától százados. Április 4-én hősi halált halt a tápióbicskei ütközetben.

Nagy 1857–1868. VII. k. 311., 317. o.; *Kempelen* 1911–1932. VII. k. 74. o.; ÖStA KA Gb. 60. LIR. 1820-1840. 1/150.; *Közlöny*, 1848. szeptember 27. (109. sz.) 560. o., december 1. (178. sz.) 822. o., 1849. március 31. (67. sz.) 239. o.

kézdiszentléleki MEDVÉS JOACHIM főhadnagy

1823 körül született Kézdiszentléleken (Háromszék). A kézdivásárhelyi katonai nevelőintézetben tanult. 1841-től közvitéz, 1848-ban tizedes a háromszéki cs. kir. 15. (2. székely) határőrezredben. 1842-től nős.

1848 őszén ezredével csatlakozott a honvédsereghez, részt vett Háromszék önvédelmi harcában. 1849 márciusától (febr. 15-étől) hadnagy, május 17-étől (1-jétől) főhadnagy ezrede 2. zászlóaljánál (az akkor már 84. honvédszászlóaljban) az erdélyi sereg beszercei hadosztályánál. Augusztus 6-án hősi halált halt az oroszokkal vívott nagy-szebeni ütközetben.

Nagy 1896. 48., 50. o.; *Pálmay* 1901. 298. o.; MNL OL H 75 1849:12849., 14135.; uo. K 57 1868:2582.

MEINGUT(H) JÓZSEF hadnagy

Maguth (!) Katalin (házasságon kívül született) fia. 1824. március 1-jén született Lőcsén, római katolikus vallású. Nőtlen.

Előbb közvitéz a 3. honvédszászlóaljnál, 1849. április 30-án kitüntették a katonai érdemjel 3. osztályával. Buda bevételénél május 21-én örmesterként megsebesült. Június 8-án (1-jén) hadnaggyá nevezték ki alakulatánál, a III. hadtestben. Röviddel ezután belehalt sérülésébe, illetve a kórházban elkapott kolerában.

Közlöny, 1849. június 26. (141. sz.) 526. o. (hibásan: Magyüt József); *Hegyesi* 1898. 219. o.; MNL OL H 75 1849:14084.; uo. C 1575. Szül. akv.; HL 1848–49. 36. könyv; uo. Personalia Aggházy Kamil gyűjt. 199. d. (sz. n.).

MIKOLAY ALBERT hadnagy

Apja Mikolay István evangélikus lelkész Orosházán, ő is itt született. 1843-tól 1845-ig a bécsi műegyetemen tanult.

1849. január végétől hadnagy a négy hónap szolgálatra alakult Békés megyei önkéntes zászlóaljnál. Részt vett a délvidéki harcokban. Hősi halált halt a február 8-ai aradi ütközetben.

Oláh 1889. II. k. 99. o.; *Szögi* 2004. I. k. 175. o. (5338.)

gróf MIKES KELEMEN ezredes

Gróf Mikes István nagybirtokos és Orbán Klára bárónő fia. 1820. december 3-án született Széken (Doboka megye). Római katolikus vallású. A bécsújhelyi katonai akadémián tanult (1832–1836). Kilépett hadnagy (1837-től 1841-ig a cs. kir. 3. könnyűlovas- és a 4. huszárezredben szolgált). 1848-ban birtokán élt. 1844-től felesége Mikó Róza grófnő (meghalt Debrecen, 1891.). 1848. május végén a kolozsvári lovas nemzetőrség századosává választották.

1848. július végétől Kolozsváron a „Kossuth” önkéntes lovascsapat szervezője gr. Bethlen Gergellyel együtt. Augusztus 23-ától főszázados az említett csapat 1. századában,

szeptembertől őrnagy, a csapat első osztályának parancsnoka. Októbertől részt vett a román felkelők elleni harcokban. November 1-jétől ezredes, a csapatból alakult 15. (Mátyás-) huszárezred parancsnoka. Részt vett a Kolozsvár körüli harcokban, a Csucsai-szoros védelmében, majd Bem tábornok erdélyi hadjáratában. (A sereg egyik dandárját vezeti.) 1849. január 21-én hősi halált halt Nagyszeben ostrománál.

Közlöny, 1848. október 31. (143. sz.) 698. o.; *Jakab* 1880. 331. o.; *Nagy* 1857–1868. VII. k. 474. o.; *Svoboda* 1880. 669. o.; *Uő* 1898. II. k. 37. o.; *Pálmay* 1901. 307. o.; *Történelmi Lapok*, 1. (1892) 16–17. sz. 74. o.; MNL OL H 92 1848:3144.; ÖStA KA Gb. 4. HR. 1841-1848. 6/71.; *Süli* 2011. 24. o.; portréja: HM HIM Fotóarchívum.

MILLE ISTVÁN százados

Mille János földműves és Nilley Mária fia. 1804-ben született Hásságon (Medgyeszék, később Nagyküüllő megye). Római katolikus (más adat szerint görög keleti) vallású. A nagyszebeni ezred-nevelőintézetben végzett. 1823-tól közvitész, 1824-től tizedes, 1848. május 1-jétől őrmester a cs. kir. 2. (Hannover-) huszárezredben. 1836-tól felesége Sigmond Sára.

1848. június 19-én hadnaggyá nevezték ki a Szegeden szerveződő 3. honvédszászlóaljhoz. Júliusban alakulatával a délvidéki hadszíntérre vezényelték. Szeptember 23-ától (16-ától) főhadnagy, december 16-ától százados zászlóaljánál a bánági, 1849 februárjától a főhadszíntéren, a III. hadtestben. Április 4-én hősi halált halt a tápióbszei ütközetben.

ÖStA KA Gb. 2. HR. 1841-1848. 1/91.; uo. Trauungsbuch 2. HR. 1816-1859.; MNL OL H 92 1848:745.; *Közlöny*, 1848. június 28. (19. sz.) 73. o., szeptember 23. (106. sz.) 541. o.; 1849. január 16. (2. sz.) 5. o.; *Hegyesi* 1898. 133. o.

báró MILUTINOVITS (MILLUTINOVIĆ-MILOVSKY) MIHÁLY alezredes

Báró Milutinovich Teodor cs. kir. altábornagy és Andreovits Mária fia. 1801. november 18-án született a pétervárad határőrezred területén, Banovacban (Szlavónia). Görög keleti vallású. A bécsi hadmérnöki akadémián végzett (1817–1822), majd zászlós a 40. gyalogezredben. Folyamatosan szolgálva 1839-től századkapitány, 1848. április 27-étől őrnagy a cs. kir. 2. (Hannover-) huszárezredben. 1836-tól felesége Manassy Klára; egy gyermek apja.

Ezredével 1848 májusában a magyar kormány alá rendelték, júniustól részt vett a délvidéki szerb felkelők elleni harcokban. Októberben ezredével csatlakozott a honvédsereghez. A bánági hadtestnél szolgált osztályával. December 17-én (16-án) alezredessé léptették elő, de néhány nappal korábban, december 5-én már hősi halált halt a tomasováci összecsapásban.

MNL OL H 75 1848:11754.; *Vetter* 1888. 352. o.; *Gatti* 1901–1905. Bd. I. 724. o.; Magyar Nemzeti Zsebkönyv 1. rész 1. k. 513. o.; ÖStA KA Gb. 2. HR. 1841-1848. 1/93.; uo. Trauungsbuch 2. HR. 1836.

mezőtelegdi MISKOLCZY SÁNDOR százados

Miskolczi Lajos földbirtokos, főszolgabíró és Szodoray Eszter fia. 1824-ben született Nagyváradon. Református vallású. 1841-ben beállt a cs. kir. 9. huszárezredhez, ahonnan 1846-ban felvették a bécsi magyar nemesi testőrséghez. 1848. szeptember 20-án leköszönt és hazatért. Nőtlen.

Szeptember 24-étől (okt. 1-jétől) főhadnagy lett a Kassán alakuló 20. honvédszászlóaljban. Decembertől részt vett a Galíciából betört császári Schlik-hadtest elleni harcokban. December 11-én Kassán fogságba esett, de később visszaszökött a honvédsereghez. 1849. február 13-ától (1-jétől) alszázados a 9. (Miklós-) huszárezredben a feldunai (később VII.) hadtestnél. Április 5-én halálos sebet kapott Hatvannál, amibe április 13-án, Aszódon belehalt.

Hellebronth 1939. 262. o.; *Kempelen* 1911–1932. VII. k. 226. o.; *Közlöny*, 1848. szeptember 27. (109. sz.) 559. o., 1849. február 23. (36. sz.) 125. o., április 24. (87. sz.) 319. o.; ÖStA KA Gb. 9. HR. 1841-1848. 12/60.; *Karsa* 1993. 21., 42., 59. o.

técsői MÓRICZ SÁMUEL főhadnagy

Móricz Péter, Máramaros megye alispánja és Darvai Anna fia, M. Károly '48-as honvéd alezredes öccse. 1821. december 9-én született Taracközön (Máramaros megye). Református vallású. Jogot végzett. 1848-ban szolgabíró volt Máramaros megyében.

1848. június 19-étől hadnagy a Debrecenben szerveződő 10. honvédszászlóaljnál. Július végétől részt vett a délvidéki harcokban. Október 15-étől (1-jétől) főhadnagy a 13. (Hunyadi-) huszárezred bántói hadtesthez beosztott osztályánál. 1849. január 2-án halálos sebet kapott a pancsovai szerb tábor ostrománál, melybe 3-án Zichyházán belehalt.

Közlöny, 1848. október 16. (128. sz.) 637. o.; *Kempelen* 1911–1932. VII. k. 276. o.; *Hegyesi* 1898. 82. o.; MNL OL H 92 1848:720.; uo. H 75 1849:18959.; Szluha Márton akvi. adatai; ÖStA KA MM. Bd. 4647. Pag. 57. (Hermann Róbert szíves közlése.)

MÜNSTER EDE IMRE százados

Nemes Münster József kassai polgár és Immusz Magdaléna fia. 1818. június 25-én született Kassán. Evangélikus vallású. Gimnáziumot végzett. 1835-től hadfi, 1839-től hadnagy, 1841-től és 1848-ban főhadnagy volt a cs. kir. 10. (Vilmos-) huszárezredben. 1843-ban megnősült, felesége Münster Ida; egy gyermek apja.

1848. szeptember végétől ezrede – Galíciából hazavezényelt négy századával – részt vett a Jellačić elleni harcokban. Október 7-étől (1-jétől) alszázados, december 29-étől (nov. 16-ától) századkapitány, honvédsereghez csatlakozott ezrede tartalék századának parancsnoka Belényesen. 1849 májusában átvette ezrede egyik századának parancsnokságát Kmety György ezredes hadosztályában. Halálos sebet kapott a június 13-ai csornai ütközetben, minek következtében június 14-én Téten (Győr megye) elhunyt.

ÖStA KA Conduite-Listen 10. HR. 1847.; uo. Trauungsbuch 10. HR. 1845.; *Korponay* 1866–1878. II. k. 740–741. o.; *Közlöny*, 1848. december 30. (202. sz.) 951. o., 1849. június 21. (137. sz.) 510. o.; MNL OL H 75 1848:7976., 1849:3735.; uo. K 57 1868:4183.

MÜNZ, FRANZ százados

1792-ben született Bécsben. Osztrák, római katolikus vallású. Kőműves mesterséget tanult. 1814-től közvitész, majd 1841-től hadnagy, 1846-tól főhadnagy a magyar cs. kir. 9. (Miklós-) huszárezredben. Nőtlen.

1848 őszén részt vett a Jellačić elleni harcokban. Október 16-ától alszázados ezredénél, a feldunai seregnél. November 4-én hősi halált halt a Jabloncánál (Jablánc, Nyitra megye) vívott összecsapásban.

ÖStA KA Gb. 9. HR. 1841-1848. 1/1.; MNL OL H 75 1848:8221.; *Zámbelly* 1889. 270. o.; *Történelmi Lapok*, 4. (1895) 16–17. sz. 68. o.

NAGY IMRE hadnagy

1827 körül született, szőkefalvai (Küküllő megye) származású. Római katolikus vallású. 1848-ban írnok. Nőtlen.

1848. szeptember 1-jén beállt a Marosvásárhelyen alakult 12. honvédszászlóaljhoz. Szeptember 14-étől tizedes. Részt vett az erdélyi harcokban. 1849. május közepén a beszercei hadosztályban szolgált alakulatával. Később állítólag hadnagy lett. Augusztus 12-én hősi halált halt az oroszokkal vívott szászsebesi ütközetben.

Történelmi Lapok, 6. (1897) 11–12. sz. 83. o.; MNL OL H 75 1849:16255.

NAGY JÁNOS főhadnagy

1822 körül született, háromszéki illetőségű. 1840-től a háromszéki cs. kir. 15. (2. széky) határőrezredben szolgált, 1848-ban ugyanitt altiszt volt.

1848 őszén ezredével csatlakozott a honvédsereghez. Örmester, 1849. február 21-étől (15-étől) hadnagy ezrede 2. zászlóaljánál. Június 14-étől (1-jétől) főhadnagy ugyanott (a 84. honvédszászlóaljban) a beszercei hadosztálynál. Augusztus 6-án hősi halált halt Nagyszebennél.

Közlöny, 1849. március 27. (63. sz.) 223. o., 1849. június 16. (133. sz.) 502. o.; MNL OL H 75 1849:14135., 18813., 20064.; uo. K 57 1868:3463.

NÁKÓ TIVADAR főhadnagy

1794-ben (más adat szerint 1797-ben) született Ácson (Komárom megye). Görög katolikus vallású. 1812-től 1830-ig a cs. kir. 19. gyalogezredben szolgált, örmesterként szerelt le. 1848-ban Komárom város rendőr örmestere volt. 1830-ban megnősült, felesége Tíró Mária.

1848 szeptemberétől a komáromi önkéntes nemzetőrség, október 15-étől a 18. honvédszászlóalj hadnagya. Október 30-án a schwechati csatában súlyos sebet kapott. Főhadnaggyá léptették elő, de sebébe Komáromban belehalt december 3-án.

Közöny, 1848. október 16. (128. sz.) 637. o.; MNL OL H 75 1849:26053., 31006.; uo. H 92 1848:1527.; uo. K 57 1868:594., 3260.; ÖStA KA Gb. 19. LIR. 1820-1840. 15/21.

NAWROCKI, JAN PAWEŁ százados

Galíciai születésű, lengyel nemzetiségű. 1848 márciusától a lembergi akadémiai légio tagja.

1848. december 16-ától tizedes az 1. lengyel zászlóalj 3. századánál, majd Henryk Rembowski őrnagy lengyel lövészzászlóaljánál Miskolcon, 1849 februárjától pedig Munkácson. Márciusban főhadnaggy lett, július 20-ától (máj. 1-jétől) százados a 2. honvéd vadászrezred 8. századának parancsnoka Kolozsváron. Százada élén hősi halált halt az oroszokkal vívott augusztus 6-ai nagyszebeni ütközetben.

Közöny, 1849. július 25. (158. sz.) 858. o.; HL 1848–49. 32/397., 5/440.; *Rucki* 1866. 203–204. o.; *Tyrowicz* 1964. 465. o.; *Kovács* 2015. 502. o.

NICHOLD (NIGHTOLD ?) PÁL főhadnaggy

„Kiszolgált cs. kir. őrmester”.

1848 júniusában őrmester lett a Szegeden alakuló 3. honvédszászlóaljnál. Részt vett a délvidéki harcokban. Szeptember 23-ától (okt. 1-jétől) hadnaggy. 1849. január 16-ától (1-jétől) főhadnaggy és zászlóaljsegédtiszt a főhadszíntérre vezényelt alakulatánál. Hősi halált halt a március 5-ei szolnoki ütközetben.

Közöny, 1848. szeptember 23. (106. sz.) 541. o., 1849. január 23. (13. sz.) 45. o.; *Hegyesi* 1898. 22., 109. o.

NÖDL IMRE százados

1818-ban született Rohoncon (Vas megye). Nemesi származású, római katolikus vallású. Kilépett cs. kir. hadnaggy (1838-tól 1848. jún. 15-ig a 8. huszárezredben szolgált). Nőtlen.

1848. július 7-étől főhadnaggy, a jászkunsági lovas nemzetőrség (Szabó László őrnagy) segédtisztje. Október 3-ától (1-jétől) alszázados, december 5-étől (1-jétől) századkapitány az alakuló 14. (Lehel-) huszárezredben. 1849. január 17-én ezrede 6. századával beosztották a Központi Mozgó Sereghez (később II. hadtest). Ennek kötelékében részt vett a téli és a tavaszi hadjáratban a főhadszíntéren. Május 4-étől Kosztolányi Mór ezredes segédtisztje a komáromi várőrség (VIII. hadtest) Csallóközben küzdő részénél. Június 23-án hősi halált halt a nyárasdi ütközetben.

ÖStA KA Gb. 8. HR. 1841-1850. 1/74.; *Közöny*, 1848. július 10. (31. sz.) 123. o., október 6. (118. sz.) 597. o., december 7. (180. sz.) 851. o.; HL 1848–49. 9/447., 12/22., 18/73., 10726.; MNL OL H 75 1849:31409.

okolicsnai OKOLITSÁNYI LAJOS százados

Okolicsány Lajos földbirtokos és Okolicsányi Johanna fia. 1813-ban született Balogfalván (Gömör megye). Evangélikus vallású, jogot végzett. Volt tizedes (1836-tól 1844-ig a cs. kir. 3. huszárezredben szolgált). 1848-ban gazdálkodó. Felesége 1842-től Nesztrovics Mária (meghalt Salgótarjánban, 1908-ban).

1848. augusztus 17-étől (16-ától) hadnagy, a Gömör megyei nemzetőrség (gr. Almássy Albert őrnagy) segéd tisztje. Október 13-ától (1-jétől) főhadnagy a Zrínyi-csapatból alakult 35. honvédszászlóaljnál a drávai hadtestben. December 11-étől (1-jétől) százados a Somogy megyében alakult 60. zászlóaljnál, mellyel 1849 januárjától a Központi Mozgó Seregbe osztották be. A tavaszi és a nyári hadjárat idején az előbbi seregből lett II. hadtest kötelékében szolgált. Júniustól alakulatának ideiglenes parancsnoka. Július 2-án hősi halált halt Komáromnál.

ÖStA KA Gb. 3. HR. 1841-1848. 4/25.; *Szluha* 2000. 480. o.; MNL OL H 92 1848:2393.; *Közlöny*, 1848. április 3. (69. sz.) 247. o., október 15. (127. o.) 633. o., december 12. (185. o.) 873. o.; HL 1848–49. 31/46., 1./2., 34/351.; *H. Szabó* 1994. 67. o.; anyakönyvi adatok: Okolicsányi Zsolt (Budapest) szíves közlése.

báró O'NAGHTEN of Thomas-Town, WILLIAM százados

William O'Naghten írországi születésű cs. kir. tábornok (1816-tól magyar indigena) és br. Splény Katalin fia. 1797-ben született Bécsben. Római katolikus vallású. Volt hadfi (négy évig a cs. kir. 21. gyalogezredben, majd 1827-től 1830-ig a 2. huszárezredben szolgált). Nős.

1849. március 8-ától (jan. 1-jétől) főhadnagy a Nagyváradon alakuló 1. honvéd vadászrezernél. Március 18-ától (16-ától) százados, ezrede 4. századának parancsnoka Ung megyében, majd a felső-magyarországi (IX.) hadtestben. Májustól az ezred 2. osztályának (3. és 4. század) parancsnoka ugyanott. Július közepétől a közép-tiszai seregben, augusztus elejétől a Délvidéken összpontosított főszeregben szolgált. Augusztus 5-én hősi halált halt a Szőregnél vívott ütközetben.

ÖStA KA Gb. 2. HR. 1820-1840. 1/56.; *Illésy – Pettkó* 1895. 157. o.; *Közlöny* 1849. március 11. (50. sz.) 173. o., március 21. (58. sz.) 203. o.; HL 1848–49. 32/397., 52 b/7.; *Matolay* 1883. 142. o.; *Szalay* 1895–1898. IV. k. 80. o.

OLAJ LÁSZLÓ hadnagy

1848. december 3-ától (1-jétől) hadnagy, egy háromfontos gyalogüteg parancsnoka a feldunai (később VII.) hadtestben. 1849. január 22-én hősi halált halt a Hodrusbányánál (Hont megye) vívott összecsapásban.

Közlöny, 1848. december 5. (178. sz.) 839. o.; HL 1848–49. 13/155. a és c.

OTTOCSKA FERENC hadnagy

1819-ben született Visztukon (később Kárpáthalas, Pozsony megye). Szlovák nemzetiségű, római katolikus vallású. 1841-től közvitéz, 1848. március 13-ától tizedes a cs. kir. 8. (Koburg/Coburg-) huszárezrednél Galíciában. Nőtlen.

1848. október 28-án századával, Sulyok Ede főhadnagy vezetésével megszökött, hazatért és csatlakozott a honvédsereghez. Őrmester lett ezrede Erdélybe vezényelt osztályánál. 1849. május 23-ától (16-ától) hadnagy. Július 31-én hősi halált halt Segesvárnál.

Közlöny, 1849. május 26. (115. sz.) 429. o.; *Nagy* 1896. LXXII. o.; *Történelmi Lapok*, 6. (1897) 17–18. sz. 129. o.; *Vasárnapi Ujság*, 1901. augusztus 4. (31. sz.) 500. o.; *Redvay* 1941. 71., 134. o.; ÖStA KA Gb. 8. HR. 1841-1850. 8/117.

PAGANINY, CORTESI (JÓZSEF) százados

1804-ben született Genfben (Svájc). Olasz nemzetiségű, római katolikus vallású. Volt cs. kir. tüzértiszt (?), 1848-ban hivatalnok Pécsen. Nős.

1848. szeptember első felében egy nemzetőri tüzér üteget szervezett Pécsen. 1849 januárjában (valószínűleg Nemegyei Bódog őrnagy seregével) a bácskai hadszíntérre került. Tüzér százados- és ütegpáncsnokként halálos sebet kapott március 5-én a szerbekkel Bajmok mellett (a Kaponya-csárdánál) vívott ütközetben. Szabadkán temették el.

MNL OL H 75 1849:6643., 7383., 22940.; uo. H 92 1848:3825.; uo. K 57 1868:2304.; *Iványi* 1886. 468. o.

tolnaszentgyörgyi és bereghi PÁLFFY FERENC hadnagy

Pálffy Benjámin földbirtokos és Szógyi (Szödy) Klára fia, P. János '48-as honvéd százados öccse. 1815. január 9-én született Kömlődön (Komárom megye). Református vallású. 1838-ban közvitéz, 1841-ben tizedes lett a cs. kir. 6. (Württemberg-) huszárezrednél Galíciában. 1848. június 25-étől felesége Debreczenszki Teréz (özv. Rajkó Istvánné); egy gyermek apja.

1848 májusában ezrede Lenkey János százados (a későbbi honvéd tábornok) páncsnokolta századával megszökött és hazatért. Júliustól részt vett a szerb felkelők elleni harcokban. Október 19-étől őrmester – immár a honvédseregben. 1849. február elején ezrede egyik osztályával a Délvidékről Erdélybe vezényelték. Március 24-én (febr. 16-án) hadnaggyá nevezték ki. Közben a március 3-ai medgyesi csatában súlyos sebet kapott, amibe 18-án belehalt.

Közlöny, 1848. szeptember 5. (88. sz.) 454. o.; *Kempelen* 1911–1932. VIII. k. 145. o.; *Hellebronth* 1914. 9–10. f. 277. o.; *Nemesi évkönyv*, 1927–1928. 257. o.; *Borovszky* [1907] 572. o.; MNL OL K 57 1867:5. cs. (sz. n.), 27. és 28. cs. 1868. sz.; ÖStA KA Gb. 6. HR. 1841-1848. 6/35.; uo. Trauungsbuch 6. HR. 1849.

PÁLFI (PÁLFFY) KÁROLY hadnagy

1828 körül született Nagybecskerekén (Torontál megye). Református vallású. (Valószínűleg Pálffy János '48-as honvéd százados testvére – akinek apja Torontál megyei közbirtokos és főszolgabíró volt.) Nőtlen.

1848. október 16-ától őrmester, 1849. június 19-étől (1-jétől) hadnagy a 42. honvédszászlóaljban az I., majd a III. hadtestben (a feldunai hadseregben). Július 22-én csatában kapott sebébe Bőnyön belehalt.

Közlöny, 1849. október 27. (139. sz.) 681. o.; MNL OL H 75 1849:20296.; ÖStA KA MM. Bd. 4647. Pag. 178. (Hermann Róbert szíves közlése.)

kisfalkai PÁLINKÁS SAMU őrnagy

Pálinkás Sámuel közbirtokos és Posta Anna fia; István nevű testvére 1848/49-ben nemzetőr alezredes lett. 1791-ben született Nagykőrösön (más adat szerint Szerencsen). Református vallású. Kilépett cs. kir. főhadnagy (1811-től 1818-ig a 12. huszárezredben szolgált), nagykőrösi birtokos. (Neves agarásként gr. Széchenyi István baráti köréhez tartozott.) 1816-tól felesége Kalotsa Krisztina. Gyula nevű fia honvéd százados volt a szabadságharcban.

1848 májusában a nagykőrösi lovas nemzetőrség századosává választották. Október 15-én (1-jén) századosná nevezték ki a 13. (Hunyadi-) huszárezredhez. Novembertől a 16. (Károlyi-) huszárezred Nagykőrösön alakuló osztályának szervezője. December 1-jétől (nov. 16-ától) őrnagy ezrednél, melynek kiállítása és kiképzése Békés megyében folytatódott. 1849 júniusában osztályával a tartalék (később X.) hadtesthez vezényelték Ceglédre. Július közepétől részt vett a közép-tiszai hadsereg, majd a Szegednél összpontosított főszereg harcaiban. Július 25-én Perczel Mór tábornok a turai ütközetben (júl. 20.) tanúsított bátorságáért a katonai érdemjel 3. osztályára terjesztette fel. Augusztus 8-án hősi halált halt a Csatádnál (Temes megye) vívott összecsapásban.

Közlöny, 1848. október 16. (128. sz.) 637. o., december 1. (174. sz.) 821. o.; MNL OL H 75 1849:20686., 26399.; uo. H 92 1848:129.; HL 1848–49. 43/220 a.; *Benkó* 1908. 176–177., 267–268. o.

PÁLLYA EMIL főhadnagy

Nemes Pállya József Nógrád megyei hivatalnok és Deáky Antónia fia. 1817. május 23-án született Szentesen (Csongrád megye). Római katolikus vallású. Volt hadfi (1834-től 1838-ig a cs. kir. 37. gyalogezredben szolgált), mérnök és kincstári alapítványi ispán Buziáson (Temes megye). 1848. május 26-án hadnagyi állásért folyamodott az alakuló honvédszászlóaljknál.

1848. október 18-ától (16-ától) hadnagy az alakuló 38. honvédszászlóaljnál. Novembertől részt vett a bántói harcokban. 1849. január 21-étől (16-ától) főhadnagy a 37. (Máriássy-) gyalogezred 3. zászlóaljánál, mellyel az erdélyi hadszíntérre került. Hősi halált halt az egyik ütközetben.

Közlöny, 1848. október 1. (143. sz.) 578. o., 1849. január 14. (1. sz.) 1. o., január 23. (8. sz.) 28. o.; MNL OL H 75 1848:8771.; uo. H 92 1848:376.; uo. K 57 1868:1777.; uo. A 5207. Szül. akv.; ÖStA KA Gb. 37. LIR. 1820-1840. 1/30.

PAPP IMRE (JÁNOS) hadnagy

Pap András és nemes Szüts Judit fia. 1820. november 5-én született Rimaszombaton. Református vallású. Előbb kereskedő, 1841-től közvitéz, 1844-től tizedes, 1848. január 6-ától szakaszvezető a 60. (Wasa-) gyalogezredben.

Ezrede 2. zászlóaljával 1848 nyarán a szerb felkelők ellen harcolt, ősszel csatlakoztak a honvédsereghez. Őrmester, 1849. március 18-ától (jan. 16-ától) hadnagy alakulatánál a bácskai (később IV.) hadtestben. Április 3-án hősi halált halt a szenttamási szerb tábor bevételénél.

Közlöny, 1849. március 21. (58. sz.) 203. o.; *Iványi* 1886. 167. o.; ÖStA KA Gb. 60. LIR. 1841-1850. 16/157.

PÁSZTHY JÁNOS hadnagy

Pászthy József szőlőműves és Pink Mária fia. 1820. március 4-én született Egerben. Római katolikus vallású. 1839-től közvitéz, 1841-től őrzető, 1845-től tizedes a cs. kir. 32. (Esterházy Ferdinánd-) gyalogezredben. 1848. január 25-étől felesége Kurta Katalin.

1848 nyarán ezrede 3. zászlóaljával a Délvidéken, a szerb felkelők ellen harcolt, ősszel csatlakoztak a honvédsereghez. Decembertől őrmester a Debrecenben alakuló 63. honvédzászlóaljban. 1849. február (1-jétől) hadnagy alakulatánál, az Asbóth Lajos alezredes feldunai hadseregéhez tartozó 12. hadosztályban. Az áprilisi Pest alatti csaták egyikében súlyosan megsebesült, ennek következtében május 10-én Promontoron meghalt.

Közlöny, 1849. február 2. (17. sz.) 60. o.; MNL OL H 75 1849:15962., 26351.; uo. A 1258. Szül. akv.; HL 1848–49. 36., 70. könyv; ÖStA KA Gb. 32. LIR. 1841-1850. 16/48.; KLÖM XV. k. 509. o.

szomori és somodori PÁZMÁNDY KÁROLY hadnagy

Pázmándy Zsigmond földbirtokos, táblabíró és Szabó Klára fia. 1830. január 11-én született Kápolnásnyéken (Fejér megye). Református vallású. 1847-től a Pápai Református Kollégium diákja.

1848 júniusában beállt a Veszprémben alakuló 6. honvédzászlóaljhoz. A délvidéki harcok során tizedes, október 19-én (16-án) hadnagy lett. 1849 februárjától a főhadszíntéren szolgált alakulatával. Április 4-én hősi halált halt a Tápióbicskénél vívott ütközetben.

Közlöny, 1848. október 1. (137. sz.) 578. o.; *Szalkai* 1887. 135. o.; *Borovszky* [1907]. 577. o.; MNL OL H 75 1849:13090.; uo. A 690. Szül. akv.; *Köblös* 2006. 902. o.

bonyhádi PERCZEL FERENC százados

Perczel Sándor földbirtokos és Kajdacsy Erzsébet fia, P. Mór '48-as honvéd tábornok testvére. 1824. március 9-én született Börzsönyön (Tolna megye). Bonyhádon keresztelték meg római katolikus vallásra március 12-én. Jogi tanulmányait félbeszakítva 1842-ben hadfiként beállt a cs. kir. 3. vértesezredbe, ahonnan 1845-ben felvették a magyar nemesi testőrséghez. 1848. szeptember 20-án leköszönt, és Bécsből hazatért. Nőtlen.

Szeptember 24-én főhadnaggyá nevezték ki a 30. honvédszászlóaljhoz, de ide nem vonult be, Mór bátyja mellett részt vett a Jellačić elleni harcokban. December 7-étől (1-jétől) százados a Hunyadi-csapatból alakult 50., majd a Somogy megyei 61. zászlóaljnál a drávai hadtestnél, 1849 januárjától a Központi Mozgó Seregben. Január 31-én áthelyezték a 39. (Don Miguel-) gyalogezred 1. zászlóaljához. Május 21-én halálos sebet kapott a budai vár bevételénél, amibe 26-án belehalt.

Hellebronth 1939. 290–291. o., portréja uo.; *Nagy* 1857–1868. IX. k. 212., 221. o.; MNL OL A 4896. Szül. akv.; uo. H 75 1849:1721.; ÖStA KA 3. Kür. R. 1841-1850. 8/68.; *Közlöny*, 1848. május 19. (109. sz.) 406. o., december 9. (182. sz.) 859. o., 1849. február 1. (16. sz.) 55. o.

PETHE FERENC főhadnagy

1826-ban született Apajon (Pest megye). Református vallású. 1843-tól önkéntes a cs. kir. 32. (Estei Ferdinánd-) gyalogezredben. Nőtlen.

1848 júliusától ezrede 3. zászlóaljával a szerb felkelők ellen harcolt, szeptember 21-étől őrmester. Októberben alakulatával besorolt a honvédseregbe. December 24-étől (16-ától) hadnagy, 1849. április 26-ától (1-jétől) főhadnagy alakulatánál, a péterváradai várőrségnél. Májusban (júniusban ?) hősi halált halt az egyik ütközetben.

Közlöny, 1849. április 28. (91. sz.) 335. o.; MNL OL H 75 1848:12924., 1849:530., 11111., 25560.; ÖStA KA Gb. 32. LIR. 1841-1850. 28/177.

PETŐ ÁDÁM főhadnagy

Magyarhermányi (Udvarhelyszék) születésű. Korábban a háromszéki cs. kir. 15. (2. székely) határőrezredben szolgált. 1848-ban jegyző szülőhelyén. Felesége Bándi Borbála.

1848/1849 fordulóján nemzetőr főhadnagyként részt vett Háromszék önvédelmi harcában. 1849. június 24-én (május 1-jétől) főhadnagy a 4. székely határvéd zászlóaljban. Július 31-én hősi halált halt Segesvárnál.

Közlöny, 1849. június 27. (142. sz.) 529. o.; MNL OL H 75 1849:20849.; *Demeter* 1998. 77., 180. o.

PETŐFI (PETROVICS) SÁNDOR őrnagy

Petrovics István hentesmester, mészárszékbérlő és Hruz Mária fia. 1823. január 1-jén született Kiskőrösön (Pest megye). Nemes, evangélikus vallású. Gimnáziumot végzett.

Volt közvitéz (1839-től 1841-ig a cs. kir. 48. gyalogezredben szolgált), majd vándorszí-
nész, 1844-től lapszerkesztő és költő Pesten. A pesti márciusi forradalom egyik vezető-
je. Felesége 1847-től Szendrey Júlia (1850-től Horvát Árpád egyetemi tanár neje, meg-
halt Pesten 1868-ban); egy gyermek apja.

1848 márciusában Pesten nemzetőr századossá választották. Október 15-étől (1-jé-
től) százados a Debrecenben alakuló 28. honvédszászlóaljnál. November 17-étől sza-
badságon tartózkodott, 1849. január 17-én kérésére áthelyezték az erdélyi hadsereghez.
Január 25-én Szelindeken jelentkezett Bem tábornoknál, aki beosztotta a törzskarába.
Részt vett a Dévág tartó visszavonulásban. A tábornok február 8-án futárként Debre-
cenbe küldte. Február 17-én Mészáros Lázár hadügyminiszterrel történt összekülönbö-
zése következtében (a hadügyminiszter megróttá Petőfit, aki nyakkendő nélkül jelent
meg nála kihallgatáson, melyre a költő gúnyos hangú verssel replikázott) leköszönt
rangjáról. Ennek következtében február 21-én elbocsájtották a szolgálatból. Március
elején Medgyesen ismét szolgálatra jelentkezett Bem tábornoknál, aki különböző meg-
bízásokkal Kolozsvárra küldte. Április 1-jétől a tábornok mellett szolgált, aki ismét
századossá és segédtsíztjévé nevezte ki, majd kitüntette a katonai érdemjel 3. osztá-
lyával (ápr. 8.). Részt vett az erdélyi sereg Temesközt felszabadító hadjáratában, ennek
során május 3-án Bem őrnaggyá léptette elő, majd 4-én futárként Debrecenbe küldte.
Itt Klapka ideiglenes hadügyminiszter felelősségre vonta a Bem tábornok gr. Vécsey
Károly tábornokot elmarasztaló levelének közzététele, valamint az őrnagyi rendfokozat
illetéktelen használata miatt. Kétségbe vonta a költő állítását, miszerint a Vécseyt
illető levél megjelentetése a sajtóban a tábornok utasítására történt, és hogy Bem való-
ban kinevezte őt őrnaggyá. (Ez utóbbi érvénybe lépéséhez a kormányzó, Kossuth jóvá-
hagyása még hiányzott.) A becsületében sértett Petőfi ismét lemondott rangjáról (máj.
6.), majd apja halála miatt Klapka utasítását figyelmen kívül hagyva – miszerint ügye
kivizsgálásáig maradjon Debrecenben – Pestre utazott. Itt Klapka házi őrizetbe vetette,
azonban Görgei tábornok közbelépésére szabadon engedték. Május 27-én Nagyszalon-
táról ismételtelen bejelentette lemondását tisztii rangjáról, melyet – őrnagyi rangját elis-
merve – június 28-án fogadott el a hadügyminisztérium. Az orosz intervenció hírére
Petőfi úgy döntött, újra fegyvert fog, és július 18-án Erdélybe indult. 25-én Berecken
jelentkezett Bemnél, aki 29-én jelentette a hadügyminisztériumnak, hogy Petőfi mint
segédtsíztje ismét szolgálatba állt. A konkrét beosztást és feladatot még nem kapott köl-
tő (aki polgári ruhát viselt) Bem parancsa ellenére – aki óvni szerette volna őt, és ezért
a Marosvásárhelyen való maradásra utasította – július 30-án csatlakozott a Segesvár
felé induló sereghez. Másnap hősi halált halt (?) a segesvári ütközetben.

Dienes 1958.; *Dávid – Mikó* 1972.; *Szinnyei* 1891–1914. X. k. 961–980. o.; KLÖM
XIII. k. 175. o., XIV. k. 159–160., 534. o., XV. k. 192. o.; *Klapka* 1986. 135–138., 144–
145. o.; *Közlöny*, 1848. október 16. (128. sz.) 637. o., 1849. május 24. (113. sz.) 421. o.;
Nagy 1896. LIX. o.; *Kedves – Ratzky* 2009. passim.; OSZK Gyászjel.; portréja: HM
HIM Fotóarchívum.

petőfalvi PETTKÓ JÁNOS százados

1820-ban született Lugoson (Krassó megye). Evangélikus vallású. 1845-től közvitéz, illetve tizedes, 1848. április 1-jétől őrmester a cs. kir. 4. (Sándor-) huszárezredben. Nőtlen.

A magyar kormány alá rendelt ezredével szeptember–októberben részt vett a Jelačić elleni harcokban. Október 3-ától hadnagy ezredénél, a feldunai seregben. November 28-ától (16-ától) alszázados a Hajdúságban alakuló 17. (Bocskai-) huszárezrednél. 1849. január 17-étől (1-jétől) főszázados. Március 31-én kérésére leszerelték. Később ismét szolgálatba állt, mivel egy adat szerint századkapitányként hősi halált halt a július 2-ai komáromi ütközetben.

ÖStA KA Gb. 4. HR. 1841-1848. 14/55.; MNL OL H 75 1848:8036., 9868., 1849:2715., 8406.; *Közlöny*, 1848. november 30. (173. sz.) 818. o., december 30. (202. sz.) 951. o., 1849. január 20. (6. sz.) 20. o.

roglaticzai PILASZANOVICH BÉLA hadnagy

Pilaszanovich József vagyonos földbirtokos és Vojnits Antónia fia. 1831. október 31-én született Roglatica-pusztán (Bács megye). Római katolikus vallású. 1847-től a bécsi műegyetem kereskedelmi karának hallgatója. Nőtlen.

1848 őszén beállt az alakuló 13. (Hunyadi-) huszárezredhez. Őrmester, 1849. febr. (1-jétől) hadnagy ezredének a felső-tiszai (később I.) hadtesthez beosztott részénél. Április 4-én halálos sebet kapott a tápióbszkei ütközetben, minek következtében 9-én Nagykátán elhunyt.

Közlöny, 1849. február 6. (20. sz.) 69. o.; *Kempelen* 1911–1932. VIII. k. 311. o.; OSZK Kézirattár, Fol. Hung. 1368.; Basa László nagykatái tanár szíves adatai; *Szluha* 2002. 282. o.; *Szögi* 2004. 185. o. (5719).

PINTÉR KÁROLY százados

Volt cs. kir. gránátos őrmester. 1848. április 20-ától írnok gr. Batthyány Lajos miniszterelnök mellett az Országos Nemzetőri Haditanács állományában.

Július 14-étől hadnagy, a Hont megyei nemzetőrség (Blaskovich Pál őrnagy) segéd tisztje. Október 20-ától (16-ától) főhadnagy. Novemberben és decemberben a megye mozgósított nemzetőrségével részt vett az északnyugat-magyarországi harcokban. 1849. május 17-étől (16-ától) százados, a Bars és Hont megyében szervezett „védzászlóalj” parancsnoka. 518 főnyi alakulatával július 23-án csatlakozott a feldunai hadsereghez, az I. hadtestbe osztották be. Hősi halált halt az augusztus 2-ai debreceni ütközetben.

MNL OL H 75 1849:14484., 15184.; uo. H 92 1848:1106., 1165.; uo. P 295 42. cs. 3. tétel 10., 85.; *Közlöny*, 1848. július 14. (35. sz.) 145. o., október 21. (133. sz.) 657. o., 1849. május 19. (109. sz.) 406. o.; HL Pozsonyi cs. kir. hadbíróság iratai 1850-2/412 (említi *Urbán* 1986. I. k. 425. o.).

turócdivéki és nagypalugyai PLAT(T)HY DÉNES főhadnagy

Plathy Mihály Bars megyei főjegyző, később nádori ítélőmester, államtanácsos és galánthai Balogh Borbála fia. 1831-ben született (Kis-)Baromlakon (Komárom megye), Udvardon keresztelték meg ugyanazon év október 16-án, római katolikus vallású. 1848-ban a bécsi Theresianum növendéke volt. Nőtlen.

1848 szeptemberében önkéntes a Komáromban alakuló 18. honvédszászlóaljnál. Őrmester, december 3-ától (1-jétől) hadnagy, 1849 júniusától (máj. 16-ától) főhadnagy zászlóaljában, a komáromi várórségnél (VIII. hadtest). Megsebesült, minek következtében augusztus 1-jén Komáromban meghalt.

Közlöny, 1848. december 5. (178. sz.) 839. o., 1849. június 16. (133. sz.) 502. o.; *Szinyeyei* 1887. 259. o.; *Nagy* 1857–1868. IX. k. 321. o.; *Kempelen* 1911–1932. VIII. k. 334. o.; *Borovszky* [1903]. 545. o.; MNL OL H 115 2. cs. (sz. n.); uo. A 51751. Szül. akv.

POPESKO JÁNOS százados

1811-ben született Rengeten (Hunyad megye). Román nemzetiségű, görög keleti vallású. Volt tizedes (1830-tól 1845-ig a cs. kir. 62. gyalogezredben szolgált). 1848 júliusában Hunyad megyéből alkalmazását kérte az alakuló honvédseregnél.

Október 3-án (1-jén) hadnaggyá nevezték ki a 31. honvédszászlóaljhoz, illetve vezérkari tiszttá lett Vetter Antal ezredes mellett a bánági hadtest nagybecskerek-i hadosztályánál. December 7-étől (1-jétől) főhadnagy, 1849. január 10-étől (1-jétől) vezérkari százados a bánági, majd az erdélyi seregben. A román felkelők fogságába esett, akik február 5-én kivégezték Felkenyéren (Hunyad megye).

ÖStA KA Gb. 62. LIR. 1841-1857. 5/166.; MNL OL H 75 1848:10575.; uo. H 92 1848:2370.; *Közlöny*, 1848. szeptember 26. (108. sz.) 555. o., december 9. (182. sz.) 859. o.; KLÖM XIV. k. 85. o.; *Történelmi Lapok*, 7. (1898) 13–14. sz. 115. o.

PREISL VILMOS főhadnagy

1821-ben született Pesten. Technikus volt. Részt vett a '48-as bécsi októberi forradalomban.

1848. december 10-én belépett a honvédsereg kötelékében alakuló német légióhoz. Hadnagy, 1849. április 19-étől (16-ától) főhadnagy a légió 3. századánál. Május 19-én hősi halált halt Abrudbányánál, a román felkelőkkel vívott harcban.

MNL OL H 75 1849:10313.; HL 1848–49. 33/541.; *Közlöny*, 1849. április 20. (84. sz.) 307. o.; *Hermann* 1999. 154. o.

PRITZEL MIHÁLY főhadnagy

1816 körül született Szolnokon. Református vallású. 1848-ban őrmester a „német császári rendőr testületnél” (az osztrák császári darabant testórségnél) Bécsben. Nőtlen.

1848. június 28-án (1-jén) hadnaggyá nevezték ki a Szegeden alakuló 3. honvédszászlóaljhoz. Július 29-én Bécsből megérkezett zászlóaljához Óbecsére. Október 19-étől

(16-ától) főhadnagy ugyanott, a délvidéki hadszíntéren. Sebesülésébe behalt Nagybecskeken 1848. december 17-én.

Közlöny, 1848. július 1. (22. sz.) 85. o., október 19. (131. o.) 650. o.; MNL OL H 92 1848:2465.; ÖStA KA MM. Bd. 4647. Pag. 302. (Hermann Róbert szíves közlése.)

PUSZTELNIK, HEINRICH alezredes

Valószínűleg Alfred Pusztelnik '48-as honvéd őrnagy testvére. 1817. augusztus 15-én született Salzburgban (Ausztria). Osztrák nemes, római katolikus vallású. A bécsújhegyi katonai akadémián végzett (1829–1837). Kilépett százados (1837-től 1848. augusztus 31-ig a 23., 35. és a 41. cs. kir. gyalogezredben szolgált). Nőtlen.

1848. szeptember 26-án Batthyány miniszterelnök Vidos József, a Vas megyei népfelkelés vezére mellé küldte tábornoki tisztként. Részt vett az országba tört horvát sereg elleni harcokban. Október 3-ától (1-jétől) honvéd százados, 27-étől (nov. 1-jétől) őrnagy, december 30-ától alezredes és vezérkari főnök Görgei tábornok feldunai seregében. 1849. január 7-étől dandárparancsnok ugyanott, illetve a feldunai (később VII.) hadtestben. Január 22-én a hodrusbányai összecsapás során súlyosan megsebesült, és fogságba esett. Sérülésébe 26-án behalt Újbányán (Hont megye).

Közlöny, 1848. október 6. (118. sz.) 597. o., november 23. (166. sz.) 789. o., december 30. (202. sz.) 951. o.; KLÖM XIV. k. 984. o.; *Svoboda* 1880. 631. o.; *Uő* 1894–1897. Bd. I. 610. o.; *Wacquant* 1900. 93., 360. o.; *Görgey* 1885–1888. I. k. 162. o.; ÖStA KA Gb. 41. LIR. 1841-1857. 35/184.; MNL OL H 75 1848:9538., Nagykanizsa I. k. 168. o.; *Kovács – Görföl* 2013. 70. o. Hal. akv.

RAINER, Ritter von Lindenbühel, ALADÁR ALFRÉD százados

Apja Karl Mathias Barnabas Rainer cs. kir. tábornok volt. 1819. december 11-én született Triesztben (Tengermellék). Római katolikus vallású. A bécsújhegyi katonai akadémián tanult. Ideiglenesen nyugalmazott cs. kir. hadnagy (1835-től 1845-ig a 35. és a 31. gyalogezredben szolgált). 1848-ban Nagyszebenben élt. Az év május 17-én honvédtiszti alkalmazásért folyamodott az Országos Nemzetőri Haditanácshoz. Nőtlen.

1848. június 19-étől főhadnagy a Szombathelyen alakuló 7. honvédzászlóaljnál. Őszszel részt vett a Jellačić elleni harcokban. Október 19-étől (16-ától) százados alakulatánál, a feldunai (később VII.) hadtestben. November 5-én halálos sebet kapott egy előőrsi összecsapás során Holicsnál (Nyitra megye), melybe 13-án behalt.

Svoboda 1894–1897. Bd. I. 837. o.; ÖStA KA Gb. 31. LIR. 1841-1860. 9/38.; MNL OL H 75 1848:9276.; uo. H 92 1848:141.; *Közlöny*, 1848. június 21. (13. sz.) 49. o., november 30. (173. sz.) 818. o.; *Molnár* 1989. 98., 103–104. o.

RAKODCZAY LIPÓT (PÁL, SÁNDOR) hadnagy

Rakodczay (1827-ig Futsek) András uradalmi ispán és Lex Borbála fia. 1824. január 13-án született Szentlőrincen. Római katolikus vallású. 1848-ban ügyvéd volt.

Örmester, 1849. január 6-ától (1-jétől) hadnagy a pozsonyi önkéntes nemzetőr századnál a feldunai (később VII.) hadtestben. Április 26-ai és május 28-ai kimutatás szerint hadnagy a 66. honvédszászlóaljban (ahová századával beosztották), a VII. hadtestnél. Csatában szerzett sebesülésébe Komáromban elhunyt 1849. július 15-én.

MNL OL A 4846. Szül. akv.; uo. H 75 1849:1112., 3553., 16443.; *V. Waldapfel* 1950–1965. I. k. 154–155., 396–398. o., IV. k. 115–116. o.; ÖStA KA MM. Bd. 4648. Pag. 356. (Hermann Róbert szíves közlése.)

REINDL GUSZTÁV (SÁNDOR) főhadnagy

Valószínűleg nagyváradi születésű, római katolikus vallású.

1849. július 21-étől (febr. 21-étől) hadnagy Reviczky László őrnagy Bihar megyében alakult önkéntes vadászosztályában, mellyel áprilistól a zarándi hadosztály kötelékében részt vett a román felkelők elleni harcokban. Április 20-ai kimutatás szerint főhadnagy ugyanott (Nagyhalmágyon). Hősi halált halt Verespatak mellett május 7-én vagy 9-én.

Közlöny, 1849. július 24. (157. sz.) 582. o.; MNL OL H 75 1849:20749.; *Hegyesi* 1886. 73. o.

REINHOLD ÁDÁM főhadnagy

Reinhold Márton esztergályos és Zöllner Anna fia. 1813. február 9-én született Sátorajújhelyen. Evangélikus vallású. 1834-től közvitész, 1839-től és 1848-ban tizedes a cs. kir. 1. (Császár-) huszárezredben. Nőtlen.

1848 nyarán ezredével a magyar hadügyminisztérium alá rendelték, részt vett a szerb felkelők elleni délvidéki harcokban. Októbertől örmester a honvédsereghez csatlakozott ezredében. 1849. január 9-étől (1-jétől) hadnagy, április 1-jétől főhadnagy a Központi Mozgó Seregben, illetve a tavaszi és a nyári hadjárat idején az I. hadtestben. Augusztus 2-án hősi halált halt az oroszokkal vívott debreceni ütközetben.

Közlöny, 1849. január 16. (2. sz.) 5. o.; MNL OL A 1456. Szül. akv.; uo. H 75 1849:12498.; HL 1848–49. 42/85.; ÖStA KA Gb. 1. HR. 1841–1848. 4/58.

REMÉNYFI ISTVÁN hadnagy

Örmester, 1849. január 17-étől (1-jétől) hadnagy az 5. honvédszászlóaljnál, a délvidéki hadszíntéren (a bácskai hadtestben). Április 3-án hősi halált halt a szenttamási szerb tábor bevételénél.

Közlöny, 1849. január 20. (6. sz.) 20. o., április 11. (76. sz.) 275. o.; *Reizner* 1893–1900. I. k. 279. o.; *Iványi* 1886. 167. o.; MNL OL H 75 1849:13374.

RÉPÁSSY FLÓRIÁN (FERENC) hadnagy

Répássy András városi polgár és Molnár Zsuzsanna fia. 1814. március 7-én született Kassán. Római katolikus vallású. Teológiát végzett, 1838-ban pappá szentelték. A lőcsei, majd a rozsnyói, 1847-től ismét a lőcsei premontrei gimnázium tanára.

1849. június 18-án (ápr. 20-án) hadnagy lett a felső-magyarországi védsereg Heves-Abaúj-Torna megyei osztályánál, részt vett a felvidéki harcokban. Július elején áthelyezték a 39. (Don Miguel-) gyalogezred akkor alakuló 4. zászlóaljához, mellyel a közép-tiszai hadseregbe került. Augusztus 9-én hősi halált halt a temesvári csatában.

Közlöny, 1849. június 20. (136. sz.) 505. o.; *Vahot* 1861. III. k. 155–161. o.; *Meszlényi* 1928. 165–166. o.; MNL OL C 1173. Szül. akv.; uo. H 75 1849:25985.

RÉSZER (RESSER) JÁNOS főhadnagy

Resser Miklós nyeregkészítő mester és Firster (?) Margit fia. 1812. október 24-én született Pöstvényben (Pozsony megye). Római katolikus vallású. Katonai nevelőintézetben végzett. 1830-tól közcivész, 1833-tól tizedes, 1837-től és 1848-ban őrmester a cs. kir. 6. (Württemberg-) huszárezredben. Nőtlen.

1848. szeptember 7-én a magyar hadügyminisztérium hadnaggyá léptette elő. Október 19-étől (16-ától) főhadnagy ezrede Délvidéken, a szerb felkelők ellen küzdő osztályánál. November 7-én halálos sebet kapott a Lagerdorfnál (Temesőr, Temes megye) vívott ütközetben.

Közlöny, 1848. november 23. (166. sz.) 789. o., november 29. (172. sz.) 813. o., 1849. március 13. (51. sz.) 178. o. (hibásan: Pröczl János); MNL OL H 75 1848:5319., 9276., 1849:3479., 22098.; ÖStA KA Gb. 6. HR. 1841-1848. 5/103.

RÉVÉSZ LÁSZLÓ százados

Révész György „szabados” (földműves) és Papp Antónia fia. 1820. október 19-én született Szklabonyán (később Mikszáthfalva, Nógrád megye). Római katolikus vallású. Gimnáziumot végzett. 1840-től közcivész, 1842-től tizedes, 1848. április 15-étől őrmester volt a cs. kir. 19. (Schwarzenberg-) gyalogezred 3. zászlóaljánál. Nőtlen.

1848 nyarán alakulatával részt vett a szerb felkelők elleni harcokban. Szeptember 24-étől (okt. 1-jétől) hadnagy a Hódmezővásárhelyen alakuló 30. honvédzászlóaljban. November 28-ától (16-ától) főhadnagy zászlóaljánál az aradi ostromseregben, majd a bácskai (később IV.) hadtestben. 1849. április 29-én súlyosan megsebesült a Melen-cénél vívott összecsapásban. Május 13-án (ápr. 18-án) századossá léptették elő, de júniusban belehalt sebébe.

ÖStA KA Gb. 19. LIR. 1841-1850. 17/88.; *Közlöny*, 1848. szeptember 27. (109. sz.) 560. o., november 30. (173. sz.) 818. o., 1849. május 16. (106. sz.) 394. o.; MNL OL H 75 1849:27106.; *Potemkin* 1867. 170. o.

RICZKÓ (IGNÁC) KÁROLY ezredes

Nemes Riczkó Mihály nyugalmazott cs. kir. százados és Schmol Magda fia. 1816. január 21-én született Aradon. Római katolikus vallású. 1831-től hadfi a cs. kir. 34. gyalog-, 1839-től hadnagy, 1844-től főhadnagy a 9. (Miklós-) huszárezredben. 1848-ban ezrede nagyváradí hadfogadó állomásának parancsnoka. Nőtlen.

1848 tavaszán részt vett a nagyváradí nemzetőrség szervezésében, és az itt folyó honvédtoborzásban. Július 21-étől őrnagy Bihar megye nemzetőrségénél. Augusztus 19-étől november elejéig a megye egyik mozgósított zászlóaljával a bánági hadszíntéren szolgált, majd a Csucsai-szoros fedezésére küldték. Az említett hónap végén Hodossy Miklós kormánybiztos honvéd ezredessé és az Erdélyből a Csucsai-szorosba menekült csapatok parancsnokává nevezte ki. A Czetz János, majd Bem tábornok vezetése alá került sereg dandárparancsnoka lett, közreműködött Erdély északi felének felszabadításában. December végétől a beszercei katonai körzet parancsnoka. Csapatai élén hősi halált halt 1849. február 14-én, a Bukovinából betört császári csapatokkal Király-németinél vívott ütközetben.

Közöny, 1849. március 6. (45. sz.) 157. o.; MNL OL H 92 1848:1700., 3026.; KLÖM XIII. k. 718. o., XIV. k. 382., 472. o.; *Kővári* 1861. 152. o.; *Wurzbach* 1856–1891. Bd. XXV. 73. o.; ÖStA KA Gb. 9. HR. 1841-1848. 7/185.; Arad (Ferencsek) Szül. akv.; *Balás* 1927. passim.

RUSZICS DÁNIEL hadnagy

1818-ban született Baján. Görög keleti vallású. Szűcsmesterséget tanult. 1842-ben köztisztviselő, 1844-ben tizedes lett a cs. kir. 9. (Miklós-) huszárezredben. Nőtlen.

Ezredével 1848 szeptemberétől Jellačić ellen harcolt, októberben csatlakozott a honvédsereghez. Őrmester, 1849 februárjától (1848. dec. 21-étől) hadnagy ezredénél a fel-dunai (később VII.) hadtestben. Április 5-én hősi halált halt Hatvannál egy, a császári lovassággal történt összecsapás során.

Közöny, 1849. február 23. (36. sz.) 126. o.; MNL OL H 75 1849:5255.; ÖStA KA Gb. 9. HR. 1841-1848. 12/68.; *Magyar Katonai Szemle*, 6. (1933) 6. sz. 181–188. o.

RZEPECKI, JÓZEF WALERY főhadnagy

Apja Longin Rzepecki. 1813-ban született Makówon (Galícia, Wadowicei kerület). Lengyel nemes, római katolikus vallású. Volt őrmester (1832-től 1843-ig a cs. kir. 3. dzsidásezredben szolgált), 1848-ban uradalmi gazdatiszt Tótfalun (Szepes megye). Az 1846-os krakkói felkelésben való részvétele miatt fogságot szenvedett. 1839-től felesége Dresser Mária Karolina.

1848. november 22-étől (1-jétől) főhadnagy Józef Wysocki őrnagy Pesten alakuló lengyel zászlóaljában, mellyel részt vett az aradi vár körüli harcokban. 1849 januárjában áthelyezték az itt alakuló 1. lengyel dzsidásszázadhoz. Március 5-én súlyosan megsebesült a szolnoki ütközetben, minek következtében 8-án Cibakházán meghalt.

Közlöny, 1848. november 24. (167. o.) 793. o.; MNL OL H 75 1849:22221.; HL 1848–49. 70. könyv; ÖStA KA Gb. 3. Ul. R. 1841-1850. 5/82.; *Kovács* 2015. 594. o.

SAÁRI (SAÁRY) JÓZSEF hadnagy

Valószínűleg azonos nemes Saáry Józseffel, aki Saáry Gergely pusztamiskei birtokos, Zala megyei váltótörvényszéki ülnök és Kenessey Eszter fia volt. 1828 körül született Puszta-Miskén (Veszprém megye). Református vallású. 1848-ig a Pápai Református Kollégiumban tanult.

Örmester, 1849. június 14-étől (1-étől) hadnagy a 63. honvédszászlóaljban a II. hadtestnél. Június 21-én hősi halált halt a peredi ütközetben.

Közlöny, 1849. június 16. (133. sz.) 502. o.; HL 1848–49. 37/412.; MNL OL H 75 1849:19965.; *V. Waldapfel* 1950–1965. II. k. 299–300. o.; *Köblös* 2006. 269., 278., 290., 301., 309., 312., 601., 617., 892. o.

alapi SALAMON JÓZSEF főhadnagy

Salamon György közbirtokos és Viczenty Etel fia, S. Ádám '48-as honvéd hadnagy bátyja. 1826. február 1-jén született Székesfehérváron. Római katolikus vallású. 1848-ban gazdálkodó. 1847-től felesége nemeskéri Kiss Vilma; egy gyermek apja.

A szabadságharcban előbb nemzetőr. 1848. december 5-étől (1-jétől) hadnagy, 1849. március 1-jétől főhadnagy a 17. (Bocskai-) huszárezredben. Ezrede II. hadtesthez besztott osztályánál szolgált, június 16-án súlyosan megsebesült a peredi ütközetben, minek következtében július 30-án elhunyt Komáromban.

Közlöny, 1849. március 3. (43. sz.) 149. o.; *Nagy* 1857–1868. X. k. 14. o.; *Kempelen* 1911–1932. IX. k. 207. o.; *Magyar Nemzeti Zsebkönyv* I. rész. 336., 546. o.; *Szinnyei* 1887. 246. o.; Salamon Aurél (leszármazott) és Szluha Márton szíves közlése (anyakönyvi adatai); MNL OL A 565. Szül. akv.

SALAMON JÓZSEF főhadnagy

Apja Salamon Ferenc dévai református lelkész, S. István '48-as honvéd hadnagy testvére. Déván (más adat szerint Tordán) született, tanulmányait a Nagyenyedi Református Kollégiumban végezte.

1848-ban előbb a Torda városi nemzetőrszászlóalj hadnagya. November második felétől a torda-aranyosszéki önkéntes zászlóalj (a későbbi 75. honvédszászlóalj) főhadnagya a Csucsára visszavonult észak-erdélyi seregben. 1849. január 23-án hősi halált halt a Szelindeknél vívott ütközetben.

Orbán 1889. 219., 221., 312., 467. o.; *Történelmi Lapok*, 4. (1895) 4–5. sz. 54. o.; *Vasárnapi Ujság*, 1873. július 20. (29. sz.) 343. o.; MNL OL H 75 1849:3085.; *Jakó* 1979. 244. o.

SCHENOVITZ KÁROLY főhadnagy

Schenowitz Frigyes cs. kir. katonai hivatalnok és Frenda Erzsébet fia, S. Frigyes '48-as honvéd őrnagy öccse. 1825. augusztus 16-án született Rozsnyón (Gömör megye). Római katolikus vallású. 1841-ben hadfi lett a cs. kir. 34. gyalogezredben, és az olmtüzi katonaiskolába került. 1847-ben alhadnagy lett ezredénél. Nőtlen.

1848 őszén ezrede kassai hadfogadó állomásával csatlakozott a honvédsereghez. Decembertől főhadnagy ezrede 1. zászlóaljánál. 1849. február 27-én hősi halált halt a kápolnai ütközetben. (Július 26-án posztumusz kitüntették a katonai érdemjel 3. osztályával.)

Közlöny, 1849. július 1. (146. sz.) 547. o.; MNL OL H 76 1848:189.; HL Országos Honvédegylet 20. cs. (sz. n.); ÖStA KA Gb. 34. LIR. 1841-1850. 26/52.

SCHINK JÓZSEF százados

Apja Schink György cs. kir. katona. 1809-ben született Alsókomárnokon (Sáros megye). Német anyanyelvű, római katolikus vallású. A kassai ezred-nevelőintézetben tanult. 1827-től közvitész, 1829-től tizedes, 1832-ben lefokozták, 1848. június 6-ától ismét tizedes a 34. (Porosz herceg-) gyalogezredben. 1838-tól felesége Sarding Alojzia.

1848. szeptember 20-án a magyar hadügyminisztérium alhadnaggyá léptette elő ezrede 1. zászlóaljához (melyet a császári érzelmű tisztjei elhagytak, hogy ne kelljen Jellačić ellen harcolniuk). Október 19-étől (16-ától) hadnagy, 1849. január 4-étől (1-jétől) főhadnagy és zászlóaljsegédtiszt alakulatánál a honvédseregben, a feldunai (később VII.), majd a felső-tiszai (később I.) hadtestben. Március 8-ától (febr. 16-ától) százados a Nagyváradon szerveződő 1. honvéd vadászrezernél. A nyári hadjárat idején ezrede 9. századának parancsnoka a felső-magyarországi (IX.) hadtestben. Augusztus 3-án hősi halált halt a szőregi (Torontál megye) ütközetben.

ÖStA KA Gb. 34. LIR. 1841-1848. 10/106.; uo. Trauungsbuch 34. LIR. 1838.; MNL OL H 75 1848:9276., 1849:3554.; *Közlöny*, 1849. február 23. (36. sz.) 126. o., március 11. (50. sz.) 173. o.; HL 1848–49. 14/138., 32/397.; KLÖM XV. k. 832. o.; *Matolay* 1883. 142. o.

SCHIPPLER (SIPPLER) LIPÓT hadnagy

Apja uradalmi erdész volt. 1830 körül született Tornyospálcán (Szabolcs megye). Diák. Nőtlen.

1848 szeptemberétől a Szabolcs megyei önkéntes nemzetőr-, novembertől az ebből alakult 48. honvédzászlóalj katonája. Őrmesterként kitüntette magát Isaszegnél (1849. ápr. 6.). Május 12-én Görgei tábornok hadnaggyá léptette elő, és kitüntette a katonai érdemjel 3. osztályával. Május 22-én hősi halált halt a budai vár bevételénél kapott sebében.

Közlöny, 1849. május 26. (115. sz.) 429. o. (hibásan: Sipp); *Krasznay* 2010. 85. o.; MNL OL H 75 1849:15739., 19671.

SCHNEDER ANTAL hadnagy

Schneder János tanító és Csippik Jozefa fia. 1827. július 5-én született Nagyszombatban. Római katolikus vallású. Cukrász mesterséget tanult. 1845-ben közvitéz, 1848. április 15-én örvezető a cs. kir. 19. (Schwarzenberg-) gyalogezredben. A szabadságharc alatt nősült.

Ezrede 3. zászlóaljával 1848 nyarán a szerb felkelők ellen harcolt, októberben csatlakoztak a honvédsereghez. Őrmester, 1849. április 24-étől (márc. 16-ától) hadnagy zászlóaljánál, a III. hadtestben. Május 21-én hősi halált halt a budai vár bevételénél.

Közlöny, 1849. május 6. (98. sz.) 361. o.; ÖStA KA Gb. 19. LIR. 1841-1850. 30/15.; HL Personalia Aggházy Kamil gyűjt. 198. d. 12/52.; MNL OL C 1174. Szül. akv.; uo. A 23. Hal. akv.

SCHRAMM VINCE százados

Schjramm Vince iparosmester és Schmidt Teréz fia. 1813. március 30-án született Győrben. Római katolikus vallású. Gimnáziumot végzett. 1831-től közvitéz, 1832-től tizedes, 1834-től őrmester a cs. kir. 19. (Schwarzenberg-) gyalogezredben. Nőtlen.

Ezrede 3. zászlóaljával 1848 nyarán részt vett a szerb felkelők elleni harcokban. Szeptember 24-étől (okt. 1-jétől) hadnagy a Hódmezővásárhelyen alakuló 30. honvédzászlóaljánál. November 28-ától (16-ától) főhadnagy alakulatánál az aradi várat ostromló seregben. 1849. január 1-jétől százados a bácskai (később IV.) hadtestnél. Április 13-án hősi halált halt a Titeli-fennsík ostrománál Vilován (Sajkás kerület, később Tündéres, Bács megye).

ÖStA KA Gb. 19. LIR. 1841-1850. 12/153.; Győr-belvárosi Római Katolikus Plébánia: Szül. akv.; *Közlöny*, 1848. szeptember 27. (109. sz.) 559. o., november 30. (173. sz.) 817.o., 1849. január 17. (3. sz.) 9. o.; MNL OL H 75 1848:10040., 1849:1514.; *Potemkin* 1967. 170. o.

SCHULECK JENŐ százados

Schuleck Gáspár evangélikus lelkész és Klauser Karolina fia. 1816. május 13-án született Tiszolcon (Gömör megye). Evangélikus vallású. Mérnöki diplomát szerzett. 1836-tól gyakornok, illetve mérnök volt a Budai Építészeti Igazgatóságnál. Nőtlen.

1848. szeptember 1-jén hadnagy és az alakuló Hunyadi önkéntes csapat segédtszije lett. Részt vett a Jellačić elleni harcokban. November 17-étől (16-ától) főhadnagy az 50. (Hunyadi-) honvédzászlóaljban a drávai hadtestnél. 1849. január 1-jétől százados zászlóalja állományában és segédtszjt Perczel Mór tábornok mellett a Központi Mozgó Seregben, márciustól a bácskai (IV.) hadtestnél. Április 28-án kitüntették a katonai érdemjel 3. osztályával, és egy tüzér üteg parancsnoka lett az említett hadtestben. Június 4-én hősi halált halt a Kamenicánál (Pétervárad mellett) vívott ütközetben.

OSZK Kézirattár Egervári gyűjt. 111–114. o.; *Közlöny*, 1848. szeptember 7. (90. sz.) 463. o., szeptember 10. (93. sz.) 475. o., november 20. (163. sz.) 778. o., 1849. február 2. (17. sz.) 60. o.; MNL OL H 75 1849:10576.

SCHULCZ FRIGYES százados

1825-ben született Pesten. Római katolikus vallású. Egy ezred-nevelőintézetben tanult. 1844-ben közvitéz, 1846-ban tizedes lett a cs. kir. magyar 62. (Turszky-) gyalogezredben. Nőtlen.

1848. június 13-án hadnaggyá nevezték ki a Pesten alakuló 1. honvédszászlóaljhoz. Részt vett a Jellačić elleni harcokban. Szeptember 24-étől (okt. 1-jétől) főhadnagy, november 1-jétől százados alakulatánál a feldunai seregben, illetve hadtestben. 1849. március 13-án a VII. (korábban feldunai) hadtesten belül áthelyezték a tiroli vadászszászlóaljhoz. Az áprilisi hadjárat elején súlyosan megsebesült (ápr. 2-án Hatvannál?), melybe belehalt Gyöngyösön.

ÖStA KA Gb. 62. LIR. 1841-1857. 16/29.; *Közlöny*, 1848. június 15. (7. sz.) 25. o., szeptember 27. (109. sz.) 560. o., december 29. (201. sz.) 947. o.; MNL OL H 92 1848:2981.; HL 1848–49. 17/93.; *Történelmi Lapok*, 6. (1897) 21–22. sz. 162. o.

SEIMEN MÁRTON százados

1818-ban született Sárkányban (Fogaras vidék). Német (szász) nemzetiségű, evangélikus vallású. Gimnáziumot végzett. 1837-től közvitézként, 1842-től tizedesként, 1846-tól őrmesteri rangban a cs. kir. 2. (Hannover-) huszárezredben szolgált. Nőtlen.

1848 júniusától részt vett a szerb felkelők elleni harcokban, a magyar hadügyminisztérium hadnaggyá léptette elő (szept. 10.). Októberben ezredével besorolt a honvédseregbe. December 16-ától főhadnagy. 1849. január 15-étől (1-jétől) alszázados, a feldunai (később VII.) hadtest parancsnokságának (Görgei tábornok) védelmét ellátó törzs-huszárszászad parancsnoka. Súlyos sebet kapott a február 27-ei kápolnai ütközetben, ami-be március 31-én belehalt az egrai katonai kórházban.

ÖStA KA Gb. 2. HR. 1841-1848. 6/9.; MNL OL H 75 1849:3553., 5079., 25325.; uo. P 295 42. cs. 3. tétel fol. 38.; *Görgey* 1885–1888. I. k. 267., 269. o.

SELLY (SCHELLI) SÁMUEL százados

Schelly András kereskedő és Molnár Zsuzsa fia. 1815. március 11-én született Nemesládonyban (Sopron megye). Evangélikus vallású. Gimnáziumot végzett. 1835-ben közvitéz lett a cs. kir. 9. (Miklós-) huszárezredben, ahol 1845-ben hadnaggyá, 1848. augusztus 1-jén pedig főhadnaggyá léptették elő. Nőtlen.

1848. szeptemberben részt vett a Jellačić elleni harcokban. Októberben ezredével csatlakozott a honvédsereghez. November 16-án (15-én) alszázados, 1849. január 9-én (1-jén) századkapitány lett a feldunai (később VII.) hadtestben. Áprilistól július elejéig

századával Görgei Ármin felső-magyarországi különítményében szolgált. 1849. július 2-án hősi halált halt a második komáromi csatában (Ács).

ÖStA KA Gb. 9. HR. 1841-1848. 5/167.; *Közlöny*, 1848. december 30. (202. sz.) 951. o., 1849. február 23. (36. sz.) 126. o.; MNL OL A 2662. Szül. akv.; uo. H 75 1849:3553.; HL 1848-49. 35/89., 51/18.; *Marzsó* 1933. 181-188. o.

SIMONKA JÓZSEF hadnagy

1821-ben született Pesten.

1848. október 16-ától őrmester a Zemplén megyei 42. honvédszászlóaljban. December közepétől részt vett a felső-tiszai harcokban. Buda bevételénél kitüntették a katonai érdemjel 3. osztályával (1849. máj. 21.). Június 18-ától (1-jétől) hadnagy alakulatánál, továbbra is a III. hadtestben. Július 11-én hősi halált halt a komáromi csatában.

Közlöny, 1849. június 23. (139. o.) 518. o.; MNL OL H 75 1849:20296.; uo. H 88 163. cs. fol. 143-144.; uo. R 31 1034. Reviczky József visszaemlékezései.

SIMONOVITS LAJOS főhadnagy

1824 körül született Csején (Nyitra megye). Római katolikus vallású. Nőtlen.

1849. március 1-jétől hadnagy, július 21-étől (16-ától) főhadnagyi rendfokozatban az 57. honvédszászlóaljban, a komáromi várórségnél (VIII. hadtest) szolgált. Meghalt Komáromban, az augusztus 3-ai (?) ütközetben kapott sebében.

Szinnyei 1887. 100., 248. o.; MNL OL H 75 1849:19932.; HL 1848-49. 36. könyv.

velikei és bessenyői SKUBLICS RÁFÁEL százados

Skublics Sándor és Schuster Anna fia, S. István '48-as honvéd őrnagy (más adat szerint „csak” százados) testvére. 1818. április 4-én született Veszelen (később Vígvár, Nyitra megye). Római katolikus vallású. Gimnáziumot végzett. 1834-ben hadfi lett a cs. kir. 61. (Rukawina-) gyalogezredben, ugyanitt 1835-ben zászlós, 1848. április 19-én pedig főhadnagy lett. Nőtlen.

Ezrede 3. zászlóaljával 1848 nyarán Versec védelmére vezényelték. Részt vett a szerb felkelők elleni harcokban. Július 12-étől Versec város nemzetőrségének parancsnoka. Október 19-én (16-án) századosá nevezték ki az alakuló 29. zászlóaljhoz, de előbbi besorozásában maradt. December 12-én halálos sebet kapott az alibunári szerb tábor bevételénél, minek következtében december 30-án meghalt Nagybecskerekén.

Kempelen 1911-1932. XI. k. 563. o.; ÖStA KA Gb. 61. LIR. 1841-1860. 1/44.; uo. MM. Bd. 4646 Pag. 314. Szül. akv.; *Közlöny*, 1848. október 6. (118. sz.) 597. o., október 31. (143. sz.) 698. o.; MNL OL H 75 1848:4682.

SPRINGMANN MIHÁLY főhadnagy

1829-ben született Glogonon (Román-bánsági határőrezred, később Galagonyás, Torontál megye). Római katolikus vallású. A cs. kir. 39. gyalogezred nagykarolyi ez-

red-nevelőintézetében tanult. 1847- től közvitéztként, 1848. április 14-étől tizedesi rangban a 39. (Don Miguel-) gyalogezredben szolgált. Nőtlen.

Ezredével 1848 nyarán a szerb felkelők ellen harcolt, ősszel csatlakozott a honvédsereghez. Október 16-ától őrmester. 1849. január 31-én (16-án) hadnagy, majd főhadnagy lett ezrede 1. zászlóaljánál (júniustól 114. honvédszászlóalj) a Központi Mozgó Seregben, ill. az ebből lett II. hadtestben. Június 21-én hősi halált halt Királyrévnel.

Közlöny, 1849. február 1. (16. sz.) 55. o.; MNL OL H 88 1849. (sz. n.); HL 1848–49. 9/388.; ÖStA KA Gb. 39. LIR. 1841-1848. 35/8.

STAMM KÁROLY főhadnagy

1824-ben született Budán. Római katolikus vallású. A cs. kir. 32. gyalogezred váci ezred-nevelőintézetben tanult. 1838-ban önkéntes, 1847-ben alhadnagy lett a 32. (Estei Ferdinánd-) gyalogezredben. Nőtlen.

Ezrede 3. zászlóaljával 1848 nyarán a szerb felkelők ellen harcolt, cs. kir. hadnagy lett (aug. 26.). Októberben zászlóaljával besorolt a honvédseregbe, mellyel a pétervárad-i várórséghez került. 1849. március 19-étől (16-ától) főhadnagy. Március 30-án Kamenicnél hősi halált halt a vár védelme során vívott harcokban.

MNL OL H 75 1848:9463., 1849:530., 13545.; ÖStA KA Gb. 32. LIR. 1841-1850. 15/104.

STARK MIHÁLY hadnagy

Stark János és Haskó Katalin fia. 1828. február 12-én született Berekböszörményben (Bihar megye), Mezőpeterden keresztelték meg február 17-én római katolikus vallásra. 1848-ban diák. Nőtlen.

1849. július 24-étől (máj. 1-jétől) hadnagy a 3. honvéd vadászvezred Marosvásárhelyen alakult 16. századánál.

Az általános fegyverletétel után, 1849 augusztusában hazatértében, Nagyenyed és Torda között a román felkelők fogságába esett, akik megölték.

Közlöny, 1849. július 27. (160. sz.) 593. o.; *Hegyesi* 1887. 140. o.; MNL OL A 3328. Szül. akv.

STOBIECKI, LUCJAN JULIAN százados

Zbyltowska Góran (Galícia) született. Lengyel nemzetiségű. Jogot tanult a lembergi egyetemen. Az 1831-es lengyel felkelésben tüzér hadnagy volt, majd franciaországi emigrációban, Avignonban élt. 1848 tavaszán hazatért Galíciába (Bochniába).

1849 tavaszán Magyarországra jött. Május 31-étől (jún. 1-jétől) százados, a lengyel légió utászcsapatának parancsnoka, illetve vezérkari tisztként Józef Wysocki tábornok mellett, a felső-magyarországi seregben szolgált. Június 23-án hősi halált halt az oroszokkal vívott lemesi (Sáros megye) összecsapásban.

MNL OL H 75 1849:17195.; *Közlöny*, 1849. június 3. (122. sz.) 457. o.; *Wysocki* 1993. 156. o.; *Kovács* 1998. 355., 375., 401. o.; *Uő* 2015. 639. o.; *Tyrowicz* 1964. 645–646. o.

STROMSZKY ADOLF hadnagy

Stromszky Ferenc evangélikus prédikátor (később szuperintendens) és Richter Erzsébet fia. 1824 körül született Pozsonyban. Evangélikus vallású. Nőtlen.

1848 júniusában önkéntes az első 10 honvédszászlóalj egyikénél. November 20-ától (16-ától) hadnagy a 49. zászlóaljban. 1849. április 11-én súlyos sebet kapott a Pest melletti Rákosmezőn vívott ütközetben, melyben május 10-én elhunyt. Pécelen temették el.

Közlöny, 1848. november 20. (163. sz.) 778. o.; *Szinnyei* 1891–1914. II. k. 924. o., XII. k. 88–89. o.; *Vasárnapi Ujság*, 1895. június 9. (23. sz.) 372. o.; HL Rendőri megfigy. 72/415.; MNL OL A 761. Hal. akv.

krivácsi STUPICZKY PÁL főhadnagy

Stupiczky János közbirtokos, Esztergom megye törvényhatóságának tagja (1848) és Grantbüller Anna Rozália fia. Karván született és Mocsán (Esztergom megye) keresztelték meg 1827. július 16-án római katolikus vallásra. Jogot végzett. Volt cs. kir. hadfi (1843-ban Esztergom megye sikertelenül ajánlotta felvételre a magyar nemesi testőrséghez), joggyakornok. Nőtlen.

1848 júniusában önkéntes a Győrben, majd Komáromban alakuló 5. honvédszászlóaljnál. Augusztus elejétől részt vett a délvidéki harcokban. Tizedes, majd október 19-étől (16-ától) hadnagy. 1849. március 18-ától (16-ától) főhadnagy zászlóalja létszámában, és Gál László ezredes bácskai hadosztályparancsnok parancsörtsztje. Április 23-án hősi halált halt Óbecsénél.

Közlöny, 1848. október 25. (137. o.) 673. o., 1849. március 21. (58. sz.) 203. o., május 2. (94. sz.) 345. o.; *Hellebronth* 1939. 412. o.; MNL OL H 75 1849:6063.; uo. A 15974. Szül. akv.

SUDÁR BALÁZS hadnagy

1826 körül született Szabadkán. Római katolikus vallású. 1848-ban ügyvéd. Nőtlen.

1848. október 1-jén beállt a Hódmezővásárhelyen alakuló 30. honvédszászlóaljhoz. Alakulatával előbb az aradi vár ostrománál, majd a bácskai hadtestben szolgált. Őrmester, 1849. július 1-jétől hadnagy. A Kamenicnél (Pétervárad mellett) vívott összecsapásban halálos sebet kapott.

MNL OL H 75 1849:27106.; uo. H 88 1849. 163. cs. (sz. n.)

SUSKA ISTVÁN hadnagy

Zelenei (Ipolyszele, Nógrád megye) származású.

1848. szeptember 3-án a Nógrád megyében alakuló önkéntes nemzetőrszászlóalj őrmestere lett. Ivánka Imre őrnagy dandárjában részt vett a Jellačić elleni harcokban.

Később alakulatával – mely a 62. honvédszászlóalj besorolást kapta – a feldunai (később VII.) hadtestben szolgált. 1849. január 16-án hősi halált halt az alsó-turcseki összecsapásban. (Korábbi felterjesztés alapján, de haláláról a hadügyminisztérium nem értesülve március 6-án hadnaggyá léptették elő.)

MNL OL P 295 42. cs. 3. tétel fol. 43. Busbak Ádám emlékiratai (Kemény Krisztián szíves közlése).

SVALLA JÁNOS százados

Svalla Ferenc és Ertl Ludovika fia. 1822. január 9-én született Kőszegen. Római katolikus vallású. A cs. kir. 48. sorgyalogezred soproni ezred-nevelőintézetben végzett. 1839-től hadfi az 59., 1848. április 11-étől alhadnagy, július 1-jétől hadnagy a 4. gyalogezrednél Galíciában. November 15-én leköszönt rangjáról és hazatért, hogy szolgálatot vállaljon a honvédseregben. Nőtlen.

December 28-ától (1-jétől) főhadnagy az 54. honvédszászlóaljnál a feldunai seregben. 1849. január 16-ától százados alakulatánál a Központi Mozgó Seregben. Március 7-én áthelyezték a VII. hadtest törzséhez. Június végétől a tiroli vadászzászlóalj parancsnoka az említett hadtestnél. Hősi halált halt a július 2-ai komáromi csatában.

ÖStA KA Gb. 4. LIR. 1841-1853. 52/56.; *Közlöny*, 1848. december 29. (201. sz.) 947. o., 1849. február 2. (17. sz.) 59. o.; MNL OL H 75 1848:8968.; HL 1848–49. 16/281., 35/122a; MNL OL A 4478. Szül. akv.

SZABÓ JÁNOS FERENC százados

Szabó János kincstári hivatalnok és Dohányos Mária fia. 1820. március 31-én született Vásárosnaményben (Bereg megye). Római katolikus vallású. Gimnáziumot végzett, majd 1838-ban beállt a cs. kir. 4. huszárezredbe. 1840-ben tizedes, 1844-ben őrmester lett. Nőtlen.

1848 őszén ezredével részt vett a Jellačić elleni harcokban. Október 4-étől (3-ától) honvéd hadnagy ezrede létszámában és parancsörtsiszt Schweidel József – a későbbi tábornok – mellett a feldunai seregnél. Később főhadnagy, 1849. február 9-étől (1-jétől) alszázados ezredénél az említett (ekkor már VII.) hadtestben. Hősi halált halt Ménfőnél, a június 28-ai győri összecsapásban.

ÖStA KA Gb. 4. HR. 1841-1848. 6/164.; MNL OL H 75 1848:8036., 9868., 1849:1112., 3564.; *Lugosy* 1931. 16. o.; MNL OL A 914. Szül. akv.

SZABÓ JÁNOS hadnagy

1849. január közepétől altiszt, február közepétől hadnagy a Szabolcs megyében alakult önkéntes lovasosztálynál. Áprilistól részt vett a Felvidék felszabadításában. A nyári hadjárat idején csapatával a felső-magyarországi (IX.) hadtestben szolgált. Szeged feladása után, augusztus elején hősi halált halt az egyik összecsapásban.

MNL OL H 75 1849:6950.; *Matolay* 1883. 100. o.

SZABÓ PÁL hadnagy

Tordai (Erdély) származású.

1848 nyarán beállt a Kolozsvárott alakuló 11. honvédszászlóaljhoz. 1849. február végén tizedes, később őrmester. Május 18-ától (16-ától) hadnagy alakulatánál, továbbra is az erdélyi seregben. Augusztus 12-én hősi halált halt Szászsebesnél, az oroszokkal vívott ütközetben.

Nagy 1896. LXII. o.; *HL* 1848–49. 11/312., 34. könyv; *MNL OL K 57 23. cs.* (sz. n.); *Orbán* 1889. 467. o.

esztelneki SZACSVAY IMRE százados

Apja Szacsvay János. 1801-ben született Nagyváradon. Római katolikus vallású. Egykori hadfi, tizedes (1819-től 1825-ig a cs. kir. 4. huszárezredben szolgált), 1848-ban Bihar megye nagyszalontai járásának raktárnoka. Felesége 1829-től Szentiványi Cecília (meghalt Nagyváradon 1863-ban).

1848. augusztus 19-étől Bihar megye mozgósított nemzetőrzászlóaljának századosa, október 22-éig a bánsági hadszíntéren szolgált alakulatával. November 24-étől (16-ától) százados a Nagyváradon szervezett 55. honvédszászlóaljnál. Decembertől részt vett az erdélyi hadjáratban. 1849. február 9-én a Piskinéél vívott ütközetben súlyos sebet kapott, melyben február 13-án elhunyt Déván.

Nagy 1857–1868. X. k. 926. o.; *Hegyesi* 1886. 39., 61. o.; *Borovszky* [1901]. 645. o.; *ÖStA KA Gb. 4. HR.* 1820-1840. 4/133.; *MNL OL H 92* 1848:3073. 9672., 14145.; *uo. H 20* 849:6186.; *Közlöny*, 1848. november 27. (170. sz.) 805. o., 1849. június 15. (132. sz.) 497. o.

SZAKÁLY (1848-ig BRADÁCS) SÁNDOR százados

Bradács Mihály és Tuczentaller Eleonóra fia. 1812. március 17-én született Eperjesen. Görög katolikus vallású. Volt őrmester (1829-től 1840-ig a cs. kir. 60. gyalogezredben szolgált). 1848-ban bányahivatali írnok volt Rozsnyón. 1847-ben felesége Rosztokay H. lett.

1848. augusztus 25-én (16-án) hadnagy és Gömör megye Gedeon Miklós őrnagy vezette nemzetőrzászlóaljának segédtsisztje lett. Decembertől parancsőrtszt Richard Guyon, a feldunai sereg, illetve hadtest hadosztályparancsnoka mellett. E beosztásában 1849. február 16-ától (1-jétől) főhadnagy. Június 23-ától (máj. 1-jétől) százados. Később az I. hadtestben szolgált, az augusztus 2-ai debreceni csatában lőtt sebet kapott, minek következtében szeptember 1-jén Nagyváradon meghalt.

ÖStA KA Gb. 60. LIR. 1820-1840. 22/173.; *MNL OL H 92* 1848:2863.; *uo. H 75* 1849:21688.; *uo. K 57* 1867:1470.; *Közlöny*, 1848. augusztus 28. (80. sz.) 405. o., 1849. március 13. (51. sz.) 178. o., június 29. (144. sz.); *Szinnyei* 1887. 432. o.; *Honvéd*, 1868. augusztus 3. (31. sz.) 247. o.

SZALAI ANTAL hadnagy

Szalai Pál és Mayer Katalin fia. 1818. július 29-én született Gyöngyösön (Heves megye). Római katolikus vallású. Kovács mesterséget tanult. 1836-ban közvitéz, 1845-ben tizedes lett a cs. kir. 32. (Estei Ferdinánd-) gyalogezredben. Nőtlen.

1848 nyarán ezrede 3. zászlóaljával a szerb felkelők ellen harcolt, ősszel csatlakozott a honvédsereghez. 1849. január 2-ától őrmester, április 26-ától (1-jétől) hadnagy alakulatánál (mely júniusban a 110. honvédszászlóalj lett), a péterváradai várórségnél. Csatában kapott sebébe 1849. június 23-án Péterváradon belehalt.

Közlöny, 1849. április 28. (91. sz.) 335. o.; MNL OL H 75 1849:25560.; ÖStA KA Gb. 32. LIR. 1841-1850. 13/23.; uo. MM. Bd. 1104. Pag. 76. (Hermann Róbert szíves közlése); MNL OL A 1077. Szül. akv.

SZALAY ANTAL főhadnagy

Hadnagy, 1849. június 14-étől (1-jétől) főhadnagy a 3. honvédszászlóaljban a III. hadtestnél. A július 11-ei komáromi csatában halálos sebet kapott, amiben elhunyt.

Közlöny, 1849. június 16. (133. sz.) 501. o.; *Hegyesi* 1898. 248., 251. o.

SZALAY MÓR százados

Nemes Szalay József közbirtokos, megyei hivatalnok és Kund Karolina fia. 1830-ban született Túron (Somogytúr, Somogy megye), Látrányban keresztelték meg január 12-én római katolikus vallásra. 1848-ban diák. Nőtlen.

1848 szeptemberétől a Zrínyi-önkéntes, illetve az ebből lett későbbi 35. honvédszászlóalj tizedese. Perczel Mór alatt részt vett a Jellačić elleni harcokban. December 11-étől (1-jétől) hadnagy, 1849. június 14-étől (máj. 16-ától) főhadnagy, július 21-étől (16-ától) százados a Somogy megyei 60. honvédszászlóaljban a Központi Mozgó Seregnél, illetve II. hadtestben. Ismeretlen dátummal hősi halált halt. „Ingóságait” 1849. augusztus 27-én a komáromi várórségnél elárverezték.

Közlöny, 1848. december 12. (185. sz.) 871. o., 1849. június 16. (133. sz.) 500. o.; MNL OL A 3904. Szül. akv.; MNL SVL Nemzetőri összeírás 1848., kaposi járás (Somogytúr).

SZARUKÁN JÁNOS főhadnagy

Szamosújvári örmény eredetű, magyar nemességet kapott családból származott. 1848-ban földbirtokos Poklostelkén (Bihar megye). Özvegy, 1848. október 10-én ismét nős, felesége Margarits Emília.

1848 tavaszán a Bihar megyei nemzetőrség főhadnagyává választották. 1849. április 24-étől (febr. 15-étől) hadnagy a Vasvári Pál szervezte Rákóczi-gerillacsapatban. Július 13-án főhadnagyként hősi halált halt a román felkelőkkel Marisel és Funtinella között vívott összecsapásban.

Közlöny, 1849. április 26. (89. sz.) 328. o.; *Borovszky* [1908] 291. o.; *Történelmi Lapok*, 4. (1895) 13. sz. 37. o.; MNL OL H 75 1849:26051., 31091.

SZÉKY JÓZSEF főhadnagy

Nemes Széky András és Petheő Emerencia fia. 1813. február 2-án született Zselízen (Bars megye). Római katolikus vallású. 1832-től közvitéz, 1835-től tizedes a cs. kir. 6. huszárezredben. 1848. szeptember 10-én leszerelt. Nőtlen.

Szeptember 16-ától honvéd hadnagy és a tiszántúli önkéntes nemzetőr tábor (Máriássy János őrnagy) éllemezési tisztje Aradon. 1849. január 1-jétől főhadnagy a 14. (Lelhel-) huszárezredben az aradi, majd a temesvári ostromseregnél (később V. hadtest). Május 12-én hősi halált halt Temesvár ostrománál.

Közlöny, 1848. szeptember 23. (106. sz.) 541. o., 1849. január 17. (3. sz.) 9. o.; MNL OL H 75 1849:15625.; ÖStA KA Gb. 6. HR. 1841-1848. 2/35. Szül. akv.

szemerei SZEMERE PÁL őrnagy

Szemere István közbirtokos, megyei alispán és Máriássy Klára fia, Sz. László '48-as nemzetőr őrnagy öccse. 1804-ben született Kisazaron (Zemplén megye). Református vallású. 1848-ban nyugalmazott cs. kir. főszázados (1824-től 1842-ig a 6. és a 10. huszár-, valamint a 4. és a 2. vértesezredben szolgált). 1848-ban szülőhelyén élt, május 8-án alkalmazását kérte az Országos Nemzetőri Haditanácstól. Nőtlen.

1848. június 8-án kinevezték a Debrecenben alakuló 10. honvédzászlóalj őrnagy-parancsnokává. Augusztustól részt vett a bántói harcokban. Szeptember 2-án halálos sebet kapott a perlaszi szerb felkelő tábor bevételénél, minek következtében szeptember 8-án Nagybecskerekén elhunyt.

Közlöny, 1848. június 15. (7. sz.) 25. o., szeptember 5. (88. sz.) 453. o.; MNL OL H 92 1848:178., 3713.; ÖStA KA Gb. 2. Kür. R. 1841-1850. 2. Abg. Klasse 5/67.; *Nagy* 1857–1868. X. k. 599. o.; OSZK Gyászjel.

sepsiszentiványi SZENTIVÁNYI LÁSZLÓ százados

Szentiványi Dániel királyi táblai ülnök és Herczegh Matild fia. 1822-ben született. Jogot végzett Kolozsváron (1840–1841). 1848-ban dülő (szolgabíró) Udvarhelyszéken. Felésege Cserey Eliz/Erzsébet (meghalt Szatmáron, 1906-ban).

1849. július 24-étől (máj. 1-jétől) főhadnagy az Udvarhely- és Maroszárdán alakult 3. honvéd vadászrezd 7. századánál Nagyenyeden. Részt vett a román felkelők elleni harcokban. Június 20-ától (16-ától) százados. Az oroszokkal vívott bánffyuhnyadi ütközetben augusztus 18-án súlyosan megsebesült, másnap elhunyt a zsidói táborban.

Nagy 1857–1868. X. k. 643. o.; *Pálmay* 1901. 419. o.; *Varga* 2000. 224. o.; *Közlöny*, 1849. július 27. (160. sz.) 593. o.; HL 1848–49. 32/397.; MNL OL K 57 1868:2826.; OSZK Gyászjel. (özvegyéé).

szentmiklósi SZENTMIKLÓSSY ÁGOSTON hadnagy

Szentmiklóssy Ágoston kilépett cs. kir. hadnagy, majd Gömör megyei főszolgabíró, közbirtokos és Csernyus Zsuzsanna fia. 1820 körül született. Római katolikus vallású. Jogot végzett. 1842-től 1845-ig szolgabíró Gömör megyében, majd gazdálkodó lett. Felesége 1846-tól szendrői Török Zsuzsanna (T. András '48-as honvéd hadnagy testvére volt, aki Rimatamásiban hunyt el 1896-ban); egy gyermek apja.

1848 szeptemberétől a Gömör megyei önkéntes nemzetőrzászlóalj hadnagya, melylyel a feldunai seregben szolgált. Az október 30-ai schwechati ütközetben súlyosan megsebesült, minek következtében december 16-án meghalt.

MNL OL H 75 1849:20534.; *Turul*, 22. (1904) 130. o.; OSZK Gyászjel. (özvegyéé).

SZENTPÉTERY FERENC (JÁNOS) hadnagy

Valószínűleg azonos Szentpéteri Imre örmény eredetű magyar nemes és Czárán Anna fiával (ez esetben Sz. Imre és Sz. Miklós '48-as honvéd századosok testvére volt). 1828. január 20-án született Kolozsváron. Római katolikus vallású.

1848 augusztusában beállt a Kolozsváron alakuló 11. honvédzászlóaljhoz. Őrmester ugyanitt, november 6-ától (1-jétől) hadnagy a 32. zászlóaljban, az erdélyi seregben. Február 9-én hősi halált halt Piskiné.

Közlöny, 1848. november 8. (151. sz.) 729. o.; *Szongott* 1901. II. k. 471. o.; MNL OL K 57 1867:1862.; uo. A 6458. Szül. akv.

SZENTPÉTERI IMRE százados

Valószínűleg Sz. Ferenc hadnagy testvére volt. 1819-ben született Kolozsváron. Római katolikus vallású. Gimnáziumot végzett. 1836-tól hadfi, 1846-tól őrmester, 1848. június 1-jétől alhadnagy a cs. kir. 51. (Károly Ferdinánd-) gyalogezrednél Erdélyben. Nőtlen.

November 6-ától (1-jétől) főhadnagy a kolozsvári 11. honvédzászlóaljban a felső-erdélyi seregnél. Részt vett az erdélyi harcokban. Bem tábornok hadjárata során századosná léptették elő 1849. január 26-án (16-án). Március 11-én hősi halált halt Nagyszében bevételénél.

Szongott 1901. II. k. 471. o.; ÖStA KA Gb. 51. LIR. 1841-1857. 10/44.; *Közlöny*, 1848. november 8. (151. sz.) 729. o., 1849. február 4. (19. sz.) 65. o.; *Szigeti* 1868. 62. o.; MNL OL K 57 1867:1862.

SZENTPÉTERY SÁMUEL hadnagy

Szentpétery János és Mészáros Erzsébet fia. 1812. január 24-én született Miskolcon. Református vallású. „Kendős” mesterséget tanult. 1830-ban önkéntes, 1844-ben tizedes, 1848. július 1-jével szakaszvezető a cs. kir. 12. (Nádor-) huszárezredben. Nőtlen.

Október 4-én századával Sréter Lajos százados vezetésével Csehországból megszöktek, hazatértek, és csatlakoztak a honvédsereghez. November 11-étől (1-jétől) hadnagy

alakulatánál a feldunai (később VII.) hadtestben. 1849. február 3-án hősi halált halt a Szepes megyei Iglónál vívott összecsapásban.

Közlöny, 1848. november 12. (155. sz.) 746. o.; ÖStA KA Gb. 12. HR. 1841-1850. 3/33.; MNL OL A 1423. Szül. akv.; Igló (evangélikus egyház) Hal. akv.

SZILÁRDFI ALAJOS hadnagy

Szilárdfi (eredetileg Standhaft) Ágoston, Csehországból betelepült kunszentmártoni nagykereskedő és Kalocsa Katalin fia. 1829. október 17-én született Kunszentmártonban. Római katolikus vallású. 1848-ban diák. Nőtlen.

1849. március 12-én (1-jén) hadnagy lett az egy év szolgálatra alakult nagykunsági önkéntes lovasszázadnál. Asbóth Lajos ezredes 12. hadosztályában, illetve május végétől a II. hadtest kötelékében részt vett a tavaszi hadjáratban. Június 20-án hősi halált halt a peredi csatában.

Közlöny, 1849. március 13. (51. sz.) 178. o.; *Szilárdfy* 1999. 48–53. o.; MNL OL A 854. Szül. akv.

SZOBI JÓZSEF hadnagy

Szobi Mátyás református prédikátor és nemes Ónodi Zsuzsanna fia. 1824. július 30-án született Szodón (Bars megye). 1834-től 1848 tavaszáig a Pápai Református Kollégiumban tanult. Nőtlen.

1848 októberében beállt a Bars megyében szerveződő 17. honvédszázalóhoz. Alakulatával decembertől részt vett a felső-tiszai harcokban, majd az I. hadtest kötelékében a tavaszi hadjáratban. 1849. március 24-étől (16-ától) hadnagy. Május 21-én a budai vár bevételénél súlyosan megsebesült, minek következtében május 24-én elhunyt.

Közlöny, 1849. március 31. (67. sz.) 239. o.; MNL OLH 92 1848:7338.; uo. H 75 1849:23909; uo. H 88 1849:163. cs. fol. 664–665.; HL 1848–49. 33/315.; *Köblös* 2006. 569., 878. o.

SZTOIKA (SZTOJKA) JÁNOS főhadnagy

Sztojka László cs. kir. huszár őrmester és Szalvay Éva fia. 1789-ben született Hajdúdorogon. Görög katolikus vallású. 1812-ben közvitéz lett a cs. kir. 6. huszárezredben. 1813-tól tizedesként, 1826-tól és 1848-ban őrmesteri rangban szolgált ugyanitt. Felesége előbb Oláh Erzsébet (aki 1831-ben elhunyt), majd Keller Borbála.

1848 őszén ezredével csatlakozott a honvédsereghez. November 7-étől hadnagy, 1849 júliusától (jún. 16-ától) főhadnagy ezrede tartalék (kiképző) századánál. A szabadságharc egyik utolsó csatájában megsebesült, majd meghalt.

MNL OL H 75 1848:9538., 1849:12004., 24118.; uo. K 57 1868:3350., 3958.; ÖStA KA Gb. 6. HR. 1841-1848. 1/38., 1850-1860. 10/148.; uo. Trauungsbuch 6.

böloni TANA BENEDEK százados

Bölonben (Háromszék megye) született. 1845-ben tizedes a háromszéki 15. (2. székely) határőrezredben. Nős.

Hadnagy, 1849. március 21-étől főhadnagy ezrede egyik Háromszéken szerveződő zászlóaljánál. Április 16-ától százados a Brassóban, a barcasági (hétfalusi) székely újoncokból alakuló (későbbi 140.) honvédzászlóaljban. Július 12-én hősi halált halt az oroszokkal vívott fogarasi ütközetben.

Pálmay 1901. 433. o.; *Orbán* 1868–1873. VI. k. 127., 130. o.; *Közlöny*, 1849. április 4. (70. sz.) 251. o. (hibásan: Jána Benedek); *Nagy* 1896. XL., LXXXVII. o.; MNL OL K 57 1868:3464.; *Hochbauer* 1998. 60. o.

TÉREY (FLEKL) KÁROLY főhadnagy

Térey (eredetileg Flekl) Károly (a gr. Károlyi család uradalmi jószágigazgatója, 1846-tól nemes) és Zaplethal Krisztina fia, T. Pál '48-as honvéd százados bátyja. Római katolikus vallású. Volt hadfi (két és fél évig a cs. kir. 3. dzsidásezredben szolgált). Fóton élt.

1848. július 23-ától hadnagy, gr. Károlyi István Fót és környékére kinevezett nemzetőr őrnagy (a későbbi honvéd ezredes) segédtsíztje. E beosztásában október 19-étől (16-ától) főhadnagy. November 28-án áthelyezték az alakuló 16. (Károlyi-) huszárezredhez, itt az ezred segédtsíztje. Decembertől parancsőrtsízt Bem tábornok mellett Erdélyben. Hősi halált halt Nagyszeben 1849. január 21-ei ostrománál.

Közlöny, 1848. július 26. (47. sz.) 215. o., október 27. (139. sz.) 681. o., 1849. január 23. (13. sz.) 45. o.; MNL OL H 75 1849:3085.; KLÖM XIV. k. 461. o.; *Kempelen* 1911–1932. X. k. 302. o.

tamásfalvi THURY JÁNOS hadnagy (?)

Thury Ferenc székely birtokos és Donáth Bora fia. 1820-ban született Tamásfalván (Háromszék megye). Római katolikus vallású. 1848-ban gazdasági írnok. Nőtlen.

1848. szeptember 5-én önkéntes lett a marosvásárhelyi 12. honvédzászlóaljnál. Szeptember 16-ától tizedes, részt vett az erdélyi harcokban (Háromszék önvédelmi küzdelmében). 1849. május 22-étől őrmester. Az említett zászlóalj hadnagyaként (?) augusztus 6-án hősi halált halt Nagyszebennél.

Orbán 1868–1873. IV. k. 164. o.; *Nagy* 1857–1868. XI. k. 199. o.; *Pálmay* 1901. 445. o.; MNL OL H 75 1849:17747.

TÓTH ENDRE (ANDRÁS) főhadnagy

1827 körül született Győrben. Római katolikus vallású. Nőtlen.

1848. november 11-étől (1-jétől) hadnagy, 1849. március 18-ától (16-ától) főhadnagy a honvéd tüzérségnél. 1849. július 28-án csatában kapott sebében meghalt Szabadkán.

Közlöny, 1848. november 12. (155. sz.) 746. o., 1849. március 21. (58. sz.) 204. o.; ÖStA KA MM. Bd. 4648. Pag. 35. (Hermann Róbert szíves közlése.)

TÓTH MIHÁLY százados

1798-ban született Nagyváradon. Református vallású. Kilépett cs. kir. hadnagy (1815-től 1840-ig a 37. gyalogezredben szolgált), Nagyváradon élt.

1848. szeptember 24-én (okt. 1-jén) főhadnagy lett a Pesten, illetve Vácott szerveződő 25. honvédszászlóaljban. Alakulatával novembertől a feldunai seregben, 1849 januárjától a Központi Mozdó Seregnél szolgált. Február 1-jétől (jan. 1-jétől) százados. A tavaszi hadjáratot a II. hadtest, illetve a 12. (Asbóth-) hadosztályban küzdötte végig a feldunai seregben. Buda bevételénél május 21-én súlyosan megsebesült. Június elején elhunyt a pesti Üllői úti kaszárnya kórházában.

ÖStA KA Gb. 37. LIR. 1820-1840. 1/44.; MNL OL H 75 1849:18935., 20936.; uo. H 92 1848:106., 6663.; *Közlöny*, 1848. szeptember 27. (109. sz.) 560. o., 1849. február 2. (17. sz.) 59. o.; HL 1848–49. 51/15.; uo. Personalia Aggházy Kamil gyűjt. 200. d. (sz. n.)

TÓTH MIHÁLY százados

1819-ben született Bresciában (Itália). Református vallású. Apja hajdúsági születésű cs. kir. katona volt. A szatmári ezred-nevelőintézetében végzett. 1837-től közvitéz, 1844-től tizedes a cs. kir. 39. (Don Miguel-) gyalogezredben. Nőtlen.

1848 nyarán ezredével részt vett a szerb felkelők elleni harcokban. Október 1-jétől hadnagy a Hajdúságban szerveződő Bocskai önkéntes csapat gyalogságánál, illetve november 15-étől (1-jétől) az ebből lett 52. (Bocskai-) honvédszászlóaljban. December második felében zászlóaljának négy századával a felső-tiszai (később I.) hadtesthez vezényelték, melynek kötelékében (Klapka György alatt) részt vett a császári Schlik-hadtest elleni harcokban. 1849. február 6-ától (1-jétől) főhadnagy, június 23-ától (1-jétől) százados alakulatánál ugyanott. Hősi halált halt az augusztus 2-ai debreceni ütközetben.

MNL OL H 75 1849:21688.; uo. H 92 1848:5854.; ÖStA KA Gb. 39. LIR. 1841-1848. 5/21.; *Közlöny*, 1848. november 16. (159. sz.) 761. o., 1849. június 29. (144. sz.) 538. o.; *Karsa* 1993. 97., 193. o.

ÚJVÁRY FERENC hadnagy

1826-ban született Debrecenben. Református vallású. Gimnáziumot végzett. 1844-ben önkéntes, 1847-ben tizedes lett a cs. kir. 39. (Don Miguel-) gyalogezredben. Nőtlen.

Ezredével 1848 nyarán a délvidéki szerb felkelők ellen harcolt, ősszel besorolt a honvédseregbe. Örmester, 1849. április 24-étől (1-jétől) hadnagy az ezred 2. zászlóaljánál a péterváradai várórségnél. Júniusban hősi halált halt az egyik csatában.

Közlöny, 1849. április 28. (91. sz.) 335. o.; MNL OL H 75 1849:25560.; ÖStA KA Gb. 39. LIR. 1841-1848. 29/143.

UTAS(S)Y KÁROLY GYÖRGY főhadnagy

1823 körül született.

1848 tavaszán önkéntes lett az első 10 honvédszászlóalj egyikénél, és részt vett a délvidéki harcokban. November 6-ától (1-jétől) tizedes, december 4-étől tiszteletbeli őrmester, 1849. február 16-ától hadnagy a 31. honvédszászlóaljban, az erdélyi seregnél. Március 25-én (febr. 16-ától) főhadnagy alakulata létszámában és segédtsízt Czetz János ezredes mellett. A medgyesi csatában (márc. 2-án vagy 3-án) súlyos sebet kapott, melyben március 25-én meghalt. („Utasi elvérzett főhadnagy bajtársunk temetése holnap lesz” – kelt Marosvásárhelyen, 1849. március 27-én.)

Közlöny, 1849. március 27. (63. sz.) 223. o.; MNL OL H 75 1849:11326.; uo. Filmtár 17670: A 3. honvéd vadászrezred parancskönyve; OSZK Gyászjel. (hibásan Utossy).

VÁCZI IMRE főhadnagy

1821 körül született. 1848-ban ügyvéd és közbirtokos Szilvásszentmártonban (Somogy megye). Nős.

1848. december 11-étől (13-ától) főhadnagy a Somogy megyei 60. honvédszászlóaljban. Alakulatával Perczel Mór drávai hadtestében, 1849 januárjától a Központi Mozgó Seregben, illetve az ebből lett II. hadtestben szolgált. Június 16-án súlyos sebet kapott a Zsigárdnál vívott ütközetben. Meghalt Komáromban 1849. június 18-án. (1867-ben árvái Kaposváron éltek.)

Közlöny, 1848. december 12. (185. sz.) 873. o.; MNL OL H 75 1849:22450., 23195.; uo. K 57 1868:4961.; ÖStA KA MM. Bd. 4647. Pag. 87. (Hermann Róbert szíves közlése.)

VADADI-FÜLÖP PÁL hadnagy

Vadadi-Fülöp László közbirtokos és Schilling Rozália fia, V. F. Gábor és V. F. Gergely '48-as honvéd hadnagyok testvére. 1829-ben született Sárdon (Alsó-Fehér megye). Református vallású, nemes. 1848-ban a Nagyenyedi Református Kollégium diákja. Nőtlen.

1848. augusztus 14-én beállt a Marosvásárhelyen alakuló 12. honvédszászlóaljhoz. Augusztus 28-ától tizedes, részt vett a székelyföldi, illetve erdélyi harcokban. 1849. február 21-étől őrmester, június 14-étől (1-jétől) hadnagy. Augusztus elején Kistornyánál súlyosan megsebesült, egyik lábát amputálták. Meghalt Gyulafehérváron, 1849 őszén.

Közlöny, 1849. június 16. (133. sz.) 499. o.; *Szilágyi* 1898. 435–436. o.; *Történelmi Lapok*, 7. (1898) 16–17. sz. 83. o.; MNL OL H 75 1849:18813., 22960.

Vagner Ignác lásd. **WAGNER IGNÁC főhadnagy**

VÁRADY (VÁRADI) SÁMUEL hadnagy

Várady Sámuel és Ujfalusi Mária fia. 1828. szeptember 3-án született Kisújszálláson. Református vallású, nemes.

1848 őszén beállt a Jászberényben szerveződő 24. honvédszászlóaljhoz. Decembertől a Délvidéken harcolt alakulatával, őrmester lett. 1849. február 8-ától (1-jétől) hadnagy zászlóaljánál az erdélyi hadszíntéren. Március 3-án hősi halált halt a Medgyesnél vívott ütközetben.

Közlöny, 1849. február 11. (25. sz.) 89. o.; MNL OL A 2322. Szül. akv.; uo. H 75 1849:15865.

VASVÁRI (eredetileg FEJÉR) PÁL százados

Fejér Pál görög katolikus lelkész és Méhay Erzsébet fia. 1826. június 1-jén született Büdön (Tiszabüd, Szabolcs megye). Bölceletet és jogot végzett a pesti egyetemen. 1846-tól gr. Teleki Blanka fővárosi leánynevelő intézetének tanára, író, költő, történész. A pesti márciusi ifjak egyik vezére. Nőtlen.

1848. április 30-ától fogalmazó a magyar belügyminisztériumban, június 15-étől osztálytitkár a pénzügyminisztériumban. Október 6. és 18. között egy sebtében szervezett fővárosi önkéntes zászlóaljjal részt vett a Jellačić elleni táborozásban. 1849. január 16-án felhatalmazást kapott egy gerillacsapat szervezésére. A Bihar és Békés megyében szervezett, kb. 600 főnyi alakulatával (Rákóczi-csapat) május elejétől Bánffyhyunad helyőrségét alkotta, illetve részt vett a román felkelők elleni harcokban. Csapatának „vezérkapitánya” (hivatalos rendfokozatot nem kapott). Július elején Buzgó László őrnagy dandárjával benyomult a havasokba, melyre Bem utasítására, a szigetehegységi román felkelők elleni általános támadás részeként került sor. A tábornok ellenparancsát a támadás leállításáról nem kapták meg, és a magára maradt dandár a többszörös túlerőben levő felkelőktől súlyos vereséget szenvedett. A július 6-án Mariselnél (Havasnagyfalu, Kolozs megye) vívott ütközetben Vasvári hősi halált halt.

Thallóczy 1882.; *Hermann* 2000. 27–66. o.; KLÖM XIV. k. 144–145., 273–274., 276–277., 558. o.; *Történelmi Lapok*, 1. (1892) 14. sz. 136. o., 2. (1893) 9. sz. 90. o., 16. sz. 162. o.; portréja: HM HIM Fotóarchívum.

kézdi-kisdi VÁSÁRHELYI ISTVÁN százados

1827. december 27-én született Debrecenben. Vásárhelyi István ügyvéd és Éles Sára fia. Református vallású. A cs. kir. nagyváradai ezred-nevelőintézetben tanult. 1844-től közvitéztként, 1846-tól tizedesként, 1848. április 12-étől őrmesteri rendfokozatban a cs. kir. 39. (Don Miguel-) gyalogezredben szolgált. Nőtlen.

Júliustól ezredével részt vett a szerb felkelők elleni délvidéki harcokban. Szeptemberben hadnagy lett az alakuló Hunyadi-önkéntes csapatnál. Zászlóaljával Perczel Mór (a későbbi honvéd tábornok) alatt szolgált. (Októberben ő foglalta le a hazaárulásért kivégzett gr. Zichy Ödön családi ékszerait.) November 17-étől (16-ától) százados,

a zászlóaljából lett 50. honvédzászlóalj 6. és 7. századából álló osztályának parancsnoka az eszéki várórségnél. December 19-én hősi halált halt a Csepénél (Čepin, Verőce megye) vívott összecsapásban.

Kempelen 1911–1932. XI. k. 45. o.; ÖStA KA Gb. 39. LIR. 1841-1848. 30/130.; *Gracza* 1901. V. k. 992. o.; MNL OL A 2184. Szül. akv.; uo. H 75 1848:10975., 1849:6576.; uo. H 92 1848:329., 1498.; *Közlöny*, 1848. november 21. (164. sz.) 781. o.; KLÖM XIII. k. 73. o.; HL 1848–49. 2/206.

VERES ISTVÁN főhadnagy

1825 körül született Törökszentmiklóson.

1848 szeptemberében beállt a honvéd tüzérséghez (a schwechati csatában már szolgált). Tüzemester, 1849. január 31-étől (16-ától) tüzér hadnagy a feldunai (később VII.) hadtestnél. Júniusban egy 2 db háromfontos lövegből álló tüzérszakasz parancsnoka Görgei Ármin őrnagy felső-magyarországi különítményénél. Később a 2. háromfontos üteg parancsnoka az I. hadtestben. Az augusztus 2-ai debreceni ütközetben súlyosan megsebesült, főhadnaggyá léptették elő. Nádudvaron, 1849. augusztus 25-én meghalt.

Közlöny, 1849. március 4. (44. sz.) 153. o.; MNL OL H 75 1849:3564., 5255.; Honvédek könyve III. k. 113. o.; HL 1848–49. 35/89., 42/85.; ÖStA KA MM. Bd. 4647. Pag. 155. (Hermann Róbert szíves közlése.)

VILLÁMI JÁNOS (FERENC) (1848-ig PLIETZ JÁNOS) ezredes

Plietz Dániel cs. kir. százados és Buck Franciska fia. Római katolikus vallású. Az olmützi katona-iskolán végzett. 1829-től hadfi, 1835-től zászlós, majd hadnagy, 1846-tól főhadnagy a cs. kir. 34. (Porosz herceg-) gyalogezredben. 1848. május 27-én Lemberg-ből áthelyezését kéri az alakuló honvédsereghez. 1844-től felesége Lieb Cecília, Munkácsy (L.) Mihály festő nővére (aki 1853-ban Szathmáry-Király Barna egykori '48-as honvéd őrnagy neje lett, meghalt Miskolcon 1859-ben); három gyermek apja.

1848. június 19-én századossá nevezték ki a 9. honvédzászlóaljhoz. Kassán szervezett alakulatával augusztustól részt vett a bánási szerb felkelők elleni harcokban. Október 16-ától őrnagy, a Pesten alakuló 38. zászlóalj parancsnoka. Decembertől zászlóaljával ismét a bánási hadszíntéren (az aradi vár ostrománál) szolgált. 1849. február 8-ától (1-jétől) alezredes és dandárparancsnok ugyanitt (illetve a későbbi V. hadtestben). Április közepén Bem tábornok parancsára – aki Erdélyből jöve déli irányból közelítette meg a várat – dandárjával előnyomult a temesvári vár ostromához. Bem ezredessé léptette elő (ápr. 24.). Öt nappal később hősi halált halt a temesvári császári várórséggel vívott freidorfi (szabadfalvi) ütközetben.

Közlöny, 1848. június 21. (13. sz.) 49. o., október 19. (131. sz.) 650. o.; *Nagy* 1896. LXVII. o.; MNL OL H 75 1849:15141.; uo. H 92 1848:979.; uo. K 57 1868:2645.; KLÖM XIII. k. 588. o., XV. k. 112., 221. o.; *Gelich* 1882–1889. III. k. 300. o.; ÖStA KA Gb. 34. LIR. 1841-1850.; uo. Trauungsbuch 34. LIR. 1844.

WAGNER (VAGNER) IGNÁC főhadnagy

Gyógyszerész Szolnokon.

1848 júniusában beállt a szegedi 3. honvédszászlóaljhoz. A délvidéki harcok során őrmester, október 6-án (1-jén) hadnagy lett. A tavaszi hadjáratot a főszereg (a Damjanich tábornok vezette III. hadtest) kötelékében küzdötte végig. Buda bevételénél május 21-én megsebesült. Június 1-jén főhadnaggyá léptették elő, de már ezt megelőzőleg belehalt sebébe.

Közlöny, 1848. október 9. (121. sz.) 609. o.; *Hegyesi* 1898. 20. o.; HL 1848–49. 36. könyv; uo. Personalia Aggházy Kamil gyűjt. 200. d. (sz. n.).

bessenyoí WINKLER SÁNDOR főhadnagy

Winkler Lajos Bihar megyei hivatalnok és Varga Róza fia. 1819-ben született Belényesen (Bihar megye). Római katolikus vallású. Gimnáziumot végzett. 1837-től önkéntes a cs. kir. 39., 1848. július 1-jétől hadnagy a 14. gyalogezrednél, a péterváradai főhadparancsnokságon alkalmazva. Nőtlen.

1848. szeptember 15-én beosztották a 39. gyalogezred szerb felkelők ellen harcoló 2. zászlóaljához. Alakulatával októberben csatlakozott a honvédsereghez. 1849. január 18-ától (16-ától) főhadnagy. Hősi halált halt az egyik ütközetben.

Nagy 1857–1868. XII. k. 476. o.; *Hellebronth* 1914. 411. o.; MNL OL H 75 1848:6039., 1849:530.; ÖStA KA Gb. 14. LIR. 1841-1850. 51/129.; uo. 39. LIR. 1841-1848. 2/92.

WÓJCIK (WÓJCZIK), JAN hadnagy

Apja nyeregkészítő mester. Limanowai (Galícia) származású. 1848-ban a bécsi műegyetem hallgatója. Részt vett a bécsi '48-as októberi forradalomban, amelynek leverése után Magyarországra menekült.

1849 januárjában tüzemester Antoni Jan Klosowski főhadnagy ütegénél Henryk Rembowski őrnagy lengyel légiójában a magyar felső-tiszai (később I.) hadtestben. Március 5-ei kimutatás szerint Debrecenben tartózkodott. Májustól hadnagy, a lengyel légió 2. háromfontos félütegének parancsnoka a felső-magyarországi seregben, július elejétől a közép-tiszai seregben. Július 20-án hősi halált halt az oroszokkal vívott turai lovassági ütközetben.

Wysocki 1993. 157. o.; MNL OL H 75 1849:5286., 21995.; HL 1848–49. 38/78., 78 a.; *Kovács* 2007. 546. o.

veresmarthi WÖRÖSMARTY SÁNDOR százados

Wörösmarty Sándor közbirtokos és Balogh Julianna fia. 1816. szeptember 8-án született Kecskeméten. Református vallású. Jogot végzett Pesten, majd 1843-ban ügyvéd lett ugyanitt. 1845-től felesége zsalkodi Ránky (Müller) Ágnes volt (1901-ben halt meg Kassán); két gyermek apja.

1848. október 1-jén hadnaggyá nevezték ki a Hajdúságban alakuló Bocskai-önkéntes csapat lovasságához. November 15-étől (16-ától) főhadnagy az előbbiből szerveződő 17. (Bocskai-) huszárezrednél. 1849. február 14-étől (1-jétől) alszázados, május 2-ától (ápr. 16-ától) századkapitány. Július elején ezrede immár hadra kész 2. őrnagyi osztályaival bevonult a szegedi táborba. Augusztus 5-én hősi halált halt a Szőregnél vívott ütközetben.

Korponay 1866–1878. I. k. 740. o.; MNL OL A 692. Szül. akv.; uo. H 75 1849:21015.; uo. H 92 1848:5121.; uo. K 57 1869:4183.; *Közlöny*, 1848. november 16. (159. sz.) 761. o., 1849. február 15. (29. sz.) 103. o., május 4. (96. sz.) 353. o.

WURM MIHÁLY százados

Wurm András vendégfogadós és Muth Erzsébet fia. 1818. szeptember 28-án született Téten (Győr megye). Evangélikus vallású. Volt hadfi (1835-től 1841-ig a cs. kir. 19. gyalogezredben szolgált). 1847-től nős.

1848. december 3-ától (1-jétől) hadnagy a 38. honvédszászlóaljban az aradi ostromseregnél. 1849. március 24-étől (16-ától) főhadnagy ugyanott, majd dandársegédtiszt az ostromseregből alakult V. hadtestnek a temesvári várat ostromló részénél. Május 19-én (1-jén) százados lett a bánsági német újoncokból alakuló 67. honvédszászlóaljban. Súlyos sebet kapott az egyik ütközetben, minek következtében 1849. augusztus 8-án Nagybecskerekén meghalt.

ÖStA KA Gb. 19. LIR. 1841-1850. 13/171.; *Közlöny*, 1848. december 5. (178. sz.) 839. o., 1849. március 31. (67. sz.) 239. o., május 24. (113. sz.) 421. o.; MNL OL A 2720. Szül. akv.; uo. K 57 2. cs. (sz. n.) és 1867:1894.; ÖStA KA MM. Bd. 4646. Pag. 329.

ZAGÓRSKI, JÓZEF (fő)hadnagy

Az erdélyi lengyel légió dzsidás (fő?)hadnagyaként hősi halált halt Kistoronynál, az 1849. augusztus 6-ai nagyszebeni ütközetben.

Rucki 1866. 229. o.; *Kovács – Kacnelson* 1993. 782. o.

ZELENKAY FERENC főhadnagy

1819 körül született. Római katolikus vallású. 1848-ban mérnök. Nőtlen.

1848. december 2-ától (1-jétől) hadnagy a honvéd utászknárnál a feldunai seregben, illetve hadtestben. 1849. február 27-én a kápolnai ütközetben főhadnagyként súlyos sebet kapott. Még aznap elhunyt Mezőkövesden.

Közlöny, 1848. december 3. (176. sz.) 829. o.; HL 1848–49. 70. könyv; *Bán* 1975. 357. o.

zeykfalvi ZEYK DOMOKOS százados

Zeyk Dániel földbirtokos, királyi táblai ülnök és Vay Katalin bárónő fia. 1816. június 19-én született Marosvásárhelyen. Római katolikus vallású. Iskolai tanulmányait Nagyenyeden, Kolozsváron, a magyaróvári mezőgazdasági akadémián és a berlini

egyetemen végezte. 1848-ban birtokán gazdálkodott. 1845-ben felesége Kemény Julianna bárónő lett (elhunyt Diódon, 1904-ben); egy gyermek apja.

1848. október–novemberében az agyagfalvi székely nemzetgyűlés nyomán alakult székely sereg csík-gyergyói dandárjának, Franz Dorsner ezredesnek a segédtsíztje lett. Közreműködött Székelyföld védelmében. 1849. január 29-étől hadnagy, parancsőrtsízt gr. Mikes Kelemen ezredes, majd Bem tábornok mellett. E beosztásában április 14-étől (márc. 26-ától) főhadnagy, május 18-ától (16-ától) százados. Erdély felszabadítása után kitüntették a katonai érdemjel 3. osztályával (ápr. 8.). A július 31-ei segesvári ütközetben Bem tábornok életét mentve (szembefordult a tábornokot üldöző kozákokkal) hősi halált halt.

Nagy 1857–1868. XII. k. 365. o.; Turul, 15. (1897) 145. o.; Nagy 1898. 158–160. (portréja uo. XLIII. o.); Közlöny, 1849. február 4. (19. sz.) 63. o., április 15. (80. sz.) 288. o.; MNL OL H 75 1849:21995.; Történelmi Lapok, 7. (1898) 16–17. sz. 81. o.

ZSIGMOND JAKAB hadnagy

1817 körül született Kökösön (Háromszék megye). Református vallású. 1848-ban zenész a 11. cs. kir. huszárezredben. Felesége Kovács Lídia (Sepsiszentgyörgyön halt meg 1890-ben).

1848 őszén ezredével csatlakozott az erdélyi honvédsereghez. A szabadságharc folyamán hadnagy és ezredének segédtsíztje lett. 1849. március 11-én hősi halált halt Nagyszében bevételénél.

HL 1848–49. 70. könyv (Verstorbene); *Demeter 2006. 116. o.; Demeter – Demeter 2010. 145. o.*

Amint azt közleményem első részében már megírtam, ez a névsor – a források hiányából adódóan – bizony nem teljes. Mégis, az ismert adatok, életrajzok alapján több következtetés is levonható. Így például az, hogy az 1848/49-es szabadságharc hősi halált halt tisztjeinek többsége aktív vagy kilépett katona volt, akik a császári-királyi hadseregéből nemcsak a szakismereteiket, de kötelességtudatukat is magukkal vitték a honvédseregbe. (Így például a csaták tüzeiben a legénységhez kiadott parancsszó többnyire nem úgy hangzott el a szájukból, hogy „előre!”, hanem hogy „utánam”!) Ám nem szabad elfelejtenünk a „jurátus” ifjúságról – arról a több száz huszonéves joggyakornokról, mérnök-gyakornokról, teológus hallgatóról – sem, akik a szabadság, egyenlőség és testvériség jelszavával álltak a honvéd zászló alá, és lettek a honvédsereg tisztjei. Közülük szintén többen estek el a harcokban. A fenti névsor végül jól példázza azt, hogy a magyar szabadságharc nemcsak „magyar ügy” volt. A honvédsereg hősi halált halt tisztjei között ugyanis számos lengyel, több német, osztrák, olasz stb. születésű tisztet találunk, akik a magyar szabadságharcra olyként tekintettek, melynek győzelme saját nemzeti – lengyel, német, olasz egység –, illetve haladó polgári demokratikus társadalmi céljaik megvalósulását is közelebb hozhatja.

RÖVIDÍTÉSEK

HL 1848–49.	Honvédelmi Minisztérium Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Hadtörténelmi Levéltár, Az 1848–49-es forradalom és szabadságharc iratai
HM HIM	Honvédelmi Minisztérium Hadtörténeti Intézet és Múzeum
MNL OL	Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára
Hal. akv.	Filmtár. Halálozási anyakönyvek
H 20	Pénzügyminisztérium, elnöki iratok
H 75	Honvédelmi Minisztérium, általános iratok
H 76	Honvédelmi Minisztérium, Mészáros Lázár verbászi iratai, beadványok és kiadványok
H 88	Hadügyminisztérium, Aradi iratok. Nem iktatott iratok
H 92	Országos Nemzetőri Haditanács, általános iratok
H 115	Görgei Artúr iratai
K 57	Belügyminisztérium, Honvédségélelmező Alap (1867–1871)
P 295	Görgey család levéltára
Szül. akv.	Filmtár. Születési anyakönyvek
MNL SVL	Magyar Nemzeti Levéltár Somogy Vármegyei Levéltára
OSZK Gyászjel.	Országos Széchenyi Könyvtár, Gyászjelentés-gyűjtemény
ÖStA KA	Österreichische Staatsarchiv, Kriegsarchiv (Wien)
Gb.	Grundbuch-Blätter
GIR.	Grenz Infanterie Regiment
HR.	Huszar Regiment
Kür. R.	Kürassier Regiment
LIR.	Linien Infanterie Regiment
MM.	Militär-Matrikeln
Ul. R.	Uhlanen Regiment

BIBLIOGRÁFIA

- Balás* 1927. *Balás György: Bem József (1794–1850)*. Budapest, 1927.
- Bán* 1975. *Bán József: Mezőkövesd város monográfiája*. Szerk. *Sárközi Zoltán – Sándor István*. Mezőkövesd, 1975.

- Benkó* 1908. *Benkó Imre*: Nemes családok Nagykőrösön. Nagykőrös, 1908.
- Bona* 2014. *Bona Gábor*: A honvédsereg hősi halált halt tisztjei 1848/1849-ben. I. rész (A–K). *Hadtörténelmi Közlemények*, 137. (2024) 1. sz. 153–213. o.
- Borovszky* [1901]. *Borovszky Samu*: Magyarország vármegyéi és városai. Bihar vármegye és Nagyvárad. Budapest, [1901].
- Borovszky* [1903]. *Borovszky Samu*: Magyarország vármegyéi és városai. Bars vármegye. Budapest, [1903].
- Borovszky* [1907]. *Borovszky Samu*: Magyarország vármegyéi és városai. Komárom vármegye és Komárom sz. kir. város. Budapest, [1907].
- Borovszky* [1908]. *Borovszky Samu*: Magyarország vármegyéi és városai. Szatmár vármegye. Budapest, [1908].
- Böjthe* 1891. *Böjthe Ödön*: Hunyadmegye Sztrigymelléki részének és nemes családainak története, tekintettel a birtokviszonyokra. Budapest, 1891.
- Dávid – Mikó* 1972. *Dávid Gyula – Mikó Imre*: Petőfi Erdélyben. Bukarest, 1972.
- Demeter* 1998. *Demeter László*: Erdővidék a szabadságharcban, 1848–1849. Barót, 1998.
- Demeter* 2006. *Demeter László*: Hátország. Adalékok Demeter József szerepéhez és a „háromszéki tábor” ellátásának és élelmezésének megszervezéséhez. In: Határvidék, 1762–1918. 2. k. Szerk. *Demeter Lajos*. Sepsiszentgyörgy, 2006.
- Demeter – Demeter* 2010. *Demeter Lajos – Demeter László*: Háromszéki honvédek, nemzetőrök, honleányok és honfiak az 1848–49. évi szabadságharcban. III. Angyalos. In: Acta Siculica. A Székely Nemzeti Múzeum Évkönyve 2010. Sepsiszentgyörgy, 2010. 311–322. o.
- Dienes* 1958. *Dienes András*: Petőfi a szabadságharcban. Budapest, 1958.
- Gatti* 1901–1905. *Gatti, Friedrich*: Geschichte der K. und K. technischen Militär-Akademie. Bd. I–II. Wien, 1901–1905.
- Gelich* 1882–1889. *Gelich Rikárd*: Magyarország függetlenségi harca 1848–49-ben. I–III. k. Budapest, 1882–1889.

- Görgei* 1885–1888. *Görgey István*: 1848 és 1849-ből. Élmények és benyomások. Okmányok és ezek magyarázata. Tanulmányok és történelmi kritika. I–III. k. Budapest, 1885–1888.
- Gracza* 1901. *Gracza György*: Az 1848–49-iki magyar szabadságharc története. I–V. k. Budapest, 1901.
- Gyalokay* 1922. *Gyalokay Jenő*: A háromszéki hadjárat. *Hadtörténelmi Közlemények*, 23. (1922) 1. sz. 56–114. o.
- H. Szabó* 1994. *H. Szabó Lajos*: Pápa és környéke. 1848–1849. Pápa, 1994.
- Hegyesi* 1886. *Hegyesi Márton*: Az 1849. évi havasi hadjárat történetéhez. In: *Hazánk. Történelmi Közlöny V.* Budapest, 1886. 67–76., 148–154., 229–235. o.
- Hegyesi* 1887. *Hegyesi Márton*: Az 1. honvéd vadászrezd. In: *Hazánk. Történelmi Közlöny VII.* Budapest, 1887. 136–144. o.
- Hegyesi* 1898. *Hegyesi Márton*: Az 1848–49-iki harmadik honvédszászlóalj története. Budapest, 1898.
- Hellebronth* 1914. Családtörténeti jegyzetek. Szerk. *Hellebronth Kálmán*. Budapest, 1914.
- Hellebronth* 1939. *Hellebronth Kálmán*: A magyar testőrségek névkönyve, 1760–1918. Budapest, 1939.
- Hermann* 1999. *Hermann Róbert*: Az abrudbányai tragédia, 1849. Budapest, 1999.
- Hermann* 2000. *Hermann Róbert*: Vasvári Pál (1826–1849). In: *A márciusi ifjak nemzedéke*. Szerk. *Körmöczy Katalin*. Budapest, 2000.
- Hochbauer* 1998. *Hochbauer Gyula*: A Barcaság 1848–1849-ben. Szecseleváros, 1998.
- Honvédek könyve. Honvédek könyve. III. k. Történelmi adattár az 1848-ki és 1849-ki magyar hadjáratról. Szerk. *Vahot Imre*. Pest, 1861.
- Illéssy – Pettkó* 1895. *Illéssy János – Pettkó Béla*: A királyi könyvek. Jegyzéke a bennük foglalt nemesség czim, czimer, előnév és honosság adományozásoknak, 1527–1867. Budapest, 1895.
- Iványi* 1886. *Iványi István*: Szabadka és vidéke 1848/49-ben. Okirattár. Szabadka, 1886.
- Jakab* 1880. *Jakab Elek*: Szabadságharcunk történetéhez. Visszaemlékezések 1848–1849-re. Budapest, 1880.

- Jakó* 1979. *Jakó Zsigmond*: Nagyenyedii diákok, 1662–1848. Bukarest, 1979.
- Karsa* 1993. *Karsa Ferenc*: Szabadságharcos napló. S. a. r. *Bona Gábor*. Budapest, 1993.
- Kedves – Ratzky* 2009. *Kedves Gyula – Ratzky Rita*: Csataterek Petőfije. Budapest, 2009.
- Kempelen* 1911–1932. *Kempelen Béla*: Magyar nemes családok. I–XI. k. Budapest, 1911–1932.
- Klapka* 1986. *Klapka György*: Emlékeimből. Szerk. *Katona Tamás – Sebes Katalin*. Budapest, 1986.
- KLÖM XIII. Kossuth Lajos Összes Munkái. XIII. k. Kossuth Lajos az Országos Honvédelmi Bizottmány élén. 1. rész. 1848 szeptember–december. S. a. r. *Sinkovics István*. Budapest, 1957.
- KLÖM XIV. Kossuth Lajos Összes Munkái. XIV. k. Kossuth Lajos az Országos Honvédelmi Bizottmány élén. 2. rész. 1849. január 1. – április 14. S. a. r. *Barta István*. Budapest, 1953.
- KLÖM XV. Kossuth Lajos Összes Munkái. XV. k. Kossuth Lajos kormányzóelnöki iratai. S. a. r. *Barta István*. Budapest, 1955.
- Korponay* 1866–1878. *Korponay János*: Abaúj vármegye monográfiája. I–II. k. Sárospatak, 1866–1878.
- Kovács* 1998. *Kovács István*: „...Mindvégig veletek voltunk.” Lengyelek a magyar szabadságharcban. Budapest, 1998.
- Kovács* 2007. *Kovács István*: A lengyel légió lexikona, 1848–1849. Budapest, 2007.
- Kovács* 2015. *Kovács István*: Honvédek, hírszerzők, légionisták: a szabadságharc lengyel résztvevőinek életrajzi lexikona, 1848–1849. Budapest, 2015.
- Kovács – Kacnelson* 1993. *Kovács István – Kacnelson, Dora*: Edmund Slaski emlékirata és az erdélyi lengyel légió. *Hadtörténelmi Közlemények*, 106. (1993) 2. sz. 138–175. o.
- Kovács – Görföl* 2013. *Kovács László – Görföl Jenő*: Hol sírjaink domborulnak. Dunaszerdahely, 2013.
- Köblös* 2006. A pápai református kollégium diákjai, 1585–1861. (Pápai református gyűjtemények.) Szerk. *Köblös József*. Pápa, 2006.

- Kővári* 1861. *Kővári László*: Erdély története 1848–49-ben. Pest, 1861.
- Krasznay* 2010. *Krasznay Péter* naplójegyzetei, 1861–1916. (Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár kiadványai II. Közlemények 38.) Nyíregyháza, 2010.
- Lugosy* 1931. *Lugosy István*: Győr és vidéke 1848–49-ben. *Győri Szemle*, 2. (1931) 2. sz. 184–199. o.
- Magyar nemzetségi zsebkönyv *Magyar nemzetségi zsebkönyv*. I–II. k. Budapest, 1885–1905.
- Makai* 2001. *Makai Ágnes*: Hű vitézségért. Az 1848–49-es magyar szabadságharc kitüntetett hőseinek emlékére. Budapest, 2001.
- Marzsó* 1933. *Marzsó József* emlékiratai. *Magyar Katonai Szemle*, 3. (1933) 2. k. 6. sz. 181–187. o.
- Matolay* 1883. *Matolay Etele*: Visszaemlékezéseim honvéd életemre. Sátoraljaújhely, 1883.
- Meszlényi* 1928. *Meszlényi Antal*: A magyar katolikus egyház és az állam 1848/49-ben. Budapest, 1928.
- Molnár* 1989. *Molnár András*: Árvay Sándor emlékiratai. *Hadtörténelmi Közlemények*, 102. (1989) 1. sz. 94–114. o.
- Nagy* 1857–1868. *Nagy Iván*: Magyarország családai. I–XII. k. Pest, 1857–1865. és Pótkötet. Pest, 1868.
- Nagy* 1896. *Nagy Sándor*: Háromszék önvédelmi harca, 1848–49. Kolozsvár, 1896.
- Nagykanizsa *Hermann Róbert*: Nagykanizsa és környéke 1848–1849-ben. I–II. k. Nagykanizsa, 2000.
- Nemesi évkönyv *Nemesi évkönyv. Éves genealógiai folyóirat*. 1–13. évf. Szerk. *Daróczy Zoltán*. Budapest, 1923–1935., illetve 14–53. évf. Szerk. *Barcsay-Amant Zoltán*. Luzern, 1976–1978.
- Oláh* 1889. *Oláh György*: Békésvármegye, 1848–1849. I–II. k. Gyula, 1889.
- Orbán* 1868–1873. *Orbán Balázs*: A Székelyföld leírása. I–VI. k. Pest–Budapest, 1868–1873.
- Orbán* 1889. *Orbán Balázs*: Torda város és környéke. Budapest, 1889.
- Pálmay* 1900. *Pálmay József*: Udvarhely vármegye nemes családai. Székelyudvarhely, 1900.
- Pálmay* 1901. *Pálmay József*: Háromszék nemesi családjai. Sepsiszentgyörgy, 1901.

- Potemkin* 1867. *Potemkin Ödön*: Az 1849-ik évi magyar hadsereg feloszlásának okai az aradi és a temesvári táborozással. Pest, 1867.
- Rédvay* 1941. *Rédvay István*: Huszáraink hazatérése 1848–49-ben. Budapest, 1941.
- Reizner* 1893–1900. *Reizner János*: Szeged története. I–V. k. Szeged, 1893–1900.
- Rucki* 1866. *Rucki, W. József*: Bem w Siedniogrodzie i w Banacie. Lvov, 1866.
- Süli* 2011. *Süli Attila*: A nemzetőrség, a honvédség és a Kossuth-szabadcsapat szervezése Erdélyben 1848-ban. Sepsiszentgyörgy, 2011.
- Svoboda* 1880. *Svoboda, Johann*: Die Zöglinge der Wiener-Neustädter Militär-Akademie von der Gründung des Institutes bis auf unsere Tage. Wien, 1870.
- Svoboda* 1894–1897. *Svoboda, Johann*: Die Theresianische Militär-Akademie zu Wiener-Neustadt und ihre Zöglinge von der Gründung der Anstalt bis auf unsere Tage. Bd. I–III. Wien, 1894–1897.
- Szalay* 1895–1898. *Szalay József*: A magyar nemzet története. I–IV. k. Pest, 1895–1898.
- Szalkai* 1887. *Szalkai Gergely*: A VI. honvédszászlóalj története. Budapest, 1887.
- Szigeti* 1868. *Szigeti Miklós*: Adatok a XI. honvédszászlóalj történetéhez. Egy honvéd magánjegyzetei. Kolozsvár, 1868.
- Szilágyi* 1898. *Szilágyi Farkas*: Alsó-Fehér vármegye 1848/49-ben. Nagyenyed, 1898.
- Szilárdfy* 1999. *Szilárdfy Zoltán*: Családunk 1848–1849-es hagyományai. *Honismeret*, 27. (1999) 4. sz. 48–53. o.
- Szinnyei* 1887. *Szinnyei József*: Komárom 1848–49-ben. (Naplójegyzetek.) Budapest, 1887.
- Szinnyei* 1891–1914. *Szinnyei József*: Magyar írók élete és munkái. I–XIV. k. Budapest, 1891–1914.
- Szluha* 2000. *Szluha Márton*: Liptó vármegye nemes családjai. Budapest, 2000.
- Szluha* 2002. *Szluha Márton*: Bács-Bodrog vármegye nemes családjai. Budapest, 2002.

- Szongott* 1901. *Szongott Kristóf*: Szamosújvár szab. kir. város monográfiaja. II. k. Szamosújvár, 1898.
- Szögi* 2004. *Szögi László*: Budai, pesti és óbudai diákok külföldi egyetemjárása. I. k. 1526–1867. Budapest, 2004.
- Thallóczy* 1882. *Thallóczy Lajos*: Vasvári Pál s az egyetemi ifjúság, 1844–1848/1849. Budapest, 1882.
- Tyrowicz* 1964. *Tyrowicz, Marian*: Przewodnik bibliograficzny Towarzystwo Demokratyczne Polskie, 1832–1863. Przywódcy i kadry członkowskie. Warszawa, 1964.
- Urbán* 1986. *Urbán Aladár*: Batthyány Lajos miniszterelnöksége. Budapest, 1986.
- V. Waldapfel* 1950–1965. A forradalom és szabadságharc levelestára. S. a. r. *V. Waldapfel Eszter*. I–IV. k. Budapest, 1950–1965.
- Vahot* 1861. Honvédek könyve. Történelmi adat-tár az 1848-ki és 1849-ki magyar hadjáratból. I–III. k. Szerk. *Vahot Imre – Gánóczy Flóris*. Pest, 1861.
- Varga* 2000. *Varga Júlia*: A Kolozsvári Kir. Liceum hallgatói (1784–1848). Budapest, 2000.
- Vetter* 1888. *Vetter Antal*: Az 1848–49-iki szerb támadás. In: Hazánk. Történelmi Közlöny X. Budapest, 1888. 347–355. o.
- Wacquant* 1900. *Wacquant, Anatole*: Die ungarische Donau-Armee 1848/49. Breslau, 1900.
- Wysocki* 1993. *Wysocki József*: Együtt a szabadságért, 1848–1849. Wisocki tábornok emlékiratai. S. a. r. *Kovács István*. Budapest, 1993.
- Wurzbach* 1856–1891. *Wurzbach, Constantin von*: Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich. 1750–1850. Wien, 1856–1890.
- Zámbelly* 1889. *Zámbelly Lajos*: Emlékiratok 1848–49-ből. In: Hazánk XI. Budapest, 1889. 267–279. o.

Gábor Bona

OFFICERS OF THE HONVÉD ARMY KILLED IN ACTION IN 1848/1849

Part II (M–Zs)

(Summary)

It is estimated that the Hungarian army had 200,000 soldiers during the Hungarian War of Independence in 1848/49. This number includes the various volunteer troops that served in the army for a longer period but were not called “Honvéd”. The number of Honvéds died in action is estimated between 12,000 to 15,000 (the exact number cannot be given, as the contemporary sources on this subject are very fragmentary). Excluding those who left the army at the turn of 1848/1849, the army officer corps numbered about 11,500 officers. As a result of years of research, about 300 of them are known to have died in action, although the actual number may have been dozens more. This study commemorates the 175th anniversary of the Hungarian War of Independence by recalling the short biographies of the well-known officers who sacrificed their lives for the freedom of the Hungarian nation.

Gábor Bona

DIE DEN HELDENTOD GESTORBENEN OFFIZIERE DER
HONVÉD-ARMEE IM JAHR 1848/1849

Teil 2. (M–Zs)

(Resümee)

Die Zahl der Soldaten in der ungarischen Armee während des ungarischen Freiheitskampfes von 1848/49 wird auf 200 000 geschätzt. In dieser Zahl sind auch die verschiedenen Freiwilligentruppen enthalten, die über einen längeren Zeitraum in der Armee dienten, aber nicht als „Honvéd“ bezeichnet wurden. Die Zahl der Heldentoten in der ungarischen Armee wird auf etwa 12–15 000 Mann geschätzt. (Eine genaue Zahl lässt sich nicht angeben, da die zeitgenössischen Quellen zu diesem Thema nur sehr lückenhaft erhalten geblieben sind.) Ohne diejenigen, die zur Jahreswende 1848/49 aus der Armee ausschieden, zählte das Offizierskorps der Armee etwa 11 500 Offiziere. Aufgrund langjähriger Forschungen wissen wir, dass etwa 300 von ihnen den Heldentod starben, auch wenn die tatsächliche Zahl um einige Dutzend höher liegen dürfte. Die vorliegende Studie erinnert anlässlich des 175. Jahrestages des ungarischen Freiheitskampfes mit der kurzen Biografie an die bekannten Offiziere, die ihr Leben für die Freiheit der ungarischen Nation opferten.

Gábor Bona

LES OFFICIERS DE L'ARMÉE HONGROISE TOMBÉS POUR LA PATRIE EN 1848–1849

Deuxième partie (M–Zs)

(Résumé)

On estime à 200 000 le nombre de soldats de l'armée hongroise pendant la guerre d'indépendance hongroise de 1848–1849. Ce chiffre inclut les diverses troupes de volontaires qui ont servi dans l'armée durablement, mais qui n'étaient pas appelées soldats de l'armée régulière.

Le nombre de soldats hongrois morts pour la patrie est estimé à environ 12 à 15 000. (Il est impossible de donner un chiffre exact, car les sources contemporaines sur le sujet sont assez fragmentaires). Sans compter ceux qui ont quitté l'armée au tournant de 1848 et 1849, le corps des officiers de l'armée se composait environ de 11 500 officiers. Grâce à de nombreuses années de recherche, nous savons aujourd'hui qu'environ 300 d'entre eux sont tombés pour la patrie, bien que leur nombre réel puisse être supérieur de plusieurs dizaines. Cette étude commémore le 175e anniversaire de la guerre d'indépendance hongroise en évoquant la biographie des officiers dont nous savons qu'ils avaient sacrifié leur vie pour l'indépendance de la nation hongroise.

Габор Бона

ОФИЦЕРЫ НАЦИОНАЛЬНОЙ АРМИИ ПАВШИЕ
СМЕРТЬЮ ГЕРОЕВ В 1848/1849-ИХ ГОДАХ
Часть II. (М–Ж)

(Резюме)

По оценкам во время Венгерской борьбы за свободу 1848/49-их годов оформленная численность солдат Венгерской национальной армии, задействованных вовлеченных в войну может составить 200 000 человек. В это число мы включаем также различные добровольческие отряды, прослужившие более длительный период времени в национальной армии, но не получившие звание «национальный гонвед». Число героических погибших венгерской армии можно предположить примерно в 12–15 тысяч человек. (Невозможно назвать точную цифру, поскольку число источников, относящиеся к этому периоду, остались только с значительными пробелами.) Офицеры национальной армии, не считая тех демобилизованных, кто вышел на повороте 1848/49-их годов, насчитывали примерно 11 500 офицеров. В результате многолетних исследований мы знаем, что около 300-и из них погибли смертью героев, хотя действительное их число на десятки могло превысить это число. Воспоминанием их кратких биографий, исследование чтит память известных офицеров, отдавших свою жизнь за свободу венгерского народа к 175-и летией годовщине борьбы за свободу.

VITA

JUHÁSZ PÉTER

AMIKOR A GYEPŰK SZÜLETTEK

Határvédelem Anonymus gesztájában

Bevezetés

Anonymus gesztája időben legkorábbi fennmaradt írott forrásunk, amely részletesen szól a határvédelem létesítményeiről, sőt építésükről is beszámol. A „névtelen jegyző” munkájának a határvédelmi létesítmények szempontjából különös hangsúlyt ad az a körülmény, hogy az útakadályok, útzárak, kapuk és határvárak, erődítmények rendszeréből álló királyi gyepűkre, azok elhelyezkedésére, létesítésére igen kevés adatunk van, jórészt csak okleveles említéseik ismertek. Ezek is jobbára a 13. századból, inkább annak második feléből maradtak ránk, amikor a királyi közigazgatás által fenntartott gyepűrendszer a központi hatalom meggyengülésével bomlásnak indult, helyét fokozatosan a határvárakra épülő védelem vette át.¹

A korábbi kutatás ezért úgy vélte, hogy Anonymus műve ugyan a korai, 11–12. századi határvédelem legfontosabb forrása lehetne, bizonytalan történeti hitelessége miatt azonban megkérdőjelezhető annak felhasználhatósága.² Az alábbi elemzés azt a célt szolgálja, hogy közelebbről megvizsgálja a geszta leírásának valószerűségét, és megjelölje azt az időszakot, amelynek viszonyai ihlethették jegyzőnknek a magyar határvédelemről alkotott elképzeléseit.³

Amikor Anonymus *Gesta Hungar(or)um*át történeti forrásként kívánjuk hasznosítani, feltétlenül szem előtt kell tartanunk a geszták műfaji sajátosságait.⁴ A névtelen jegyző műve – szemben krónikáinkkal – egyetlen szerző által, egységes koncepció mentén megalkotott irodalmi alkotás. Nem a történelmi kronológiát szigorúan követő, történeti hitelességet megcélzó munka, hanem a történelmi eseményeket saját mondanivalója érdekében felhasználó, azt hihetően előadni kívánó *opus*. Nem egészében, hanem egyes

¹ Forrásadottságainkra lásd *Kristó – Makk – Szegfű* 1973. 643. o.

² Uo. 647–648. o.

³ Az Árpád-kori gyepűrendszerre lásd *Borosy* 1977.; *Fodor* 1936.; Göckenjan 1972.; *Karácsonyi* 1901.; *Kovács* 2012.; *Kring* 1936.; *Uő* 1938.; *Kristó* 1988.; *Kristó – Makk – Szegfű* 1973.; *Tagányi* 1913.; *Zsoldos* 2016.

⁴ Irodalmi jellegét már címében propagálja, a prózai négy szótagos *Hungarorum* helyébe a költői, három szótagos *Hungarum* lép. Lásd erre *Süpek* 1996. 8–12. o.

elemeiben hiteles, így a történész feladata a korra rendelkezésre álló más források alapján a történeti rekonstrukcióra alkalmas részletek feltárása és hasznosítása.⁵

Jelen írásom, legalábbis időrendi szempontból, szorosan kapcsolódik az Anonymus gesztájáról készült korábbi munkámban kifejtettekhez.⁶ Eszerint a geszta bevezetőjében hivatkozott Béla király – a ma általánosan elfogadottal szemben – nem III. Béla, hanem annak nagyapja, II. Béla, az Álmos-ág uralmának megalapítója, akit e szerepe emelhetett névtelen szerzőnk művének leghangsúlyosabb pozíciójába. Nézetem szerint ugyanis a geszta megírásának fő célja az Álmos-ág hatalomfoglalásának legitimálása, a névadó ősapja, Álmos első fejedelemségének áttemelésével a szóbeli hagyományból az írásbeliségbe, szemben a krónikáknak Árpád hagyományát favorizáló eljárásával. Ugyanakkor II. Béla kiemelt szerepe a fentieknek megfelelően csupán ideológiai jelentőségűnek tekinthető, kronológiai szempontból nem meghatározó. A geszta oklevélformulái ugyanis elsőként az 1150-es évek okleveleiből köszönnek vissza, és amint azt már nagyhatású tanulmányában Szilágyi Loránd is megjegyezte, II. Géza királyi kápolnijából eredeztethetők.⁷ Anonymus honfoglalóinak ellenfelei pedig jól megfoghatóan II. Géza és fia, III. István korának európai főszereplői, Bizánc és a Német-római Birodalom, akikkel szemben szerzőnk királyai, az Álmos-ág uralkodóinak szuverenitását védi. Ennek érdekében szerepelteti a Pannóniát a kard jogán mindkét Rómától elragadó Attilát, aki hangsúlyosan Álmos fejedelem őseként jelenik meg gesztája színpadán.⁸

Jelen írásom tárgyát illetően a fentiek két szempontból meghatározóak. Az időrendi szempont talán kevésbé fajsúlyos, hiszen a határvédelem mesterséges létesítményei, katonai szervezetei tekintetében az a néhány évtized, jó emberöltőnyi idő, amely a geszta keltezését illetően széles körben elfogadott 1200 körüli időpont és az általam javasolt 1160–1170-es évek között lefolyt, jelentős társadalmi változások híján aligha meghatározó. Ellenben igencsak releváns az Anonymus által megemlített, illetve mellőzött határvédelmi berendezések és szervezetek térbeli elhelyezkedése szempontjából, ami a korabeli ellenfelek, különösen a lengyelek és a csehek esetében kronológiai szempontból lényeges.

Anonymus gyepűi

A névtelen jegyző gesztájában, tanulmányom címének látszólag ellentmondóan, egyáltalán nem említi a magyar gyepű kifejezést, sem ennek latin megfelelőit (indago, indagine). Ehelyett a *confinium* megjelölést használja.⁹ Ennek jelentése: határvidék, határ-

⁵ Lásd erre részletesen Juhász 2019. 16–21. o.

⁶ Juhász 2019.

⁷ Szilágyi 1937. 183. o. 2. jegyz.

⁸ Vö. Juhász 2019.

⁹ „confinium Hung”, „confinium Ruthenorum”, „in Porta Mezesina [...] confinium regni”, „confinia regni [...] versus terram Polonorum”, „confinium Nyr”, „fines Boemorum”, „in siluam Zouolon [...] in confinio regni”, „confinio Nitrie”, „confinium Theotonicorum”, „confinio Pannonie et Theotoni-

mente, végek.¹⁰ Anonymus tehát a *confinium* kifejezéssel a magyarság által megszállt terület széleit jelölte meg művében.¹¹

A *confinium* fogalma már Szent László II. törvénykönyvében is szerepel.¹² A *confiniumok* kapcsán felmerült a kutatásban, hogy önálló határispánságok lehettek, azonban – ahogy azt Szent László III. törvénykönyve is tükrözi – a határvidékek őrei a várnéphez tartoztak, ispánjuk a várispán volt, így a *confiniumok* nem lehettek a várispánságoktól független határispánságok.¹³ A határvédelmet a határmenti vármegyék várispánságai látták el, a *confiniumok* ezekhez tartoztak, a határvidékek őrei (*custodes confiniumorum*) e várispánságok határvédelmi szolgálatú várnépei voltak. Egyes esetekben külön határvárak is tartoztak e várispánságok területéhez.¹⁴ Zsoldos szerint a Vág-völgyi határvárak (Bolondóc, Galgóc/Szolgyayör és Bánya)¹⁵ klasszikus várispánsági szervezete is arra mutat, hogy a határvédelem nem a várispánságoktól független határispánságokra támaszkodott, hanem a *confiniumok* a várispánságok részét képezték. Így a Szepesség nyugati részét felügyelő gömörörök a gömői várispán, a sárosi *confinium* őrei az (aba)újvári várispán alárendeltjei voltak, a keleti rész pedig Borsodhoz tartozott ugyanígy. A zólyomi erdőispánság korábban Bars és Hont megyék *confiniuma* lehetett, ahol e megyék várispánjai alá tartozó örök éltek.¹⁶ A korábban Újvár vármegyéhez tartozó Sáros vármegye esetében az oklevelek és a helynévanyag alapján jól lokalizálható sáncvonal és az országhatár közötti területet jelölik okleveleink a *confinium* szóval, amely a magyar gyepűelő/gyepűelve egyenértékű megfelelője.¹⁷

corum”, „confinio ultra lutum Musun”, „[fines Bulgarorum]”. SRH I. k. 50–51. o. (cap. 12.), 58. o. (cap. 18.), 59. o. (cap. 19.), 64. o. (cap. 22.), 76. o. (cap. 34.), 80. o. (cap. 37.), 98. o. (cap. 48.), 113. o. (cap. 57.), 91. o. (cap. 44.).

¹⁰ Kring Miklós megállapítása: Kring 1934. 11. o.

¹¹ Jelen tanulmányban az áttekinthetőség érdekében az idegen (főleg latin) szavakat, kifejezéseket a bevett szokástól eltérően csak abban az esetben kurziváljuk, amikor Anonymus szóhasználatáról van szó, illetve néhány esetben a nyomatékosítás kedvéért.

¹² Szent László II. törvénykönyvében XV. fejezet: terre confinio, XVI. fejezet: in confinium, per comitem confinii, XVII. fejezet: Custodes vero confiniumorum, quo vulgo ewrii vocantur, XVIII. fejezet: in confinium, confinii comitis. Závodszy 1904. 170–171. o.

¹³ Zsoldos 2016. 54. o. Zsoldos hangsúlyozza, hogy bár a Szent László-kori *confiniumok* nem értelmezhetőek várispánságoktól független határispánságokként, mégis létezett egy ilyen jellegű intézmény, a *marchia*. Létére néhány adat utal csak, így a Szerémség *Marchia* neve, az Altaichi évkönyvek Sebes *marchiója* (1039), a *marchia Ruthenorum*, illetve Kálmán I. törvényének *marchiója*. Zsoldos figyelmeztetett arra, hogy az Altaichi évkönyvek egy határmenti magyar vármegye ispánját is nevezhette saját fogalmai szerint *marchiónak*, de a *marchia Ruthenorum* is értelmezhető az oroszok felé eső határvidékként, ha nem Oroszvár környékén volt. A *marchia* néven jelölt intézmény azonban csak a Szerémségben működhetett annyira hosszú ideig, hogy az egész vidéknek nevet adhasson. Egyetlen vidék tulajdonnévévé csak úgy válhatott, hogy *marchiák*, határvármegyék országos rendszere nem létezett. Zsoldos 2016. 60. o.

¹⁴ Uo. 62. o.

¹⁵ Ma Beckó vára/Hrad Beckov, Galgóc/Hlohovec és Bánka/Banka, Szlovákia.

¹⁶ Zsoldos 2016. 55–56. o., ill. 56. o. 62. jegyz.

¹⁷ Nógrády 2022. 80–81. o.

Anonymusnak a gyepű/indago kifejezés használatát mellőző eljárását két körülmény magyarázhatja. Egyrészt a latin indago nem minden esetben országos gyepű értelemben volt használatos, hanem sokszor az egyes várak körül kialakított védelmi létesítményeket jelölte.¹⁸ Másfelől a *confinium* földrajzilag egybeesett az országos gyepűvel, jelentése így lényegében megegyezett azzal. Okleveles adataink Anonymus *confinium*aihoz hasonlóan az országhatárra teszik az indagókat, ahol a különböző határvédelmi létesítmények elhelyezkednek.

A Sopron megyei Mihályi (Michal) térségében, a Rábca mentén, közel azonos időben az egyik oklevél határvidéket említ (1231: „in confinio regni Hungarie”),¹⁹ a másik országos gyepűt (1233: „cum indaginibus regis”).²⁰ Rogerius az Orosz-kapunál említi az indagókat, ahová a tatárok megérkeztek és a gyepűket lerontották.²¹ 1251-ben Szlavóniában, a Száva közelében fekvő Bregana helységről olvassuk, hogy egyik határa a gyepűkön áthaladva érkezik le a Száva folyóhoz, ahol a németekkel érintkezik.²² 1256-ban egy szepesi királyi erdőt az országos gyepű és a lengyel határ közé lokalizálnak,²³ és 1288-ból is hasonló helymeghatározást olvashatunk.²⁴ A kutatás már réggen megállapította, hogy a gyepű és az államhatár a 13. században nagyjából egybeesett, ám hangsúlyozta, bizonytalan, hogy a 11–12. században azonos volt-e a helyzet.²⁵ Ez utóbbira nézve fontos forrás Anonymus gesztája, amely több ponton alátámasztja, hogy legalábbis a 12. század második felében már hasonló állapotok uralkodtak.

A kutatás úgy látja, hogy gyep, gyepű szavaink elsődlegesen a magyarokat más népektől, esetleg a magyar törzseket egymástól elválasztó műveletlen, lakatlan földeket jelölhették. A határvédelem 11. századi kialakulása során a gyepű szó jelentése a védelmi övezet mellett az azon belül kiépült akadályok, gátak jelölésére is kiterjedt, míg a gyep szó megmaradt a műveletlen föld megnevezésére. 13. századi adatok bizonyítják a latin indago szó árok és gát jelentését.²⁶ Sáros vármegyében ugyanekkor szintén a gyepűsáncot jelöli az indago.²⁷

A mesterséges létesítményekből álló magyar gyepűrendszer eredetét illetően Hansgerd Göckenjan hívta fel a figyelmet a lehetséges steppei előzményekre, a kazárok és a volgai bulgárok esetében épített határvédelmi rendszerre, sáncokra utaló forrásokra. Hivatkozik a balti népek (poroszok) sáncaira is. Ugyanakkor a nyugati szlávok esetében sokkal részletesebb és biztosabb adatokat idéz a német történész a határvédelmi lé-

¹⁸ Erre figyelmeztet *Kristó – Makk – Szegfű* 1973. 640–642. o.

¹⁹ CDH III/2. k. 254. o.

²⁰ Uo. 333. o. és RA I/1. k. 503. o.

²¹ „...ad portam Ruscie pervenerant et indagines destruebant...” SRH II. k. 561. o.

²² „...per indagines vadit et cadit ad fluium Zaue, ubi commetanei sunt Theotonici.” HO VI. k. 59–60. o. (No. 42.)

²³ „...inter indagines regni nostri, et confinia Poloniae...” CDH IV/2. k. 380–382. o.

²⁴ „...confinio et circa indagines terre Scepes...” CDH V/3. k. 395. o.

²⁵ *Kristó – Makk – Szegfű* 1973. 647–648. o.

²⁶ Uo. 641. o.

²⁷ 1345: „[...] ad indagines Gepu vulgariter nominatas...” *Nógrád* 2022. 79. o. 60. jegyz.

tesítményekre (preseka, oseka).²⁸ A magyar kutatásban Vékony Gábor a kazár védelmi rendszer (árkok és várak) mellett az avar gyeperendszerre figyelmeztetett a Bécsi-medence térségében, de hivatkozott a keleti szláv vár- és sáncrendszerre is.²⁹ Az újabb kutatás is kiemeli, hogy az árkok és sáncok alkotta védelmi rendszer a letelepült népekre, így a kazárookra, dunai bulgárookra, avarokra és keleti szlávokra jellemző.³⁰ Gyeperendszerünk kialakulását tehát ezekkel a honfoglaló magyarság földrajzi környezetében létezett határvédelmi létesítményekkel hozhatjuk kapcsolatba.

Az ország határainak kijelölésekor Anonymus a *meta* kifejezést használja.³¹ A latin szó az oklevelekben birtokok fix határpontokkal kijelölt határvonalát jelenti. Valóban, Anonymus e fejezetben határozott, lokalizálható földrajzi pontokat nevez meg: „Zolta fejedelem pedig vitézei hazatérte után kijelölte Magyarország határait a görögök irányában Bazil kapujáig és Rácföldig, nyugatra a tengerig, Spalato városáig, a németek irányában Göncöl hídjáig. Ezen a vidéken bízta meg a nagyapja, Álmos fejedelem idején Pannóniába bevándorolt oroszokat, hogy várat építsenek. Erre a határra, a Mosoni mocsáron túlra telepítette le a besenyőket is, hogy védjék az országot [...] A csehek irányában a Morva folyónál jelölte ki a határt [...] Hasonlóképpen jelölte ki a lengyelek felé is a Tatra hegységnél...”.³² A *meta* és szinonimája, a *terminus* még két esetben bukkan fel művében, mindkétszer egyértelműen az országhatárra értve.³³

Jegyzőnk világosan a 12. századi magyar hatalmi igényekre reflektál, amikor délen a Rácföldet és Spalato³⁴ városát említi határként, hiszen a 10. század első felében csak a Dráva és a Duna vonaláig mutatható ki a magyar megtelepülés. Nyugaton azonban a Fertő vidékén (Mosoni mocsár) valóban bizonyítható a magyarság megtelepülése a honfoglalást követő évtizedekben, a gesztában itt nem említett vasi és zalai tájakon csak a század második felében jelennek meg elődeink temetői. A Morva folyó tényleges határkijelölő szerepére a 10. században két lelőhely utal (Szakolca/Skalica, Morvaszentjános/Moravský Svätý Ján, Szlovákia). A Tatra hegység említése ebben az összefüggésben szintén elfogadható, hiszen annak túloldalán, a lengyelországi Przemyslben határvédő magyar közösség temetője került elő. Jóllehet, e helyen az erdélyi határokat Anonymus nem említi, ám másutt Kolozsvár környékének magyar foglalásáról ír,³⁵ ami megerősíthető a 10. század eleji lelőhelyek elhelyezkedése alapján, míg Erdély délebbi részeinek magyar hódítása csak később, a század második felében következett be.³⁶

²⁸ A határvédelmi célú létesítmények szláv terminusai, a magyar gyepek megfelelői. *Göckenjan* 1972. 7–9. o.

²⁹ *Vékony* 1983. 222–227. o.

³⁰ *Polgár* 1998. 48–53. o.

³¹ „Dux vero Zolta [...] fixit metas regni Hungarie”. SRH I. k. 113. o. (cap. 57).

³² *Anonymus* 2001. 48. o. (57. fej.) és SRH I. k. 113–114. o. (cap. 57.)

³³ „...meta regni ducis Arpad esset in porta Mezesina...” SRH I. k. 64. o. (cap. 22.); illetve „[...] terminos regni Hungarorum usque ad Boronam et usque ad Saruuar.” Uo. 79. o. (cap. 37.).

³⁴ Ma Split, Horvátország.

³⁵ SRH I. k. 66–68. o. (cap. 26–27.)

³⁶ *Langó* 2017. 205–208. o.

A *meta* kifejezés használata az országhatárra Anonymusnál némileg meglepő. A terminus a magánbirtokok esetében már a 11. század végén szerepel, a szövegből jól ki-vehetően határvonal és határpont jelentésben.³⁷ Jóllehet az 1093-ra keltezett oklevél határjárása valójában jóval későbbi eredetű lehet,³⁸ a *meta* az almádi monostor 1121-es, illetve a bozói monostor 1135-ös birtokösszeírásában is ugyanebben az értelemben szerepel. A bozói oklevélben a határvonal és a határpont jelentés is megtalálható.³⁹ Az 1086-os bakonybéli birtokösszeírás a *meta* magyar megfelelőjének, a határ szónak pontos értelmét is megadja: „Signum, quod vulgo dicitur hotar.”⁴⁰

Kring Miklós számos példát hoz arra, hogy az államhatár esetében még a 13. század elején sem jelenik meg az azzal szomszédos birtokok adományozásakor (pl. Szakolca, Rőjtőkőr) pontos, vonalszerű államhatárra utaló információ, a birtoknak csak a szomszédos ország irányában fekvő *confinium* területén való elhelyezkedését adják meg. Országos határvonal megjelölésére a 13. század második feléből vannak adataink, amikor ebben a vonatkozásban a *confinium* mellett már gyakrabban megjelenik a konkrét meta, terminus és a *limes* kifejezés is.⁴¹ Egyértelműen államhatárt jelölő fogalomként csak 1324-ben tűnik fel a *meta* a Lajta mentén („*intra metas regni nostri*”),⁴² jóllehet bizonytalan formában már 1202-ben is megtalálhatjuk Nagymarton határjárásában („*de qua procedunt mete versus Austriam*”).⁴³

A névtelen jegyző eljárását azzal magyarázhatjuk, hogy sem a gyepű kifejezés, sem annak latin megfelelője nem rendelkezett olyan jogelkülönítő értelemmel, mint a *meta* és a *terminus*. A gyepű országos vagy helyi védelmi vonal, gát, akadály értelemben volt használatos, védelmi célú erődítési rendszert jelentett, nem jogi értelmű határvonalat.⁴⁴

Anonymus elképzelésében egy ilyen jellegű, bizonytalan, formálódóban lévő, azonban a *confinium*-nál konkrétabb határvonal sejthető. Jegyzőnk a *meta* kifejezés használatával azt akarhatta kifejezésre juttatni, hogy Árpád fiának idejében megtörtént az ország területének jogi értelmű körülhatárolása is, a korábbi foglalatást követően.⁴⁵

³⁷ 1093: „*Prima meta de Narad in parte occidentali incipit...*”; „*Inde ad magnam metam. Inde in vallem, in fine vallis est meta.*” Kring 1934. 6. o.; vö. ÁMTF I. k. 350. o.

³⁸ Györffy szerint 1235 körüli: ÁMTF I. k. 349. o.

³⁹ Almád: „*Meta vero predicti predii primum incipit...*”; „*Meta vero eiusdem predii incipitur...*”; „*Metas habet istas...*”; „*Meta vero huius predii incipit...*”; „*...ad metas ville Tumoy...*” DHA I. k. 412–413. o. (No. 151.) Bozók: „*Primum Bozouk, cuius prima meta...*”; „*...et per continuas metas terreas et fluuios...*”; „*...ducit ad metam magnam...*” CDH II. k. 83. o.

⁴⁰ Kring 1934. 6. o.

⁴¹ Uo. 11. o.

⁴² Uo. 14–15. o.

⁴³ Uo. 16. o.

⁴⁴ Uo. 8–9. o.

⁴⁵ Ahogy Kring Miklós már régen hangsúlyozta, Anonymusnak az államhatár pontos megvonására utaló megjegyzése (57. cap. „*Dux vero Zulta [...] fixit metas regni Hungarie*”) saját korában is még csak igényszinten jelentkezhetett, a 10. századra nézve pedig éppen olyan anakronisztikus, mint birtoklás-és társadalomtörténeti adatai. Uo. 1934. 25. o.

Akadályok és gátak – obstaculum, clausura

A geszta hangsúlyos részletei szólnak a honfoglalók határerődítési tevékenységéről. Erről több esetben is igen hasonló eljárást olvashatunk. Két kulcseleme fedezhető fel az eljárásnak: útzáró akadályok létesítése, illetve határvédő erődítmény emelése egy kiemelkedő ponton. Szerzőnk a határzáratat *obstaculum*, 'akadály' és *clausura*, 'gát' néven emlegeti. Borsod: „[...] Böngér fia Borsot erős csapattal a lengyelek földje felé küldték, hogy kikémlelje az ország határait és végig akadályokkal [*obstaculum*] erősítse meg, egészen a Tatra hegységig...”⁴⁶ Nyír: „Megpirkadván, Szabolcs, Tas és Tétény tanácsot tartott, és úgy döntöttek, hogy Árpád fejedelem országa határa a Meszezi-kapunál legyen. Akkor parancsukra a vidék lakosai az ország határán kőből kapukat és fából komoly gyepűt [*clausura*] emeltek. [...] az ország határai mentén rendkívül erős akadályokat [*obstaculis*] emeltek.”⁴⁷ Zólyom: „[...] a sereg harmada a helybeliekkel vonuljon a Zólyomi erdőségre. Ott az ország határán emeljenek alkalmas erődítéseket [*munitiones fortes*] kőből és fából, nehogy valaha is a csehek vagy lengyelek az országukra törhessenek lopni és rabolni.”⁴⁸ Nyitra: „[...] továbbvonultak egészen a Morva folyóig, Boronáig és Sárvárig erős torlaszokkal [*obstaculis*] jelölték ki az ország határát.”⁴⁹

A határvédelmi célú útkadályok krónikáink lapjain is megjelennek: „A császár tehát Magyarország határára vonult, és elhatározta, hogy a következő napon elfoglalja azokat a sáncokat [*obstacula*], amelyekkel a magyarok a Rábca folyót elrekesztették.”⁵⁰

Az Árpád-kori oklevelekben a *clausura* szó legtöbbször malomgát értelemben fordul elő, de például ugyanaz a gyepűvonal 1233-ban „indaginibus regis”, 1264-ben „clausuram domini Regis” néven szerepel a Rábcánál⁵¹ – éppen ugyanott tehát, ahol az előbb idézett krónikabejegyzés szerint az Aba Sámuel király ellenében az országba törő német uralkodó át akart kelni a folyón.

Az ország más határvidékei kapcsán is feltűnnek a torlaszok latin műszavai az oklevelekben: 1208-ból „clausura regni” olvasható Skala (Skalka nad Váhom, Szlovákia)

⁴⁶ *Anonymus* 2001. 23. o. (18. fej.) és SRH I. k. 58. o. (18. cap.).

⁴⁷ *Anonymus* 2001. 26. o. (22–23. fej.) és SRH I. k. 64. o. (22. cap.).

⁴⁸ *Anonymus* 2001. 31. o. (34. fej.) és SRH I. k. 76. o. (34. cap.).

⁴⁹ *Anonymus* 2001. 33. o. (37. fej.) és SRH I. k. 79. o. (37. cap.).

⁵⁰ Képes krónika 2002. 49. o. (75. fej.) és SRH I. k. 329. o. (75. cap.). – Sáncok helyett inkább az akadályok vagy a gátak kifejezést használnám e helyen.

⁵¹ „...terra Ianoa incipit et orditur a plaga septemtrionali iuxta clausuram domini Regis vstrov nuncupatum, et uergit versus Rabam, a terra consanguineorum Iaan et Stephani predictorum a parte uille Kecel per quendam semitam separatur, a parte uero orientali per stratam qui incipit ab eadem clausura et tendit similiter ad ipsam fluuium Raba...”. CDH III/2. k. 333. o.; RA I/1. k. 503. o.; ÁÚO VIII. k. 111. o. (No. 77.) Győri káptalan oklevele, 1264.

vidékén⁵² – ezt a hrozinkói (Starý Hrozenkov, Csehország) szorost elzáró védőművel azonosítja a kutatás.⁵³

A határvédelmi célú torlaszokat, akadályokat jelölő latin kifejezések meglehetősen kevés oklevélben szerepelnek. Ennek okát abban kereshetjük, hogy a latin *indago* szó jelentéstartományába beletartozhattak a gyepűterületen létesített különféle akadályok, védőművek is, amint azt egy 1256-os, a Vas vármegyei Káld határait leíró oklevél mutatja.⁵⁴ Káld ugyan viszonylag távol esik a megállapodott nyugati országhatártól, azonban a település (Vasvár) az Árpád-kori (?) sánconallal⁵⁵ védett Vasi-hegyhát folytatásában, a Rába jobb parti dombvidékén, a Kemenesháton helyezkedik el, így korai erődítése a belső gyepűvonal részeként joggal feltehető. Sáros vármegyében a gyepűelvé belső határvonalán létesült sánctól jelölik 1276-ban az „*indagines domini regis*”, azaz ’Királysánc’ kifejezéssel.⁵⁶

Az útzárak – *clausura* – emléke maradhatott fenn több Kolos tagot tartalmazó helynévben is: Kolozsvár (Cluj, Románia), Németújvár közelében Kiskolozsvár (Glasing, Ausztria),⁵⁷ a Nyitra felső völgyében Nagykolos (Veľký Klíž, Szlovákia).⁵⁸

Nyugat-európai latin nyelvű kútfőink a magyar honfoglalás kapcsán több esetben emlegetnek akadályokat illetve sánccokat Pannonia területén, amelyek megakadályozták korábban az ungrok déli és nyugati irányú támadásait. Arnulf császár kapcsán „*klusák*”-ról írnak (Liudprand: *clusas*; Ekkehard: *clusurae*; Annalista Saxo: *clusuras*),⁵⁹ Nagy Károly nevéhez pedig az általa a barbár nemzetek visszatartására Pannóniában épített védősánccokat kapcsolnak (Widukind: *vallo circumclusi*; Annalista Saxo: *vallo in Pannonia*).⁶⁰ A kutatásban felmerült, hogy Liudprand *klusái* a gyepükre és „az ún. avargyűrű-erődítményekre” vonatkoztathatók, de a valóságot kiforgatva, mintha azokat a nyugati népek építették volna saját védelmükre.⁶¹ Ellenérvént olvasható, hogy a latin szöveg mind nyelvtani, mind tárgyi értelemben világosan a *klusák* frankokhoz köthető eredetét állítja.⁶²

⁵² HO VII. k. 5. o. (No. 4).

⁵³ *Károlyi* 1910. 13. o.

⁵⁴ 1256: „...vadit per metas ad indaginem que gath dicitur...” HO VIII. k. 70. o. (No. 55).

⁵⁵ Vasvári sánc említése, 1117: „...usque ad claustra terrae progreditur, captoque ac succenso castro, quod Ferreum vocatur...” Otto Freisingensis episcopus, *Chronica* VII. 15. (1117), CFHH III. k. 1764. o.; Lásd még *Kiss – Tóth* 1987. 118. o. és *Kiss – Tóth – Zágórhidi Czigány* 2006.

⁵⁶ *Nógrády* 2022. 79. o. 62. jegyz.

⁵⁷ *Karácsonyi* 1901. 1045. o.

⁵⁸ Uo. 1048. o. Karácsonyi szerint a név „az elzárást, rekesztéket jelentő *clus*-ból alakult.” Vö. FNESZ I. k. Kolozsvár szócikk, 771. o.: személynév, vagy a középfelnémet klüs, ill. a szláv **kluz* ’gát’ szóból. Ilyen még Kolozs megye, lásd ÁMTF III. k., 328–329. o.

⁵⁹ CFHH II. k. 1469. o.; CFHH II. k. 866. o.; CFHH I. k. 216. o.

⁶⁰ CFHH III. k. 2660. o.; CFHH I. k. 216. o.

⁶¹ MEH 225. o. 495. jegyz. (*íj. Horváth János*).

⁶² *Kristó – Makk – Szegfü* 1973. 640. o. 9. jegyz.

A 8–9. század fordulóján lezajlott frank–avar háborúk során számos egykorú forrás szól az avarok sáncairól, amelyekkel nyugati határaikat védelmezték.⁶³ Szintén erre az időszakra vonatkozik egy Sankt Gallen-i szerzetesnek, Notker Balbulusnak Nagy Károly életéről írt munkájában olvasható visszaemlékezés a „hunok” sáncairól. A Notkert gyermekkorában nevelő idős személy járt a hunok elleni háborúban, és emlékezetből leírta azok sáncait. Ezek fatörzsekből ácsolt, 20 láb széles és ugyanolyan magas szerkezetek voltak, amelyeket a legkeményebb kövekkel és tartós iszapagyaggal töltöttek meg. A sáncokat gyepfűvel fedték be, széleik közé visszanyesett és előrenyúló fácskákat ültettek, ezek törzsei és levelei lombozatot alkottak. A sáncokon keskeny kapukat képeztek ki. A sáncokkal körülvett igen nagy területen falvak, majorságok helyezkedtek el.⁶⁴ A fatörzsekből ácsolt és kövekkel, földdel, agyaggal megtöltött szerkezet a sáncvárak kazettáinak szabatos leírása, a gerendákat valóban agyaggal borították be.⁶⁵ A sáncokat sok esetben ágastól-gallyastól beletűzött vékonyabb fák is erősítették,⁶⁶ ezek akár ki is hajthattak. A széles talpú sáncokkal épült várak alapterülete valóban jelentős volt, kapuként keskeny átjárók szolgáltak, és a sáncok között terménytárolásra szolgáló épületek, nyilván istállók is voltak, tehát majorságnak nevezhető létesítmények, ha falvakról nincs is szó. A leírás olyan feltűnően egyezik nagy sáncváraink jellemzőivel, hogy aligha lehet véletlenről szó. Ezek közül Sopron föld-fa vára volt a legnagyobb,⁶⁷ amely valóban óriásinak tűnhetett a jóval kisebb területet védelmező nyugat-európai városfalakhoz képest.⁶⁸

A nyugati és keleti szláv területeken már a 8. századtól kezdve épültek faszerkezettel erősített sáncok.⁶⁹ Nováki Gyula ennek az erősítési módszernek lehetséges legkorábbi kárpát-medencei megjelenését a 9. századi szláv betelepülökhöz kötötte, és a várakat földrajzi elhelyezkedésük alapján a 10. századi magyar határvédelemmel hozta szoros kapcsolatba.⁷⁰ Keleti szlávok azonban már a 7. században megjelentek a Kárpát-medencében, így nem látszik lehetetlennek, hogy a 8. századi avarok tőlük vették át a sáncépítési módszereket.⁷¹ (Ugyanakkor faszerkezetű, földdel töltött, kövekkel erősített sáncokat már a gallok is építettek időszámításunk kezdete előtt.)⁷²

Az Itália felől érkező utat lezáró vasvári sáncvonal és a délebbi sáncrendszerek kapcsolata vitatott. Az utóbbiak közül a Baranya–Tolna–Somogy vonalában kialakított, a Kis-Balatontól átlósan haladva egészen az Apatinnal szemközti Duna-ártérig húzódó

⁶³ Szádeczky – Kardoss 1998. 280. o.

⁶⁴ Uo. 290–291. o.

⁶⁵ Gádor 1987. 247. o.

⁶⁶ Németh 1973. 171. o.

⁶⁷ Avar kori eredete elképzelhető, vö. Tomka 1977. 66., 83. o. 20. jegyz.

⁶⁸ Föld-fa szerkezetű sáncvárainkra lásd még Bóna 1998.; Mordovin 2016.; Wolf 2019.

⁶⁹ Nováki 1964. 144–145. o.

⁷⁰ Uo. 148. o.

⁷¹ Lásd erre Juhász 2018. 2021. o.

⁷² Kovács 1987. 157. o.

sáncok egy egységes rendszer részeként a Kelet-Dunántúlt védelmezték egy esetleges délnyugatról érkező támadás ellen. Ennek folytatása volt a bácskai sáncrendszer Apatintól Titel felé. Apatinnál csatlakozott ehhez a Bácska–Kiskunság–Körösmente sáncvonal is, amely feltehetően újabb az Alföldet övező római kori szarmata sáncnál (Ördög-árka, Csörsz-árok). Patay Pál szerint a rendszer így népvándorlás-kori lehet, a Dunántúl északkeleti részét birtokló, fejlettebb társadalom építhette.⁷³ A védelmi építmények földrajzi és feltehető kronológiai elhelyezkedése arra mutat, hogy az avarokat valószínűsíthetjük a sáncrendszer(ek) létesítőjének, akik az egész Kárpát-medencét birtokolták.

Mindenesetre a magyar honfoglalás idejében már léteztek sáncvonalak vagy kő-fa akadályok Pannonia nyugati részein. Számolhatunk avar kori, de akár a formálódó frank-bajor grófságok általi kiépítésükkel egyaránt.

A nyugati gyepük kiépítésének kezdeteire utalhat Freisingi Ottó beszámolója arról, hogy a magyarok (Ungaros) a 955-ös augsburgi ütközetet követően a mocsaras helyeket cölöpökkel és karókkal szándékoztak megerősíteni „a mieink ellen”.⁷⁴ Az erődítés színhelyeként a fertő–mosoni mocsárvilág (Hanság) mellett a Rábca lápos környezetében elhelyezkedő Kapuvár környékére gondolhatunk.

Portas Mezesinas – kapuk a gyepűvonalakon

Anonymus gesztája egyetlenegy esetben említ az országhatáron kapunak (*porta*) nevezett határvédelmi létesítményt: „Megpirkadván, Szabolcs, Tas és Tétény tanácsot tartott, és úgy döntöttek, hogy Árpád fejedelem országa határa a Meszesi-kapunál [*porta Mezesina*] legyen.”⁷⁵

A kapukat az írott források és az oklevelek valóban az országhatárokon említik. A *Képes krónika* szerint „András király Németország felé menekült, de nem tudott kijutni: a Mosoni kapunál [*ad portas Musun*] elfogták...” (1060).⁷⁶ Illetve „a pogány kunok a Meszes kapu [*porte Meses/Mescses/Mezes*] felső vidéke felől, áttörve a gyepüket [*indagines*], betörték Magyarországra...” (1068).⁷⁷ Rogerius szerint a tatárok az Orosz-kapuhoz [*ad portam Ruscie*] megérkeztek, és a gyepüket [*indagines*] lerontották.⁷⁸ Az erdélyi vajda 1248-as [hamis?] oklevele a Meszesi-kapun kívüli birtokokat említ.⁷⁹ IV. Béla 1248-as oklevele a Magyar-kaput említi Halics felé.⁸⁰ IV. Béla 1256-os oklevele a Len-

⁷³ Patay 2008. 128–130. o.

⁷⁴ „...vallibus et sudibus in locis palustribus contra nostros munire cogitaret.” CFHH III. k. 1763. o.

⁷⁵ Anonymus 2001. 26. o. (22. fej.) és SRH I. k. 64. o. (cap. 22.)

⁷⁶ Képes krónika 2002. 64. o. (93. fej.) és SRH I. k. 357. o. (cap. 93.)

⁷⁷ Képes krónika 2002. 68. o. (102. fej.) és SRH I. k. 366. o. (cap. 102.)

⁷⁸ SRH II. k. 561. o.

⁷⁹ „...possessiones extra portam Mezesinam [...]” CDH VII/4. k. 99–100. o.

⁸⁰ „...magna porta Gallicie, que vocatur Vngarica [...]” CDH IV/2. k. 32. o.; ÁÚO VII. k. 263. o. (No. 183.) (1248) IV. Béla oklevele, RA I/2. k. 265. o. szerint XV.(?) sz. átirat.

gyelország felé a Tátira irányában elhelyezkedő kapura hivatkozik.⁸¹ IV. Kelemen pápa 1268-as diplomájában a Sopron megyében Babótnál elhelyezkedő kapu fordul elő.⁸² Sáros vármegyében több esetben említik a gyepeúsánc kapuit (1261/271, 1283>409: *ultra portam Bardfa/Barthfa*; 1271: *Kisaylthoth*; 1274: *portam indaginis*; 1285, 1288: *Copou*; 1312: *ad portam antiquam*, 1322: *Kopu*).⁸³ I. Károly oklevele 1317-ben Sopron városát nevezi országa kapujának.⁸⁴ A vasvári káptalan 1331-es oklevele a Mura mentén található Német-kaput említi,⁸⁵ akárcsak 1348-ban kiadott oklevelében.⁸⁶

Az idézett, bizonyosan gyepeküket említő forráshelyek mellett számos középkori adatolású helyneveinkben is megjelenik a „kapu” szó. A többfelé előforduló *Kapus*, ’kapuval ellátott’ helynevek⁸⁷ (az Ung megyei Nagykapos, a tordai Mezőkapus, a dél-erdélyi Kis- és Nagykapus, Kapus-völgy Hont megyében és Észak-Erdélyben, Kapus [Kapos] folyó, patak vagy víz Somogyban, Nógrádban, Szabolcsban és az erdélyi Kolozsban) esetleges kapcsolata a gyepekkel bizonytalan.⁸⁸ Sárosban a Szekcső folyó melletti Kapi a gyepeúsánc közeli Bártfa-kapujának szolgálatára rendelt birtok lehetett.⁸⁹ A somogyi Kapos folyó elnevezése összefügghet a megye nyugati részein áthaladó hosszanti sáncokon létesített átjárókkal.⁹⁰

Kérdéses, hogy Anonymus miért éppen egyedül a Meszesi-kaput szerepelteti művében, holott az nem is a középkori országhatáron, hanem az ország egyik, jóllehet a többitől elkülönülő részének, Erdélynek a nyugati, belső határvonalán helyezkedik el.

A Meszesi-kapu jól ismert hely lehetett Anonymus korában, hiszen az általa oly nagyra tartott Álmos-ág őse, Álmos ott, Porolissum/Mojgrád romjain alapította 1106 előtt a Szent Margit-monostort. Nevezetessé tehetette a helyet az a körülmény is, hogy a kapun átvezető úton – legalábbis 1165 táján – sószállítás zajlott.⁹¹ Nem egyedi azonban a Meszesi-kapu kapcsán említett kőkapu, hiszen 1352-ben határpontként szerepel

⁸¹ „...in porta regni nostri, versus Poloniam, coincidendo in ascensu custodiae, usque ad montem nivum Tatra vocatum” CDH IV/2. k. 380–382. o.

⁸² „...idem Rex [Andreas Rex Hungariae] habebat in porta de Supron, quae Bobet vulgariter nominatur”. CDH IV/3. k. 471. o.

⁸³ *Nógrády* 2022. 78–79. o., 52., 53., 58. és 61. jegyz., ill. 200. és 464. o.

⁸⁴ „...ipsa ciuitas Supruniensis, pene in confinio Theutoniae sita, quasi porta regni nostri appellatur”. CDH VIII/2. k. 74. o. (No. XIX).

⁸⁵ „...vadit ad porticum seu transitum Nemethkapw vocatam in fossato inter civitatem Regede et terram Belmura [...], super quo fossato venit ad ipsum Kapw et in magna via que venit de Theutonia ad orientem declinando”. AOkl. XV. k. 118. o. (No. 208.)

⁸⁶ „In quo namque fossato ad aquilonem transit usque ad portam vulgo Nemethkapu vocatam...”. AOkm. V. k. 101. o. (No. 213.)

⁸⁷ A helynevekre lásd még *Kovács* 2012. 45–51. o.

⁸⁸ *Kristó – Makk – Szegfű* 1973. 649. o.

⁸⁹ *Nógrády* 2022. 80. o.

⁹⁰ A sáncokra lásd *Patay* 2008. 128–130. o.

⁹¹ III. István oklevele, 1165: „...ego Stephanus [...] Geysse illustrissimi regis filius [...] monasterio almi ducis, in honorem sancte margarete in meches constructo, hanc helemosinam institui, ut quicumque deferentes *sal per portam meches transirent*, de singulis curribus de numero salium ad regiam partem pertinencium, unum lapidem salis predicto monasterio darent.” CDH II. k. 170. o. Eredeti: RA I/1. k. 35. o.

a Nyitra felső völgyében.⁹² Így bizonytalan az a feltevés, hogy a kőkapuk (*portas lapideas*) kifejezés használata a Meszesi-kapu kapcsán Anonymusnál pusztán a római *Polissum* romjaira lenne érthető,⁹³ még ha azokat fel is használhatták az erődítéshez.⁹⁴

Az 1068-as eseményt rögzítő, feljebb idézett krónikarészlet a Meszesi-kapunak az országos gyepűkapukhoz hasonló szerepét látszik igazolni, hiszen a betörő kunok akkor a gyepűket áttörve (*ruptis indagibus*) ott jutottak be az országba. A Meszesi-kapunak az országhatárokon létesült átjárókkal azonos kezelése a gesztában egy valószínű történeti állapot reflexiója lehet.

Erdély, Gyalu földjének elfoglalása a geszta előadásában feltűnően különbözik Árpád vezérének többi hadjáratától. Minden más foglalást Árpád vezérei uruk nevében és annak részére hajtanak végre, kiküldésüket is közös tanácskozás dönti el. Földjüket annak meghódítását követően kapják csak meg, Árpád fejedelem kegyéből. Ezzel szemben Erdély megszerzése ugyan Árpád engedélyével, azonban Tuhutum önálló kezdeményezésére történik: amint azt Anonymus megfogalmazza, a maga emberségéből akart magának és utódainak földet szerezni.⁹⁵ Egyedülként Tuhutumot választják urukká maguk a meghódított föld lakosai önként, saját esküjükkel. Szerzőnk azt is hangsúlyozza, hogy Tuhutum ivadékai, a Gyulák az erdöntúli földet (*terra Ultrasilvana*)⁹⁶ egészen Szent István idejéig bírták, de ha nem lettek volna engedetlenek, még tovább is birtokolhatták volna. Erdély azonban ezt követően is bírhatott még külön kormányzattal egy ideig, hiszen a krónika szerint Szent István az elfoglalt Erdélyt rokona, Zoltán („Erdeelui Zoltan”) irányítása alá helyezte.⁹⁷ Árpád fejedelem országának a Meszesi-kapunál kitűzött határa a Gyulák *de facto* független 10. századi országára reflektálhat.⁹⁸

Anonymus határvárai

A gesztában számos vár elfoglalásáról vagy építéséről esik szó, jó néhány erősségnek ugyanakkor pusztán a honfoglalók útvonalának megjelölésében jut szerep. Jegyzőnk Ung, Zemplén, Borsova, Bihar, Szatmár, Sempte, Galgóc, Trencsén, Bolondóc, Bánya, Kevevár, Veszprém várait a honfoglalók által meghódítottként említi,⁹⁹ viszont csak né-

⁹² „...ad montem Drenova ad metam Keukapu dictam...” AOKm. V. k. 570. o. (No. 354.) (1352).

⁹³ Így véli Benkő Elek: KMTL 454. o.

⁹⁴ Okleveleink *Kőkapu* helynevei ugyanakkor lehetnek természetes képződmények elnevezései is, ahogy az *Vaskapu* helyneveink esetében is többször valószínűsíthető. Lásd Kristó – Makk – Szegfű 1973. 649. o.

⁹⁵ SRH I. k. 65. o. (cap. 25.).

⁹⁶ Itt a korai *Ultrasilvania* alak használatának a későbbi *Transsilvania* formával szemben korhatározó szerepe van. Az *Ultrasilvania* alak adatai: 1138, 1156, 1166, 1181, 1184 magyar, 1189, 1198 pápai oklevelek; a *Transsilvania* forma adatai: 1193, 1199. *Juhász* 2019. 137. o.

⁹⁷ SRH I. k. 316. o. (cap. 66.).

⁹⁸ Vö. *Juhász* 2019. 15. o.

⁹⁹ Castrum Hung, Zemlum/Zemlin, Borsoa, Byhor, Zotmar, castrum/civitas Nitra/Nytra, Stumtey,

hány vár építését tulajdonítja a honfoglalóknak (Borsod, Szabolcs, Sárvár, Örsúr vára, Barsvár, Borsséd-Zólyom és Szekcső).¹⁰⁰ Ezeken kívül részletesebben szól a magyarok által a későbbiekben épített erősségekről is (Komárom, Himesudvar, Pata, Csongrád, Fertő mocsara melletti vár).¹⁰¹ Egyes várakat pedig anélkül említi meg, hogy utalna létrejöttük körülményeire (Gyalu, Alpár, Sívár, [Diós]Győr, Gömörvár, Nógrád, [Bars]Várad, Borona, Sárvár, Zágráb, Pozsega, Valkó, Bodrogvár, Haram, Orsovavár, Barancs, Szeredüc/Szófia, Kurszán vára, Baranya, Vasvár).¹⁰²

A felsorolt várak között számos Árpád-kori határvédelmi funkciójú létesítményt találunk – Bánya, Borsova, Bolondóc, Galgóc, Gömörvár (?), Haram, Kevevár, Nyitra, Sempte, Trencsén, Ung, Vasvár, Zemplén –,¹⁰³ ám Anonymus ezekkel kapcsolatban nem szól kifejezetten határvédelmi szerepükről. Pozsonyt meg sem említi, holott az egyik legfontosabb határvár volt, például az 1146-os német hadjárat idején is.¹⁰⁴ A Morva folyó-menti Borona és Sárvár várak azonosítása bizonytalan.¹⁰⁵

A határvár névvel a kutatás azon erősségeket jelöli meg, amelyek úgy látták el ezt a funkciót, hogy nem alkottak egyúttal várispánsági központot. A határvármegyék határvédelmi feladatát a helyi várispánság és annak ezt a szolgálatot teljesítő népei (az örök) látták el.¹⁰⁶ A megyei háttérrel nem rendelkező határvárispánságok a legveszélyeztetettebb nyugati és déli határszakaszok védelmi intézményhálózatának sűrítése céljából jöhettek létre. Ezek eredetileg a központjuk helye szerint illetékes megyésispán joghatóságához tartozhattak. Ilyen lehetett a határvármegye Sopron területén Babót és talán Kapuvár határvár, továbbá a megye területén létesült Locsmánd határvárispánság, illetve határvárispánság volt még Bolondóc, Szolgygyőr, Sempte, Karakó is.¹⁰⁷

Colgoucy, Trusun, Blundus, Bana, castrum Keuee, castrum/civitas Bezprem. SRH I. k. 51–52. o. (cap. 13.), 53. o. (cap. 14.), 59. o. (cap. 19.), 103–105. o. (cap. 51.), 105. o. (cap. 52.), 63. o. (cap. 21.), 74. o. (cap. 33.), 78–79. o. (cap. 37.), 91. o. (cap. 44.), 97. o. (cap. 48.), 98. o. (cap. 49.).

¹⁰⁰ Borsod, Zobolsu, Saruuar, castrum Ursuur, castrum Pota, castrum Borsu, castrum Borsed Zouolun, castrum Zecuseu. SRH I. k. 58. o. (cap. 18.), 62–63. o. (cap. 21.), 73. o. (cap. 32.), 76. o. (cap. 34.), 96. o. (cap. 47.).

¹⁰¹ Camarum, Hymusudvor, Pota, Surungrad, castrum iuxta stagnum Ferteu. SRH I. k. 55. o. (cap. 15.), 58. o. (cap. 17.), 73. o. (cap. 32.), 84. o. (cap. 39.), 99. o. (cap. 50.).

¹⁰² Olpar, Castrum Gelou, Castrum Salis, Castrum Geuru, Castrum Gumur, Nougrad, Castellum Warod, Borona, Saruuar, castrum Zabrag, Posaga, Vlcou, castrum Budrug, castrum Horom, castrum Ursoua, Borons, Scereducy, castrum Curzan, Borona, castrum Ferreum. SRH I. k. 56. o. (cap. 16.), 84. o. (cap. 40.), 67. o. (cap. 27.), 58. o. (cap. 17.), 72. o. (cap. 31.), 74. o. (cap. 33.), 75. o. (cap. 34.), 76. o. (cap. 35.), 79. o. (cap. 37.), 88. o. (cap. 43.), 88–89. o. (cap. 44.), 91–92. o. (cap. 45.), 95. o. (cap. 46.), 96. o. (cap. 47.), 97. o. (cap. 48.), 98. o. (cap. 49.).

¹⁰³ Kristó 1988. 274., 345., 386., 390., 414., 415., 422., 456., 465. o. Lásd még KMTL 256. o. (*Veszprémy László, Szegfű László*).

¹⁰⁴ Kristó 1988. 342–343. o.

¹⁰⁵ Anonymus 2001. 33. o. (37. fej.) és SRH I. k. 79. o. (cap. 37.). – Györffy Sárvart a Morva folyó mocsaras vidékén, Boronát feljebb keresi, és felveti azonosságát az 1200 előtt magyar fennhatóságú Uherské Hradištěvel. ÁMTF IV. k. 350. o.

¹⁰⁶ Zsoldos 2016. 48–49. o.

¹⁰⁷ Uo. 62. o.

Anonymus mindössze három esetben (Borsod, Bars, Borsséd-Zólyom) ír a honfoglalók által kifejezetten határvédelmi céllal épített erődítményről¹⁰⁸ – e várak várispánsági, illetve erdőispánsági székhelyek voltak a 12. században –, Sempte, Galgóc, Trencsén, Bolondóc és Bánya esetében pedig e várak örökkel (*custodes*) történő ellátására vonatkozó megjegyzésével utal határvédelmi szerepükre.¹⁰⁹ Utóbbiakat a 11. századi német támadások elleni védelemül létesítették, és a későbbiekben is betöltötték ezt a szerepüket. Ehhez képest az Anonymus által határvonalként megjelölt Morva menti védelmi vonal jóval később épülhetett ki.¹¹⁰ Szembetűnő az is, hogy míg Anonymus hangsúlyosan említi az oroszok által emelt várat a németek részei felé, a mosoni határvidéken (*confinio ultra lutum Musun*),¹¹¹ melyet a 12. század első felében (II. István idejében) „marchia Ruthenorum”-ként ismernek, a Szent István által megszervezett szerémségi Marchiáról nem szól,¹¹² holott Valkó váráról megemlékezik.¹¹³ A szintén említett Barancs vára a 12. században, a magyar–bizánci háborúk idején játszott jelentős szerepet (1129, 1154, 1182).¹¹⁴ A Kálmán király törvényében szereplő (szerémségi) marchia a megyeszervezeten kívül álló határispánság lehetett. Ennek földrajzi fekvése valószínűsíti, hogy a nyugatról a Balkánra vezető fontos útvonal ellenőrzésére hozták létre, így annak nyugati belépési pontján, a Mosoni-kapuban is feltehető hasonló szervezet létezése, amit alátámaszthat a Sebes marchióra vonatkozó 1039. évi adat is.¹¹⁵ Ezek a körülmények is arra mutatnak, hogy Anonymus tájékozottsága a 12. századi viszonyokra terjedhetett ki, ám aligha ismerhette a 11. századi vagy a 10. század második felére jellemző állapotokat, amikor valószínűsíthetően felépültek határvárként és várispánsági székhelyként szolgáló sánccváraink.¹¹⁶

A *Gesta Hungarorum* két fejezetében olvashatunk határvárak építéséről. Borsod vára kapcsán írja Anonymus, hogy Borsot kiküldték, hogy „alkalmas helyen várat

¹⁰⁸ SRH I. k. 58. o. (cap. 18.) és 76. o. (cap. 34.).

¹⁰⁹ Erre figyelmeztet *Kristó* 1988. 354. o.

¹¹⁰ Uo. 364. o.

¹¹¹ SRH I. k. 113. o. (cap. 57.).

¹¹² *Kristó* 1988. 456. o.

¹¹³ CFHH III. k. 2326. o. és *Kristó* 1988. 301. o.

¹¹⁴ KMTL 82. o. (*Rokay Péter – Takács Miklós*).

¹¹⁵ *Zsoldos* 2016. 61–63. o.

¹¹⁶ Korai sánccváraink a legújabb eredmények szerint hosszabb, Géza fejedelem korától akár a 11. század második feléig terjedő időszak során épülhettek fel. Mordovin ispánsági váraink heterogén szerkezete miatt nem tartja valószínűnek, hogy azok Bóna koncepciójának megfelelően egyetlen időszakban, a Szent Istvánhoz köthető államszervezés során, tervszerűen épültek volna fel. Funkciójuk sem pusztán a védekezés lehetett szerinte, hiszen akkor már 955 után számolnunk kellene felépítésükkel, négy, központi szerepű várnak pedig már Koppány lázadása idején léteznie kellett (Győr, Veszprém, Gyulafehérvár és Esztergom). *Mordovin* 2016. 185–193. o. – Pontosabb keltezésük a sánccokhoz kapcsolható leletanyag kis mennyisége miatt jelenleg nem lehetséges. Vö. *Merva* 2012. 26. o. – A határvárak közül Nyitra (valamint Kolozsmonostor és Doboka vára) az éremleletek segítségével legkorábban a 11. századra keltezhető. Az Anonymus által nem említett, de a nyugati határvédelemben kiemelt szerepű várak közül a darufalvi esetében 910–1050 közé, a soproninál inkább a 11. század második felére, a pozsonyi vár esetében pedig a 10. század második felére tehető felépítése – utóbbi, jóllehet, korábbi előzményeken. *Merva* 2012. 21–24. o.

emeljen az ország őrzésére. [...] miután sok parasztot egybegyűjtött, a Bódva folyó mellett várat emelt, amelyet a helybeliek kicsiny volta miatt Borsodnak neveztek el.”¹¹⁷ Bars váránál pedig azt tudjuk meg, hogy Bors „[t]üstént egybehívta a szolgálónépek sokaságát, és egy magas hegy csúcsán igen erős várat építtetett, amelyet saját nevééről Bors várának nevezett el”.¹¹⁸ A csak általa Borsséd-Zólyomnak nevezett várat¹¹⁹ is Bors építtette Anonymus szerint: „Innen [Barstól] vonult tovább a Zólyomi erdőségig, ahol kőből hatalmas erősséget emeltetett, amelyet ma Borsséd Zólyom várának hívnak.”¹²⁰

Kérdéses, hogy jegyzőnk leírása ez esetben milyen mértékben alapulhat valós hagyományokon, és mennyiben saját kora, a 12. század második fele gyakorlatán? Anonymus állítását Borsodvár határvár mivoltáról elfogadja a kutatás, és azzal magyarázza, hogy Borsod megye a névtelen jegyző korában a később önállósult Tornán keresztül egészen Szepesig felért.¹²¹

Mindhárom említett vár a *Bors* nevet viseli, és így sejthető, hogy e névazonosságának köszönhető szereplésük a gesztában. Feltűnő ugyanakkor, hogy a 12. század végén alapított Borsmonostor¹²² semmilyen formában nem tűnik fel Anonymusnál, holott nemcsak a Bors személynévhez kötődik, hanem népeit az uralkodó(k) éppen a gyepűk („indagines, vulgo gepu”) fenntartásától mentesíti(k) (1225, 1226).¹²³ Jegyzőnk számos helynevet feltűnő leleményességgel hasznosít, így Borsodhoz és Barshoz hasonlóan akár ezt is beépíthette volna művébe. Az Anonymus-kutatásban Bors személyének meghatározásakor nagy súlyt kapott az a körülmény, hogy Béla ifjabb király már hivatkozott 1226-os oklevele rokonának („cognatus noster”) nevezi a monostort alapító Bors comest.¹²⁴ Így joggal várható lenne monostorának szerepeltetése valamilyen formában (ahogy a mai Pannonhalma is említve van). Gyanítható, hogy az Anonymus számára szemlátomást fontos, gesztájában több esetben is hangsúlyosan szereplő Bors, illetve nemzetsége, a Miskolc-nem ezen alapításáról kronológiai okokból még nem tudhatott műve megírásakor.

A három határvár közül egyedül Borsodvár esetében vannak közelebbi ismereteink építésének időpontjáról. Jegyzőnk akár valós hagyományt is ránk örökíthetett Bors szerepeltetésével, ám ő legfeljebb a régészeti adatok alapján a 10. század végén felépülő Borsodvár helyén létezett erődítmény település alapítója és névadója lehetett.¹²⁵ Bors a hét „kun” vezér egyikének fiaként kerül Anonymus történetébe, és joggal feltételezhetjük,

¹¹⁷ *Anonymus* 2001. 23. o. (18. fej.).

¹¹⁸ Uo. 31–32. o. (34. fej.).

¹¹⁹ A régebbi zólyomi várról van szó: KMTL 747. o. (*Kristó Gyula*).

¹²⁰ *Anonymus* 2001. 32. o. (34. fej.).

¹²¹ *Kristó* 1988. 389. o.

¹²² 1314-ben már Borsmonostora néven: AOKl. III: 367/830. A 13. század elején jól ismert lehetett a hely és Bors comes kapcsolata, ha akkoriban még nem is rögzült a későbbi névalak.

¹²³ 1225: CDH III/2. k. 69., 191. o. és RA I/1. k. 136–137. o. (No. 420.); 1226: CDH III/2. k. 89. o.

¹²⁴ Lásd erre *Juhász* 2019. 63–64. o.

¹²⁵ Építésére lásd *Wolf* 2019.

hogy e második hétfős vezéri kar jegyzőnk leleménye. Egyikük-másikuk valóban létező személy is lehetett, akik Anonymus kortársai, a 12. századi úri nemzetségek eredet hagyományából jutottak honfoglalás-történetébe, első foglalként igazolva a tőlük származó nemzetség jogos birtoklását. A geszta ugyanis a korai, szóbeli birtokadományozások egyfajta írásba foglalásának is tekinthető. Ez magyarázhatja, hogy a névtelen jegyző az adományozó Árpád fejedelem szájába 12. századi oklevélformulákat ad, így hitelesítve kortársai számára a honfoglaló fejedelem birtokadományozásait.¹²⁶

Anonymus várai kapcsán megemlítendő egy érdekes régészeti megfigyelés. A honfoglalók által szerinte elsőként megszállt területen található Abaújvár, Borsod, Szabolcs és Zemplén rácsos sányszerkezetével különül el többi korai várunktól. A lengyel területekről már a 9. századból ismert rácsos sáncvárakat Mordovin Maxim a 10. század eleji fejedelmi központtal hozza kapcsolatba. Az Észak-Erdélyre és a nyugati határvidékre jellemző kazettás szerkezet csak a 10. század második felében jelenik meg, és a Kijevi Rusz felé mutat.¹²⁷ Anonymus ugyan ezt követően számol be Észak-Erdély elfoglalásáról, ám annak a nyugati határszélhez hasonlóan kazettás szerkezetű várait nem említi (Kolozsmonostor, Doboka, Ó-Tordavár/Várfalva, illetve Sopron, Moson, Pozsony, Győr és az északi Hont).¹²⁸ Igen feltűnő, hogy az Anonymusnál kiemelt szerepű Nyitrán 9. századi párhuzamokkal bíró, „morva” típusú rostos sányszerkezet ismert.¹²⁹ Jelenlegi tudásunk szintjén elképzelhető tehát, hogy Anonymusnak lehettek ismeretei korai váraink építéstörténetéről. A művében szintén kiemelt szerepű Alpár vára ugyanakkor a kutatás szerint csak 12. századi építésű.¹³⁰ Anakronisztikus szerepeltetését magyarázhatja, ha e helyen jegyzőnk valójában az Újvidék közeli Alpárhoz kötődő hagyományt lokalizált tévesen. E település igen közel létezett Szalán állítólagos titeli székhelyéhez és a nevével kapcsolatba hozott Szalánkemén nevű településhez egyaránt.¹³¹

Az északnyugati határvárak és a csehek

Sempte, Galgóc, Trencsén, Bolondóc és Bánya várakat Szovárd, Kadocsa és Huba hadai a csehektől foglalják el: „Ugyanis Attila király halálát követően a csehek fejedelme foglalta el a Vág és a Garam, illetve a Duna közti területet egészen a Morva folyóig és egy fejedelemséggé egyesítette.”¹³²

E határvárak esetében aligha lehet szó korai kiépítésükről. Bolondóc, Galgóc (Szolgagyőr) és Bánya olyan várispánságok központjai voltak, amelyek nem rendelkeztek saját, körülhatárolható területtel, szórt birtokaik Nyitra és Komárom várak megyéiben

¹²⁶ Erre lásd részletesen Juhász 2019. 41–43., 106. o.

¹²⁷ Mordovin 2016. 148–151., 190–191. o.

¹²⁸ Uo. 150–151. o.

¹²⁹ Uo. 152. o.

¹³⁰ Uo. 66., 148. o.

¹³¹ Alpárra lásd Csánki 1984. 142. o.

¹³² Anonymus 2001. 32. o. (35. fej.) és SRH I. k. 77. o. (cap. 35.).

helyezkedtek el. Létrejöttük ez utóbbi, vármegyeközpontként funkcionáló várakhoz képest másodlagos lehetett.¹³³ Felépítésüket Kristó a Vág völgyét az 1010 utáni évtizedekben ért lengyel, német és cseh betörésekkel magyarázta, közelebből 1026 és 1042 között. 1113-ban már galgóci várnépekkel és szolgagyőri földekkel találkozunk a forrásokban.¹³⁴

E határvárak szerepeltetését 12. századi jelentőségük, a század első felében még számottevő német és cseh veszély magyarázhatja. A csehek itteni megjelenése a geszta keletkezési körülményeinek két fontos összetevőjére is felhívja figyelmünket. Jóllehet, a kutatás a magyar honfoglalás idejében hagyományosan a morvákat keresi ebben a térségben, Anonymus nem említi őket: a magyarok a névtelen jegyző saját korához közeli időben, 1108 őszén találkoztak támadó csehekkel, amikor a cseh Szvatopluk herceg a nyugati Felvidéket pusztította.¹³⁵ A csehekkel még II. Istvánnak is meggyűlt a baja az Olsavánál.¹³⁶ Könyves Kálmánnak és utódjának kudarcaival szemben a gesztában győzelemről olvashatunk a csehek ellenében: Álmos fia, Árpád vezérei legyőzik a cseheket.¹³⁷ Ezen a ponton egy erősen 12. század közepi aktualitás szűrődik át az akkori régmúltat elbeszélő sorokon. Kálmán és Álmos utódainak ellentéte, a két Árpád-ág hatalmi harca fonódik a honfoglalás korinak ábrázolt események sorozata köré, amint az a névtelen jegyző művének sok helyéből kirajzolódik.

Gondolhatunk azonban egy korábbi eseményre is. Ján Steinhübel könyvében a nyitrai dukátus 1042-es német–cseh megszállására hívja fel a figyelmet. A korabeli források szerint a német–cseh haderő 1042 őszén a Dunától északra egészen a Garam (Grana) folyóig terjedő területet pusztította el és szállta meg.¹³⁸ Itt kilenc meghódolt várat (civitates) a német uralkodó Břetislav (Bratezslav) cseh herceg kérésére Szent István vele ideérkező rokonának adott.¹³⁹ Jóllehet a forrásokból világosan kiderül, hogy e várak a Garam folyásától csak nyugatra kereshetők, Steinhübel mégis Pozsony (Preslava), Nyitra, Trencsén, Komárom, Bars, Esztergom (a megye északi fele), Hont, Nógrád és Borsod vármegyék területét azonosítja az ekkor Szent István rokonának kezére jutott területtel, szerinte a nyitrai dukátussal. Úgy véli, a határvárakról (Sempte, Galgóc, Bánya, Bolondóc és Sasvár) itt nem lehet szó, mert azokhoz nem tartozott összefüggő

¹³³ Kristó 1988. 164–167. o.

¹³⁴ Uo. 175–176., 353–354. o.

¹³⁵ KMTL 499. o. (*Köblös József – Szóke Béla Miklós*).

¹³⁶ Az ütközet lefolyásának, kimenetelének különböző értékelési lehetőségeire lásd Szabados 2007.

¹³⁷ SRH I. k. 78. o. (cap. 37).

¹³⁸ „Heinricus quoque rex ulturus sui iniuriam Pannoniam cum exercitu in autumnno ingressus, magnam provincie partem vastavit, duas populosissimas civitates Heimenburg et Brezesburg evertit, septentrionalem Danubii partem, quia flumina australem et paludes munierant, usque ad Grana flumen vastavit seu in dedicionem accepit...” Herimanni Augiensis, Chronicon, ad a. 1042, CFHH II. k. 1143. o.; „Heinricus rex Pannoniam ingressus, duas populosissimas civitates evertit, plures deditione subiecit.” Ann. Hildesheimenses ad a. 1043. CFHH I. k. 141. o.

¹³⁹ „Novem ibi civitates rex deditione cepit, quas rogatu Bratislavi et consensu incolarum fratrueli Stephani regis, qui cum eodem duce advenerat, dedit...” Ann. Altahenses maiores ad a. 1042. CFHH I. k. 96. o.

területű megye, hanem határispánságokként szórt birtokaik voltak, messze Nyitrától, így nem alkothatták volna az általa feltett összefüggő területű dukátust.¹⁴⁰ Azonban Hont vagy Borsod szintén távol esett Nyitrától, ráadásul a német–cseh hadak a források tanúsága szerint nem jutottak el ilyen messze keletre. Egyetérthetünk Györffy Györggyel, aki az Anonymus által említetteken kívül Sasvárra, Boronára, Nyitrára és Barsra gondolt.¹⁴¹

Ugyanakkor a csehek itteni megjelenésének mégis van érvényes tanúsága a honfoglalás korára is. A Morva folyótól a Garamig terjedő térség 9. század végi cseh fennhatósága egy másik korabeli forrásban is megjelenik. Szvatopluk cseh herceg kortársa és honfitársa, a prágai dékán, Cosmas *Cseh történetében* – e korra használt fő forrásától, Regino krónikájától eltérően – állítja a csehek itteni uralmát.¹⁴² Felmerülhet az a kérdés, hogy valójában melyik Szvatoplukot kereshetjük Cosmas hősében: a morvák 9. század végi uralkodóját, avagy saját kortársát, az azonos nevű cseh herceget? Esetleg pusztán a 12. század eleji cseh hatalmi törekvések megtámogatását szolgálhatta a korabeli forrással alá nem támasztható Nyitra vidéki morva uralom megemlézése? A Regino munkáját szintén használó Anonymus közeli kortársa cseh krónikájához hasonlóan állítja a cseh foglalás kiterjedését a Garam folyóig, a számára ismeretlen morvákat a közeli, jól ismert cseh szomszédal helyettesítve. Erre világos párhuzamot nyújt művének 50. fejezete, ahol forrása, Regino *Marahensium* nevét nem értve, az eredeti „Carantanorum Marahensium et Vulgarum fines” – azaz ’a karantánok, morvák és bulgárok végei’ – mondatot a bulgárokat elhagyva „Carinthinorum Moroanensium fines” – azaz ’murai karantánok végei’ – alakban hozza.¹⁴³ Anonymusunk e helyen saját kora politikai földrajzi viszonyai ismeretében a valóban Karantánián (Karinthia) átfolyó Mura folyó nevét kereste a számára ismeretlen névalakban. Azonban a 9. században Rasztiszláv fejedelem Margensium/Marahensium Sclavorum néven feltűnő morvái a mai Szerbia területén, a bolgár határ közelében található déli Morava folyó antik Margus nevét viselték. A karantán, morva és bulgár végeket említő Reginóhoz hasonlóan a 863. év eseményei kapcsán már a *Fuldai évkönyvek* is együtt említik a bulgárokat, morvákat és Karantániát, rávilágítva a 12. századitól gyökeresen eltérő észak-balkáni viszonyokra, amelyek Anonymusnak szemlátomást teljességgel ismeretlenek voltak.¹⁴⁴ A morva nevet csupán az általa is jól ismert, gesztájában több alkalommal is feltűnő északi Morva/Morava folyóhoz és az arról elnevezett csehországi Morva örgrófsághoz tudta kötni.¹⁴⁵

¹⁴⁰ Steinhübel 2021. 425–428. o.

¹⁴¹ Györffy 1977. 329–330. o.

¹⁴² 894: „Eodem anno Zuatopluk, rex Moravie [...] sibi non solum Boemiam, verum etiam alias regiones, hinc usque ad flumen Ogram et inde versus Ungariam usque ad fluvium Gron subiugarat...” Chronica Boemorum 32–33. o. (cap. 14.).

¹⁴³ SRH I. k. 100. o., ill. 5. jegyz.

¹⁴⁴ Erre lásd Juhász 2016. 255–258. o.

¹⁴⁵ SRH I. k. 77. o. (cap. 35.) és 79. o. (cap. 37.).

Cives, civiles – Várnépek a honfoglaláskor?

Jellegetes példája jegyzőnk írói módszerének, hogy gesztája több helyén a honfoglalók várépítései kapcsán egyenesen várnépekről ír. Szabolcsvárnál olvashatjuk, hogy „[a]kkor Szabolcs és társai a vidék lakosai közül sokakat a vár szolgálatára rendeltek; ezeket ma [nunc] várnépeknek [civiles] nevezzük.”¹⁴⁶ Bars vára esetében pedig ezt írja: „Tüstént egybehívta a szolgálónépek [civis] sokaságát, és egy magas hegy csúcsán igen erős várat építtetett, amelyet saját nevééről Bors várának [castrum Borsu] nevezett el, miként ma is így ismeretes.”¹⁴⁷ Jóllehet, Szabolcs esetében a *nunc*, ’most’ szóval hangsúlyozza az akkori és a mostani, saját korabeli viszonyok eltérését, Bars esetében már nem jelenik meg ez a különbségtétel. Ez a jelenség is rávilágít arra a tényre, hogy a gesztában a feudális viszonyok tükröződnek – várbirtokokhoz kötött szolgarendűekről van szó – s nem a nomád társadalomszervezés viszonyai.

Az északnyugati határvárak kapcsán egy másik Árpád-kori társadalmi réteg, az örök jelennek meg: Árpád vezérei „valamennyi várukat is elfoglalták, név szerint Semptét [Stumtey], Galgócot [Colgoucy], Trencsényt [Trusun], Bolondócot [Blundus] és Bányát [Bana]. Majd őrséget [custodes] helyeztek el bennük...”¹⁴⁸ Trencsénben – mint határvármegyében – a várszerkezet apparátusában az Árpád-korban megtaláljuk az őrnagyot (maior speculatorum) is.¹⁴⁹ Az örök Vág-menti jelenlétét megerősíti a Pöstyéntől nyugatra található Vágőr helység neve, ahol 1298/99-ben *Evrnog* nevet viselő birtokost is említenek.¹⁵⁰

A várnépek (cives, civiles) és az örök (custodes) csoportjai közötti szoros kapcsolatra mutat az a körülmény, hogy Szent László III. törvénykönyve (1060–1070-es évek) szerint a századosok és tizedesek felügyelete alatt álló, várispánságokhoz tartozók (várnépek) neve köznyelven *őr*.¹⁵¹ Ugyanakkor egy másik korabeli törvény az öröket a confiniumokhoz kapcsolja.¹⁵² Zsoldos Attila Szent László törvényeit és Tagányi Károly érvelését vizsgálva állapítja meg, hogy a „határvidékek őrei” a várszervezethez tartoztak, jogállásuk (status) várnépi, szolgálatuk (officium) pedig határőri volt. Ekkoriban a magyar „őr” szó ’várnépbeli’ jelentéssel is bírt, de még Anonymus is egyenértékűnek tekinti a *civilis* és a *custos castris* kifejezést (21. és 37. fejezet). Az öröknek a várispánság szervezetébe tartozását a *Képes krónikában* 1068. évnél említett *speculator* „újvári”

¹⁴⁶ *Anonymus* 2001. 25. o. (21. fej.) és SRH I. k. 62. o. (cap. 21.).

¹⁴⁷ *Anonymus* 2001. 31–32. o. (34. fej.) és SRH I. k. 76. o. (cap. 34.).

¹⁴⁸ *Anonymus* 2001. 33. o. (37. fej.) és SRH I. k. 79. o. (cap. 37.).

¹⁴⁹ *Kristó* 1988. 184. o.

¹⁵⁰ Vágőr/Stráže ma Krakovány/Krakovany (Szlovákia) településrésze. ÁMTF IV. k. 441. o.

¹⁵¹ „...ut nuncius regis per omnes civitates dirigatur, qui congregat centuriones et decuriones eorum, qui vulgo *ewrii* vocantur...” Szent László III. törvénykönyvének I. fejezete. *Závodszy* 1904. 172–173. o. Lásd még *Kristó – Makk – Szegfű* 1973. 650. o. 122. jegyz. és *Borosy* 1977. 549. o.

¹⁵² „Custodes vero confiniorum, quo vulgo *ewrii* vocantur...” Szent László II. törvénykönyvének XVII. fejezete. *Závodszy* 1904. 170–171. o.

jelzője is támogatja.¹⁵³ Zsoldos várnépekre és örökre vonatkozó IV. Béla korabeli oklevelekkel bizonyítja, hogy jogi értelemben a várnépek száznagyainak az örök őrnagyai feleltek meg, tehát utóbbiak jogállása a várnépekével egyezett meg, kedvezőbb helyzetet csak fegyveres szolgálatuk megbecsültebb mivolta biztosított számukra.¹⁵⁴ Az örök jogállása a kutatás megállapítása szerint vegyes volt, azonban mivel ekkoriban még nem volt éles különbség személyi és szolgálati függőség között, jogi helyzetükre nézve gyakorlatilag a várnépekkel azonos megítélés alá kerültek. Soraikban gyakoriak voltak a besenyő, orosz és székely csoportok.¹⁵⁵

Bár kétségtelen, hogy a várakhoz rendelt szolgarendűek sokféle szolgálattal tartoztak váruknak, a *confiniumok* területén a határőrizet mégis kiemelt tevékenységi körük lehetett. Talán ezzel függhet össze, hogy jegyzőnk a várnépeket éppen egy határvédelmi céllal emelt erődítmény, Barsvár építése kapcsán szerepelteti. Megemlíti a várnépeket Szabolcsvár építésénél is, talán azért, mert a nyíri részeket is *confinium*nak mondja.

Benkő Loránd észrevétele szerint a Szabolcsvár esetében is megjelenő „*nunc [...] vocantur*” formulával kizárólag honfoglalás kori helyek Anonymus-korabeli nevének megadásakor találkozunk. Úgy véli, jegyzőnk helynevekre oly sokszor építő logikáját a Szabolcsvár közelében található Polgár település neve ragadhatta meg, amely a latin *civilnek* megfelelő ófelnémet *purger* szó magyar formája. A latin alak használatát a tudományosság látszatának igényével magyarázza.¹⁵⁶

Benkő azonban nem reflektál arra a körülményre, hogy a várnépek Bars vára építésénél is megjelennek, ahol nem olvasható hasonló magyarázat, és nem is található Polgár nevű település. A geszta szerzőjének helynevekkel kapcsolatos etimológiai következtetései jellemzően a birtokjog igazolását, avagy történetéhez szükséges szereplők életre keltését célozzák. Ez esetben a megye központjául szolgáló ispánsági vár építése természetesen magával vonhatta a vár népeinek (Borsod esetében parasztok, *rusticos*) említését, akik a várak fenntartásával, építésével is foglalkoztak.¹⁵⁷ Éppúgy természetes ez, ahogy az északnyugati határvárak elfoglalása kapcsán a szintén várnépi helyzetű öröket említi.

Egészen Göncöl hídjáig

A kora Árpád-kori határvédelem egyik legfontosabb eleme, a segédnépi szervezet is megjelenik a geszta lapjain. Méghozzá a kutatás által megállapított mindkét funkciójában, azaz a határvidéken letelepített, a gyepük őrzését ellátó fegyveres csoportként

¹⁵³ SRH I. k. 366–367. o. és Zsoldos 2016. 54–55. o. Vö. Kristó – Makk – Szegfű 1973. 651. o.

¹⁵⁴ Zsoldos 2016. 58. o.

¹⁵⁵ KMTL 519. o. (Szegefü László).

¹⁵⁶ Benkő 1998. 467–469. o.

¹⁵⁷ SRH I. k. 58. o. (cap. 18.).

és háborús elővédként egyaránt.¹⁵⁸ Előbbiek szerepkörében a mosoni Fertőnél Zolta fejedelem által letelepített besenyők, utóbbiakéban pedig a Ménmarót ellen vonuló honfoglalókhoz előhadként társuló békési-bihari székelyek tűnnek fel.

A névtelen jegyző Zolta fejedelem határkijelöléséről szóló fejezetében „a németek irányában Göncöl hídjáig”¹⁵⁹ tartó szakaszon a nyugati határvárak helyett az Árpád-kori magyar határvédelem másik fontos elemét, a segédnépi szervezetet hozza szóba. Nemcsak az oroszok vára (Oroszvár) kerül említésre, de szerinte Zolta „[e]rre a határra, a Mosoni mocsáron túlra telepítette le a besenyőket is, hogy védjék az országot”.¹⁶⁰ A krónikák hagyománya is emlékezik a Mosonba és Pozsonyba visszahúzódott Salamon kapcsán a mosoni besenyők Zoltán nevű vezérére.¹⁶¹ Anonymus történetészövésének módszere e helyen világosodik meg: a 11. század végi határvédő besenyők Zoltán nevű vezérüknek köszönhetően jelenhetnek meg a 10. század eleji Zolta fejedelem oldalán.

A székelyek a későbbi Békés vármegye területén tűnnek fel a gesztában: Ősbő és Velek „a Kórógy vize mentén táboroztak le. Miután a székelyek [*Siculi*], akik kezdetben Attila király népe voltak, értesültek a nagyhírű Ősbőről, békésen elébe vonultak és fiaikat különféle ajándékokkal túsul átadták neki, s a Ménmarót elleni harcban Ősbő serege előtt az első csatasort biztosították maguknak. A vezérek a székelyek fiait azon nyomban elküldték Árpád fejedelemhez, ők maguk meg az elől haladó székelyek mögött Ménmarót ellen indultak.”¹⁶²

A nyugati *confinium* szomszédságában letelepített árpási besenyőket krónikáink mára fennmaradt legteljesebb változata, a 14. századi *Képes krónika* megemlíti az 1074-es, de már az 1051-es német betörés kapcsán is, amikor III. Henrik Fehérvár irányába haladó seregét magyarok és besenyők támadták.¹⁶³ Mindkét esetben a nyugati határvidéket őrző besenyőről lehet szó.¹⁶⁴ Szembetűnő ugyanakkor, hogy székelyek egyik esetben sem szerepelnek, ami csak azzal látszik magyarázhatónak, hogy ekkoriban, 1050–1080 táján az északnyugati határvidéken még nem éltek határőrző székelyek.

A 12. század elején azonban a besenyők mellett már a székelyek is feltűnnek ebben a térségben. Az 1116-os olsavai ütközetben a csehekre támadó íjászokat a magyar krónika besenyőknek és székelyeknek mondja, Prágai Cosmas pedig a „*hospitum legionis*”, ’vendégek, idegenek csapatai’ kifejezéssel jelöli őket.¹⁶⁵ Az 1146-os csata kezdetén a magyar krónika a besenyők és a székelyek megfutamodásáról ír, ami elővéd-szerepükre mutat. Freisingi Ottó ugyanerről írva a hadrend élén álló, külön ispánok

¹⁵⁸ A két feladatkörre lásd *Kordé* 1990. 10–15. o. és *Uő* 2011. 68–71. o.

¹⁵⁹ *Anonymus* 2001. 48. o. (57. fej.).

¹⁶⁰ Uo.

¹⁶¹ „Bisseni [...] cum principe eorum Zultan nomine equitaverunt super regem Salomonem.” SRH I. k. 395–396. o. (cap. 125.).

¹⁶² *Anonymus* 2001. 43. o. (50. fej.) és SRH I. k. 101–102. o. (cap. 50.).

¹⁶³ SRH I. k. 395–397., 348–349. o. és *Kordé* 1990. 11. o.

¹⁶⁴ *Kordé* 1990. 12. o.

¹⁶⁵ SRH I. k. 436. o. és *Kordé* 1991. 19–20. o.

(comes) által irányított két íjászcsoportról számol be, akiknek az ellenség távoltartása volt a feladata a főerőktől.¹⁶⁶ Mindkét esetben tehát saját ispánjaik vezetése alatt álló segédnépekről van szó, akik közül a besenyők letelepítéséről a nyugati határvidéken több forrásadat is szól, a székelyek esetében ugyanerre – a cseh határvidéken a Morva folyó mellett – csak utalásokat ismerünk.¹⁶⁷

A fentiekkel szemben a kunok, akiket Anonymus már a honfoglalást megelőzően csatlakoztat a magyarokhoz, nem jelennek meg önálló segédnépként az új hazában. A Kijevi Rusz által a 12. században a magyar hadakkal szemben többször is segítségül hívott kunok szerepe a gesztában egészen más jellegű.¹⁶⁸ Meghódolásuk Álmosnak világos utalás Kálmán hadai felett 1099-ben aratott elsőprő győzelmükre. Az Álmos és a Kálmán-ág ellentéte olyannyira meghatározó motívuma a névtelen jegyző művének, olyan mértékben motiválja számos esemény gesztába emelését, hogy ez esetben sem kételkedhetünk ebben.¹⁶⁹ Más kérdés, hogy az Anonymus által kunnak mondott honfoglaló nemzetségek valójában milyen módon válhattak a honfoglaló törzsszövetség részeivé.¹⁷⁰

A gyepűk eredete

Anonymus gondolataiban a 11–13. századi magyar határvédelem és határvárrendszer elemei járhattak, amidőn a honfoglalók határvédelmének kiépítését vetette papírra. Azonban részletesebb korai írott adatok híján sajnos nem tudhatjuk pontosan, hogy a valóságban mikor és milyen körülmények között formálódhatott ki a 12. század végére már jól bejáratódott rendszer. Annyi bizonyosnak látszik, hogy a 10. század első felének nyugati és déli irányú, igen gyakran, szinte évenként ismétlődő magyar hadjáratai¹⁷¹ aligha tették szükségessé a defenzív jellegű határbiztosítást, és különösen nem a honfoglaló magyarság törzsterületén belül.¹⁷²

Anonymus – ismert krónikáink nyomán – a nyugati határvédelem kiépítését a Lech-mezei ütközet utáni időszakra helyezi: „Ám legyen tudomása arról mindenki-

¹⁶⁶ SRH I. k. 456. o. és *Kordé* 1991. 21–22. o.

¹⁶⁷ 1256-os adat a Kis-Kárpátoktól nyugatra lokalizálható székely csoportra, Baralath falu (Bélaház/Boleráz, Szlovákia) határjárása, Nagyszombat (Tyrnauia) közelében: „[...] inde per riuum tendit ad magnam Syluam versus Siculos, et ibi sunt tres metae versus occidentem; una meta pertinet ad villam S. [Szomolány/Smolenice, Szlovákia] secunda ad villam Baralach; tertia meta pertinet ad Siculos...” CDH VI/1. k. 159. o.

¹⁶⁸ Szembetűnő, hogy az „[u]tódaik a mai napig itt laknak szerte az országban” megállapítást csak az Álmoshoz csatlakozó oroszokra vonatkoztatva írja le Anonymus, az előző mondatban szintén Pannóniába vonultatott kunokkal kapcsolatban nem ír semmi ilyesmit. A különböző helyeken birtokot nyert „kun” vezérek földjét egyik esetben sem jelöli meg kun földként, emellett az oroszok egyetlen vezetőjét sem nevezi meg név szerint. *Anonymus* 2001. 17. o. (cap. 10.).

¹⁶⁹ Lásd erre részletesen *Juhász* 2019. 100–103. o.

¹⁷⁰ Lásd erre legutóbb *Bollók – B. Szabó* 2022. 48–50. o.

¹⁷¹ Lásd *Kristó* 1986. 21–45. o.

¹⁷² Így látta már *Kring* 1938. 477. o. is. Vö. *Kristó – Makk – Szegfü* 1973. 640. o.

nek, akit illet, hogy ilyen és ehhez hasonló háborúkat a magyar vitézek egészen Taksony fejedelem idejéig viseltek.”¹⁷³ Zolta fejedelem „[e]zen a vidéken bízta meg a nagyapja, Álmos fejedelem idején Pannóniába bevándorolt oroszokat, hogy várat építsenek. Erre a határra, a Mosoni mocsáron túlra telepítette le a besenyőket is, hogy védjék az országot, nehogy a jövőben a németek a rajtuk esett sérelem miatt dühöngve pusztítsanak a magyar határon.”¹⁷⁴

A 11–12. századi határvédelemben fontos szerepet betöltött, ám Anonymus által mégis teljességgel mellőzött dunántúli védvonalak, sáncok (rábaközi, vasvári, talán a somogyi sáncok) kiépítésének időszaka bizonytalan. A steppen a kazárok esetében vannak nyomai határvédelmi létesítmények kiépítésének, a keleti szláv területen a Kijevi Rusz épített ki erődítményekből és sáncokból álló rendszert a határokon, a Kárpát-medencében pedig az avaroknál tudunk mélységében tagolt határvédelmi rendszeréről.¹⁷⁵ A magyar határvédelmi rendszer előképeként szóba jöhet a kazároké, azonban ennél sokkal valószínűbbnek látszik, hogy a helyben talált avar védelmi vonalak újbóli használatba vétele, felújítása történhetett meg, amire a szállásterületek földrajzi egybeesése mellett régészeti megfigyelések is utalnak.¹⁷⁶ Természetesen új védvonalak is kiépülhettek, mint amilyen a vasvári sáncvonal, az Itália és Karantánia felé vezető stratégiai fontosságú útvonal lezárására lehet, vagy a Kapuvár környéki védelmi vonalak.¹⁷⁷

A hegyvidéki völgyek útzáró akadályai, határvárai északon és keleten (Bars, Bors, Meszesi-kapu, vagy a gesztában nem említett Doboka, Kolozsvár) aligha korábbiak az államalapítás koránál. Ugyanakkor némelyik nagy sáncvárunk, akár éppen Szabolcsvár is lehet korábbi, a 10. század első felére datálható kiépítésű is.¹⁷⁸ Az északi és keleti határvárak felépítésével joggal számolhatunk a Szent István korában feszült lengyel–magyar viszony, illetve az azt követő keleti nomád betörések (1016?, 1068) következtében.¹⁷⁹

A gesztában számos korai határvárunk – Bánya, Barancs, Borsova, Bolondóc, Galgóc, Gömörvár (?), Haram (Banatska Palanka, Szerbia), Kevevár (Kovin, Szerbia), Nyitra, Orsova, Sempte, Trencsén, Ung, Vasvár, Zemplén – szóba kerül ugyan, de építésükről, határvédelmi szerepükről Anonymus nem ír. Az északnyugati határvárak esetében fontos szerepükre pusztán örökkel (*custodes*) történő ellátásuk utal. Vasvár ugyan megjelenik történetében, ám kiemelt határvédelmi szerepéről nem esik szó, várat sem a honfoglalókkal épített fel, Ősbő és Őse hadai csak hódoltatják azt. Az oly fontos, kettős (határvári és megyeszékhelyi) funkciójú Sopronvár, Mosonvár, Pozsony

¹⁷³ Anonymus 2001. 48. o. (56. fejt.) és SRH I. k. 113. o. (cap. 56.).

¹⁷⁴ Anonymus 2001. 48. o. (57. fejt.) és SRH I. k. 113–114. o. (cap. 56–57.).

¹⁷⁵ Vékony 1983. 222–227. o.

¹⁷⁶ Patay 2008. 128–130. o.

¹⁷⁷ A vasvári sánc építésére lásd Kiss – Tóth 1987. 103. o.

¹⁷⁸ Lásd Bóna 1998.; vö. Dénes József észrevételeivel: Dénes 1993. 421. o. ill. http://www.oroksegvedelem.hu/bona_istvan_az_arpadok_korai_varai/ (A letöltés időpontja: 2023. február 11.)

¹⁷⁹ Lásd Kristó 1986. 55., 63. o.

léte vagy építése szóba sem kerül, holott a mosoni sár (*lutum Musun*) épp a nyugati határvédelem kialakítása kapcsán szerepel művében.

Jóllehet, a magyarok Anonymus szerint egészen Sóvárig hódoltatták a Hernád széles völgyét,¹⁸⁰ az azt őrző Abaújvár építése jól illeszkedett volna a művében kiemelten szereplő északi határvédelembe, mégsem kerül elő a gesztában. Vélhetően azért, mert krónikáinknak s az emlékezetnek köszönhetően az építő Aba Sámuel személye és életútja túlságosan is ismert lehetett ahhoz, hogy várának építését a szerző antedatálja. Célja aligha lehetett tehát a határvédelmi rendszer részletes bemutatása.

A mellőzés okai kézenfekvőnek látszanak, jegyzőnk csak a szereplőivel összefüggésbe hozható, történetiszövésebe illeszthető erődítményeket említi. A nevük alapján honfoglaló hőseivel kapcsolatba nem hozható, de művének logikájához szükséges váratkat mint már létező erődítményeket foglaltatja el magyarjaival.

Anonymus a segédnépi szervezet két csoportját, annak kettős funkcióját megjeleníti ugyan gesztájában – a besenyők a confiniumra telepített, határőrzéssel foglalkozó csoportként, a székelyek pedig előhadként szerepelnek –, ám az örök (*custodes confinii*) csupán egy utalás szintjén kerülnek említésre az északnyugati határvárak kapcsán, míg az e néven nála nem említett lövők (sagittarii) jórészt a könnyűlovas íjász besenyőkkel és székelyekkel lehetnek azonosak.¹⁸¹

Anonymus gesztájának történeti szempontú értékelésekor erősen megszívlelendők Kring (Komjáthy) Miklós szavai: „Nem szabad azonban felednünk, hogy a korszelem változása legtöbbször az irodalomban nyilatkozik meg legkorábban. Néha hosszú évtizedek folynak le addig, míg e változások az élet egészét áthatják.”¹⁸² A névtelen jegyző munkája nem a történetírás fogalmkörébe tartozik, hanem mai felfogásunk szerint irodalmi mű. Ám ezzel saját maga is bizonyosan tisztában volt, hiszen a különböző korok történeti eseményeit kronológiai kötöttségeket mellőzve, szabadon illesztette nagyívű koncepciója keretei közé. Az általa ismert határvédelmi létesítményeket is ugyanezen módon kezeli, ezzel magyarázható, hogy csak egyes confiniumok védelmi rendszereit ismerteti, és éppen a 10. század második felétől legfontosabbá váló nyugati gyepük maradnak ki gesztájából. A 12. század elején vált az északi irányú védekezés meghatározó jelentőségűvé, míg nyugati és déli irányban – nagyon hasonlóan a 10. század első évtizedeihez – újból az offenzív, támadó külpolitika lett meghatározó.

Ugyanakkor Anonymus gesztája – még ha földrajzilag részleges is – hiteles leírása a 12. századi határvédelemnek, a határvárak, útzárak, utakadályok és gyepűkapuk rendszerének. Erősen aktualizál: aligha véletlen, hogy egyedül az északi határvidéken, a csehek és lengyelek határai felé említi a határvédelem építményeit. Az Álmos-ág első királyai nyugat és főképpen dél felé folytattak offenzív külpolitikát. Anonymus hon-

¹⁸⁰ SRHI. k. 57–58. o. (cap. 17).

¹⁸¹ A gyalogos örökkel szemben a lövők lovas szolgálattal tartozhattak, így számolhatunk segédnépi eredetükkel. Borosy 1977. 553–555. o. és KMTL 519. o. (*Szegfű László*).

¹⁸² Kring 1934. 25. o.

foglalói is pontosan ebben a két irányban ütköznek meg külső ellenséggel, és éppen déli irányban folytatnak távolsági hadjáratot, Bizánc területén, akárcsak a valódi honfoglalók is tették. Jegyzőnknek kezére játszott a honfoglalás kori és a 12. század közepi külpolitikai helyzet több rokon vonása is, ami megkönnyítette sajátos, fiktív és valóságos elemeket nagy leleménnyel elegyítő, számunkra örökbecsű művének megalkotását.

Melléklet: A határvédelem elemeit említő okleveles adatok

Confinium:

Gualterius Sedis Apostolicae legatus, 1176: „ad castrum Guerinum, quod est prope confinium”. CDH II. k. 192. o.

Béla, ifjabb király (fluvio Rabucha, in loco Michal), 1231: „in confinio regni Hungarie”. CDH III/2. k. 254. o.

IV. Béla, 1248: „castri de Zegueria [...] prope confinium Regni nostri [...] custodia in confinii Regni nostri”. CDH VII/5. k. 275. o. (No. 160.)

IV. Béla, 1256: „contra ducem Austriae [...] regni nostri confinium”. CDH IV/2. k. 388. o.

IV. Béla, 1257: „in confinio Supruniensi [...] ad castrum Zulgageuriense pertinentes”. CDH IV/2. k. 428. o.

IV. Béla, 1263: „in confinio Musuniensi”. ÁÚO VIII. k. 51. o. (No. 34.)

IV. László, 1274: „in Sarus circa confinia Polonie”. *Nógrády* 2022. 455. o.

IV. László, 1279: „confinium Suproniense”. CDH V/2. k. 494. o.

IV. László, 1279: „castrum regis Boëmorum Minen vocatum, prope confinium regni Hungariae”. CDH. V. Vol. 2. 496. o.

III. András, 1294/317, I. Károly 1317/327: „Polocha [...] in confinio Polonie”. *Nógrády* 2022. 436. o.

I. Károly, 1337: „in confinio Polonorum [...] in comitatu de Sarus”. *Nógrády* 2022. 421. o.

[I.] Károly, 1338: „a pozsonyi, nyitrai, vasvári, Suprun-i comeseknek, az ország határain (confinium) levő más comes-eknek és várnagyoknak...” AOkI. XXII. k. 15. o. (No. 11.).

Csanád esztergomi érsek, 1343/355: „A Kercz-i (Keerch) Boldogságos Szűz-egyház, Mo. határán (extremum confinium)” AOkI. XXVII. k. 468. o. (No. 762.)

I. Lajos, 1345: „Domokos Machou-i bán [...] az ország határát (confinium) megőrizve a király és országa Rasscia felőli ellenségeivel szemben”. AOkI. XXIX. k. 233. o. (No. 352.).

Tamás országbíró, 1350: „németekkel (Theuthonicus) határosak (confinium)” (Vasvár m.). AOkI. XXXIV. k. 404. o. (No. 732.) (1350).

I. Lajos, 1345: „confinium regni nostri”. HO II. k. 83. o. (No. 64.).

II. Károly, 1386: „ad custodiam castrum nostri Trinchiniensis et confinium illius partis regni nostri...” HO VII. k. 420. o. (No. 391.).

Indago:

- II. András, 1209: „ad parandas indagines ulla fossata” (Pozsony vm.). CDH III/1. k. 73. o.
- II. András, 1225: „ad incidendas indagines, vulgo gepu” (Borsmonostor). CDH III/2. k. 69., 191. o.; RA I/1. k. 136–137. o. (No. 420.)
- Béla ifjabb király, 1226: „nec ad incidendas indagines, nec ad clausuram aquae” (Borsmonostor). CDH III/2. k. 89. o.
- II. András (Aranybulla megújítása), 1231: „Art. 28. Ad secundas indagines, et fossata facienda, ad hortos, et quaecunque regia aedificia vel officinas: seruientium vel ecclesiarum populos non cogemus”. CDH III/2. k. 259–260. o.
- II. András, 1233: „indaginibus regis” (Rábca mentén). CDH III/2. k. 333. o. és RA I/1. k. 503. o.
- IV. Béla (hamis), V. István, +1248/291/320, 1270: „ultra indagines [...] in exitu ad Poloniam in Comitatu de Sarus”. *Nógrády* 2022. 193., 613. o.
- IV. Béla, 1256: „in districtu Scepes [...] inter indagines regni nostri, et confinia Poloniae”. CDH IV/2. k. 380–382. o.
- IV. Béla, 1256: „nec ad incidendas indagines, nec fossam faciendam extra castrum, vel circa Musuniense”. CDH IV/2. k. 383. o.
- István ifjabb király, 1263, 1264: „villam Sancti Nicolai supra Munkach [...] ex ista parte indaginis existentem, et villam Zoloa [...] ex altera parte indaginis”. *ÁÚO* VIII. k. 64. o. (No. 45.) és 97. o. (No. 68.)
- V. István 1270: „ultra indagines [...] ad castrum [...] Sarus pertinentem”. CDH V/1. k. 20. o. és *Nógrády* 2022. 583. o.
- V. István, 1272: „usque ad indagines silvae Maramarosi” (sic!). CDH V/1. k. 177. o.
- IV. László 1274: „ultra indagines” (Sáros vm.). *Nógrády* 2022. 464. o.
- IV. László (hamis) +1276/343/392: „ultra indagines” (Sáros vm.). *Nógrády* 2022. 459. o.
- IV. László 1278/348: „terras ad Sarus pertinentes, ultra indagines”. CDH V/2. k. 432. o. és *Nógrády* 2022. 306., 360., 444., 453. o.
- Egri káptalan, 1296: „ultra indagines in comitatu de Sarus”. CDH VI/2. k. 49. o. és *Nógrády* 2022. 572., 613. o.
- Szepesi káptalan, 1297: „supra fluuium Poprad [...] circa indagines”. CDH. VI. Vol. 2. 119. o.
- I. Károly, 1319: „Kabalafeulde voc. in Gebuel exist”. *Nógrády* 2022. 321. o.
- Druget Fülöp nádor, 1324>423: „in silvis Gepuel ad civitatem Bardfa pertinentibus”. *Nógrády* 2022. 201. o.
- I. Károly, 1327: „Kuryma/Dubynna [...] in comitatu de Sarus in Gepel exist”. *Nógrády* 2022. 251., 370. o.
- I. Károly, 1341: „Kaproncha voc. in comitatu de Sarus ultra indagines”. *Nógrády* 2022. 332. o.

BIBLIOGRÁFIA, RÖVIDÍTÉSEK

- Anonymus* 2001. *Anonymus: A magyarok cselekedetei. Kézai Simon: A magyarok cselekedetei.* (Millenniumi magyar történelem. Források.) Ford. *Veszprémy László*, illetve *Bollók János*. Utószó és jegyz. *Veszprémy László*. Budapest, 2001.
- ÁMTF *Györffy György: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza.* I–IV. k. Budapest 1963–1998.
- AOkI. Anjou-kori oklevéltár • Documenta res hungaricas tempore regum andegavensium illustrantia. Alapító szerk. *Kristó Gyula*. Budapest–Szeged, 1990–.
- AOkm. Anjoukori okmánytár. I–VI. k. Szerk. *Nagy Imre*. Budapest, 1878–1891. VII. k. Szerk. *Tasnádi Nagy Gyula*. Budapest, 1920.
- ÁÚO *Wenzel Gusztáv: Árpádkori új okmánytár.* I–XII. k. Pest–Budapest, 1860–1874.
- Benkő* 1998. *Benkő Loránd: Anonymus gesztájának egy különös helyéről.* *Magyar Nyelv*, 94. (1998) 4. sz. 466–469. o.
- Bollók – B. Szabó* 2022. *Bollók Ádám – B. Szabó János: A császár és Árpád népe. A korai magyar történelem legfontosabb 10. századi bizánci forrásáról.* Budapest, 2022.
- Borosy* 1977. *Borosy András: Határország és határőrök az Árpádok korában.* *Hadtörténelmi Közlemények, Új folyam* 24. (1977) 4. sz. 543–557. o.
- Bóna* 1998. *Bóna István: Az Árpádok korai várai.* 2. kiad. Debrecen, 1998.
- CDH Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. Studio et opera *Georgii Fejér*. Tom. I–XI. Budae, 1829–1844.
- CFHH *Gombos, Ferenc Albin: Catalogus Fontium Historiae Hungaricae.* Tom. I–IV. (Budapest 1937–1943.) Reprint kiadás. Budapest, 2005.
- Chronica Boemorum *Cosmae Pragensis: Chronica Boemorum.* (Monumenta Germaniae Historica. Scriptores rerum Germanicus, Nova series II.) Hrsg. *Bertold Bretholz*, unter Mitarbeit von *Wilhelm Weinberger*. München, 1923.
- Csánki* 1884. *Csánki Dezső: Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában.* II. k. Budapest 1894.

- Dénes* 1993. *Dénes József*: A honfoglalás és államszervezés korának várai. In: Herman Ottó Múzeum Évkönyve XXX–XXXI/2. Szerk. *Lovász Emese – Révész László – Wolf Mária*. Miskolc, 1993. 417–432. o.
- DHA *Diplomata Hungariae antiquissima accedunt epistolae et acta ad historiam Hungariae pertinentia*. Tom. I. Ab anno 1000 usque ad annum 1131. Edendo operi praefuit: *Georgius Györffy*, adiuverunt: *Johannes Bapt. Borsa – Franciscus L. Hervay – Bernardus L. Kumorovitz – Julius Moravcsik*. Budapestini, 1992.
- FNESZ *Kiss Lajos*: Földrajzi nevek etimológiai szótára. I–II. k. Budapest, 1980.
- Fodor* 1936. *Fodor Ferenc*: Adatok a magyar gyepük földrajzához. *Hadtörténelmi Közlemények*, Új folyam 37. (1936) 113–144. o.
- Gádor* 1987. *Gádor Judit*: Észrevételek az égett sáncok kérdéséhez a sály-latori vörös sánc ásatási eredményei alapján. *Soproni Szemle*, 41. (1987) 3. sz. 246–249. o.
- Göckenjan* 1972. *Göckenjan, Hansgerd*: Hilfsvölker und Grenzwächter im mittelalterlichen Ungarn. Wiesbaden, 1972.
- Györffy* 1977. *Györffy György*: István király és műve. Budapest 1977.
- HO Hazai Okmánytár • Codex diplomaticus patrius. I–VIII. k. Kiadják: *Nagy Imre – Páur Iván – Ráth Károly – Véghely Dezső*; továbbá *Ipolyi Arnold* (az V. kötettől). Győr–Budapest, 1865–1891.
- Juhász* 2016. *Juhász Péter*: Morávia és a honfoglaló magyarok. In: Tanulmánykötet – II. Fiatalok Európában Konferencia (Pécs, 2015. november 13–14.) Szerk. *Haffner Tamás – Kis Kelemen Bence – Dr. Kovács Áron*. Pécs, 2016. 250–263. o.
- Juhász* 2018. *Juhász Péter*: Magyar–szláv együttélés a kora Árpád-korban. Helynevek, írott források, régészet. *Helynévtörténeti Tanulmányok*, 14. (2018) 7–50. o.
- Juhász* 2019. *Juhász Péter*: Anonymus: Fikció és realitás. Az Álmos-ág honfoglalása. Szeged, 2019.
- Karácsonyi* 1901. *Karácsonyi János*: Halavány vonások hazánk Szent István korabeli hatáiról. *Századok*, 35. (1901) 5. sz. 1039–1058. o.
- Károlyi* 1910. *Károlyi János*: A trencsényi vár. Trencsén, 1910.

- Képes krónika 2002. Képes krónika. (Millenniumi magyar történelem. Források.) Ford. *Bollók János*. Szerk. *Szovák Kornél – Veszprémy László*. Budapest 2002.
- Kiss – Tóth 1987. *Kiss Gábor – Tóth Endre*: A vasvári „Római sánc” és a „Katonák útja” időrendje és értelmezése. (Adatok a korai magyar gyepűrendszer topográfiájához I.) • Die Chronologie und Interpretierung des „Römischen Walles” und der „Heerstrasse” zu Vasvár. (Beiträge zur Topographie des frühungarischen Verhaugürtelsystems I.) *Communicatioes Archaeologicae Hungariae*, 1987. 101–137. o.
- Kiss – Tóth – Zágorhidi Czigány 2006. *Kiss Gábor – Tóth Endre – Zágorhidi Czigány Balázs*: A Vasvári sánc. • Die Schanze der landnehmenden Ungarn von Vasvár. (Régészeti Értékeink – Archäologische Schätze in Ungarn 14.) Budapest, 2006.
- KMTL Korai magyar történelmi lexikon (9–14. század). Főszerk. *Kristó Gyula*. Budapest 1994.
- Kordé 1990. *Kordé Zoltán*: A magyarországi besenyők az Árpád-korban. *Acta Historica (Szeged)*, 90. (1990) 3–21. o.
- Kordé 1991. *Kordé Zoltán*: A székelyek a XII. századi elbeszélő forrásokban. *Acta Historica (Szeged)*, 92. (1991) 17–24. o.
- Kordé 2011. *Kordé Zoltán*: A székely ispáni méltóság kezdeteiről. In: Kastélyok, udvarházak és lakóik a régi Székelyföldön. In memoriam Demény Lajos (1926–2010). Szerk. *Tüdős S. Kinga*. Sepsiszentgyörgy, 2011. 64–72. o.
- Kovács 1987. *Kovács Béla*: A vörös sáncok keletkezése. *Soproni Szemle*, 41. (1987) 2. sz. 156–159. o.
- Kovács 2012. *Kovács Helga*: Határvédelemre utaló helynévi lexémák a régi magyar nyelvben. Szakdolgozat. Debreceni Egyetem Bölcsészettudományi Kar, Magyar Nyelvtudományi Tanszék. Debrecen. https://mnytud.arts.unideb.hu/szakdolgozat/1723/kovacs_h_1723.pdf (A letöltés időpontja: 2023. január 30.)
- Kring 1934. *Kring Miklós*: A magyar államhatár kialakulásáról. In: A Gróf Klebelsberg Kuno Magyar Történetkutató Intézet Évkönyve IV. Szerk. *Angyal Dávid*. Budapest, 1934. 3–26. o.
- Kring 1938. *Kring Miklós*: Magyarország határai Szent István korában. In: Emlékkönyv Szent István király halálának kilencszázadik évfordulóján. II. k. Szerk. *Serédi Jusztinián*. Budapest, 1938. 474–486. o.

- Kristó* 1986. *Kristó Gyula: Az Árpád-kor háborúi.* Budapest, 1986.
- Kristó* 1988. *Kristó Gyula: A vármegyék kialakulása Magyarországon.* Budapest, 1988.
- Kristó – Makk – Szegefü* 1973. *Kristó Gyula – Makk Ferenc – Szegefü László: Szempontok és adatok a korai magyar határvédelem kérdéséhez. Hadtörténelmi Közlemények, 20. (1973) 4. sz. 639–660. o.*
- Langó* 2017. *Langó Péter: „Az ország határainak megállapítása”. A 10. századi Magyar Nagyfejedelemség határaitól a régészeti leletek tükrében. In: Őrzők, vigyázatok a határra! Határvédelem, határőrizet, határvadászok – a középkortól napjainkig. Szerk. Boda József – Isaszegi János – Pósnán László – Veszprémy László. Budapest 2017. 181–214. o.*
- Makk* 1980. *Makk Ferenc: Megjegyzések a II. Géza-kori magyar–bizánci konfrontáció kronológiájához. Acta Historica (Szeged), 67. (1980) 41–56. o.*
- MEH *A magyarok elődeiről és a honfoglalásról. Szerk. Györffy György. 2. kiad. Budapest 2002.*
- Merva* 2012. *Merva Szabina: A kora Árpád-kori sáncvárak keltezési lehetőségeiről. Castrum, 15. (2012) 1–2. sz. 5–31. o.*
- Mordovin* 2016. *Mordovin Maxim: A várszervezet kialakulása a középkori Magyarországon, Csehországban és Lengyelországban a 10–12. században. Budapest, 2016.*
- Németh* 1973. *Németh Péter: Előzetes jelentés a szabolcsi Árpád-kori megyeszékhely régészeti kutatásának első három esztendejéről, 1969–1971. Archaeológiai Értesítő, 100. (1973) 2. sz. 167–179. o.*
- Nógrády* 2022. *Nógrády Árpád: Sáros vármegye. (Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. Új sorozat.) Budapest, 2022.*
- Nováki* 1964. *Nováki, Gyula: Zur frage der sogenannten „brandwälle” in Ungarn. Acta Archaeologica, 16. (1964) 1–2. sz. 99–149. o.*
- Patay* 2008. *Patay Pál: Dunántúli hosszanti sáncok. Communicationes Archaeologicae Hungariae, 2008. 109–134. o.*
- Polgár* 1998. *Polgár Szabolcs: A Kelet-európai nomádok és szomszédaik védelmi rendszerei a kora középkorban. Acta Historica (Szeged), 106. (1998) 45–54. o.*

- RA Regesta regum stirpis Arpadianae critico-diplomatica. • Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. I–II. k. (4 füzetben) Szerk. *Szentpétery Imre – Borsa Iván*. Budapest, 1923–1987.
- SRH *Scriptores rerum Hungaricarum*. I–II. k. Ed. *E. Szentpétery*. (Budapestini, 1937.) Reprint kiadás. Budapest 1999.
- Steinhübel* 2021. *Steinhübel, Ján*: The Nitrian Principality: the beginnings of medieval Slovakia. (East Central and Eastern Europe in the Middle Ages, 450–1450. Vol. 68.) Leiden, 2021.
- Süpek* 1996. *Süpek Ottó*: Eretnek hitvallók. Budapest, 1996.
- Szabados* 2007. *Szabados György*: A régi magyar taktika Árpád-kori írott kútfőkben. A steppei eredetű harci műveltség nyomai és megjelenítése a XIII. század végéig. *Hadtörténelmi Közlemények*, 120. (2007) 2. sz. 475–500. o.
- Szádeczky-Kardoss* 1998. *Szádeczky-Kardoss Samu*: Az avar történelem forrásai. Budapest, 1998.
- Szilágyi* 1937. *Szilágyi Loránd*: Az Anonymus-kérdés revíziója. I–II. rész. *Századok*, 71. (1937) 1–3. sz. 1–54. o., 4–6. sz. 136–202. o.
- Tagányi* 1913. *Tagányi Károly*: Gyepű és gyepűelve. I–IV. rész. *Magyar Nyelv*, 9. (1913) 3. sz. 98–104. o., 4. sz. 145–152. o., 5. sz. 201–206. o., 6. sz. 254–266. o.
- Tomka* 1977 *Tomka Péter*: A soproni vörös-sánc kutatása. In: Magyar Műemlékvédelem, 1973–1974. Szerk. *Valter Ilona*. (Országos Műemléki Felügyelőség Kiadványai 8.) Budapest, 1977. 65–85. o.
- Vékony* 1983. *Vékony Gábor*: A gyepű szerepe az etnikai és politikai átalakulásokban. In: Nomád társadalmak és államalakulatok. Szerk. *Tőkei Ferenc*. (Kőrösi Csoma kiskönyvtár 18.) Budapest, 1983. 215–236. o.
- Wolf* 2019. *Wolf Mária*: A borsodi földvár. Egy államalapítás kori megyeszékhelyünk kutatása. (Borsod-Abaúj-Zemplén megye régészeti emlékei 10. / Monográfiák a Szegedi Tudományegyetem Régészeti Tanszékéről 6.) Budapest–Miskolc–Szeged, 2019.
- Závodszy* 1904. *Závodszy Levente*: A Szent István, Szent László és Kálmán korabeli törvények és zsinati határozatok forrásai. (Függelék: A törvények szövege). Budapest, 1904.

Zsoldos 2016.

Zsoldos Attila: Confinium és Marchia. In: Uő: Vitézek, ispánok, oligarchák. Tanulmányok a társadalom- és hadtörténetírás határvidékéről. Budapest, 2016. 47–63. o.

Péter Juhász

WHEN MARCHES WERE BORN
Border Defence in Anonymus' Gesta

(Summary)

One of the earliest surviving written sources of Hungarian history, Anonymus' Gesta is a rich repository of the domestic conditions of his own time, which are difficult to discover from other sources. This is also true of the Hungarian border defence installations, which are only documented in later charters. For this reason, it is of the utmost importance to date the circumstances he describes as accurately as possible, which in my earlier book I dated to the 60s and 70s of the 12th century, as opposed to the early 13th century as generally accepted. The notary, as I point out in the title of my paper, describes the birth of the border defence system known commonly as the march (Latin *indigo*, Hungarian *gyepű*) by the contemporaries, linking its development to the conquering Magyars. My paper describes in detail the elements of border defence (roadblocks, road closures, gates and border forts) appearing in the Gesta and how they become part of Anonymus' concept, and I also present the criteria by which he mentions or ignores the facilities known from other sources. My analysis shows that the author's working method, emphasized by other researchers as well, based on the identity of place names and personal names, also prevails when mentioning border defence installations, which justifies their inclusion in the presentation of the land-taking process. This fact, however, does not diminish the value of his description, but merely explains the omission of many elements of the march system that certainly existed in the 12th century.

Péter Juhász

ALS DIE GYEPŰ-GRENZSCHUTZSYSTEME ENTSTANDEN
Grenzschutz in den *Gesta Hungarorum* von Anonymus

(Resümee)

Als eine der frühesten erhaltenen schriftlichen Quellen zur ungarischen Geschichte ist die *Gesta Hungarorum* von Anonymus eine reiche Fundgrube für die häuslichen Verhältnisse seiner Zeit, die aus anderen Quellen nur schwer zu erfahren sind. Dies gilt auch für die ungarischen Grenzschutzanlagen, die aus den Dokumenten erst später bekannt wurden. Aus diesem Grund ist es von größter Bedeutung, die von ihm beschriebenen Verhältnisse so genau wie möglich zu datieren, die ich in meinem früheren Buch entgegen dem allgemein akzeptierten Anfang des 13. Jahrhunderts auf die 60er und 70er Jahre des 12. Jahrhunderts datiert habe. Wie ich im Titel meiner Studie erwähne, beschreibt der Notar die Entstehung des Grenzschutzsystems, das im Volksmund als „Gyepű“ bezeichnet wird, und bringt seine Herausbildung mit den

landnehmenden Ungarn in Verbindung. In meiner Studie stelle ich die Elemente der Grenzverteidigung, die in der *Gesta Hungarorum* auftauchen (Straßenhindernisse, Straßensperren, Tore und Grenzfestungen), im Detail vor und lege dar, wie sie Teil des Konzepts von Anonymus werden, aufgrund welcher Gesichtspunkte er die Anlagen, die aus anderen Quellen bekannt sind, erwähnt und außer Acht lässt. Meine Analyse zeigt, dass die Arbeitsmethode des Autors, die sich auf die Übereinstimmung von Orts- und Personennamen stützt, wie von anderen hervorgehoben wird, bei der Erwähnung von Grenzschutzanlagen zur Geltung kommt, was auch ihre Einbeziehung in die Darstellung der Landnahme rechtfertigt. Dieser Umstand schmälert jedoch nicht den Wert der Beschreibung, erklärt lediglich die Auslassung zahlreicher Elemente des „Gyepű-Grenzschutzsystems“, die im 12. Jahrhundert mit Sicherheit existierten.

Péter Juhász

LORSQUE LES ZONES DE PROTECTION DES FRONTIÈRES SONT NÉES
Défense des frontières dans la geste d'Anonymus

(Résumé)

La geste d'Anonymus, l'une des plus anciennes sources écrites de l'histoire hongroise, est une mine de renseignements sur les conditions du pays à l'époque qui ne sont pas disponibles à partir d'autres sources. Il en va de même pour les installations de défense des frontières hongroises qui ne sont mentionnées que plus tard dans les diplômes. Voilà pourquoi il est fort important de dater aussi précisément que possible les conditions qu'il décrit et que j'ai datées, dans mon précédent ouvrage, des années 60 et 70 du 12e siècle, par opposition à la date généralement admise du début du 13e siècle. Le chroniqueur, comme je le souligne dans le titre de mon étude, décrit la naissance du système de défense des frontières en liant sa création aux activités des premiers Magyars installés sur le territoire de la future Hongrie. Mon article décrit en détail les éléments de défense des frontières qui apparaissent dans la geste (barrages routiers, fermetures de routes, portes et forts des confins) et la manière dont ils s'intègrent au concept d'Anonyme, à savoir selon quels critères il mentionne ou ignore les installations connues par d'autres sources. Mon analyse montre que la méthode de travail de l'auteur, qui repose sur la similitude entre noms de lieux et noms de personnes, comme le soulignent d'autres auteurs, prévaut dans la mention des installations de défense des frontières, ce qui justifie leur inclusion dans la présentation de la conquête du pays. Cela n'enlève rien à la valeur de la description, il explique simplement l'omission de nombreux éléments du système de défense qui existait certainement au 12e siècle.

Петер Юхас

КОГДА ЗАРОДИЛИСЬ ГАЗОНЫ

Охрана границ в Деяния венгров Анонимуса

(Резюме)

Историческое сочинение Анонимуса (Деяния венгров), один из самых ранних дошедших до нас письменных источников венгерской истории, представляет собой богатое хранилище отечественных условий своего времени, которые трудно обнаружить на основе других источников. Так же и в отношении венгерской пограничной обороны в случаях известных объектов, о которых стало известно из позжих сертификатов. При всем этом крайне важно как можно точнее поместить описываемые им условия во времени, которые в предыдущей книге я датировал на 60-70-ие годы XII-ого века, в отличие от общепринятого начала XIII-ого века. Как я подчеркнул в названии своего исследования, нотариус представляет зарождение системы охраны границ, которую в сводках того времени называли общим именем газоном, лужайкой, травой, связывая её формирование с обретением родины. Мой анализ подробно представляет элементы защиты границы, фигурирующие в Деяниях (дорожные заграждения, блоки блудности, ворота и пограничные крепостные укрепления) и то, как они становятся частью концепции Анонимуса, согласно каким аспектам можно упоминать и игнорировать объекты, известные из других источников. Мой анализ показывает, что авторский метод работы, подчеркиваемый многими другими, основанный на идентичности топонимов и личных имен, преобладает при упоминании пограничных объектов, что оправдывает их включение в изложении обретения родины. Однако это обстоятельство не уменьшает ценности его описания, а лишь объясняет упущение многих элементов лужайниковой или газонной системы, несомненно существовавшей в XII-ом веке.

BIBLIOGRÁFIA

HEGEDŰS ANNAMÁRIA – MOHÁCSI ZOLTÁN

A 2022. ÉVI MAGYAR HADTÖRTÉNELMI IRODALOM VÁLOGATOTT BIBLIOGRÁFIÁJA

A bibliográfia beosztása

I. ÁLTALÁNOS MUNKÁK

Bibliográfiák, közgyűjtemények	1–26
A hadtörténelem határterületei	27–93

II. A HADTÖRTÉNELEM ÁLTALÁNOS KÉRDÉSEI

A hadtörténetírás kérdései, tudományos élet	94–104
A hadművészet és a fegyveres erők története	105–252
Csapattörténetek	253–259
A katonaság kiképzésének története és a haderő résztvevői	260–277
Hagyományápolás, emlékezetkultúra	278–291
Haditechnika	292–369
Katonai jog, holokauszt, veszteség, hadifogság	370–395
Helytörténet	396–399
Életrajzok, visszaemlékezések, naplók	400–480

III. EGYETEMES ÉS MAGYAR HADTÖRTÉNELEM

A kezdetektől a 15. század végéig	481–496
16–17. század	497–509
18. század	510–511
19. század	512–516
1848–1849	517–522
1914–1918	523–536
1919–1938	537–551
1939–1945	552–585
1946–1989	586–601
1990–2022	602–612

IV. NÉVMUTATÓ

V. TÁRGYMUTATÓ

I. ÁLTALÁNOS MUNKÁK

Bibliográfiák, közgyűjtemények

1. A 17. század hadviselésének tárgyi emlékei. A Nemzeti Közszolgálati Egyetem Ludovika-történeti Kutatóműhely kiállítása, 2022. A kiállítás anyagát összeállította: *Padányi József – Németh Balázs – Hausner Gábor*. Kurátor: *Horváthné Tóth Zsuzsanna*. Budapest, Nemzeti Közszolgálati Egyetem Hadtudományi és Honvédtisztképző Kar, 2022. 24 o.
2. *Bálint, Ferenc*: A Nemzeti Hadsereg sapkajelvényei a Hadtörténeti Múzeum gyűjteményeiben. In: A Hadtörténeti Múzeum Értesítője 22. Szerk. *Sallay Gergely Pál – Závodi Szilvia*. Budapest, Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 2022. 251–257. o.
3. *Gondos László*: Elöltöltő ágyúcsövek a Hadtörténeti Múzeum Korai Lőfegyver Gyűjteményében. Michel Dobler 16. századi bronzágyúja. In: A Hadtörténeti Múzeum Értesítője 22. Szerk. *Sallay Gergely Pál – Závodi Szilvia*. Budapest, Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 2022. 245–250. o.
4. *Gondos László – Szatmári András*: Rendszeresített dán lőfegyverek a Hadtörténeti Múzeum gyűjteményében. In: A Hadtörténeti Múzeum Értesítője 21. Szerk. *Sallay Gergely Pál – Závodi Szilvia*. Budapest, Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 2022. 295–314. o.
5. A Hadtörténeti Múzeum Értesítője 21. Szerk. *Sallay Gergely Pál – Závodi Szilvia*. Budapest, Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 2022. 446 o.
6. A Hadtörténeti Múzeum Értesítője 22. Szerk. *Sallay Gergely Pál – Závodi Szilvia*. Budapest, Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 2022. 350 o.
7. *Hegedűs Annamária – Mohácsi Zoltán*: A 2020. évi magyar hadtörténelmi irodalom válogatott bibliográfiája. *Hadtörténelmi Közlemények*, 135. (2022) 3. sz. 657–716. o.
8. *Jamrich Viktor*: Új szerzemények – a Hidegfegyver Gyűjtemény 2020. évi pályázati gyarapodása. In: A Hadtörténeti Múzeum Értesítője 21. Szerk. *Sallay Gergely Pál – Závodi Szilvia*. Budapest, Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 2022. 289–294. o.
9. *Kellerhoff, Sven Felix*: Mein Kampf. Egy német könyv karrierje. Fordította *Rapajka Gabriella*. 2. kiadás. Szeged, Lazi Könyvkiadó, 2022. 294 o.
10. *Kiss-Mikó Nikoletta*: A SARS-CoV-2 okozta Covid19 múzeumokra gyakorolt hatása. Különös tekintettel a HM Hadtörténeti Intézet és Múzeumra. In: A Hadtörténeti Múzeum Értesítője 22. Szerk. *Sallay Gergely Pál – Závodi Szilvia*. Budapest, Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 2022. 319–331. o.
11. *Kulcsár Viktor*: Második világháborús militariák a kismegyeri csatatér területéről. In: A Hadtörténeti Múzeum Értesítője 21. Szerk. *Sallay Gergely Pál – Závodi Szilvia*. Budapest, Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 2022. 331–339. o.
12. *Mátyássy Gabriella*: Hadirégészeti leletek restaurálása a Hadtörténeti Múzeumban. In: A Hadtörténeti Múzeum Értesítője 21. Szerk. *Sallay Gergely Pál – Závodi Szilvia*. Budapest, Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 2022. 355–364. o.
13. *Nagy-Lukács Fanni*: Ellesett pillanatok – Katonaélet az 1960-as évek felvételein – Kiállításismertető. In: A Hadtörténeti Múzeum Értesítője 21. Szerk. *Sallay Gergely Pál – Závodi Szilvia*. Budapest, Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 2022. 375–382. o.
14. *Polgár Balázs*: A Hadtörténeti Múzeum kamarakiállítása az 1687. évi harsány-hegyi csatáról. In: A Hadtörténeti Múzeum Értesítője 21. Szerk. *Sallay Gergely Pál – Závodi Szilvia*. Budapest, Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 2022. 367–374. o.

15. *Polgár Tamás*: A nagy fehér északon. Gander és Goose Bay repülőmúzeumai. *Aranysas*, 22. (2022) 8. sz. 64–67. o.
16. *Pomykacz, Tomasz – Kiss, Gábor – Kulacz, Sławomir*: Archiwum podpułkownika Eleka Molnára („Teki Molnára”) w zbiorach Muzeum Narodowego Ziemi Przemyskiej. Wybrane dokumenty (Teki 2 i Teki 3) In: *Materiały i Studia Muzealne XI. Przemysł, Muzeum Narodowe Ziemi Przemyskiej*, 2022. 77–122. o.
17. *Prím József*: Egy bronzkori lábvért restaurálása. In: *A Hadtörténelmi Múzeum Értesítője* 21. Szerk. *Sallay Gergely Pál – Závodi Szilvia*. Budapest, Hadtörténelmi Intézet és Múzeum, 2022. 343–354. o.
18. *Sallay Gergely Pál*: Két hagyaték a Hadtörténelmi Múzeumban. In: *A Hadtörténelmi Múzeum Értesítője* 22. Szerk. *Sallay Gergely Pál – Závodi Szilvia*. Budapest, Hadtörténelmi Intézet és Múzeum, 2022. 311–318. o.
19. *Samu Botond Gergő*: A Hadtörténelmi Intézet és Múzeum környékének 300 éve térképeken. In: *A Hadtörténelmi Múzeum Értesítője* 21. Szerk. *Sallay Gergely Pál – Závodi Szilvia*. Budapest, Hadtörténelmi Intézet és Múzeum, 2022. 103–125. o.
20. *Surányi Barnabás*: Udmurtföld világhírű múzeuma és fegyvergyára. A Kalasnyikov Múzeum. In: *A Hadtörténelmi Múzeum Értesítője* 22. Szerk. *Sallay Gergely Pál – Závodi Szilvia*. Budapest, Hadtörténelmi Intézet és Múzeum, 2022. 225–242. o.
21. *Szoleczky Emese – Berkes Balázs*: Egy láger, egy napló, két tulajdonos. Howard E. Dey repülő hadnagy és Gyenes László karpaszományos honvéd hadifogságban írt naplójának története. In: *A Hadtörténelmi Múzeum Értesítője* 22. Szerk. *Sallay Gergely Pál – Závodi Szilvia*. Budapest, Hadtörténelmi Intézet és Múzeum, 2022. 259–283. o.
22. *Szoleczky Emese – Kreutzer Andrea*: Szobor, lepedőcsík, mellényke – Teleki Blanka és Leővey Klára életére emlékezünk a Hadtörténelmi Múzeumban kiállított, hozzájuk köthető tárgyak kapcsán. In: *A Hadtörténelmi Múzeum Értesítője* 21. Szerk. *Sallay Gergely Pál – Závodi Szilvia*. Budapest, Hadtörténelmi Intézet és Múzeum, 2022. 11–102. o.
23. *Törös István*: Időutazás. Több mint háborús képeskönyv. *Regiment*, 17. (2022) 4. sz. 15–20. o.
24. Újdonságok évadja. Vadászirányító harcálláspont a RepTárban. *Aranysas*, 22. (2022) 4. sz. 60–61. o.
25. *Závodi Szilvia*: Pipák a Hadtörténelmi Múzeum gyűjteményéből. In: *A Hadtörténelmi Múzeum Értesítője* 21. Szerk. *Sallay Gergely Pál – Závodi Szilvia*. Budapest, Hadtörténelmi Intézet és Múzeum, 2022. 315–329. o.
26. A Zrínyi család két gránátvetője. 17. századi magyar és oszmán fegyverek Szathmáry Tibor gyűjteményéből. Kiállítás a Nemzeti Közszolgálati Egyetem Hadtudományi és Honvédtisztképző Karon, 2022. november. A kiállítás anyagát összeállította, a katalógust és a bevezetőt írta *Szathmáry Tibor*. Kurátor: *Padányi József*. Budapest, Nemzeti Közszolgálati Egyetem Hadtudományi és Honvédtisztképző Kar, 2022. 31 o.

A hadtörténelem határterületei

27. Akit csak írásai tartottak meg az emlékezetben... Bevezette, fordította, sajtó alá rendezte és jegyzetekkel ellátta: *Szoleczky Emese*. *Aetas*, 37. (2022) 4. sz. 151–163. o.
28. Az aradi vértanúk pécsi szobrai. / Pantheon der Märtyrer von Arad in Pécs. / The pantheon of the martyrs of Arad in Pécs. Szerk. *Dévényi Sándor*. Budapest–Veszprém, Magyar Képek Kiadó, 2022. 118 o.

29. *Bálint Ferenc*: A magyar királyi honvéd zászlóaljok zászlóavatása – Adattár. In: A Hadtörténeti Múzeum Értesítője 21. Szerk. *Sallay Gergely Pál – Závodi Szilvia*. Budapest, Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 2022. 385–427. o.
30. *Bálint, Ferenc*: Sleeve Insignia of the Ministry of Defence Military History Institute and Museum. *Magyar Front*, 24. (2022) 3. sz. 10–11. o.
31. *Bodai Barna*: Az 1848-ban felállított honvédzászlóaljok viseleti sokszínűsége. In: Konfliktusok interdiszciplináris megközelítésben. Szerk. *Bene Krisztián – Kiss Márton – Sarlós István*. Pécs–Budapest, Magyar Hadtudományi Társaság, 2022. 59–93. o.
32. *Dergez Ildikó*: A katolikus egyház válasza az első világháborúra XI. Pius pápasága (1922–1939) idején. In: Konfliktusok interdiszciplináris megközelítésben. Szerk. *Bene Krisztián – Kiss Márton – Sarlós István*. Pécs–Budapest, Magyar Hadtudományi Társaság, 2022. 111–130. o.
33. *Dömök Csilla*: „Népek és régiók Európája” – kisebbségvédelmi kérdések az első világháborút követően. In: Konfliktusok interdiszciplináris megközelítésben. Szerk. *Bene Krisztián – Kiss Márton – Sarlós István*. Pécs–Budapest, Magyar Hadtudományi Társaság, 2022. 131–144. o.
34. Elhallgatva. A háborús erőszakvétele története és megjelenítése. Szerk. *András Edit – Mélyi József – Pető Andrea*. Budapest, Budapest Főváros Levéltára, 2022. 299 o.
35. *Fazekas Csaba*: A szabadságharc és az 1848–1849. évi kolerajárvány összefüggései. *Századok*, 156. (2022) 1. sz. 81–96. o.
36. *Feith László*: Ezer év egy sorban. A magyar hadimúlt megtestesítői. *Magyar Honvéd*, 33. (2022) 3. sz. 16–23. o.
37. *Feith László*: Kard, koszorú, sas. Katonai jelképek. *Magyar Honvéd*, 33. sz. (2022) 3. sz. 10–15. o.
38. *Feith László*: Népszerű apróság. A katonai karjelzések születése. *Magyar Honvéd*, 33. (2022) 3. sz. 30–35. o.
39. *Géra Eleonóra Erzsébet*: A spanyolnátha emlékezete. A spanyolnátha, az első világháború lábjegyzete. *Századok*, 156. (2022) 1. sz. 97–115. o.
40. *Gönczi Ambrus*: A Honvédmeház előkészítésének, építésének és működtetésének nehézségei, 1869–1882. *Aetas*, 37. (2022) 4. sz. 85–98. o.
41. *Gréczy Emőke*: „Egy hadisír fizikai értelemben végérvényesen elpusztul.” Beszélgetés Polgár Balázs régésszel. *MúzeumCafé*, 16. (2022) 91. sz. Háború. A konfliktus muzeológiája. 224–237. o.
42. *Gulyás László*: Négy év vérben, vasban és tintában. Propagandaháború a Nagy Háborúban, 1914–18. *Rubicon*, 33. (2022) 11–12. sz. 138–146. o.
43. *Halmos Károly – Tamás Máté*: Forgalmazás, kereskedelem, bizalmatlanság. A hadseregellátásról. *Korall*, 23. (2022) 89. sz. 23–44. o.
44. *Hermann Róbert*: Görgei Artúr és Görgey István levelezése Hegyesi Márton bihari történesszel. In: Biharországban születtem. Szerk. *Bodnár László*. Budapest, Bodnár és Társa Geográfus Bt., 2022. 271–288. o.
45. *Hermann Róbert*: Hivatalos magánlevelek. Kossuth Lajos és Szemere Bertalan levelezése 1848–49-ben. In: A levél mint történeti forrás. Szerk. *Kincses Katalin Mária*. Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem–L’Harmattan Kiadó, 2022. 179–216. o.
46. *Hermann Róbert*: Konstantin Kastner kvietált kapitány képei. In: A Hadtörténeti Múzeum Értesítője 21. Szerk. *Sallay Gergely Pál – Závodi Szilvia*. Budapest, Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 2022. 129–144. o.

47. *Hermann Róbert*: Mi történt a Landerer és Heckenast nyomdában? Versszakokra vágott kézirat. *Élet és Tudomány*, 77. (2022) 10. sz. 294–296. o.
48. Honvédsorsok 1848/1849 után a naplók tükrében. A bevezetőt írta, a szövegeket sajtó alá rendezte és jegyzetekkel ellátta: *Köő Artúr*. *Aetas*, 37. (2022) 4. sz. 137–150. o.
49. *Jesner, Sabine*: Cordon Militaire – Cordon Sanitaire. Járványmegelőzés az erdélyi katonai határörvidéken, 1760 körül–1830. Fordította *Eiler Ferenc*. *Századok*, 156. (2022) 1. sz. 47–60. o.
50. *Kaba Eszter*: „Ez nem gyerekjáték” – gyermekek és a háború. In: A Hadtörténelmi Múzeum Értesítője 21. Szerk. *Sallay Gergely Pál – Závodi Szilvia*. Budapest, Hadtörténelmi Intézet és Múzeum, 2022. 145–162. o.
51. *Karikó Sándor*: A háború és a nevelés – filozófiai megközelítésben. *Valóság*, 65. (2022) 3. sz. 33–44. o.
52. *Kazareczki Noémi*: „Szerencsétlen egy hadjárat az, ahol maga a természet esküdött össze az olaszok ellen”. Zubovits Fedor haditudósítói tevékenysége az 1911–1912-es olasz–török háborúban. *Hadtörténelmi Közlemények*, 135. (2022) 2. sz. 419–444. o.
53. *Kisling Zénó*: Földrajz és diplomácia a Balkán-háború idején, 1912–1913. *Századok*, 156. (2022) 4. sz. 763–788. o.
54. *Klemperer, Victor*: LTI. A Harmadik Birodalom nyelve. Egy filológus feljegyzései. Fordította *Lukáts János*. 3. kiadás. Budapest, Ambersand Kiadó, 2022. 462 o.
55. *Kotán Dávid Márk*: A „középkori tüzéség” régészeti leletanyaga az arszúfi és a margati várakban végzett kutatások tükrében. *Határtalan Régészet*, 7. (2022) 1. sz. 60–65. o.
56. *Kulcsár Viktor – Polgár Balázs – Soós Péter*: Az Attila-vonal hadtörténelmi régészeti kutatása. In: A Hadtörténelmi Múzeum Értesítője 22. Szerk. *Sallay Gergely Pál – Závodi Szilvia*. Budapest, Hadtörténelmi Intézet és Múzeum, 2022. 211–224. o.
57. *Kulcsár Viktor – Polgár Balázs*: Eltemetve. Harckocsimaradványok – régész szemmel. *Magyar Honvéd*, 33. (2022) 10. sz. 42–45. o.
58. Lengyelkérdés Magyarországon az első világháborúban. A dokumentumokat válogatta, szerk. és a jegyzeteket írta: *Mitrovits Miklós*. (Bibliotheca Hungaro–Polonica / Magyar–Lengyel Könyvtár 2.) Budapest, Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, 2022. 421 o.
59. *Maruzs Roland – Szentváry-Lukács János*: Hajlíthatatlanok. Magyar Arany Vitézségi Éremmel kitüntetett katonáink, 1939–1945. Budapest, Dextramedia Gyártó, Kiadó és Szolgáltató Kft., 2022. 124 o.
60. *Mészáros Kálmán*: Veres vágás-tól Vörösvágás-ig. Pajzán eufemizmus Károlyi Sándor kuruc generális levelezésében. *Magyar Nyelv*, 118. (2022) 1. sz. 66–70. o.
61. Mohács szimfónia. Tanulmányok a mohácsi csatával kapcsolatos kutatások eredményeiből / Mohács Symphony. Studies on the new research achievements on the Battle of Mohács 1526. Szerk. *Varga Szabolcs – Türk Attila*. Budapest, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar Régészettudományi Intézet–Martin Opitz Kiadó–Duna-Dráva Nemzeti Park Igazgatóság–Mohács 500 Egyesület, 2022. 247 o.
62. *Mráv Zsolt*: Római katonák és veteránok Scrabantiában és territóriumán a Kr. u. 1. században. *Soproni Szemle*, 76. (2022) 2. sz. 128–156. o.
63. *Nagy-L. István – Réfi Attila*: A Pálffy-huszárok vöröskői tisztí portréi. / Portréty dőstojnikov husárskeho pluku Rudolfa Pálffyho. Fordította *Korpás Árpád*. Budapest, Nemzeti Portrétár, 2022. 156 o.

64. *Nagy-L. István – Réfi Attila*: Tiszti portrék a Wurmser-huszárezred történetéből, 1775–1797. Budapest, Nemzeti Portrétár, 2022. 99 o.
65. Nők a háttérben. Női sorsok és szerepek a második világháború alatt. Szerk. *Virányi Péter*. Pécs, Kronosz Kiadó, 2022. 415 o.
66. *Polgár Balázs*: A csóti hadifogolytábor régészeti kutatása, 2022. In: A Hadtörténeti Múzeum Értesítője 22. Szerk. *Sallay Gergely Pál – Závodi Szilvia*. Budapest, Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 2022. 195–210. o.
67. *Polgár Balázs*: A napóleoni háborúk régészete – a kismegyeri csatátér terepi kutatása, 2019–2020. In: A Hadtörténeti Múzeum Értesítője 21. Szerk. *Sallay Gergely Pál – Závodi Szilvia*. Budapest, Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 2022. 265–288. o.
68. *Ress Zoltán*: A Görgei Artúr rehabilitációját elindító 1884–1885-ös kezdeményezés hatása a honvédegyleti mozgalomra. *Aetas*, 37. (2022) 4. sz. 23–41. o.
69. *Rigó Máté*: Háború, profit, Trianon. Hogyan vészelté át a polgárság az első világháborút? (Trianon-dokumentumok és -tanulmányok 12.) Budapest, Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, 2022. 363 o.
70. *Rigó Máté*: A vesztes háború győztesei. Hogyan profitáltak egyes magyar gyárosok az I. világháborúból? *Korall*, 23. (2022) 89. sz. 161–188. o.
71. *Ságvári György*: „Mindeniknek cifrán csillog ruházatja.” Írások a 18–19. századi magyar öltözködésről, egyenruhákról. Budapest, Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 2022. 420 o.
72. *Sallay Gergely Pál*: Medals on the World’s Stamps. *Magyar Front*, 24. (2022) 2. sz. 3–13. o.
73. *Sallay Gergely Pál*: Szentváry-Lukács János, 1944–2021. In: A Hadtörténeti Múzeum Értesítője 21. Szerk. *Sallay Gergely Pál – Závodi Szilvia*. Budapest, Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 2022. 169–171. o.
74. *Sallay Gergely Pál*: Vitéz Galánthay-Glock Tivadar tábornok kitüntetéseiről. In: A Hadtörténeti Múzeum Értesítője 22. Szerk. *Sallay Gergely Pál – Závodi Szilvia*. Budapest, Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 2022. 163–178. o.
75. *Sallay Gergely Pál – Szentváry-Lukács János*: Barcsay László – aransarkantyús vitéz? In: A Hadtörténeti Múzeum Értesítője 21. Szerk. *Sallay Gergely Pál – Závodi Szilvia*. Budapest, Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 2022. 163–168. o.
76. *Soltész Ferenc Gábor – Soltész Márton*: Aggházy Kamil küzdelmei az akadémiai babérokoszorúért. In: A Hadtörténeti Múzeum Értesítője 21. Szerk. *Sallay Gergely Pál – Závodi Szilvia*. Budapest, Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 2022. 201–216. o.
77. *Somogyi Gréta*: Szomorú szerelem a szabadságharc idején. Az egymással „locsogó” Mikó Imre és Rhédey Mária. *Múlt-kor*, 13. (2022) Tavasz. 110–115. o.
78. *Süli Attila*: Az esztergomi Honvédtiszti Üdülő története az alapítástól 1945-ig. In: A Hadtörténeti Múzeum Értesítője 22. Szerk. *Sallay Gergely Pál – Závodi Szilvia*. Budapest, Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 2022. 179–193. o.
79. *Süli Attila*: A Gábor Áron-kép változásai a szépirodalomban. In: Acta Siculica. A Székely Nemzeti Múzeum Évkönyve 2020/2022. Sepsiszentgyörgy, Székely Nemzeti Múzeum, 2022. 361–370. o.
80. *Sümei György*: Tehát ez háború? Hét haditudósító képzőművész a Donnál. 1942. június 9. – szeptember 11. Budapest, Magyar Művészeti Akadémia, 2022. 223 o.
81. *Szabó Róbert*: A harsány-hegyi csata ábrázolása egy 19. századi festményen. In: Konfliktusok interdiszciplináris megközelítésben. Szerk. *Bene Krisztián – Kiss Márton – Sarlós István*. Pécs–Budapest, Magyar Hadtudományi Társaság, 2022. 213–234. o.

82. Szabó Sándor, P.: Kínai nyelvű mongol kőtablafelirat a muhi csatáról. *Hadtudomány*, 32. (2022) 2. sz. 112–130. o.
83. Szalai Béla: Ad jobbat az Isten. A magyar történelem kortárs metszeteken, 1604–1660. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központ, 2022. 185 o.
84. Szántó Nóra: Budavári honvédünnep, 1920. május. In: A Hadtörténelmi Múzeum Értesítője 21. Szerk. Sallay Gergely Pál – Závodi Szilvia. Budapest, Hadtörténelmi Intézet és Múzeum, 2022. 173–200. o.
85. Szöllősy Gábor: Hogy nézzen ki az ellenség? Vitaanyag a törökök megjelenítéséhez. In: Élet a török hódoltságban 1. Válogatott tanulmányok (2013–2019). Szerk. Páli-Herczeg Zsuzsanna. Pécs, Kronosz Kiadó, 2022. 196–208. o.
86. Taieb, Karen: Auschwitzból írok nektek. Levelek, sorsok és igaz történetek a haláltáborból. Fordította Till Katalin. Budapest, HVG Könyvek, 2022. 199 o.
87. Takács Vivien: Csokoládékatoná. Csomagba zárt szeretet. *Magyar Honvéd*, 33. (2022) 2. sz. 42–45. o.
88. Takács Vivien: Lobogó siker. A bátorság és az erény szimbóluma. *Magyar Honvéd*, 33. (2022) 3. sz. 24–29. o.
89. Tangl Balázs: Military Veterans' Associations in the Kingdom of Hungary, 1868–1914. *The Hungarian Historical Review*, 11. (2022) 1. sz. 71–104. o.
90. Tóth, Jeff: Hungarian Military Themed Stamps. *Magyar Front*, 24. (2022) 1. sz. 3–14. o.
91. Wolf Mária: Hejőkeresztúr-Vizekköze. A tatárjárás régészeti emlékei 1. (Opitz Archaeologica 22. / Monográfiák a Szegedi Tudományegyetem Régészeti Tanszékéről 10.) Budapest, Martin Opitz Kiadó–Szegedi Tudományegyetem Régészeti Tanszék, 2022. 289 o.
92. Závodi Szilvia: Adalékok a soproni Tiszti Leánynevelő Intézet történetéhez. A tanári kar tagjai – Soós Vincéné Mágori Etelka. In: A Hadtörténelmi Múzeum Értesítője 21. Szerk. Sallay Gergely Pál – Závodi Szilvia. Budapest, Hadtörténelmi Intézet és Múzeum, 2022. 247–261. o.
93. Zsuppán András: Karácsony Betlehemben. A Szentföld egy magyar tiszt szemével. *Múltkor*, 13. (2022) Tél. 106–113. o.

II. A HADTÖRTÉNELEM ÁLTALÁNOS KÉRDÉSEI

A hadtörténetírás kérdései, tudományos élet

94. Hermann Róbert: Kísérlet az önálló magyar hadtudomány megteremtésére, 1790–1867. In: Markó Árpád: Kossuth Lajos hadtudományi munkálatai törökországi emigrációja alatt, 1850–1851. Sajtó alá rendezte, jegyzetelte és az előszót írta Süli Attila. Budapest, Ludovika Egyetemi Kiadó, 2022. 11–21. o.
95. Armitage, David: Polgárháborúk. Az eszmékben élő történelem. Fordította Heil Tamás. Budapest, Rubicon Intézet, 2022. 211 o.
96. A hadtudomány aktuális kérdései. I. kötet. Szerk. M. Szabó Miklós. Budapest, Ludovika Egyetemi Kiadó, 2022. 207 o.
97. Konfliktusok interdiszciplináris megközelítésben. Szerk. Bene Krisztián – Kiss Márton – Sarlós István. (Fejezetek a hadtörténelemből 10.) Pécs–Budapest, Magyar Hadtudományi Társaság, 2022. 329 o.

98. *Markó Árpád*: Kossuth Lajos hadtudományi munkálatai törökországi emigrációja alatt, 1850–1851. Sajtó alá rendezte, jegyzetelte és az előszót írta *Süli Attila*. (Pro Militum Artibus) Budapest, Ludovika Egyetemi Kiadó, 2022. 319 o.
99. *Miskolczy Ambrus*: A Hunyadi-per. A mítoszok valósága és a valóság mítoszai párbeszédben. Budapest, Ráció Kiadó, 2022. 499 o.
100. *Szabó János, B.*: Az elhanyagolt 16. századi kezdetek. Az európai tendenciák vizsgálatának szükségszerűsége a „hadügyi forradalom” teória kezdeti időszakában. In: Új korszak határán. Az európai államok hadügye és hadseregei a mohácsi csata korában. Szerk. *B. Szabó János – Fodor Pál*. 2. bővített kiadás. (Mohács 1526–2026. Rekonstrukció és emlékezet.) Budapest, Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2022. 15–27. o.
101. *Szöts Zoltán Oszkár*: A Hadtudományi Közlöny és az első világháború. Historiográfiai esettanulmány az 1945 és 1989 közötti magyarországi hadtörténetírásról. In: Konfliktusok interdiszciplináris megközelítésben. Szerk. *Bene Krisztián – Kiss Márton – Sarlós István*. Pécs–Budapest, Magyar Hadtudományi Társaság, 2022. 235–246. o.
102. *Tóth Ferenc*: Egy sokarcú csata. Mítosz és valóság között. Források és történeti konstrukciók az 1687-es harsány-hegyi ütközetről. In: Konfliktusok interdiszciplináris megközelítésben. Szerk. *Bene Krisztián – Kiss Márton – Sarlós István*. Pécs–Budapest, Magyar Hadtudományi Társaság, 2022. 247–266. o.
103. Transzformáció és kutatás. Válogatás a Honvéd Tudományos Kutatóhely tanulmányaiból. Szerk. *Kiscelli Piroška*. Budapest, Zrínyi kiadó, 2022. 132 o.
104. Zrínyi Miklós és öröksége. Szerk. *Hausner Gábor*. Budapest, Ludovika Egyetemi Kiadó, 2022. 255 o.

A hadművészet és a fegyveres erők története

105. *Ablonczy Bálint*: Miért támadta meg Oroszország Ukrajnát? Egy stratégiai tévedés okai és következményei. *BBC History*, 12. (2022) 4. sz. 30–35. o.
106. *Ágoston Gábor*: Hadifinanszírozás az Oszmán Birodalomban a 16–17. században. In: A hadifinanszírozás gazdasági alapjai az ókortól napjainkig. Szerk. *Pósán László – Veszprémy László – Isaszegi János*. Budapest, Zrínyi Kiadó, 2022. 200–220. o.
107. *Ágoston Gábor*: Követek, kémek, dragománok. Diplomácia és információszerzés az Oszmán Birodalomban. *Rubicon*, 33. (2022) 11–12. sz. 4–23. o.
108. *Ágoston Gábor*: Az oszmán hódítás és Európa. Budapest, Rubicon Intézet, 2022. 528 o.
109. *Ágoston Gábor*: Ütközőzónában. Az oszmán–Habsburg-vetélkedés és Magyarország. *Rubicon*, 33. (2022) 5. sz. 46–53. o.
110. *Aro, Jessikka*: Putyin trolljai. Igaz történetek az orosz infoháború frontvonalából. Fordította *G. Bogár Edit*. Budapest, Corvina Kiadó, 2022. 495 o.
111. *Bába Viktória*: Francia lobogó alatt hadakozó spanyolok az algériai háborúban. In: Konfliktusok interdiszciplináris megközelítésben. Szerk. *Bene Krisztián – Kiss Márton – Sarlós István*. Pécs–Budapest, Magyar Hadtudományi Társaság, 2022. 15–42. o.
112. *Bárány Attila*: Anglia hadszervezete és hadserege (1485–1547). In: Új korszak határán. Az európai államok hadügye és hadseregei a mohácsi csata korában. Szerk. *B. Szabó János – Fodor Pál*. 2., bővített kiadás. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2022. 295–317. o.

113. *Bárány Attila*: Az angol korona háborús pénzügyei a 13–14. században. In: A hadifinanszírozás gazdasági alapjai az ókortól napjainkig. Szerk. *Pósán László – Veszprémy László – Isaszegi János*. Budapest, Zrínyi Kiadó, 2022. 60–91. o.
114. *Bárány Attila*: Skócia hadszervezete és hadserege (1488–1547). In: Új korszak határára. Az európai államok hadügye és hadseregei a mohácsi csata korában. Szerk. *B. Szabó János – Fodor Pál*. 2., bővített kiadás. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2022. 319–325. o.
115. *Bárány Attila – Novák Ádám*: Mátyás Közép-Európa-politikája. *Rubicon*, 33. (2022) 5. sz. 40–45. o.
116. *Baráth Magdolna*: Homályba vesző részletek. A Szovjetunió és a magyar béke. *Rubicon*, 33. (2022) 1. sz. 64–70. o.
117. *Barta Róbert*: Hadiipar, hadigazdálkodás és hadifinanszírozás az Egyesült Királyságban a második világháború idején. In: A hadifinanszírozás gazdasági alapjai az ókortól napjainkig. Szerk. *Pósán László – Veszprémy László – Isaszegi János*. Budapest, Zrínyi Kiadó, 2022. 346–359. o.
118. *Bene János*: A magyar királyi honvéd lovasság, 1919–1945. In: A Nemzeti Hadsereg-től a Magyar Királyi Honvédségig, 1919–1945. Szerk. *Bene János*. Nyíregyháza, Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Honismereti Egyesület, 2022. 69–80. o.
119. *Bene Krisztián*: A sivatagtól a sarkkörig. A Francia Idegenlégió részvétele a norvégiai hadjáratban. In: Konfliktusok interdiszciplináris megközelítésben. Szerk. *Bene Krisztián – Kiss Márton – Sarlós István*. Pécs–Budapest, Magyar Hadtudományi Társaság, 2022. 43–58. o.
120. *Boda Mihály*: A katonai erények a két világháború között Európában és Magyarországon. *Hadtörténelmi Közlemények*, 135. (2022) 1. sz. 165–199. o.
121. *Bonhardt Attila*: A Magyar Királyi Honvédség páncélos fegyvernemének megteremtése és harcokszó egységeinek harcai a II. világháborúban. In: A Nemzeti Hadsereg-től a Magyar Királyi Honvédségig, 1919–1945. Szerk. *Bene János*. Nyíregyháza, Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Honismereti Egyesület, 2022. 81–92. o.
122. *Bozsay Réka*: A Németalföldi Szabadságharc (1568–1648) finanszírozása. In: A hadifinanszírozás gazdasági alapjai az ókortól napjainkig. Szerk. *Pósán László – Veszprémy László – Isaszegi János*. Budapest, Zrínyi Kiadó, 2022. 221–240. o.
123. *Brzezinski, Zbigniew K.*: A választás. Globális dominancia vagy globális vezető szerep. Fordította *Forgács Ildikó*. Budapest, Antall József Tudásközpont, 2022. 435 o.
124. *Búr Gábor*: Háborúk Afrikában. *Rubicon*, 33. (2022) 7–8. sz. 110–115. o.
125. *Czirók Zoltán*: A póttankos haditengerészeti vadászgépek rejtélyei. *Haditechnika*, 56. (2022) 1. sz. 72–75. o.
126. *Csaplár-Degovics Krisztián*: „Nekünk nincsenek gyarmataink és hódítási szándékaink”. Magyar részvétel a Monarchia gyarmatosítási törekvéseiben a Balkánon (1867–1914). Budapest, Eötvös Loránd Kutatási Hálózat Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, 2022. 452 o.
127. *Cseh József*: Azt gondolták a szovjetek, hogy megnyerhetik a nukleáris háborút? *Hadtudomány*, 32. (2022) 2. sz. 98–111. o.
128. *Csicsmann László*: India és Pakisztán négy háborúja. *Rubicon*, 33. (2022) 7–8. sz. 116–121. o.
129. *Csikány Tamás*: Czetz János határőr öröksége. *Székelyföld*, 26. (2022) 6. sz. 65–78. o.

130. *Cukovits Enikő*: Nagy Lajos és a „magyar nagyhatalom”. *Rubicon*, 33. (2022) 5. sz. 16–23. o.
131. *Deák Máté*: Geopolitika, gazdaságpolitika és innováció. Németország légi értelemben vett válaszainak rövid áttekintése az elvesztett első világháborút követő időszak elszigeteltségéből fakadó kihívásaira, 1918–1933. In: *Konfliktusok interdiszciplináris megközelítésben*. Szerk. *Bene Krisztián – Kiss Márton – Sarlós István*. Pécs–Budapest, Magyar Hadtudományi Társaság, 2022. 95–110. o.
132. *Domján Dániel Ferenc*: Kényszerpályák és külön utak. Hírszerzés, diplomácia és a magyar–jugoszláv kapcsolatok, 1945–1956. (RETÖRKI Könyvek 48.) Budapest, Rendszerváltás Történetét Kutató Intézet és Levéltár, 2022. 221 o.
133. *Domokos György*: A kassai királyi hadszertár 1571. évi bevételi-kiadási jegyzőkönyve. In: *A hadifinanszírozás gazdasági alapjai az ókortól napjainkig*. Szerk. *Pósán László – Veszprémy László – Isaszegi János*. Budapest, Zrínyi Kiadó, 2022. 184–199. o.
134. *Élet a török hódoltságban 1. Válogatott tanulmányok (2013–2019)*. Szerk. *Páli-Herczeg Zsuzsanna*. Pécs, Kronosz Kiadó, 2022. 266 o.
135. *Fedinec Csilla*: Az orosz–ukrán háború történeti gyökerei. Európa rémálma. *Élet és Tudomány*, 77. (2022) 11. sz. 326–329. o.
136. *Fedinec Csilla*: Az ukrán függetlenség. *BBC History*, 12. (2022) 4. sz. 24–29. o.
137. *Feith László*: Felhők között. A magyar katonai ejtőernyőzés története. *Magyar Honvéd*, 33. (2022) 1. sz. 18–23. o.
138. *Felderítők Társasága Egyesület Évkönyv 2022*. Budapest, Felderítők Társasága Egyesület, 2022. 119 o.
139. *Ferwagner Péter Ákos*: Első világháborús francia katonai „jelenlét” a Közel-Keleten. In: *Konfliktusok interdiszciplináris megközelítésben*. Szerk. *Bene Krisztián – Kiss Márton – Sarlós István*. Pécs–Budapest, Magyar Hadtudományi Társaság, 2022. 145–162. o.
140. *Fiziker Róbert*: Az osztrák semlegesség. Moszkvától Moszkváig. *Rubicon*, 33. (2022) 9. sz. 82–87. o.
141. *Fodor Pál*: Az Oszmán Birodalom hadszervezete és hadserege (1500–1530). In: *Új korszak határán. Az európai államok hadügye és hadseregei a mohácsi csata korában*. Szerk. *B. Szabó János – Fodor Pál*. 2., bővített kiadás. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2022. 93–117. o.
142. *Forisek Péter*: A római hadsereg finanszírozása. In: *A hadifinanszírozás gazdasági alapjai az ókortól napjainkig*. Szerk. *Pósán László – Veszprémy László – Isaszegi János*. Budapest, Zrínyi Kiadó, 2022. 11–21. o.
143. *Fröhlich Dávid*: Kényszermegoldások. A magyar lovasság a két világháború között. *Magyar Honvéd*, 33. (2022) 12. sz. 26–31. o.
144. *Fröhlich Dávid*: Végjáték. A lovas fegyvernem alkonya. *Magyar Honvéd*, 33. (2022) 12. sz. 32–37. o.
145. *Fülöp Mihály*: Pax Sovietica. *Rubicon*, 33. (2022) 1. sz. 4–11. o.
146. *Galambos Sándor*: Ahány ház... Ejtőernyős-beosztások a Magyar Honvédségben. *Magyar Honvéd*, 33. (2022) 1. sz. 30–35. o.
147. *Galambos Sándor*: Felelősségük teljes tudatában. Speciális szakértelem és jogosultság. *Magyar Honvéd*, 33. (2022) 1. sz. 36–41. o.
148. *Garai Kálmán – Garai Balázs*: Fülesbagoly. Magyar éjjeli vadászpülők története 1942–1945 között. 2. bővített kiadás. Budapest, Magánkiadás, 2022. 265 o.

149. *Germuska Pál*: A hazai katonai és védelmi kiadások alakulása 1945 és 1989 között. In: A hadifinanszírozás gazdasági alapjai az ókortól napjainkig. Szerk. *Pósán László – Veszprémy László – Isaszegi János*. Budapest, Zrínyi Kiadó, 2022. 360–389. o.
150. *Gottfried Barna*: A Székely Hadosztályból a Magyar Királyi Honvédségbe. In: A Nemzeti Hadseregtől a Magyar Királyi Honvédségig, 1919–1945. Szerk. *Bene János*. Nyíregyháza, Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Honismereti Egyesület, 2022. 35–42. o.
151. *Gökbilgin, M. Tayyib*: Oszmán–magyar kapcsolatok. Hatalmi harcok Európában. Fordította *Çeliktaş Zsuzsanna – Pál Laura – Schmidt Szonja Emese – Tasnádi Edit*. Budapest, Napkút Kiadó, 2022. 292 o.
152. *Gyaraki Károly – Szentés László*: A magyar csapatlégvédelem története. Budapest, Zrínyi Kiadó, 2022. 330 o.
153. *György Sándor*: „Szegedországtól” Budapestig – a Nemzeti Hadsereg megalakulása és első hónapjai. In: A Nemzeti Hadseregtől a Magyar Királyi Honvédségig, 1919–1945. Szerk. *Bene János*. Nyíregyháza, Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Honismereti Egyesület, 2022. 21–34. o.
154. *Györkös Attila*: A francia haderő finanszírozása a kései középkorban, 1453–1547. In: A hadifinanszírozás gazdasági alapjai az ókortól napjainkig. Szerk. *Pósán László – Veszprémy László – Isaszegi János*. Budapest, Zrínyi Kiadó, 2022. 131–137. o.
155. *Györkös Attila*: A Francia Királyság hadszervezete és hadserege (1494–1534). In: Új korszak határán. Az európai államok hadügye és hadseregei a mohácsi csata korában. Szerk. *B. Szabó János – Fodor Pál*. 2., bővített kiadás. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2022. 233–247. o.
156. *Györkös Attila*: A svájci hadszervezet és haderő a késő középkorban. In: Új korszak határán. Az európai államok hadügye és hadseregei a mohácsi csata korában. Szerk. *B. Szabó János – Fodor Pál*. 2., bővített kiadás. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2022. 221–232. o.
157. A háborúk története. Szerk. *Brezvai Edit*. Fordította *Sóskuthy György*. Budapest, IQ Press Lapkiadó, 2022. 161 o.
158. *Hahner Péter*: Az Egyesült Államok semlegessége. *Rubicon*, 33. (2022) 9. sz. 72–81. o.
159. *Hankiss Ágnes*: Állambiztonsági játszmák. A befolyásolás és a nyomásgyakorlás módszerei. Szerk. *Molnár Márton – Taller János*. Budapest, Petőfi Irodalmi Múzeum–Hankiss Ágnes Intézet, 2022. 347 o.
160. *Hermann Róbert*: 1848–49. Magyarország a nemzetközi politika erőterében. *Rubicon*, 33. (2022) 5. sz. 54–66. o.
161. *Hermann Róbert*: A háború táplálja a háborút. Hadseregellátás és gazdasági tevékenység a feldunai hadtestnél az 1848–1849-es téli hadjárat időszakában. In: A hadifinanszírozás gazdasági alapjai az ókortól napjainkig. Szerk. *Pósán László – Veszprémy László – Isaszegi János*. Budapest, Zrínyi Kiadó, 2022. 295–315. o.
162. *Hollósi Gábor*: A pozsonyi hídfő. *Rubicon*, 33. (2022) 1. sz. 44–51. o.
163. *Honvári János*: A II. világháború utáni magyar jóvátétel. *Rubicon*, 33. (2022) 1. sz. 82–97. o.
164. *Horváth Csaba*: Visszatértek. A magyar királyi 3. honvéd hadsereg a Délvidéken (1941. április). Budapest, Hadtörténelmi Intézet és Múzeum, 2022. 199 o.
165. *Horváth Jenő*: Az olasz semlegesség az első világháború elején. *Rubicon*, 33. (2022) 9. sz. 94–98. o.
166. *Horváth Tibor*: A műszaki támogatás kihívásai a XXI. században. Budapest, Zrínyi Kiadó, 2022. 154 o.

167. *Hunyadi Zsolt*: A responsiótól a likviditási problémákig. A johanniták pénzügyi rendszere a középkorban. In: *A hadifinanszírozás gazdasági alapjai az ókortól napjainkig*. Szerk. *Pószán László – Veszprémy László – Isaszegi János*. Budapest, Zrínyi Kiadó, 2022. 41–59. o.
168. *Igaz Levente*: A Portugál Királyság hadszerkezete és hadserege (1495–1541). In: *Új korszak határán. Az európai államok hadügye és hadseregei a mohácsi csata korában*. Szerk. *B. Szabó János – Fodor Pál*. 2., bővített kiadás. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2022. 275–293. o.
169. *Illésfalvi Péter*: Hegycsapatok a Magyar Királyi Honvédségben 1939–1945 között. In: *A Nemzeti Hadseregtől a Magyar Királyi Honvédségig, 1919–1945*. Szerk. *Bene János*. Nyíregyháza, Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Honismereti Egyesület, 2022. 93–106. o.
170. *Ilyés Gábor*: Honvédségi építkezések, laktanyák Nyíregyházán a két világháború között. In: *A Nemzeti Hadseregtől a Magyar Királyi Honvédségig, 1919–1945*. Szerk. *Bene János*. Nyíregyháza, Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Honismereti Egyesület, 2022. 107–120. o.
171. *Ivanics Mária*: Krími Kánság. Vazallus vagy szuverén? *Rubicon*, 33. (2022) 11–12. sz. 98–109. o.
172. *Jobst Ágnes*: Megjegyzések egy hontalanokból felállítandó hadsereg megszervezésével kapcsolatban. Az Európai Közös Véderő (European Defence Community) elképzelése. *Hadtörténelmi Közlemények*, 135. (2022) 1. sz. 201–216. o.
173. *Kántás Balázs*: A Kettőskereszt Vérszövetség. Egy titkos irreguláris katonai szervezet tevékenysége az 1920-as évek Magyarországon / The Double Cross Blood Union. A Secret Irregular Military Formation and its Activity in Hungary During the 1920s. (Rerum Fides VI.) Budapest, Line Design Kiadó, 2022. 261 o.
174. *Kántás Balázs*: Rongyosan és titkosan a hazáért. Töredékek a két világháború közötti irreguláris katonai alakulatok és különleges katonai műveletek történetéből. Budapest, Hungarovox Kiadó, 2022. 226 o.
175. *Kántás Balázs*: „Szép napok” a Britannia Szállóban. Adalékok a magyarországi fehérterror egyik hírhedt irreguláris katonai alakulatának fővárosi atrocitásaihoz, 1919–1920. *Hadtörténelmi Közlemények*, 135. (2022) 1. sz. 89–116. o.
176. *Kapronczay Károly*: Véraldozatok az Alpok vidékén – Olaszország az első világháborúban. *Valóság*, 65. (2022). 9. sz. 15–21. o.
177. *Kármán Gábor*: Raguzától Moldváig. Vazallus államok az Oszmán Birodalom peremvidékén. *Rubicon*, 33. (2022) 11–12. sz. 74–80. o.
178. *Kenyeres István*: A fiskális-katonai állam kezdetei Európában a 16. század első harmadában. In: *Új korszak határán. Az európai államok hadügye és hadseregei a mohácsi csata korában*. Szerk. *B. Szabó János – Fodor Pál*. 2., bővített kiadás. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2022. 29–46. o.
179. *Kenyeres István*: A Habsburg Monarchia és a Magyar Királyság török elleni küzdelmének finanszírozása a 16–17. században. In: *A hadifinanszírozás gazdasági alapjai az ókortól napjainkig*. Szerk. *Pószán László – Veszprémy László – Isaszegi János*. Budapest, Zrínyi Kiadó, 2022. 138–164. o.
180. *Kenyeres István*: A Magyar Királyság pénzügyei és katonai költségei Mohács előtt. *Századok*, 156. (2022) 2. sz. 237–276. o.
181. *Kenyeres István*: Türkenhilfe. A Német-római Birodalom szerepe az oszmánellenes háború finanszírozásában. *Rubicon*, 33. (2022) 11–12. sz. 46–55. o.
182. *Király István Mihály*: A Yishuv biztonság- és védelempolitikájának változásai az oszmán időkötől az államalapításig. *Honvédségi Szemle*, 150. (2022) 4. sz. 113–127. o.

183. *Korpás Zoltán*: A Spanyol Monarchia hadszervezete és hadserege (1492–1537). In: Új korszak határán. Az európai államok hadügye és hadseregei a mohácsi csata korában. Szerk. *B. Szabó János – Fodor Pál*. 2., bővített kiadás. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2022. 249–273. o.
184. *Kovács Péter, E.*: Hadifinanszírozás a velencei háborúban, 1411–1413. In: A hadifinanszírozás gazdasági alapjai az ókortól napjainkig. Szerk. *Pósán László – Veszprémy László – Isaszegi János*. Budapest, Zrínyi Kiadó, 2022. 112–130. o.
185. *Kozák-Kígyóssy Szabolcs László*: Hadimének és hátasok. A középkori lovaskultúra hazai emlékei. *Magyar Honvéd*, 33. (2022) 12. sz. 4–9. o.
186. *Krámlí Mihály*: A cs. és kir. Duna-flottilla 1915-ben. *Hadtörténelmi Közlemények*, 135. (2022) 4. sz. 853–896. o.
187. *Krámlí Mihály*: Az Osztrák–Magyar Monarchia közös haderejének finanszírozása, 1868–1914. In: A hadifinanszírozás gazdasági alapjai az ókortól napjainkig. Szerk. *Pósán László – Veszprémy László – Isaszegi János*. Budapest, Zrínyi Kiadó, 2022. 316–329. o.
188. *Kranzieritz Károly*: Múló dicsőség. Lovak az első világháborúban. *Magyar Honvéd*, 33. (2022) 12. sz. 20–25. o.
189. *Lázár Balázs*: A császári-királyi haderő finanszírozása a francia háborúk idején, 1792–1815. In: A hadifinanszírozás gazdasági alapjai az ókortól napjainkig. Szerk. *Pósán László – Veszprémy László – Isaszegi János*. Budapest, Zrínyi Kiadó, 2022. 274–294. o.
190. *Lázár Balázs*: Ménes születik. Mezőhegyes felkerül a lovastérképre. *Magyar Honvéd*, 33. (2022) 12. sz. 14–19. o.
191. *Lecomte, Bernard*: KGB. A szovjet titkosszolgálatok története. Fordította *Barabás József*. Budapest, Corvina Kiadó, 2022. 341 o.
192. *Machiavelli, Niccolò*: A háború művészete. Fordította *Majtényi Zoltán*. Szeged, Lazi Könyvkiadó, 2022. 225 o.
193. *Macintyre, Ben*: A vagdalthús hadművelet. Igaz kémtörténet egy holttestről, amely megváltoztatta a II. világháború kimenetelét. Fordította *Babits Péter*. Budapest, Gabo Kiadó, 2022. 376 o.
194. *Mészáros Kálmán*: Kuruc virtus. Lóháton a szabadságért. *Magyar Honvéd*, 33. (2022) 12. sz. 10–13. o.
195. *Middleton, Ant*: Utánam! Vezetélmélet a frontvonalból. Fordította *Sziklai István*. Budapest, 21. Század Kiadó, 2022. 316 o.
196. *Mitrovits Miklós*: Kádár „nyugati nyitásai”. *Rubicon*, 33. (2022) 5. sz. 68–81. o.
197. *Molnár Antal*: A pápaság és a török kérdés a 16–17. században. *Rubicon*, 33. (2022) 11–12. sz. 56–65. o.
198. *Molnár Mónika, F.*: Az itáliai államok hadszervezete és hadseregei (1494–1526). In: Új korszak határán. Az európai államok hadügye és hadseregei a mohácsi csata korában. Szerk. *B. Szabó János – Fodor Pál*. 2., bővített kiadás. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2022. 203–219. o.
199. *Nagy Gábor*: A skandináv országok hadszervezete és hadseregei (1495–1524). In: Új korszak határán. Az európai államok hadügye és hadseregei a mohácsi csata korában. Szerk. *B. Szabó János – Fodor Pál*. 2., bővített kiadás. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2022. 327–354. o.
200. *Nagy László*: A hibrid hadviselés megjelenése a 20. század első felében. *Honvédségi Szemle*, 150. (2022) 5. sz. 112–127. o.

201. *Nánay Mihály*: A földrajz fogságában. A Kelet-európai-síkvidék és Ukrajna földrajzi, geopolitikai viszonyai. *Rubicon*, 33. (2022) 5. sz. 82. o.
202. *Négyesi Imre*: A mesterséges intelligencia katonai felhasználásának lehetőségei. Budapest, Zrínyi Kiadó, 2022. 232 o.
203. *Négyesi Lajos*: A Magyar Királyi Honvédség szervezetei változásai, 1922–1944. In: A Nemzeti Hadseregtől a Magyar Királyi Honvédségig, 1919–1945. Szerk. *Bene János*. Nyíregyháza, Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Honismereti Egyesület, 2022. 43–56. o.
204. *Oborni Teréz*: Szultán Szulimán találmánya. A keleti Magyar Királyságtól az Erdélyi Fejedelemségig. *Rubicon*, 33. (2022) 11–12. sz. 82–97. o.
205. Öt földrész harcosai. Csata az Öregember kútjánál. *Regiment*, 17. (2022) 3. sz. 26–32. o.
206. *Padányi József*: Kihívások, kockázatok, válaszok. Az éghajlatváltozás okozta kihívások és azok hatása a katonai erőre. Budapest, Ludovika Egyetemi Kiadó, 2022. 223 o.
207. *Pallai László*: Az Osztrák–Magyar Monarchia pénzügyi felkészülése az első világháborúra. In: A hadifinanszírozás gazdasági alapjai az ókortól napjainkig. Szerk. *Pósán László – Veszprémy László – Isaszegi János*. Budapest, Zrínyi Kiadó, 2022. 330–345. o.
208. *Palócz Márk*: Az 1. Afrikai Menetzred osztrák–magyar monarchiabeli tagjai. *Aetas*, 37. (2022) 3. sz. 132–144. o.
209. *Palócz Márk*: Osztrák–magyar légionáriusok az első világháborúban. In: Konfliktusok interdiszciplináris megközelítésben. Szerk. *Bene Krisztián – Kiss Márton – Sarlós István*. Pécs–Budapest, Magyar Hadtudományi Társaság, 2022. 187–212. o.
210. *Papp Klára*: A Rákóczi-szabadságharc haderejének pénzügyi háttere. In: A hadifinanszírozás gazdasági alapjai az ókortól napjainkig. Szerk. *Pósán László – Veszprémy László – Isaszegi János*. Budapest, Zrínyi Kiadó, 2022. 243–262. o.
211. *Péterfi Bence*: A Német-római Birodalom hadszervezete és hadserege (1493–1532). In: Új korszak határán. Az európai államok hadügye és hadseregei a mohácsi csata korában. Szerk. *B. Szabó János – Fodor Pál*. 2., bővített kiadás. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2022. 175–201. o.
212. *Pogányiné Rózsa Gabriella*: Pillanatkép a „pesti helyőrségi fő kórházról”. Az 1856-os felülvizsgálat tanulságai. *Hadtudomány*, 32. (2022) 1. sz. 43–60. o.
213. *Pollmann Ferenc*: Az Osztrák–Magyar haderő. *Rubicon*, 33. (2022) 3–4. sz. 44–53. o.
214. *Popély Árpád*: A jogfosztottság éve. A csehszlovák nemzetállami törekvések és a magyar kisebbség, 1945–1948. *Rubicon*, 33. (2022) 1. sz. 52–62. o.
215. *Pósán László*: A német lovagrend katonai kiadásai és hadifinanszírozása a 14–15. század fordulóján. In: A hadifinanszírozás gazdasági alapjai az ókortól napjainkig. Szerk. *Pósán László – Veszprémy László – Isaszegi János*. Budapest, Zrínyi Kiadó, 2022. 92–111. o.
216. *Reynolds, David*: Harc a Szentföldért. Fordította *Rindó Klára*. *BBC History*, 12. (2022) 11. sz. 28–33. o.
217. *Richly Gábor*: Finnország semlegességi törekvései az elmúlt száz évben. *Rubicon*, 33. (2022) 9. sz. 88–93. o.
218. *Salamon Konrád*: Nemzet és integráció a pánszlávizmus tükrében. *Rubicon*, 33. (2022) 5. sz. 67. o.
219. *Salát Gergely*: A háború kínai útja. *Rubicon*, 33. (2022) 7–8. sz. 34–45. o.
220. *Sáry Zoltán*: Farkasfalkák vadászai. A RAF Partvédelmi Parancsnoksága. *Aranysas*, 22. (2022) 9. sz. 50–57. o.
221. *Sáry Zoltán*: Flotta felvonás. A török haditengerészet. *Regiment*, 17. (2022) 5. sz. 50–56. o.

222. *Sáry Zoltán*: Szorult helyzetben. Szovjet tengeralattjáró-balesetek. *Regiment*, 17. (2022) 1. sz. 34–37. o.
223. *Sashalmi Endre*: A Moszkvai Fejedelemség hadszervezete és hadserege (1462–1533). In: Új korszak határán. Az európai államok hadügye és hadseregei a mohácsi csata korában. Szerk. *B. Szabó János – Fodor Pál*. 2., bővített kiadás. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2022. 119–132. o.
224. *Sikur Kristóf*: Üss és fuss! Számkivetett harcosok csapata. *Regiment*, 17. (2022) 1. sz. 42–46. o.
225. *Simicskó István*: A cári szárazföldi hadsereg megteremtése és a tengeri flotta létrehozása Nagy Péter cár korában. In: A hadifinanszírozás gazdasági alapjai az ókortól napjainkig. Szerk. *Pósán László – Veszprémy László – Isaszegi János*. Budapest, Zrínyi Kiadó, 2022. 263–273. o.
226. *Sőregi Zoltán*: Kerékpáros csapatok az Osztrák–Magyar Monarchia közös alakulatainak kötelékében. 2. rész. *Haditechnika*, 56. (2022) 1. sz. 64–67. o.
227. *Svéd László*: A magyar katona-egészségügy az első öbölháborúban. A magyar kontingens felkészülése a részvételi szándéktól a háború kitöréséig. *Honvédségi Szemle*, 150. (2022) 1. sz. 77–90. o.
228. *Szabados György*: Álmostól Szent Istvánig. A magyarság geopolitikai környezete. *Rubicon*, 33. (2022) 5. sz. 4–9. o.
229. *Szabados György*: Bölcsék, szentek, hódítók és helytállók. Az Árpádok királyságának geopolitikai környezete. *Rubicon*, 33. (2022) 5. sz. 10–15. o.
230. *Szabó János, B.*: A Magyar Királyság hadszervezete és hadserege (1490–1529). In: Új korszak határán. Az európai államok hadügye és hadseregei a mohácsi csata korában. Szerk. *B. Szabó János – Fodor Pál*. 2., bővített kiadás. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2022. 149–174. o.
231. *Szabó János, B.*: A székely hadszervezet. *BBC History*, 12. (2022) 5. sz. 26–30. o.
232. *Szakály Sándor*: Két dokumentum a magyar királyi 2. honvéd hadsereg hadművelési területre küldésének előzményeihez. *Honvédségi Szemle*, 150. (2022) 3. sz. 130–139. o.
233. *Szakály Sándor*: Magyar Nemzeti Hadseregből Magyar Királyi Honvédség. In: A Nemzeti Hadseregtől a Magyar Királyi Honvédségig, 1919–1945. Szerk. *Bene János*. Nyíregyháza, Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Honismereti Egyesület, 2022. 9–20. o.
234. *Szarka László*: Hídzerép helyett csapdahelyzet. Csehszlovákia és a magyar békeszerződés. *Rubicon*, 33. (2022) 1. sz. 36–43. o.
235. *Szende László*: A Magyar Királyság geopolitikai helyzete Luxemburgi Zsigmond korában. *Rubicon*, 33. (2022) 5. sz. 24–39. o.
236. *Szenes Zoltán*: Hadifinanszírozás napjainkban, 1990–2020. In: A hadifinanszírozás gazdasági alapjai az ókortól napjainkig. Szerk. *Pósán László – Veszprémy László – Isaszegi János*. Budapest, Zrínyi Kiadó, 390–414. o.
237. *Szokola László*: A Lengyel–Litván Államszövetség hadszervezete és hadserege (1501–1531). In: Új korszak határán. Az európai államok hadügye és hadseregei a mohácsi csata korában. Szerk. *B. Szabó János – Fodor Pál*. 2., bővített kiadás. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2022. 133–148. o.
238. *Szun-ce*: A háború művészete. Fordította *Tokaji Zsolt*. (Trubadúr zsebkönyvek 17.) Budapest, Trubadúr, 2022. 157 o.
239. *Tőzsa-Rigó Attila*: A bécsi gazdasági elit szerepe a magyarországi hadifinanszírozásban a 16. század végén és a tizenöt éves háború első felében. In: A hadifinanszírozás gazdasági

- alapjai az ókortól napjainkig. Szerk. *Pósán László – Veszprémy László – Isaszegi János*. Budapest, Zrínyi Kiadó, 2022. 165–183. o.
240. *Tóser Márton*: „Pre-ottomán” taktika. A könnyűgyalogság szerepe az anatóliai törököknél a 14. század elején. *Hadtörténelmi Közlemények*, 135. (2022) 1. sz. 59–87. o.
241. *Trautmann Balázs*: Az amerikai légierő rövid története. *Aranyas*, 22. (2022) 10. sz. 22–28. o., 11. sz. 34–38. o., 12. sz. 16–21. o.
242. *Trautmann Balázs*: Harctéri életmentés. Ne add fel! *Regiment*, 17. (2022) 2. sz. 34–39. o.
243. Új korszak határán. Az európai államok hadügye és hadseregei a mohácsi csata korában. Szerk. *B. Szabó János – Fodor Pál*. 2., bővített kiadás. (Mohács 1526–2026. Rekonstrukció és emlékezet.) Budapest, Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2022. 411 o.
244. *Ványai Márton*: A szovjet 2. légi hadsereg harca a doni áttörés idején. *Hadtörténelmi Közlemények*, 135. (2022) 4. sz. 951–983. o.
245. *Varga Bence*: Kenguruk és kivik a Nagy Háborúban, 1914–1918. Az ANZAC a nyugati fronton. In: *Konfliktusok interdiszciplináris megközelítésben*. Szerk. *Bene Krisztián – Kiss Márton – Sarlós István*. Pécs–Budapest, Magyar Hadtudományi Társaság, 2022. 267–289. o.
246. *Varga Szabolcs*: Honvesztés és honszerzés. Horvátország és az oszmán hódítás. *Rubicon*, 33. (2022) 11–12. sz. 66–73. o.
247. *Várnai Gergely*: Az „új kurzus” a cári külpolitikában. Az 1904–1905-ös orosz–japán háború belpolitikai előzményei Oroszországban. In: *Konfliktusok interdiszciplináris megközelítésben*. Szerk. *Bene Krisztián – Kiss Márton – Sarlós István*. Pécs–Budapest, Magyar Hadtudományi Társaság, 2022. 291–311. o.
248. *Vásáry István*: Oszmán–török hatás az oroszoknál? Az Oszmán Birodalom és Moszkóvia a 15–16. században. *Rubicon*, 33. (2022) 11–12. sz. 110–119. o.
249. *Veszprémy László*: Az V. keresztes hadjárat magyar szakaszának finanszírozása. In: *A hadifinanszírozás gazdasági alapjai az ókortól napjainkig*. Szerk. *Pósán László – Veszprémy László – Isaszegi János*. Budapest, Zrínyi Kiadó, 2022. 22–40. o.
250. *Vukman Péter*: Tito kezében a marsallbot. Jugoszlávia és a magyar béke. *Rubicon*, 33. (2022) 1. sz. 71–75. o.
251. *Wullschleger, Marion*: Far from Armageddon. Austria–Hungary’s officers and their visions of a general European War before 1914. *War in History*, 30. (2022) 3. sz. 563–583. o.
252. *Zseliczky Béla*: A csehszlovák „szláv nemzetállam” rekonstruálása. Beneš moszkvai tárgyalásai. *Rubicon*, 33. (2022) 1. sz. 24–35. o.

Csapattörténetek

253. *Hermann Róbert*: Görgei és a Nádor-huszárezred, 1843–1849. IV. rész. In: *Zounuk. Magyar Nemzeti Levéltár Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltára Évkönyve 36*. Szerk. *Csönge Attila – Szabóné Maslowski Madlen*. Szolnok, Magyar Nemzeti Levéltár Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltára, 2022. 71–95. o.
254. *Hermann Róbert*: Hősök és/vagy árulók? Egy olasz legénységű alakulat Buda védelmében. In: „...a jövődönék urai vagyunk.” Tanulmányok Csorba László tiszteletére. Szerk. *Kárpáti Attila István – Pásztor Katalin – Sóti Lajos – Várkonyi Gábor*. Budapest, Martin Opitz Kiadó, 2022. 171–180. o.

255. *Horváth Béla*: „Hol már sírjaik sem domborulnak...” A 8. honvédszázalaj története az 1848–49-es magyar szabadságharcban. (48-as Könyvtár) Budapest, Line Design Kiadó, 2022. 264 o.
256. Légtérlovagok. MH 59. Szentgyörgyi Dezső Repülőbázis / Knights of the Airspace. HDF 59th ‘Szentgyörgyi Dezső’ Air Base. 4., bővített kiadás. Szerk. *Eszes Boldizsár – Semság Tibor*. Budapest, Zrínyi Kiadó, 2022. 106 o.
257. Nagykanizsán szolgáltunk. A bajtársiasság szellemében. Összeállította *Pintér Ferenc*. Nagykanizsa, Nagykanizsai Honvéd Egyesület, 2022. 84 o.
258. *Pintér Tamás*: „Ó, ti fiúk, barnák, szőkék...”. A 46-os gyalogezred első világháborús emlékezete. Szeged, Csongrád-Csanád Megyei Önkormányzat, 2022. 127 o.
259. *Számvéber Norbert*: A vándorló katlan. A német 1. páncéloshadserg küzdelme a túléléért, 1944. március–április. Keszthely, Peko Kiadó, 2022. 416, 31 o.

A katonaság kiképzésének története és a haderő résztvevői

260. *Balla Tibor*: A honvédtisztképzés irányítóinak arcképcsarnoka. A magyar királyi Honvéd Ludovika Akadémia igazgatói és parancsnokai, 1872–1945. Budapest, Ludovika Egyetemi Kiadó, 2022. 230 o.
261. *Balla Tibor*: A magyar királyi Honvéd Ludovika Akadémia vezetői, 1872–1918. *Honvédségi Szemle*, 150. (2022) 2. sz. 95–105. o., 3. sz. 111–129. o.
262. *Balla Tibor*: A magyar királyi Honvédség Ludovika Akadémiát végzett irányítói, 1914–1918. 1. rész. *Honvédségi Szemle*, 150. (2022) 6. sz. 116–127. o.
263. *Balogh Ádám Tibor*: 1848/1849-es őrehonvédek törvényszéki drámája. A „Gazdagh-féle bűnpör” a sajtó tükrében. *Aetas*, 37. (2022) 4. sz. 62–84. o.
264. *Csorba László*: „Kossuth követői...” Honvédtisztek a száműzött kormányzó kíséretében. *Aetas*, 37. (2022) 4. sz. 5–22. o.
265. Fialat tisztek zsebkönyve. Szerk. *Krizbai János – Hausner Gábor*. 7., javított, átdolgozott kiadás. Budapest, Ludovika Egyetemi Kiadó, 2022. 322 o.
266. *Galambos Sándor*: Ejtőernyős-iskola. A levegőbe Szolnokon át vezet az út. *Magyar Honvéd*, 33. (2022) 1. sz. 24–29. o.
267. *Gulyás Adrienn*: Értékek vagy érdekek. Honvédnők és „álhonvédnők” a valóság és a kultuszképzés tükrében. In: Történeti Muzeológiai Szemle. A Magyar Múzeumi Történetész Társulat Évkönyve 20. Szerk. *Ihász István – Pintér János*. Budapest, Magyar Múzeumi Történetész Társulat, 2022. 21–42. o.
268. *Gulyás Adrienn*: Honvédnők utóélete a dualizmus korában. *Aetas*, 37. (2022) 4. sz. 42–61. o.
269. *Hatala András – Polgár Balázs*: A győri Magyar Ágyúgyár lőtere. In: A Hadtörténeti Múzeum Értesítője 22. Szerk. *Sallay Gergely Pál – Závodi Szilvia*. Budapest, Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 2022. 81–99. o.
270. *Horváth Csaba*: A magyar katonai felső vezetés, 1922–1945. In: A Nemzeti Hadseregtől a Magyar Királyi Honvédségig, 1919–1945. Szerk. *Bene János*. Nyíregyháza, Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Honismereti Egyesület, 2022. 57–68. o.
271. *Kiss Roland*: Tanító mesterek. Zöldsapkások és őslakosok. *Regiment*, 17. (2022) 2. sz. 44–49. o.
272. *Kollár László*: Nulladik óra. A hazai altisztképzés előzményei. *Magyar Honvéd*, 33. (2022) 3. sz. 40–45. o.

273. *Magó Károly*: Pilótaképzés egykor és ma. A honvédtisztjelöltek Szolnokon. *Aranyas*, 22. (2022) 5. sz. 64–69. o.
274. *Molnár András*: Negyvennyolcas zalaiai. Zala megyei honvédtisztek és politikai vezetők portréi. ('48-as Könyvtár) Budapest, Line Design Kiadó, 2022. 288 o.
275. *Molnár András*: Zala vármegye nemesi felkelő lovasezrede 1809-ben. 2. rész. *Hadtörténelmi Közlemények*, 135. (2022) 1. sz. 3–42. o.
276. *Négyesi, Lajos – Koltay, András – Padányi, József*: Ludovika. Angolra fordította *Ondrák József*. Budapest, Ludovika University Press, 2022. 391 o.
277. *Parragh József – Remes Péter*: Rákócziak a magyar légierőben. Budapest, Magánkiadás, 2022. 336 o.

Hagyományápolás, emlékezetkultúra

278. *Boda Mihály – Rémai Dániel*: A háború áldozatai. A diszkriminációs szabály jelene az arab–izraeli konfliktusokban. *Hadtudomány*, 32. (2022) 2. sz. 86–97. o., 3. sz. 3–18. o.
279. *Feith László*: Értékkörzök. *Magyar Honvéd*, 33. (2022) 12. sz. 38–43. o.
280. *Fodor Pál*: Szulejmán szultán és magyarországi hódításai. Oszmán emlékezet a 16–17. században. *Rubicon*, 33. (2022) 11–12. sz. 24–33. o.
281. *Hermann Róbert*: Petőfi halála – amit tudhatunk és amit nem. In: Petőfi-emlékhelyek találgatói. A Petőfi-kultusz ma. Szerk. *Kispálné Lucza Ilona*. Budapest, Országos Petőfi Sándor Társaság, 2022. 25–39. o.
282. *Hermann Róbert*: A tizenhat aradi vértanú temetése. In: Mindenütt felyül ég: Gyász, temetések és újratemetések a magyar kultusz- és irodalomtörténetben. Szerk. *Mercs István*. Nyíregyháza, Móricz Zsigmond Kulturális Egyesület, 2022. 207–219. o.
283. Lengyel emlékhelyek a Dél-Alföldön / Polskie miejsca pamięci na południowej Wielkiej Równinie. Szerk. *Hajagos Csaba Imre*. (A Kecskeméti Katona József Múzeum Közleményei 7.) Kecskemét, Kecskeméti Katona József Múzeum, 2022. 116 o.
284. *Lowe, Keith*: A történelem foglyai. Fordította *Végh Orsolya*. Pécs, Alexandra Kiadó, 2022. 366 o.
285. *Maruzs Roland*: Doni hősök kalendárium. Emlékkönyv a doni áttörés 80. évfordulója alkalmából. Budapest, Heraldika Kiadó, 2022. 119 o.
286. *Mészáros Kálmán*: Egy megkésétt végtisztesség. Gottfried Lehmann kapitány temetése és sírjele. In: Mindenütt felyül ég: Gyász, temetések és újratemetések a magyar kultusz- és irodalomtörténetben. Szerk. *Mercs István*. Nyíregyháza, Móricz Zsigmond Kulturális Egyesület, 2022. 128–139. o.
287. *Mészáros Kálmán*: Rákóczi emlékjelei a bölcsőtől a koporsóig. *Honismeret*, 50. (2022) 2. sz. 116–117. o.
288. *Müller Péter*: A lévai temetői 1848–49-es emlékmű története. In: Történeti Muzeológiai Szemle. A Magyar Múzeumi Történész Társulat Évkönyve 20. Szerk. *Ihász István – Pintér János*. Budapest, Magyar Múzeumi Történész Társulat, 2022. 245–259. o.
289. *Szalay-Berzeviczy, Attila*: In the Centennial Footsteps of the Great War from Sarajevo to Versailles. Volume 1. 1914–1915. Budapest, MCC Press, 2022. 411 o.
290. *Szalay-Berzeviczy Attila*: A Nagy Háború százéves nyomában. Szarajevótól Trianonig. I. kötet. 1914–1915. Fordította *Beke Ádám*. Budapest, MCC Press, 2022. 411 o.
291. *Szebenyi István*: Sírjaik hol domborulnak. A Vértés katonasírjai. Gencsapáti, Szülőföld Könyvkiadó, 2022. 221 o.

Haditechnika

292. *Anderson, Thomas*: Elephant Paths. Combat History of the Sturmgeschütz-Abteilung 203. Keszthely, Peko Kiadó, 2022. 190 o.
293. *Bánsági Andor*: Tengeralattjáróvadászok. Egy hajóosztály születése. *Regiment*, 17. (2022) 5. sz. 16–23. o.
294. *Barnaky, Péter*: Panzerwaffe on the Battlefield 3. Keszthely, Peko Kiadó, 2022. 110 o.
295. *Benedek Levente*: Felderítőgépek Kína felett. A Cherry projekt. *Aero Magazin*, 24. (2022) 5. sz. 64–67. o.
296. *Benedek Levente*: Kémrepülések Kína felett. Új taktika a győzelemhez. *Aero Magazin*, 24. (2022) 9. sz. 56–59. o.
297. *Boutland, Craig*: Új generációs harci járművek. Drónok, akna- és bombamentesítők. Érd, Elektra Kiadó, 2022. 31 o.
298. *Buzás Gergely*: A késő középkori európai erődépítészet és Magyarország (1450–1526). In: Új korszak határán. Az európai államok hadügye és hadseregei a mohácsi csata korában. Szerk. *B. Szabó János – Fodor Pál*. 2., bővített kiadás. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2022. 69–89. o.
299. *Caliaro, Luigino*: Brazília légi meghódítása. Olasz repülőgép-kötélék az Atlanti-óceán felett. *Aero Magazin*, 24. (2022) 2. sz. 56–61. o.
300. *Csonkaréti Károly*: Derékvitorlát kurtítani! Korvettek, briggek, fregattok a Császári és Királyi Haditengerésznél. Budapest, Kornétás Kiadó, 2022. 132 o.
301. *Domokos György*: A tűzfegyverek fejlődése Európában a 16. század közepéig. In: Új korszak határán. Az európai államok hadügye és hadseregei a mohácsi csata korában. Szerk. *B. Szabó János – Fodor Pál*. 2., bővített kiadás. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2022. 47–67. o.
302. *Druzsín József*: Horváth Ernő repülőgép-konstruktőr, aviatikus. *Haditechnika*, 56. (2022) 2. sz. 72–75. o.
303. *Feith László*: Értékmegőrző. 10+1 különlegesség a „bombaraktárból”. *Magyar Honvéd*, 33. (2022) 1. sz. 10–17. o.
304. *Feith László*: Halálós fegyver. Repülőgép-hordozók a második világháborúban. *Magyar Honvéd*, 33. (2022) 6. sz. 36–41. o.
305. *Feith László*: Nincs kegyelem. Tengeralattjárók az első világháborúban. *Regiment*, 17. (2022) 2. sz. 8–13. o.
306. A hadifinanszírozás gazdasági alapjai az ókortól napjainkig. Szerk. *Pósán László – Veszprémy László – Isaszegi János*. Budapest, Zrínyi Kiadó, 2022. 431 o.
307. *Hajdú László*: Nukleáris pajzs és kard. Ma már csak történelem. 2–4. rész. *Regiment*, 17. (2022) 1. sz. 14–21. o., 2. sz. 14–21. o., 4. sz. 22–29. o.
308. Harckocsik és egyéb láncfalpas harci járművek. Debrecen, TKK, 2022. 48 o.
309. *Hintermeier, Heino*: Das ungarische 8 mm Infanteriegewehr Mod.1935 (35M.). Das letzte Repetiergewehr für eine Mannlicher-Paketladung. *Pallasch*, 26. (2022) 81. sz. 79–86. o.
310. *Kárpáti Endre*: A hetvenkedő bombázó. A Nagy Ronda Dagadt Fickó fejlesztése. *Aranyas*, 22. (2022) 12. sz. 22–30. o.
311. *Kárpáti Endre*: Hordozható kikötő. A D-Day beton emlékműve. *Regiment*, 17. (2022) 2. sz. 28–33. o.
312. *Kárpáti Endre*: A kosárfonatú bombázó. *Aranyas*, 22. (2022) 2. sz. 51–57. o., 3. sz. 50–55. o.
313. *Kárpáti Endre*: Tagfelvétel. Welcome to NATO. 1. rész. *Aranyas*, 22. (2022) 8. sz. 12–18. o.

314. *Kékesi György*: Katonai szolgálati pisztolyok. 1. rész: Bevezető, 2. rész: Az elöltöltő hadipisztolyok kora, 3. rész: USA – 1. rész. *Kaliber*, 25. (2022) 6. sz. 10–13. o., 7. sz. 10–13. o., 8. sz. 10–13. o.
315. *Kékesi György*: Kézigránátok története. 47. rész: Spanyolország 2., 48. rész: Franciaország 1945 után, 49. rész: Hollandia 1., 49. rész: Hollandia 2., 50. rész: Hollandia 3. *Kaliber*, 25. (2022) 1. sz. 10–13. o., 2. sz. 10–12. o., 3. sz. 10–12. o., 4. sz. 10–12. o., 5. sz. 10–13. o.
316. *Kiss Attila – Szöllősy Gábor*: A török nádpajzs védelmi képességének kísérleti vizsgálata nyíllövessel szemben. *Hadtörténelmi Közlemények*, 135. (2022) 1. sz. 147–163. o.
317. *Kiss-Mikó Nikoletta*: Négy pisztoly, négy hadsereg. Öntöltő pisztolyok a magyar haderőben, 1912–1996. In: A Hadtörténelmi Múzeum Értesítője 22. Szerk. *Sallay Gergely Pál – Závodi Szilvia*. Budapest, Hadtörténelmi Intézet és Múzeum, 2022. 103–122. o.
318. *Kiss Roland*: IAF vs arab légvédelem. *Aranysas*, 22. (2022) 2. sz. 44–50. o.
319. *Kiss Roland*: A váltósúly bajnoka. A Pz V Panther közepes harckocsi. *Regiment*, 17. (2022) 5. sz. 30–37. o.
320. *Kotán Dávid Márk*: Trebuchet, manjaníq, helepoleisz... Ostromok és ostromgépek a Szentföldön a keresztes háborúk idején. *Határtalan Régészet*, 7. (2022) 1. sz. 55–59. o.
321. *Kovács László*: Puskaportrék. Székesfehérvár, Vadászlap Kft., 2022. 215 o.
322. *Kovács Vilmos*: Búcsú a fegyverektől. A Magyar Néphadsereg önjáró lövegei. *Magyar Honvéd*, 33. (2022) 5. sz. 28–31. o.
323. *Kulcsár Viktor*: Vonalvédelem. Budapest 1914-es erődítési tervei. *Magyar Honvéd*, 33. (2022) 6. sz. 42–45. o.
324. *Laczik Bálint*: A Brennan-torpedó. *Haditechnika*, 56. (2022) 5. sz. 63–69. o.
325. *Laczik Bálint*: A Hofherr gyár a hadsereg szolgálatában. *Haditechnika*, 56. (2022) 5. sz. 70–75. o.
326. Lángoló acélkoporsók. A sivatagi hadszíntér páncélosai. *Regiment*, 17. (2022) 3. sz. (Különszám) 20–25. o.
327. *Lányi Aladár*: A V2 harckocsimotor-család fejlesztésének története. *Haditechnika*, 56. (2022) 2. sz. 57–61. o., 3. sz. 68–72. o.
328. *Magdó Csaba*: A Magyar Királyi Honvédség vezetékes híradó eszközei 1931-ig. In: A Hadtörténelmi Múzeum Értesítője 22. Szerk. *Sallay Gergely Pál – Závodi Szilvia*. Budapest, Hadtörténelmi Intézet és Múzeum, 2022. 147–162. o.
329. *Magó Károly*: Emlékkönyv. Búcsúznak a katonák a Mi–8 helikopterektől / Mi–8 Memory Book. Troops say farewell to the Mi–8 helicopters. Fordította *Tószegi Zoltán*. Budapest, Zrínyi Kiadó, 2022. 312 o.
330. *Magó Károly*: Velünk élő múlt. 23. rész: Folyamatos visszavonulás, 24. rész: Harcos évzárás, 25. rész: Egy bevetés, négy győzelem, 26. rész: Amikor nincs lehetőség törleszteni, 27. rész: Harcok a hazai égbolton, 28. rész: Kiteljesedő légi háború, 29. rész: Felderítők, bombázók, rombolók, 30. rész: Amerikai túlerővel szemben, 31. rész: Egyenlőtlen küzdelem, 32. rész: Tisztes helytállás, súlyos veszteségekkel, 33. rész: Megalakul a Puma osztály, 34. rész: Folyamatos visszavonulás. *Aranysas*, 22. (2022) 1. sz. 78–82. o., 2. sz. 78–82. o., 3. sz. 78–82. o., 4. sz. 78–82. o., 5. sz. 78–82. o., 6. sz. 78–82. o., 7. sz. 78–82. o., 8. sz. 78–82. o., 9. sz. 78–82., 10. sz. 78–82. o., 11. sz. 78–82. o., 12. sz. 78–82. o.
331. *Miklauzič István – Varga József – Zsitnyányi Attila*: A Gamma–Juhász löelemképző. Budapest, Zrínyi Kiadó, 2022. 259 o.
332. *Mujzer Péter*: 39/40 M. Csaba páncélgépkocsi. Budapest, Magánkiadás, 2022. 101 o.

333. Német minta. A második világháborús magyar önjáró tüzérség. Összeállította *Feith László*. *Magyar Honvéd*, 33. (2022) 5. sz. 24–27. o.
334. *Németh Károly*: Straussler Miklós magyar származású brit feltaláló szerepe a második világháborús szövetséges harckocsikat úszóképessé alakító Duplex Drive rendszer létrejöttében. *Hadtörténelmi Közlemények*, 135. (2022) 2. sz. 325–364. o.
335. *Németh Károly*: Straussler Miklós magyar származású brit mérnök szerepe a D-nap, a normandiai partraszállás előkészítésében és az invázió sikerességében. *Hadtörténelmi Közlemények*, 135. (2022) 3. sz. 595–632. o.
336. *Obuch László*: Nem fordultak vissza. Black Buck One. Egyetlen találat. *Aranyas*, 22. (2022) 4. sz. 16–19. o.
337. *Pap Péter*: Az elveszett apróságok (Eiler és NALAVA pisztolyok). In: A Hadtörténelmi Múzeum Értesítője 21. Szerk. *Sallay Gergely Pál – Závodi Szilvia*. Budapest, Hadtörténelmi Intézet és Múzeum, 2022. 217–246. o.
338. *Pap Péter*: Kézilőfegyver vademecum A–Zs. Budapest, Hadtörténelmi Intézet és Múzeum, 2022. 374 o.
339. *Polgár Tamás*: Igazi felebaráti tűz. „Warning red, weapons free!”. *Aranyas*, 22. (2022) 3. sz. 66–70. o.
340. *Polgár Tamás*: Vulcan végveszélyben. „Azonnali leszállási engedélyt kérek!”. *Aranyas*, 22. (2022) 4. sz. 32–39. o.
341. *Punka György*: Az Avia S–199-es Mezek. *Aero Magazin*, 24. (2022) 5. sz. 60–63. o.
342. *Punka György*: A francia tengeralattjáró-vadász. Alíz, ami tulajdonképpen egy szél neve volt. *Aero Magazin*, 24. (2022) 2. sz. 52–55. o.
343. *Punka György*: Harminc másodperc Tokió felett. Nyolcvan éve történt a Doolittle Raid akció. *Aero Magazin*, 24. (2022) 4. sz. 54–57. o.
344. *Punka György*: Spitfire-ek Spitfire-ek ellen. Amikor az angol gépek angol gépekre vadásztak. *Aero Magazin*, 24. (2022) 6. sz. 58–61. o.
345. *Punka György*: Ünnepel a megemlékező légierő. Hatvanöt esztendő a Commemorative Air Force. *Aero Magazin*, 24. (2022) 7. sz. 54–57. o.
346. *Sáry Zoltán*: Babonás mérnökök. A Szu–15 elfogóvadász. *Aranyas*, 22. (2022) 6. sz. 30–37. o.
347. *Sáry Zoltán*: Bivalyerős megoldás. Gázturbinás harckocsik. *Regiment*, 17. (2022) 2. sz. 50–55. o.
348. *Sáry Zoltán*: Az elveszett cirkáló. A Moszkva elsüllyedése. *Regiment*, 17. (2022) 2. sz. 60–63. o.
349. *Sáry Zoltán*: Rodeó a dzsungel felett. Rakétákat kerülgetve, vadászgépekkel harcolva. *Aranyas*, 22. (2022) 12. sz. 32–37. o.
350. *Sáry Zoltán*: Szemtől szembe. Argentín–brit forgószárnnyasok. *Aranyas*, 22. (2022) 4. sz. 26–31. o.
351. *Sáry Zoltán*: A szürke halál. Harrierek a Falkland-szigetek felett. *Aranyas*, 22. (2022) 4. sz. 20–25. o.
352. *Sáry Zoltán*: A tankpusztító. FGM–148 Javelin. *Regiment*, 17. (2022) 2. sz. 56–59. o.
353. *Sáry Zoltán*: Úszó próbapad. HMS Dreadnought. *Regiment*, 17. (2022) 4. sz. 30–33. o.
354. *Schuminszky Nándor*: Alapító atyák. A szovjet „Szentháromság”. *Aranyas*, 22. (2022) 1. sz. 61–63. o.
355. *Snider, Jason*: A Key Document of Hungary’s Danube Frontier from 1429 Revisited. *Hadtörténelmi Közlemények*, 135. (2022). 3. sz. 633–655. o.

356. *Sudár Balázs – Szöllősy Gábor*: A jatagán. In: *Élet a török hódoltságban 1. Válogatott tanulmányok (2013–2019)*. Szerk. *Páli-Herczeg Zsuzsanna*. Pécs, Kronosz Kiadó, 2022. 167–187. o.
357. *Szöllősy Gábor*: Szeif kilidzs vagy samsir? Javaslat a török szabvány típusba sorolására. In: *Élet a török hódoltságban 1. Válogatott tanulmányok (2013–2019)*. Szerk. *Páli-Herczeg Zsuzsanna*. Pécs, Kronosz Kiadó, 2022. 209–215. o.
358. *Szöllősy Gábor*: Zihgir, sziper, musamma. A hagyományos török íjászat sajátos eszközei. In: *Élet a török hódoltságban 1. Válogatott tanulmányok (2013–2019)*. Szerk. *Páli-Herczeg Zsuzsanna*. Pécs, Kronosz Kiadó, 2022. 188–195. o.
359. *Toldi Miklós*: A tengerészek szárnyra kapnak. *Aranysas*, 22. (2022) 8. sz. 53–57. o., 9. sz. 58–62. o.
360. *Töll László*: Keresztesek kardjai az iszlám arzenáljában. *Határtalan Régészet*, 7. (2022) 1. sz. 66–69. o.
361. *Törös István*: Nordhausen. A föld alatti halálgyár. *Regiment*, 17. (2022) 3. sz. 33–37. o.
362. *Trautmann Balázs*: Irány a part! Shermann DD, a mindentudó harckocsi. *Regiment*, 17. (2022) 5. sz. 38–43. o.
363. *Trautmann Balázs*: Rekorddöntők. A mesterlövészfegyverek evolúciója. *Magyar Honvéd*, 33. (2022) 2. sz. 36–41. o.
364. *Tucker-Jones, Anthony*: Tiger I & Tiger II. A II. világháború képekben. Fordította *Moczk Péter*. Debrecen, Hajja és Fiai Könyvkiadó, 2022. 177, 14 o.
365. *Varga A. József*: A Gamma–Juhász légvédelmi löelemképzők. *Haditechnika*, 56. (2022) 2. sz. 62–71. o.
366. *Varga Csaba Béla*: Halálos találmány. A Fokker Eindecker rövid rémuralma. *Aranysas*, 22. (2022) 6. sz. 66–71. o.
367. *Varga Csaba Béla*: Heraklész bosszúja. Egy vulkán a bombázók ellen. *Aranysas*, 22. (2022) 4. sz. 68–71. o.
368. *Varga Csaba Béla*: Lehetetlen küldetés. A vörös csillagos légierő feltámadása. *Aranysas*, 22. (2022) 4. sz. 72–77. o.
369. *Vida Gergő – Haramza Márk*: Mítosz és valóság. A japán kard. *Határtalan Régészet*, 7. (2022.) 2. sz. 50–55. o.

Katonai jog, holokauszt, veszteség, hadifogság

370. *Bárd Károly*: Számonkérés a holokausztért. Tettesek, áldozatok, bírák. Budapest, Múlt és Jövő Kiadó, 2022. 269 o.
371. *Borhi László*: A túlélés stratégiái. Élet és halál a náci és kommunista diktatúrákban, 1944–1953. Budapest, Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2022. 362 o.
372. *Boros Anikó*: Pusttavám 1944. Tanú(ság) – vallomás – emlékezet. Fordította *Vitári Zsolt*. Pécs, Kronosz Kiadó, 2022. 371 o.
373. *Csekő Ernő*: Az „osztrák menekültek”. Első világháborús trieszti és polai olasz, illetve galíciai zsidó menekültek elhelyezése és helyzete Sopron vármegyében. I. rész. In: *A Hadtörténeti Múzeum Értesítője 22*. Szerk. *Sallay Gergely Pál – Závodi Szilvia*. Budapest, Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 2022. 11–26. o.
374. *Dell'Adami Géza*: Megváltás Szibériából. Kidolgozta *Saáry Jenő*. Hasonmás kiadás. Budapest, Zrínyi Kiadó, 2022. 264, 37 o.

375. *Dronfield, Jeremy – Sayer, Ian*: Hitler utolsó dobása. Fordította *Urbán Erika*. Budapest, Európa Könyvkiadó, 2022. 374 o.
376. *Farkas Ádám*: A védelem és biztonság-szavatolás szabályozásának alapkérdései Magyarországon. Budapest, Magyar Katonai Jogi és Hadijogi Társaság, 2022. 269 o.
377. *Forgács Márton*: A taskenti és osi hadifogolytáborok az első világháborúban Háy Elek hagyatékának tükrében. In: A Hadtörténelmi Múzeum Értesítője 22. Szerk. *Sallay Gergely Pál – Závodi Szilvia*. Budapest, Hadtörténelmi Intézet és Múzeum, 2022. 49–80. o.
378. *Hermann Róbert*: Kemény Zsigmond haditörvényszéki védőirata, mint az 1848–1849. évi országgyűlés történetének forrása. In: Veritas évkönyv 2021. Szerk. *Farkas Judit Antónia – Orosz László – Schwarzwölder Ádám*. Budapest, VERITAS Történetkutató Intézet és Levéltár–Magyar Napló, 2022. 11–30. o.
379. *Juhász Balázs*: Hadifoglyok, dezertőrök. Magyar katonák az olasz hátszágban, 1915–1920. Budapest, Zrínyi Kiadó, 2022. 517, 19 o.
380. *Káplár Zolt*: A „Novonyikolajevszki vörös rém”. Egy hűtlenségi per történelmi hozadéka. In: A Hadtörténelmi Múzeum Értesítője 22. Szerk. *Sallay Gergely Pál – Závodi Szilvia*. Budapest, Hadtörténelmi Intézet és Múzeum, 2022. 123–146. o.
381. *Kardos Gábor*: A semlegesség joga. *Rubicon*, 33. (2022) 9. sz. 70–71. o.
382. A kárpátaljai magyarok és németek internálása és deportálása 1944 és 1955 között. Levéltári iratok és dokumentumok. Szerk. *Olekszij Korszun – Kosztyó Gyula – Toma Katalin*. Budapest–Ungvár, Budapest Főváros Levéltára–Nemzeti Emlékezet Bizottsága–Kárpáti Állami Kiadó, 2022. 822 o.
383. *Kiss Dávid*: A kommunisták és a hazaérkező hadifoglyok. In: Veritas évkönyv 2021. Szerk. *Farkas Judit Antónia – Orosz László – Schwarzwölder Ádám*. Budapest, VERITAS Történetkutató Intézet és Levéltár–Magyar Napló, 2022. 311–327. o.
384. *Kordé Nóra*: Adalékok a bajai hadifogolytábor (1944–1945) történetéhez. Puskás Mihály iratanyaga a Türr István Múzeum helytörténelmi gyűjteményében. In: Konfliktusok interdiszciplináris megközelítésben. Szerk. *Bene Krisztián – Kiss Márton – Sarlós István*. Pécs–Budapest, Magyar Hadtudományi Társaság, 2022. 163–186. o.
385. *Kovács Szabolcs*: A nagysármási zsidók meggyilkolása. 1944. szeptember 16–17. Magyarok, románok és zsidók a magyar katonai megszállás időszakában. Budapest, Múlt és Jövő Kiadó–Clio, 2022. 316 o.
386. *Lagzi István*: Magyarok a lengyelekért, 1939–1945 / *Węgrzy za Polakami*, 1939–1945. 1–2. kötet. Budapest–Szeged–Warszawa, Magánkiadás, 2022. 1666 o.
387. *Marossy Endre*: Váradi Gyula vezérőrnagy és társai hadbíróági pere. Budapest, Magyar Napló–Írott Szó Alapítvány, 2022. 188 o.
388. *Miklós Tamás*: A második világháború harceseményei Esztergom térségében 1944–45-ben és a város háborús embervesztesége. Esztergom, Magyar Nemzeti Levéltár Komárom–Esztergom Megyei Levéltára, 2022. 179 o.
389. *Óbert Marianna*: A hadijog és a hadifogság története az egészségügy szemszögéből. *Hadtudomány*, 32. (2022) 2. sz. 147–161. o.
390. *Polgár Tamás*: Szabotázs vagy baleset? Tizenhat admirális halála. *Aranyas*, 22. (2022) 5. sz. 49–53. o.
391. *Rees, Laurence*: A holokauszt. A gyűlölet gyökereitől a Harmadik Birodalom összeomlásáig. Fordította *Kisantal Tamás*. Budapest, Libri Kiadó, 2022. 503, 24 o.
392. *Somogyi László*: A Nagy Háború elfeledett áldozatai. Az első világháború alatt Magyarországon internált olasz civilek emlékezete. *Valóság*, 65. (2022) 3. sz. 23–32. o.

393. *Tóth Orsolya*: Élet a krasznaja rjecskai hadifogolytáborban. I. rész (1915/1916 – 1918. április 15.). In: A Hadtörténeti Múzeum Értesítője 22. Szerk. *Sallay Gergely Pál – Závodi Szilvia*. Budapest, Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 2022. 27–48. o.
394. *Udvardy Zoltán*: Sóval hintették be. Pozsonyligetfalu – egy népirtás története. Budapest, Magyar Napló–Írott Szó Alapítvány–Nemzeti Összetartozás Alapítvány, 2022. 575 o.
395. Egy világraszóló történet. Az 1956-os magyar menekültválság kézikönyve. Szerk. *Kecskés D. Gusztáv – Scheibner Tamás*. Budapest, Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, 2022. 691 o.

Helytörténet

396. *Becskereki László*: Őseink voltak, hőseink lettek. Kunmadarasiak az I. világháborúban. Kunmadaras, Kunmadarasi Honismereti Egyesület, 2022. 211 o.
397. *Huber, Bernd*: Geschichte der Festung Arad im Banat. *Pallasch*, 26. (2022) 82. sz. 51–65. o.
398. Túlélni a tragédiát. A trianoni békediktátum következményei Vas vármegyében. Szerk. *Melega Miklós*. Szombathely, Magyar Nemzeti Levéltár Vas Megyei Levéltára–Vasi Múzeumbarát Egylet, 2022. 64 o.
399. Zrínyi-Újvár a Mura mentén a legújabb kutatások tükrében. Összeállította *Kovácsné Kővágó Anna*. Murakeresztúr, Zrínyi Kadétok Hagyományörző Egyesülete, 2022. 174 o.

Életrajzok, visszaemlékezések, naplók

400. *Almásy László*: Rommel seregénél Líbyában. Sajtó alá rendezte és jegyzetekkel ellátta *Tari Tamás Viktor*. Szentendre, Erdélyi Szalon Könyvkiadó, 2022. 355, 48 o.
401. *Andreides Gábor*: Gabriele d’Annunzio. Önjelölt had- és népzvezér? Futurista életművész? A fasizmus előfutára? *Rubicon*, 33. (2022) 11–12. sz. 130–137. o.
402. *Balogh Máté*: A soproni születésű id. felsőkáldi Káldy Ferenc vármegyei pályafutása. *Soproni Szemle*, 76. (2022) 3. sz. 289–305. o.
403. *Bender, Wilhelm*: With Raupenschlepper OST on the Eastern Front. Orel–Brjansk–Kowel–Warsaw–Danzig. Keszthely, Peko Kiadó, 2022. 179 o.
404. *Czeplédi Noémi*: Kocsi Horváth Elek sorsa a szabadságharc után. *Aetas*, 37. (2022) 4. sz. 99–110. o.
405. *Csikány Tamás*: Vécsey Károly honvédtábornok, az igaz s céltudatos férfiú. Budapest, Line Design Kiadó, 2022. 266 o.
406. *Deminger Orsolya*: Hercegnői kegyekbe emelkedve... Dékány Balázs 12-es honvéd I. világháborús tevékenysége a Komáromi Lapokban közöltek alapján. *Valóság*, 65. (2022) 8. sz. 61–73. o.
407. *Druzsín József*: Zsélyi Aladár repülőgép-konstruktőr, aviatikus. *Haditechnika*, 56. (2022) 3. sz. 73–75., 4. sz. 73–75. o.
408. Dunától a Donig. Sallóvölgyi Békeffy László tartalékos huszár főhadnagy naplófeljegyzései. Szerk., a bevezetőt és a jegyzeteket írta: *Babucs Zoltán*. Budapest, Magyarságkutató Intézet, 2022. 254 o.
409. *Erdélyi Imre*: Megnőttek a hegyek. Szerk. *Simó Ágnes*. A szöveget gondozta *Berekméri Árpád Róbert*. Marosvásárhely, Bookman Kiadó, 2022. 370, 22 o.
410. *Fenwick, Gallagher*: Zelenszkij és a vérző Ukrajna. Fordította *Fáber András*. Budapest, Corvina Kiadó, 2022. 237 o.

411. *Fleisz János*: Nagysándor József tábornok, „A magyar függetlenségi gondolat egyik legkövetkezetesebb híve”. (Aradi Vértanúk Sorozat 9.) Budapest, Line Design Kiadó, 2022. 380 o.
412. *Glaub Krisztián*: Mozaikok Farkas Mihály 1945 előtti életéből. In: Veritas évkönyv 2021. Szerk. *Farkas Judit Antónia – Orosz László – Schwarzwölder Ádám*. Budapest, VERITAS Történetkutató Intézet és Levéltár–Magyar Napló, 2022. 252–267. o.
413. *Gunesch János*: Naplóm a harctérről és a hadifogságomból, 1915–16–17 / Il mio diario del campo di battaglia e della mia prigionia di guerra, 1915–16–17. Szerk., a tanulmányt és a jegyzetet írta, olasz nyelvre fordította *Juhász Balázs*. Budapest–San Martino del Carso, Nagy Háború Kutatásáért Közhasznú Alapítvány–Gruppo Speleologico Carsico, 2022. 447 o.
414. *Gyarmati György*: Duna menti „különbéke”. Kertész István munkássága. *Rubicon*, 33. (2022) 1. sz. 76–79. o.
415. *Hajagos József*: Dessewffy Arisztid, a vitéz huszártábornok. Budapest, Line Design Kiadó, 2022. 284 o.
416. *Hammerstein Judit*: Egy magyar katonai hírszerző a bolsevikok országában – Taróczy Nándor ezredes szokatlan látogatása a Szovjetunióban. In: Veritas évkönyv 2021. Szerk. *Farkas Judit Antónia – Orosz László – Schwarzwölder Ádám*. Budapest, VERITAS Történetkutató Intézet és Levéltár–Magyar Napló, 2022. 268–288. o.
417. *Hangodi László*: Diszel, Nyezsín, Brjanszk és vissza. Bakos Gyula szakaszvezető a második világháborúban. 2., bővített kiadás. Tapolca, Bakos Gyula, 2022. 240 o.
418. Hardegg. 1. kötet. A bevezető tanulmányt írta: *Bagi Zoltán Péter*. Győr, Civilek Győrért Egyesület, 2022. 191 o.
419. Hej fiúk, az élet mégiscsak szép! 1893–1970. Vitéz Lakatos Ferenc m. kir. ezredes hadinaplója. A Rozsánka-völgytől Karcagig. Írások 1915. március 20. – 1969. december 15. A szöveget gondozta, szerkesztette, kutatta és jegyzetekkel ellátta: *Nagy Balázs Albert*. Budapest, Katona András magánkiadása, 2022. 673 o.
420. *Hermann, Róbert*: „Le beau pendu”. Gyula Andrassy Sr. in 1848–49. In: A haza szolgálata. Az egyházak, az alkotmányosság és a szabadság a két Gróf Andrassy Gyula pályafutásában / National service. Churches, constitutionality, and freedom in the careers of the two counts Gyula Andrassy. Fordította *Török Attila*. Szerk. *Holló József*. Budapest, Ifj. Gróf Andrassy Gyula Alapítvány, 2022. 64–65. o.
421. *Hermann Róbert*: Lenkey János a majdnem-vértanú tábornok. *Élet és Tudomány*, 77. (2022) 40. sz. 1294–1297. o.
422. *Hermann Róbert*: Széchenyi 1848-a és 1848 Széchenyije. In: „Megint ’s megint – szünetlen”. Egy újabb Széchenyi-évforduló termése. Szerk. *Dobszay Tamás*. Budapest, Magyar Történelmi Társulat, 2022. 179–211. o.
423. *Hermann Róbert*: „A szép akasztott” – Andrassy Gyula gróf 1848–1849-es pályafutása. In: A haza szolgálata. Az egyházak, az alkotmányosság és a szabadság a két Gróf Andrassy Gyula pályafutásában / National service. Churches, constitutionality, and freedom in the careers of the two counts Gyula Andrassy. Fordította *Török Attila*. Szerk. *Holló József*. Budapest, Ifj. Gróf Andrassy Gyula Alapítvány, 2022. 48–63. o.
424. *Horváth Zoltán*: A Dostler-ügy. Az első háborús bűnös kivégzése. *Regiment*, 17. (2022) 3. sz. 62–67. o.

425. Jó szándék és balsors. Tanulmányok Károly magyar király és osztrák császár halálának 100. évfordulójára. Szerk. *Ligeti Dávid*. Budapest, Habsburg Ottó Alapítvány–VERITAS Történetkutató Intézet és Levéltár–Helikon Kiadó, 2022. 167 o.
426. *Kántás Balázs*: Héjjas Iván. Vázlat egy magyar radikális jobboldali katonatiszt-politikus életrajzához és kapcsolatrendszeréhez. Budapest, Hungarovox Kiadó, 2022. 321 o.
427. *Kapronczay Károly*: Nobel-díjas hadifogoly magyar orvos Turkesztánban: Bárány Róbert. *Orvostörténeti Közlemények*, 68. (2022) 258–261., 35–39. o.
428. *Kenyeres Dénes*: Egy idős katonazenész emlékei. *Honvéd Altiszti Folyóirat*, 34. (2022) 1. sz. 26–27. o.
429. *Kiss László*: Magyar hadifogolysors Oroszországban. Egy kántortanító első világháborús naplója nyomán. Budapest, Püski Kiadó, 2022. 93 o.
430. *Kovács István*: Aki epizód szereplő volt egy filmben, s főszereplő a történelemben. A „kék tábornok” – József Haller. *Hadtörténelmi Közlemények*, 135. (2022) 4. sz. 985–997. o.
431. *Köller István – Héger Lajos*: Katonadolgok. Játsszódik az 1960-as években. Felsőpáhok, Magánkiadás, 2022. 156 o.
432. *Krahlucsán Zsolt*: Biszku. A megtorlás belügyminiszterének életútja. Budapest, Jaffa Kiadó, 2022. 255 o.
433. *Lévai Csaba*: Az amerikai függetlenségi háború magyar katonája. *BBC History*, 12. (2022) 9. sz. 6–10. o.
434. *Ligeti Dávid Ádám*: IV. (Boldog) Károly. *Somogy*, 50. (2022) 2. sz. 3–24. o.
435. *Ligeti Dávid Ádám*: Vesszőfutás. Franz Conrad von Hötzendorf gyalogsági tábornok a nagy háború első hónapjaiban. In: Veritas évkönyv 2021. Szerk. *Farkas Judit Antónia – Orosz László – Schwarczwölde Ádám*. Budapest, VERITAS Történetkutató Intézet és Levéltár–Magyar Napló, 2022. 142–156. o.
436. *Longo, James*: Hitler és a Habsburgok. Fordította *Rácz Judit*. Budapest, Európa Könyvkiadó, 2022. 305 o.
437. Luby Lajos huszárévei visszaemlékezései tükrében. Válogatta és a szöveget gondozta: *Kiss Kálmán*. Az előszót és a tanulmányt írta, a jegyzeteket készítette: *Bene János*. Nyíregyháza, Luby Társaság, 2022. 63 o.
438. *Magyarosi Sándor*: Bevezető – A 200 éve született magyar tábornok és argentin ezredes emlékezete. *Székelyföld*, 26. (2022) 6. sz. 59–64. o.
439. *Maquet, Ludovic*: Ludo, egy hontalan idegenlégiós. Dunaszerdahely, Lilium Aurum Könyvkiadó, 2022. 424 o.
440. *Martí Tibor – Pálffy Géza*: A közös udvari szolgálattól a fegyveres konfliktusig. Egy spanyol és egy magyar nemes (Melchor de Robles és Pethő János) találkozásai a 16. századi Közép-Európában. *Világtörténet*, 44. (2022) 3. sz. 455–484. o.
441. *Marwell, David G.*: Mengele. A halál angyalának leleplezése. Fordította *Sugár Andor*. Budapest, Könyv Népe Kiadó Kft., 2022. 521 o.
442. *Nádor György*: A nyilaskereszt árnyékában. A nyilasterror áldozatainak emlékére. Budapest, Könyv Népe Kiadó Kft., 2021. 103 o.
443. *Ofella Balázs*: Tíz év a francia idegenlégióban. Budapest, Kárpátia Stúdió, 2022. 300 o.
444. Egy átballagó vándor. Hárs Ottó naplója. Győr 1944. évi bombázásának mindennapjairól. A hadtörténelmi tanulmány szerzője: *Oláh András Pál*. Szerk. *Bagi Zoltán Péter – Vajk Borbála*. Győr, Civilek Győrért Egyesület, 2022. 207 o.
445. *Pacepa, Ion Mihai*: Vörös horizontok. Egy kommunista kémfőnök visszaemlékezései. Sajtó alá rendezte *Bank Barbara*. Szentendre, Erdélyi Szalon Könyvkiadó, 2022. 694, 48 o.

446. *Pánczél Hegedűs János*: Nem forradalom, hanem szabadságharc. Mindszenty József 1956-os helyzete és tevékenysége. Budapest, L'Harmattan Kiadó, 2022. 390 o.
447. *Patterson, James – Eversmann, Matt – Mooney, Chris*: Bevetésen. Történetek a frontvonalból. Fordította *Sziklai István*. Budapest, 21. Század Kiadó, 2022. 398 o.
448. *Pócs Nándor*: Varjúsereg. Kováts Tivadar és a magyar fajvédelem láthatatlan útjai. Pécs–Budapest, Kronosz Kiadó–Állambiztonsági Szolgálatok Történelmi Levéltára–Magyar Történelmi Társulat, 2022. 229 o.
449. *Pollmann Ferenc*: Bencze László. 1933–2022. *Hadtörténelmi Közlemények*, 135. (2022) 2. sz. 483–485. o.
450. *Pons, Rouven*: Erzherzog Stephan 1817–1867. Biografie eines Habsburgers im entstehenden Medienzeitalter. Wien–Köln, Böhlau Verlag, 2022. 662 o.
451. *Punka György*: Búcsú és legendák. A Tuskegee-pilóták története. *Aero Magazin*, 24. (2022) 3. sz. 56–59. o.
452. *Raviv, Tuvja*: Egy izraeli páncélostiszt élete. Bajmoktól Szarajevóig. Keszthely, Peko Kiadó, 2022. 328, 8 o.
453. *Réfi Attila*: Csécsi Nagy Imre altábornagy évszázados életútja, 1868–1967. III. rész. Élete és közéleti tevékenysége a Horthy-korban, 1920–1944. In: Veritas évkönyv 2021. Szerk. *Farkas Judit Antónia – Orosz László – Schwarczwölder Ádám*. Budapest, VERITAS Történetkutató Intézet és Levéltár–Magyar Napló, 2022. 157–172. o.
454. *Rehfeldt, Hans Heinz*: Aknavetővel a keleti fronton. Oroszország, Magyarország, Litvánia és a kelet-poroszországi csata. Egy aknavető szakasz altiszt szakaszparancsnokának emlékirata, 1943–1945. 2. kötet. Fordította *Moczkó Péter*. Debrecen, Hajja és Fiai Könyvkiadó, 2022. 364 o.
455. *Roberts, Andrew*: Churchill. Kéz a kézben a sorssal. 1. kötet. A felkészülés. Fordította *Babits Péter – Bakonyi Berta – Lenthár Balázs*. Pécs, Alexandra Kiadó, 2022. 559 o.
456. *Roberts, Andrew*: Churchill. Kéz a kézben a sorssal. 2. kötet. A próbatétel. Fordította *Babits Péter – Bakonyi Berta – Lenthár Balázs*. Pécs, Alexandra Kiadó, 2022. 573 o.
457. *Sandgruber, Roman*: Hitler apja. Hogyan lett a fiúból diktátor. Fordította *Győri László*. Budapest, Corvina Kiadó, 2022. 347 o.
458. Shihan Furkó Kálmán ezredes. Életút. Szerk. *Boda József*. Budapest, Zrínyi Kiadó, 2022. 143 o.
459. *Siposné Kecskeméthy Klára*: Czetz János hazatérési kísérletei. *Székegyföld*, 26. (2022) 6. sz. 157–170. o.
460. *Solymosi József*: Lázár Vilmos ezredes, a megbízható csapatparancsnok. Budapest, Line Design Kiadó, 2022. 232 o.
461. *Süli Attila*: Czetz János honvédtábornok tordai tevékenysége. *Székegyföld*, 26. (2022) 6. sz. 91–105. o.
462. *Süli Attila*: Dercsényi László huszárkapitány visszaemlékezése. *Hadtörténelmi Közlemények*, 135. (2022) 4. sz. 897–950. o.
463. *Süli Attila*: Dercsényi László visszaemlékezése a szabadságharc végnapjairól és kényszer-sorozásáról. *Fons*, 29. (2022) 4. sz. 481–493. o.
464. *Szoleczky Emese*: „Büvös körömből nincsen mód kitörni...” Bognár Ferenc életpályája. In: A Hadtörténelmi Múzeum Értesítője 22. Szerk. *Sallay Gergely Pál – Závodi Szilvia*. Budapest, Hadtörténelmi Intézet és Múzeum, 2022. 287–310. o.

465. *Szurmay Sándor*: A magyar katona a Kárpátokban. Élmények és tapasztalatok a világháborúból. Sajtó alá rendezte és jegyzetekkel ellátta: *Tari Tamás Viktor*. Szentendre, Erdélyi Szalon Könyvkiadó, 2022. 458, 31 o.
466. *Turbucz Dávid*: Horthy Miklós, a haditengerésztiszt. Budapest, Jaffa Kiadó, 2022. 239 o.
467. *Udvarhelyi Nándor*: Tábornok, aki sosem tette le a fegyvert. A kétszáz éve született Czetz János emlékezete. *Honismeret*, 50. (2022) 3. sz. 13–17. o.
468. *Varga Csaba Béla*: Észak lovagja. A legeredményesebb finn ász. *Aranyas*, 22. (2022) 1. sz. 72–77. o.
469. *Varga Csaba Béla*: Fél nap a cápák között. A balszerencsés ász sikeres életútja. *Aranyas*, 22. (2022) 7. sz. 70–77. o.
470. *Varga Csaba Béla*: Göring árnyékában. Ernst Udet német ász. *Aranyas*, 22. (2022) 5. sz. 70–77. o.
471. *Varga Csaba Béla*: Legendás példakép. John Frost, az arnheimi híd névadója. *Regiment*, 17. (2022) 3. sz. 56–61. o.
472. *Varga Csaba Béla*: A magányos hős. Wood hadnagy utolsó csatája. *Regiment*, 17. (2022) 5. sz. 44–49. o.
473. *Varga Csaba Béla*: A mosolygó herceg. A legsikeresebb román ász. *Aranyas*, 22. (2022) 3. sz. 72–77. o.
474. *Varga Csaba Béla*: Moszkva vasökle. A Győzelmi parádét még levezényelhette. *Regiment*, 17. (2022) 3. sz. 44–50. o.
475. *Varga Csaba Béla*: Napi húsz sárgarépa. Az első amerikai sugárhajtású ászpilóta. *Aranyas*, 22. (2022) 10. sz. 70–76. o.
476. *Varga Csaba Béla*: Ördög a felhők között. A legfélelmetesebb japán ász. *Aranyas*, (22) 2022. 11. sz. 70–77. o.
477. *Varga Csaba Béla*: Sólyom és villám. Martinoli, az olasz ászok ásza. *Aranyas*, 22. (2022) 2. sz. 72–77. o.
478. *Varga Szabolcs*: Leónidasz a végvidéken. Zrínyi Miklós (1508–1566). 2., átdolgozott kiadás. Pécs–Budapest, Kronosz Kiadó–Magyar Történelmi Társulat, 2022. 338 o.
479. *Vidiczky Radován Vilmos*: Én és a világháború. Szeged, Móra Ferenc Múzeum, 2022. 112 o.
480. Zrínyi Miklós emlékkönyv. Szerk. *Bódvai András*. Budapest, Bethlen Gábor Alapkezelő Zrt., 2022. 279 o.

III. EGYETEMES ÉS MAGYAR HADTÖRTÉNELEM

A kezdetektől a 15. század végéig

481. *Bácsyai Dániel*: Sámsontól Jakabig. Két kisebb lovagrend a 13. századi Magyar Királyságban. *Hadtörténelmi Közlemények*, 135. (2022) 1. sz. 43–58. o.
482. *Barabás Gábor*: A 13. század háborúi és a magyar főpapok. *Hadtörténelmi Közlemények*, 135. (2022) 3. sz. 531–570. o.
483. *Bayliss, Andrew*: Spártaiak a perzsák ellen. Fordította *Litván Dániel*. *BBC History*, 12. (2022) 3. sz. 46–52. o.
484. *Galambosi Péter*: A szepesi tizlándzsás nemesség története a 13–14. században. *Századok*, 156. (2022) 2. sz. 277–302. o.

485. *Grüll Tibor*: Róma békéje – Róma háborúja. A Római Birodalom háborúinak természetrajza. *Rubicon*, 33. (2022) 7–8. sz. 18–33. o.
486. *Kertész István*: Nagy Sándor háborúi. *Rubicon*, 33. (2022) 7–8. sz. 4–17. o.
487. *Kis Iván*: Hunyadi János 1446. évi stájerországi-ausztriai hadjárata. A hadjárat forrásainak kritikája és az eseménysor rekonstrukciója. *Hadtörténelmi Közlemények*, 135. (2022) 1. sz. 117–146. o.
488. *Kovács Péter*: Pannonia meghódítása és tartományi berendezkedése. *BBC History*, 12. (2022) 6. sz. 6–13. o.
489. *Majorosi Ádám*: A catalaunumi csata. *Világtörténet*, 44. (2022) 1. sz. 137–160. o.
490. *Molnár Máté*: Antoine Marini és Podjebrád György törökellenes európai egységterve. Budapest, Line Design Kiadó, 2022. 256 o.
491. *Molnár Máté*: A campaldinói csata. *Világtörténet*, 44. (2022) 3. sz. 375–400. o.
492. *Pósán László*: A Valdemár-háborúk és a stralsundi béke. *Aetas*, 37. (2022) 2. sz. 48–66. o.
493. *Strauss, Barry S.*: Spartacus háborúja. Fordította *Simonkai Zsuzsanna*. Budapest, Peko Kiadó, 2022. 287 o.
494. *Szabó János, B.* – *Sudár Balázs*: Hol lehetett a rejtélyes „vlnđr-i” csata? *Századok*, 156. (2022) 1. sz. 117–137. o.
495. *Veszprémy László*: Egyházi háborús rítusok és magyarországi emlékezetük. *Hadtörténelmi Közlemények*, 135. (2022) 3. sz. 499–529. o.
496. *Visy Zsolt*: Pannonia határvédelme, hadserege. *BBC History*, 12. (2022) 6. sz. 14–21. o.

16–17. század

497. *Botlik Richárd*: Ez történt Mohács előtt. A Szapolyai (t)örökség. Budapest, Unicus Műhely, 2022. 253 o.
498. *Cseh Valentin*: Nándorféhevár 1521. évi ostroma és elvesztése / Opsada i pad Beograda 1521. godine. Fordította *Novakov Annamária*. Budapest, Zrínyi Kiadó, 2022. 418 o.
499. *Hahner Péter*: A harmincéves háború. *Rubicon*, 33. (2022) 7–8. sz. 46–59. o.
500. *Kádas István*: Amikor megváltás az adó. Katonaszám megváltás és rendkívüli adó Hunyadi Mátyás uralma elején (1458–1466). *Történelmi Szemle*, 64. (2022) 3. sz. 383–402. o.
501. *Korpás Zoltán*: A történelmet a győztesek írják. Dicső Lepanto és elfeledett Preveza. *Világtörténet*, 44. (2022) 3. sz. 401–435. o.
502. *Pálffy Géza*: Kölcsönös egymásrautaltság. A Habsburgok és a törökellenes magyarországi határvédelem. *Rubicon*, 33. (2022) 11–12. sz. 34–45. o.
503. *Pete László*: A magyar légió a brigantaggio elleni harcokban. *Hadtörténelmi Közlemények*, 135. (2022) 4. sz. 813–851. o.
504. *Pöcher, Harald*: ... und danach herrschte der türkische Halbmond. Die Osmanen in Ungarn, 1541–1686 (1699). *Pallasch*, 26. (2022) 81. sz. 3–24. o.
505. *Sudár Balázs*: Egri pasák a korai Köprülü-korszak háborúiban (1658–1664). In: *Élet a török hódoltságban I. Válogatott tanulmányok (2013–2019)*. Szerk. *Páli-Herczeg Zsuzsanna*. Pécs, Kronosz Kiadó, 2022. 144–164. o.
506. *Szabados János*: „...egyiket megsértvén, másut semmit sem remélhetvén, egyebet az veszedelemnél magára nem várhatna.” II. Rákóczi György 1657–1958. évi politikája, avagy a fejedelmi cím és a Jenő elvesztéséhez vezető út bemutatása a Habsburg Monarchia és a Magyar Királyság szemszögéből. *Hadtörténelmi Közlemények*, 135. (2022) 2. sz. 259–289. o., 3. sz. 571–594. o.

507. Szabó János, B. – Kármán Gábor: Külföldi zsoldosok az erdélyi udvari hadakban. *Hadtörténelmi Közlemények*, 135. (2022) 4. sz. 771–812. o.
508. Tóth Ferenc: Souvenir français. Magyarok és franciák Szent Márton földjén. Szombathely, Magyar Nyugat Könyvkiadó, 2022. 201 o.
509. Tóth Tibor: Az angol hadsereg megostromolja Buda várát. A Hounslow Heath-i hadgyakorlatok II. Jakab uralkodása idején (1685–1688). *Századok*, 156. (2022) 2. sz. 303–328. o.

18. század

510. Lázár Balázs: A rastatti követgyilkosság – avagy a székely huszárok és egy világbotrány története. *Székegyföld*, 26. (2022) 6. sz. 79–90. o.
511. Lévai Csaba: A hétéves háború. A történelem első „világháborúja”. *Rubicon*, 33. (2022) 7–8. sz. 60–67. o.

19. század

512. Dalrymple, William: A sah visszatér. Háború Afganisztánért (1839–1842). Fordította Hegedűs Péter. Budapest, Park Könyvkiadó, 2022. 637, 32 o.
513. Gill, John H.: A znaimi csata. Napóleon, a Habsburgok és az 1809-es háború lezárása. Fordította Sziklai István. Budapest, Peko Kiadó, 2022. 480, 24 o.
514. Hahner Péter: Bonaparte Napóleon. Franciaország Európa ellen a forradalomtól a császárság bukásáig. *Rubicon*, 33. (2022) 7–8. sz. 68–83. o.
515. Sears, Stephen W.: Richmond kapujáig. A félszigeti hadjárat, 1862. Fordította Molnár György. Keszthely, Peko Kiadó, 2022. 480, 32 o.
516. Simonit, Gianfranco: Az 1866-os olaszországi osztrák hadjárat utolsó összecsapása. Az 1866. július 26-ai versai ütközet. *Hadtörténelmi Közlemények*, 135. (2022) 2. sz. 291–323. o.

1848–1849

517. Az 1848–49-es forradalom és szabadságharc. Szerk. Hermann Róbert. Budapest, Osiris Kiadó, 2022. 871 o.
518. Babucs Zoltán: A honvédsereg tavaszi hadjárata (1849). Budapest, Heraldika Kiadó, 2022. 247 o.
519. Hermann Róbert: Cs. kir. hadijelentések az 1848. október 30-i schwechati csatáról. In: Lymbus. Magyarságtudományi Forrásközlemények 20. Főszerk. Ujváry Gábor. Budapest, Külgazdasági és Külügyminisztérium–Bölcsészettudományi Kutatóközpont–Eötvös Loránd Kutatási Hálózat–Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára–VERITAS Történetkutató Intézet és Levéltár–Nemzetközi Magyarságtudományi Társaság, 2022. 833–913. o.
520. Hermann Róbert: Hősök vagy megtért bárányok? Soproni 48-asok az 1848. december 16-i nagyszombati ütközetben. In: Sopron vonzásában. Ünnepi tanulmányok Dominkovits Péter 60. születésnapjára. Szerk. Fiziker Róbert – Kelemen Dávid. Sopron, Magyar Nemzeti Levéltár Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára, 2022. 219–230. o.
521. Hermann Róbert: Vigasztalan nemzet. Ez történt 1849. október 6. után. *Múlt-kor*, 13. (2022) Ősz. 40–47. o.
522. Ress Zoltán: Honvédkönyvek és honvédösszeírások. Adalékok az 1848–49-es szabadságharc utóéletéhez és kultuszához. *Hadtörténelmi Közlemények*, 135. (2022) 2. sz. 387–418. o.

1914–1918

523. Az első világháború története. Hadműveletek, emberek és történetek, amelyek meghatározták a Nagy Háborút. Budapest, Ringier Axel Springer Magyarország Kft., 2022. 175 o.
524. *Feith László*: Antant attack. Flandriában az időjárás győzött. *Regiment*, 17. (2022) 4. sz. 8–14. o.
525. *Feith László*: Óriások harca. Brit–német rivalizálás a világtengereken. *Regiment*, 17. (2022) 1. sz. 8–13. o.
526. *Feith László*: Az utolsó dobás. Végjáték a nyugati hadszíntéren. *Regiment*, 17. (2022) 5. sz. 8–15. o.
527. *Nagybacsoni Nagy Vilmos*: A Románia elleni hadjárat, 1916–1917. I. kötet. Erdély. Hasonmás kiadás. Budapest, Heraldika Kiadó, 2022. XXI, 241 o., 11 melléklet.
528. *Nagybacsoni Nagy Vilmos*: A Románia elleni hadjárat, 1916–1917. II. kötet. Havasalföld meghódítása. Hasonmás kiadás. Budapest, Heraldika Kiadó, 2022. VIII, 232 o., 9 melléklet.
529. *Nagybacsoni Nagy Vilmos*: A Románia elleni hadjárat, 1916–1917. III. kötet. Események 1917-ben és a bukaresti béke. Hasonmás kiadás. Budapest, Heraldika Kiadó, 2022. VIII, 127 o., 8 melléklet.
530. *Pap Krisztián*: Oroszlánok a Kárpátokban, 1914–1915. Szentendre, Erdélyi Szalon Könyvkiadó, 2022. 249, 72 o.
531. *Pollmann Ferenc*: 1913 vagy 1914? Miért nem 1913-ban tört ki az I. világháború? *Rubicon*, 33. (2022) 11–12. sz. 120–129. o.
532. *Ravasz István Dezső*: A világháború. *Rubicon*, 33. (2022) 7–8. sz. 84–95. o.
533. *Stone, Norman*: Az első világháború rövid története. Fordította *Lukács Tibor*. Budapest, MCC Press, 2022. 200 o.
534. *Szlávik Gábor*: Sas és félhold. Német katonai tanácsadók és harcoló német egységek az Oszmán Birodalom frontjain, 1914–1918. A kaukázusi, a mezopotámiai és a szíria-palesztinai térségben folytatott hadműveletek, a Dardanellák védelme és a német Ázsia-hadtest. Miskolc-Egyetemváros, Miskolci Egyetemi Kiadó, 2022. 1109 o.
535. *Tefner Zoltán*: Német–osztrák–magyar tárgyalások Lengyelországról. Berlin, 1916. április 14–15. *Századok*, 156. (2022) 2. sz. 357–389. o.
536. *Wörsdörfer, Rolf*: Isonzo 1915/17. Völkerschachten am Gebirgsfluss. Paderborn, Brill, 2022. 302 o.

1919–1938

537. *Ablonczy Balázs*: Száz év múlva lejár? Újabb Trianon-legendák. Budapest, Jaffa Kiadó, 2022. 215 o.
538. *Apponyi Albert*: Válaszbeszéd, 1920. (Trianoni Kiskönyvtár.) Várpalota, Trianon Múzeum, 2022. 125 o.
539. *Bodó Béla*: A fehérterror. Antiszemita és politikai erőszak Magyarországon, 1919–1921. Budapest, Napvilág Kiadó, 2022. 351 o.
540. *Buchanan, Patrick Joseph*: Churchill, Hitler és „a sükségtelen háború”. Fordította *Juhász Gábor Tamás*. Budapest, Rubicon Intézet, 2022. 406 o.
541. *Buchanan, Patrick Joseph*: München 1938. *Rubicon*, 33. (2022) 9. sz. 20–39. o.

542. *Gratz Gusztáv*: A forradalmak kora. Magyarország története, 1918–1919. Köröstárkány–Balatonfőkajár, Kárpátia Stúdió, 2022. 498 o.
543. *Holec, Roman*: Diadal és katasztrófa. Trianon egy szlovák történész szemével. Fordította *Marosz Diána*. Budapest–Somorja, Lányom Könyvkiadó–Vydavateľstvo Zelený Kocúr, 2022. 407 o.
544. A Nemzeti Hadseregtől a Magyar Királyi Honvédségig, 1919–1945. Szerk. *Bene János*. Nyíregyháza, Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Honismereti Egyesület, 2022. 120 o.
545. Összeomlás, terror, Trianon. Székesfehérvár Megyei Jogú Város Önkormányzat Trianon Centenárium Emlékbizottsága által rendezett konferenciák előadásai. Szerk. *Miklós Péter – Vizi László Tamás*. Budapest–Székesfehérvár, Ráció Kiadó, 2022. 467 o.
546. *Romanelli, Guido*: Küldetésem Magyarországon a Tanácsköztársaság és a román megszállás idején. 1919. május–november. Fordította *Róth Márton – Pálmai Nóra – Mátyás Dénes*. Budapest, Ludovika Egyetemi Kiadó, 2022. 471 o.
547. *Romsics Ignác*: Erdély elvesztése, 1918–1947. Budapest, Helikon Kiadó, 2022. 452 o.
548. *Salamon Konrád*: Nemzeti torzsalkodás vagy magyar jövő? Tanulmányok. Budapest, Magyar Napló–Írott Szó Alapítvány, 2022. 293 o.
549. *Snyder, Timothy*: Véres övezet. Európa Hitler és Sztálin szorításában. Fordította *Szántó Judit*. Budapest, Park Kiadó, 2022. 596 o.
550. Trianon. A diktátum teljes szövege. Sajtó alá rendezte: *Bank Barbara – Kovács Attila Zoltán*. Szentendre, Erdélyi Szalon Könyvkiadó, 2022. 323 o.
551. *Varga Csaba Béla*: Hosszú kardok éjszakája. A nagy fal utolsó ostroma. *Regiment*, 17. (2022) 2. sz. 22–27. o.

1939–1945

552. *Buchanan, Patrick Joseph*: Egy szükségtelen háború. Dilemmák a II. világháborúhoz vezető úton. *Rubicon*, 33. (2022) 9. sz. 40–51. o.
553. *Buttar, Prit*: Megtorlás. Közép-Ukrajna visszafoglalása, 1943. Fordította *Molnár György*. Keszthely, Peko Kiadó, 2022. 528 o.
554. *Downing, Taylor*: 1942: Churchill legsötétebb órája. Fordította *Litván Dániel*. *BBC History*, 12. (2022) 6. sz. 39–45. o.
555. *Feith László*: A bevehető erőd. Japán térhódítás Délkelet-Ázsiában. *Magyar Honvéd*, 33. (2022) 6. sz. 12–17. o.
556. *Feith László*: A bosszú lovasai. Kis győzelem – nagy lélektani hatás. *Magyar Honvéd*, 33. (2022) 6. sz. 18–23. o.
557. *Feith László*: Hihetetlen győzelem. Sorsfordító ütközet a Midway-szigetekenél. *Magyar Honvéd*, 33. (2022) 6. sz. 30–35. o.
558. *Feith László*: Vakrandi. Csata a Korall-tengeren. *Magyar Honvéd*, 33. (2022) 6. sz. 24–29. o.
559. *Forczyk, Robert*: Páncélos-hadviselés a keleti fronton, 1943–1945. Vörös gőzhenger. Fordította *Moczkó Péter*. Debrecen, Hajja és Fiai Könyvkiadó, 2022. 367, 16 o.
560. *Fóris Ákos – Paládi Renáta*: Politikai helyzetkép egy integrálandó területről. A 4. Ukrán Front SZMERS-csoportjának jelentései Kárpátalja politikai helyzetéről (1944). In: Lymbus. Magyarságtudományi Forrásközlemények 20. Főszerk. *Ujváry Gábor*. Budapest, Külgazdasági és Külügyminisztérium–Bölcsészettudományi Kutatóközpont–Eötvös Loránd Kutatási Hálózat–Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára–Veritas Történetkutató Intézet és Levéltár–Nemzetközi Magyarságkutató Társaság, 2022. 951–995. o.

561. *Fülöp Mihály*: Erdély sorsa. A szövetséges hatalmak vitái a magyar–román határról (1940–1945). *Rubicon*, 33. (2022) 2. sz. 14–25. o.
562. *Juharos Tamás*: Testvérháború. Amikor a brit flotta a franciákra támadt. *Regiment*, 17. (2022) 3. sz. 14–19. o.
563. A keleti front története. Főszerk. *Koszó-Stammberger Kinga*. Fordította *R. Kovács Anna*. Budapest, Ringier Hungary Kft., 2022. 130 o.
564. *Kosztjó Gyula*: A „magyar világ” utolsó napjai Kárpátalján (1944. október). *Századok*, 156. (2022) 4. sz. 789–809. o.
565. *Magyarics Tamás*: A „furcsa háború”. *Rubicon*, 33. (2022) 9. sz. 52–69. o.
566. Magyarország a II. világháborúban. (Kérdések és válaszok). Szerk. *Ignác Károly – Paksa Rudolf*. Budapest, Napvilág Kiadó, 2022. 207 o.
567. A második világháború története. Főszerk. *Koszó-Stammberger Kinga*. Fordította *R. Kovács Anna*. 2. kiadás. Budapest, Ringier Axel Springer Magyarország Kft., 2022. 159 o.
568. Menekülés Brestből. 2500 tonna arannyal a németek elől. *Regiment*, 17. (2022) 3. sz. 10–13. o.
569. *Mihályi Balázs*: Budapest ostromának legendái, 1944–1945. Budapest, Kárpátia Stúdió, 2022. 209 o.
570. *Mihályi Balázs – Rohánszky Mihály – Tulok Péter*: Budapest ostroma. Svéd diplomaták, terror, kitörés. Budapest, Magánkiadás, 2022. 257 o.
571. *Obuch László*: Comet Line. Harc fegyverek nélkül. *Aranyas*, 22. (2022) 1. sz. 58–60. o.
572. Ostromnapló. Szerzetes nővérek a halálkatlanban. 1944. március 19-étől 1946. február 16-áig. Szerk. *Fodor Eszter*. Budapest, Szociális Missziótársulat, 2022. 206 o.
573. *Popély Gyula*: Tűszjátszmák. Magyarok Hitler szlovák mintaállamának fogságában, 1939–1945. Köröstárkány–Balatonfőkajár, Kárpátia Stúdió, 2022. 388 o.
574. *Sandbrook, Dominic*: A második világháború. Fordította *Dési András György*. Budapest, Open Books, 2022. 391 o.
575. *Sáry Zoltán*: A hadiszerecsene (is) forgandó. A Bismarck csatahajó története. *Regiment*, 17. (2022) 3. sz. 38–43. o.
576. *Sáry Zoltán*: Tűzkeresztség. Lengyel és német páncélosok. *Regiment*, 17. (2022) 3. sz. 4–9. o.
577. *Trautmann Balázs*: Ingajarat. Partraszállító hajók Normandiában. *Regiment*, 17. (2022) 4. sz. 34–39. o.
578. *Ungváry Krisztián*: Kiugrás a történelemből. Horthy Miklós a világpolitika színpadán. Budapest, Open Books, 2022. 334 o.
579. *Varga Csaba Béla*: Aki mer, az nyer. Füstbe ment terv. Az Ikarus hadművelet. *Regiment*, 17. (2022) 5. sz. 24–29. o.
580. *Varga Csaba Béla*: Csillaghullás. Messzerek El-Alamein felett. *Aranyas*, 22. (2022) 9. sz. 70–77. o.
581. *Varga Csaba Béla*: Ellenállók és rabszolgák. Britek német uralom alatt. *Regiment*, 17. (2022) 3. sz. 51–55. o.
582. *Varga Csaba Béla*: A Glorious tragédiája. Mennyit ér egy király? *Regiment*, 17. (2022) 1. sz. 28–33. o.
583. *Varga Csaba Béla*: Lángoló olajfinomítók. Ploiești bombázása. *Aranyas*, 22. (2022) 8. sz. 70–77. o.
584. *Varga Csaba Béla*: A marokkói szörnyeteg. A téli háború finn hőse. *Regiment*, 17. (2022) 1. sz. 22–27. o.

585. *Varga Csaba Béla*: Sivatagi huszárok. Brit harcokoszók El-Alameinnél. *Regiment*, 17. (2022) 4. sz. 40–45. o.

1946–1989

586. Az 1956-os forradalom és hatása az Ukrajna Állambiztonsági Szolgálatára Ungvári Levéltárban őrzött KGB-dokumentumok tükrében. Szerk. *Váradi Natália*. Budapest, Budapest Főváros Levéltára, 2022. 631 o.
587. *Benedek Levente*: Berepülések Kína fölé. *Aero Magazin*, 24. (2022) 7. sz. 58–61., 8. sz. 56–59. o.
588. *Benedek Levente*: Hatvan éve volt a kubai rakétaválság. *Aero Magazin*, 24. (2022) 10. sz. 56–61. o., 11. sz. 60–63. o.
589. *Cseh Gergő Bendegúz*: Béke-előkészítés vagy térfoglalás? A fegyverszüneti mechanizmus a legyőzött országokban. *Rubicon*, 33. (2022) 1. sz. 12–23. o.
590. *Gombos László*: Hidegháború és még 30 év. 2., bővített, javított kiadás. Kecskemét, Smaragd Kiadó, 2022. 264 o.
591. *Kiss Roland*: A hűsvéti offenzíva. 1–2. rész. *Aranyas*, 22. (2022) 5. sz. 54–59. o., 6. sz. 50–55. o.
592. *Kiss Roland*: A nagy hátraarc. Csata a Csozin víztározónál. *Regiment*, 17. (2022) 4. sz. 46–52. o.
593. *Kiss Roland*: A saskarom hadművelet. Egy kudarcos túsmentés története. *Aranyas*, 22. (2022) 4. sz. 62–67. o.
594. *Kiss Roland*: A szuezi válság. A brit és a francia birodalom egyiptomi kalandja. *Aranyas*, 22. (2022) 11. sz. 54–59. o.
595. *Kiss Roland*: A Tet-offenzíva. A vietnami háború fordulópontja. *Regiment*, 17. (2022) 1. sz. 54–59. o.
596. *Magyarics Tamás*: Illúziók fogságában. Az amerikai hadviselés Vietnámban. *Rubicon*, 33. (2022) 7–8. sz. 122–137. o.
597. Második Trianon? Tanulmányok a párizsi magyar békeszerződés aláírásának 75. évfordulójára. Szerk. *Fülöp Mihály*. Budapest, Ludovika Egyetemi Kiadó, 2022. 349 o.
598. *Obuch László*: Talált, süllyedt! Francia rakéta brit áldozata. HMS Sheffield. *Regiment*, 17. (2022) 2. sz. 40–43. o.
599. *Paragi Beáta*: Az arab–izraeli háborúk. *Rubicon*, 33. (2022) 7–8. sz. 150–162. o.
600. *Varga Csaba Béla*: A túlélés iskolája. Bevetés közben eltűntnek nyilvánítva. *Aranyas*, 22. (2022) 12. sz. 38–43. o.
601. Visszhang. Az 1956-os magyar forradalom és az ukrán társadalom a KGB dokumentumainak tükrében. Összeállította *Andrij Korhut* – *Cseh Gergő Bendegúz* – *Baráth Magdolna* – *Irina Lyabakh* – *Olekszandr Pahirya*. Budapest–Pécs–Kijev, Ukrajna Biztonsági Szolgálatára Állami Ágazati Levéltára–Állambiztonsági Szolgálatok Történelmi Levéltára–Kronosz Kiadó, 2022. 902 o.

1990–2022

602. *Caster, Robert C.*: Független koporsó. Az orosz–ukrán háború, mítoszok nélkül. Budapest, Könyv Népe Kiadó Kft., 2022. 200 o.
603. *Forró, Tomáš*: Donbasz. Nászutas lakosztály a Háború Hotelben. Fordította *Mészáros Tünde*. Budapest, Lábnym Könyvkiadó, 2022. 334 o.
604. *Gabidullin, Marat*: Orosz zsoldosok Putyin szolgálatában. Fordította *Ádám Péter*. Budapest, Corvina Kiadó, 2022. 270 o.
605. *Geraszimov, Szergej*: Harkivi napló. Feljegyzések egy ostromlott városból. Fordította *Bartók Imre*. Budapest, Helikon Kiadó, 2022. 270 o.
606. *Háda Béla*: Dél-Ázsia a poszthidegháborús korban. Budapest, Ludovika Egyetemi Kiadó, 2022. 336 o.
607. *Kemenszky Ágnes*: A délszláv háborúk. *Rubicon*, 33. (2022) 7–8. sz. 138–149. o.
608. *Király Tamás*: Orosz–ukrán háború a színpalak mögött. Budapest, Free Spirit Publishing, 2022. 261, 8 o.
609. *Kiss Roland*: Hogyan kezdődött? Az orosz–ukrán háború első hónapja. *Regiment*, 17. (2022) 5. sz. 57–62. o.
610. *Schmidt Mária*: Látélet az orosz–ukrán háborúról. Budapest, Közép- és Kelet-európai Történelem és Társadalom Kutatásáért Közalapítvány, 2022. 226 o.
611. *Takács Attila*: A posztmodern háborúk. *Rubicon*, 33. (2022) 7–8. sz. 96–109. o.
612. *Whitlock, Craig*: Afganisztán-iratok. A háború titkos története. Fordította *Sóskuthy György*. Budapest, Park Könyvkiadó, 2022. 397, 24 o.

IV. NÉVMUTATÓ

A–Á

Ablonczy Bálint 105, 537
 Ádám Péter 604
 Aggházy Kamil 76
 Ágoston Gábor 106–109
 Almásy László 200
 Anderson, Thomas 292
 András Edit 34
 Andrásy Gyula 420, 423
 Andreides Gábor 401
 Apponyi Albert 538
 Armitage, David 95
 Aro, Jessikka 110

B

Bába Viktória 111
 Babits Péter 193, 455–456
 Babucs Zoltán 408, 518
 Bácsatyai Dániel 481
 Bagi Zoltán Péter 419, 444
 Bakonyi Berta 455–456
 Bakos Gyula 417
 Bálint Ferenc 2, 29–30
 Balla Tibor 260–262
 Balogh Ádám Tibor 263
 Balogh Máté 402
 Bank Barbara 445, 550
 Bánsági Andor 293
 Barabás Gábor 482
 Barabás József 191
 Bárány Attila 112–115
 Bárány Róbert 427
 Baráth Magdolna 116, 601
 Barcsay László 75
 Bárd Károly 370
 Barnaky Péter 294
 Barta Róbert 117
 Bartók Imre 605
 Bayliss, Andrew 483
 Becskereki László 396
 Beke Ádám 290
 Békeffy László, sallóvölgyi 408
 Bencze László 449
 Bender, Wilhelm 403

Bene János 118, 437, 544
 Bene Krisztián 97, 119
 Benedek Levente 295–296, 587–588
 Beneš, Edvard 252
 Berekméri Árpád Róbert 409
 Berkes Balázs 21
 Biszku Béla 432
 Boda József 458
 Boda Mihály 120, 278
 Bodai Barna 31
 Bodnár László 44
 Bodó Béla 539
 Bódvai András 480
 Bogár Edit, G. 110
 Bognár Ferenc 464
 Bonhardt Attila 121
 Borhi László 371
 Boros Anikó 372
 Botlik Richárd 497
 Boutland, Craig 297
 Bozzay Réka 122
 Brezvai Edit 157
 Brzezinski, Zbigniew K. 123
 Buchanan, Patrick Joseph 540–541, 552
 Búr Gábor 124
 Buttar, Prit 553
 Buzás Gergely 298

C–Cs

Caliaro, Luigino 299
 Cantacuzino, Constantin 473
 Caster, Robert C. 602
 Çeliktaş Zsuzsanna 151
 Churchill, Winston 455–456, 540
 Czeglédi Noémi 404
 Czetz János 129, 438, 459, 461, 467
 Czirók Zoltán 125
 Csaplár-Degovics Krisztián 126
 Csécsi Nagy Imre 453
 Cseh Gergő Bendegúz 589, 601
 Cseh József 127
 Cseh Valentin 498
 Csekő Ernő 373
 Csicsmann László 128

Csikány Tamás 129, 405
 Csonkaréti Károly 300
 Csorba László 264
 Csukovits Enikő 130

D

Dalrymple, William 512
 D'Annunzio, Gabriele 401
 Deák Máté 131
 Dékány Balázs 406
 Dell'Adami Géza 374
 Deminger Orsolya 406
 Dercsényi László 462–463
 Dergez Ildikó 32
 Dési András György 574
 Dessewffy Arisztid 415
 Dévényi Sándor 28
 Dobszay Tamás 422
 Domján Dániel Ferenc 132
 Domokos György 133, 301
 Dostler, Anton 424
 Downing, Taylor 554
 Dömök Csilla 33
 Dronfield, Jeremy 375
 Druzsín József 302, 407

E

Eiler Ferenc 49
 Erdélyi Imre 409
 Eversmann, Matt 447

F

Fáber András 410
 Farkas Ádám 376
 Farkas Mihály 412
 Fazekas Csaba 35
 Fedinec Csilla 135–136
 Feith László 36–38, 137, 279, 303–305,
 333, 524–526, 555–558
 Fenwick, Gallagher 410
 Ferwagner Péter Ákos 139
 Fiziker Róbert 140
 Fleisz János 411
 Fodor Eszter 572
 Fodor Pál 141, 243, 280
 Forczyk, Robert 559

Forgács Ildikó 123
 Forgács Márton 377
 Fóris Ákos 560
 Forisek Péter 142
 Forró, Tomáš 603
 Frost, John 471
 Fröhlich Dávid 143–144
 Furkó Kálmán 458
 Fülöp Mihály 145, 561, 597

G–Gy

Gabidullin, Marat 604
 Gábor Áron 79
 Galambos Sándor 146–147, 266
 Galambosi Péter 484
 Galánthay-Glock Tivadar 74
 Garai Balázs 148
 Garai Kálmán 148
 Géra Eleonóra Erzsébet 39
 Geraszimov, Szergej 605
 Germuska Pál 149
 Gill, John H. 513
 Glaub Krisztián 412
 Gombos László 590
 Gondos László 3–4
 Gottfried Barna 150
 Gökbilgin, M. Tayyib 151
 Gönczi Ambrus 40
 Görgei Artúr 44, 68, 253
 Görgey István 44
 Gratz Gusztáv 542
 Gréczi Emőke 41
 Grüll Tibor 485
 Gulyás Adrienn 267–268
 Gulyás László 42
 Gunesch János 413
 Gyaraki Károly 152
 Gyarmati György 414
 György Sándor 153
 Györkös Attila 154–156

H

Háda Béla 606
 Hahner Péter 158, 499, 514
 Hajagos Csaba Imre 283
 Hajagos József 415

Hajdú László 307
 Haller, József 430
 Halmos Károly 43
 Hammerstein Judit 416
 Hangodi László 417
 Hankiss Ágnes 159
 Haramza Márk 369
 Hardegg, Ferdinand 418
 Hárs Ottó 444
 Hatala András 269
 Hausner Gábor 1, 104, 265
 Hegedűs Annamária 7
 Hegedűs Péter 512
 Héger Lajos 431
 Hegyesi Márton 44
 Heil Tamás 95
 Héjjas Iván 426
 Hermann Róbert 44–47, 94, 160–161,
 253–254, 281–282, 378, 420–423, 517,
 519–521
 Hintermeier, Heino 309
 Hitler, Adolf 375, 436, 457
 Holec, Roman 543
 Hollósi Gábor 162
 Honvári János 163
 Horthy Miklós 466, 578
 Horváth Béla 255
 Horváth Csaba 164, 270
 Horváth Ernő 302
 Horváth Jenő 165
 Horváth Tibor 166
 Horváth Zoltán 424
 Horváthné Tóth Zsuzsanna 1
 Hötzenndorf, Conrad von 435
 Huber, Bernd 397
 Hunyadi János 487
 Hunyadi Zsolt 167

I

Igaz Levente 168
 Ignác Károly 566
 Ilyés Gábor 170
 Illésfalvi Péter 169
 Isaszegi János 306
 Ivanics Mária 171

J

Jabara, James 475
 Jamrich Viktor 8
 Jesner, Sabine 49
 Jobst Ágnes 172
 Juharos Tamás 562
 Juhász Balázs 379, 413
 Juhász Gábor Tamás 540
 Juutilainen, Ilmari 468

K

Kaba Eszter 50
 Kádas István 500
 Káldy Ferenc 402
 Kántás Balázs 173–175, 426
 Káplár Zsolt 380
 Kapronczay Károly 176, 427
 Kardos Gábor 381
 Karikó Sándor 51
 Kármán Gábor 177, 507
 Károly, IV. 425, 434
 Károlyi Sándor 60
 Kárpáti Endre 310–313
 Kastner, Konstantin 46
 Kazareczki Noémi 52
 Kecskés D. Gusztáv 395
 Kékesi György 314–315
 Kellerhoff, Sven Felix 9
 Kemenszky Ágnes 607
 Kemény Zsigmond 378
 Kenyeres Dénes 428
 Kenyeres István 178–181
 Kertész István 414, 486
 Kincses Katalin Mária 45
 Király István Mihály 182
 Király Tamás 608
 Kis Iván 487
 Kiscelli Piroska 103
 Kisling Zénó 53
 Kiss Attila 316
 Kiss Dávid 383
 Kiss Gábor 16
 Kiss Kálmán 437
 Kiss László 429
 Kiss Márton 97
 Kiss Roland 271, 318–319, 591–595, 609

- Kiss-Mikó Nikoletta 10, 317
 Klemperer, Victor 54
 Kocsi Horváth Elek 404
 Kollár László 272
 Kordé Nóra 384
 Korhut, Andrij 601
 Korpás Árpád 63
 Korpás Zoltán 183, 501
 Korszun, Olekszij 382
 Kossuth Lajos 45, 264
 Koszó-Stammberger Kinga 563, 567
 Kosztyó Gyula 382, 564
 Kotán Dávid Márk 55, 320
 Kovács Anna, R. 563, 567
 Kovács Attila Zoltán 550
 Kovács István 430
 Kovács László 321
 Kovács Péter 488
 Kovács Péter, E. 184
 Kovács Szabolcs 385
 Kovács Vilmos 322
 Kovácsné Kővágó Anna 399
 Kováts Mihály 433
 Kováts Tivadar 448
 Kozák-Kígyóssy Szabolcs László 185
 Köller István 431
 Kőő Artúr 48
 Krahulesán Zsolt 432
 Krámlí Mihály 186–187
 Kranzieritz Károly 188
 Kreutzer Andrea 22
 Krizbai János 265
 Kułacz, Sławomir 16
 Kulcsár Viktor 11, 56–57, 323
- L**
 Laczik Bálint 324–325
 Lagzi István 386
 Lakatos Ferenc 419
 Lányi Aladár 327
 Lázár Balázs 189–190, 510
 Lázár Vilmos 460
 Lecomte, Bernard 191
 Lehmann, Gottfried 286
 Lenkey János 421
 Lenthár Balázs 455–456
- Leővey Klára 22
 Lévai Csaba 433, 511
 Ligeti Dávid Ádám 425, 434–435
 Litván Dániel 483
 Longo, James 436
 Lowe, Keith 284
 Luby Lajos 437
 Lukács János 54
 Lukács Tibor 533
 Lyabakh, Irina 601
- M**
 Machiavelli, Niccolò 192
 Macintyre, Ben 193
 Magdó Csaba 328
 Magó Károly 273, 329–330
 Magyarics Tamás 565, 596
 Magyarosi Sándor 438
 Majorosi Ádám 489
 Majtényi Zoltán 192
 Maquet, Ludovic 439
 Marini, Antoine 490
 Markó Árpád 98
 Marossy Endre 387
 Marosz Diána 543
 Martí Tibor 440
 Martinoli, Teresio 477
 Maruzs Roland 59, 285
 Marwell, David G. 441
 Mátyás Dénes 545
 Mátyássy Gabriella 12
 McGee, Charles 451
 Melega Miklós 398
 Mélyi József 34
 Mengele, Josef 441
 Mészáros Kálmán 60, 194, 286–287
 Mészáros Tünde 603
 Middleton, Ant 195
 Mihályi Balázs 569–570
 Miklós Péter 545
 Miklós Tamás 388
 Mikó Imre 77
 Miklauzič István 331
 Mindszenty József 446
 Miskolczy Ambrus 99
 Mitrovits Miklós 58, 196

Moczok Péter 364, 454
Mohácsi Zoltán 7
Molnár András 274–275
Molnár Antal 197
Molnár György 515, 553
Molnár Márton 159
Molnár Máté 490–491
Molnár Mónika, F. 198
Mooney, Chris 447
Mráv Zsolt 62
Mujzer Péter 332
Müller Péter 288

N

Nádor György 442
Nagy Balázs Albert 419
Nagy Gábor 199
Nagy Lajos 130
Nagy László 200
Nagy Sándor 486
Nagy Vilmos, nagybaczoni 527–529
Nagy-L. István 63–64
Nagy-Lukács Fanni 13
Nagysándor József 411
Nánay Mihály 201
Napóleon, Bonaparte 514
Négyesi Imre 202–203
Négyesi Lajos 276
Németh Balázs I
Németh Károly 334–335
Nisizava, Hirojosi 476
Novák Ádám 115
Novakov Annamária 498

O–Ó

Óbert Marianna 389
Oborni Teréz 204
Obuch László 336, 571, 598
Ofella Balázs 443
Oláh András Pál 444

P

Pacepa, Ion Mihai 445
Padányi József I, 26, 206
Pahirya, Olekszandr 601
Paksa Rudolf 566

Pál Laura 151
Paládi Renáta 560
Pálffy Géza 440, 502
Páli-Herczeg Zsuzsanna 134
Pallai László 207
Pálmai Nóra 546
Palócz Márk 208–209
Pánczél Hegedűs János 446
Pap Krisztián 530
Pap Péter 337–338
Papp Klára 210
Paragi Beáta 599
Parragh József 277
Patterson, James 447
Pete László 503
Péterfi Bence 211
Pethő János 440
Pető Andrea 34
Petőfi Sándor 281
Pintér Ferenc 257
Pintér Tamás 258
Pócs Nándor 448
Podjeb rád György 490
Pogányné Rózsa Gabriella 212
Polgár Balázs 14, 41, 56–57, 269
Polgár Tamás 15, 66–67, 339–340, 390
Pollmann Ferenc 213, 449, 531
Pomykacz, Tomasz 16
Pons, Rouven 450
Popély Árpád 214
Popély Gyula 573
Pósán László 215, 306, 492
Pöcher, Harald 504
Prím József 17
Punka György 341–345, 451
Putyin, Vlagyimir Vlagyimirovics 110

R

Rákóczi György, II. 506
Rapajka Gabriella 9
Ravaszi István Dezső 532
Raviv, Tuvja 452
Rees, Laurence 391
Réfi Attila 63–64, 453
Rehfeldt, Hans Heinz 454
Rémai Dániel 278

- Remes Péter 277
Ress Zoltán 68, 522
Reynolds, David 216
Rhédey Mária 77
Richly Gábor 217
Rigó Máté 69–70
Roberts, Andrew 455–456
Robles, Melchor de 440
Rohánszky Mihály 570
Romanelli, Guido 546
Rommel, Erwin 400
Romsics Ignác 547
Róth Márton 546
- S–Sz**
- Ságvári György 71
Salamon Konrád 218, 548
Salát Gergely 219
Sallay Gergely Pál 5–6, 18, 72–75
Samu Botond Gergő 19
Sandbrook, Dominic 574
Sandgruber, Roman 457
Sarlós István 97
Sáry Zoltán 220–222, 346–353, 575–576
Sashalmi Endre 223
Sayer, Ian 375
Scheibner Tamás 395
Schmidt Mária 610
Schmidt Szonja Emese 151
Schuminszky Nándor 354
Sears, Stephen W. 515
Sikur Kristóf 224
Simicskó István 225
Simó Ágnes 409
Simonit, Gianfranco 516
Simonkai Zsuzsanna 493
Siposné Kecskeméthy Klára 459
Snider, Jason 355
Snyder, Timothy 549
Soltész Ferenc Gábor 76
Solymosi József 460
Somogyi Gréta 77
Somogyi László 392
Soós Péter 56
Soós Vincéné Mágori Etelka 92
- Sóskuthy György 157, 612
Sőregi Zoltán 226
Spartacus 493
Stone, Norman 533
Strauss, Barry S. 493
Straussler Miklós 333–334
Sudár Balázs 356, 494, 505
Suehr, Richard 469
Sugár Andor 441
Surányi Barnabás 20
Süli Attila 78–79, 98, 461–463
Sümegei György 80
Svéd László 227
Szabados György 228–229
Szabados János 506
Szabó János, B. 100, 230–231, 243, 494, 507
Szabó Miklós, M. 96
Szabó Róbert 81
Szabó Sándor, P. 82
Szakály Sándor 232–233
Szalai Béla 83
Szalay-Berzeviczy Attila 289–290
Számvéber Norbert 259
Szántó Judit 548
Szántó Nóra 84
Szarka László 234
Szathmáry Tibor 26
Szatmári András 4
Szebenyi István 291
Széchenyi István 422
Szemere Bertalan 45
Szende László 235
Szenes Zoltán 236
Szentés László 152
Szentváry-Lukács János 59, 73, 75
Szeverényi István 428
Sziklai István 195, 447, 513
Szlávik Gábor 534
Szokola László 237
Szoleczky Emese 21–22, 27, 464
Szöllősy Gábor 85, 316, 356–358
Szóts Zoltán Oszkár 101
Szun-ce 238
Szurmay Sándor 465

T

Taieb, Karen 86
Takács Attila 611
Takács Vivien 87–88
Taller János 159
Tamás Máté 43
Tangl Balázs 89
Tari Tamás Viktor 400, 465
Taróczy Nándor 416
Tasnádi Edit 151
Tefner Zoltán 535
Teleki Blanka 22
Till Katalin 86
Toldi Miklós 359
Toma Katalin 382
Tószegi Zoltán 329
Tóth Ferenc 102, 508
Tóth Jeff 90
Tóth Orsolya 393
Tóth Tibor 509
Tózsza-Rigó Attila 239
Töll László 360
Török Attila 420, 423
Törös István 23, 361
Tösér Márton 240
Trautmann Balázs 241–242, 362–363, 577
Tucker-Jones, Anthony 364
Tulok Péter 570
Turbucz Dávid 466
Türk Attila 61

U

Udet, Ernst 470
Udvardy Zoltán 394
Udvarhelyi Nándor 467
Ungváry Krisztián 578
Urbán Erika 375

V

Vajk Borbála 444
Ványai Márton 244

Váradí Gyula 387
Váradí Natália 586
Varga A. József 365
Varga Bence 245
Varga Csaba Béla 366–368, 468–477, 551,
579–585, 600
Varga József 331
Varga Szabolcs 61, 246, 478
Várnai Gergely 247
Vásáry István 248
Vécsey Károly 405
Veszprémy László 249, 306, 495
Vida Gergő 369
Vidiczky Radován Vilmos 479
Virányi Péter 65
Visy Zsolt 496
Vitári Zsolt 372
Vizi László Tamás 545
Vukman Péter 250

W

Whitlock, Craig 612
Wolf Mária 91
Wood, Eric Fisher 472
Wörsdörfer, Rolf 536
Wullschleger, Marion 251

Z–Zs

Závodi Szilvia 5–6, 25, 92
Zelenszkij, Volodimir 410
Zrínyi Miklós 104, 478, 480
Zubovits Fedor 52
Zsélyi Aladár 407
Zseliczky Béla 252
Zsitnyányi Attila 331
Zsukov, Georgij Konsztantyinovics 474
Zsuppán András 93

V. TÁRGYMUTATÓ

1848/1849-es forradalom és szabadságharc 31, 35, 48, 77, 160, 378, 420–423, 517–522

1956-os forradalom és szabadságharc 586, 601

A–Á

állambiztonság 159

B

bibliográfia 7

D

Don-kanyar 80, 244, 285

E–É

egészségügy 227, 389

egyenruha, felszerelés 2, 30–31, 71

egyház 32

ejtőernyőzés 137, 146

első világháború 32–33, 42, 69, 101, 139, 165, 176, 186, 188, 207, 209, 377, 392, 396, 406, 413, 523–536

emlékművek, emlékhelyek 283, 288

erőd, erődítés 298, 323, 397

F

felderítés 138

flottilla 186

Francia Idegenlégió 119

H

hadiipar 20, 117

hadifogság 21, 66, 377, 379, 383–384, 389, 393, 427, 429

hadigazdaság 106, 113, 117, 122, 149, 154, 178–181, 184, 187, 207, 210, 215, 236, 239, 306

hadisírok, hadisírgondozás 41, 291

haditengerészet 221, 300, 575, 577

haditudósítás 52, 80

hadseregellátás 43

Hadtörténelmi Intézet és Múzeum 2–6, 8, 10–14, 18–19, 22, 25

Harsány-hegy 14, 81, 102

határőrség 49

hibrid hadviselés 200

hidegfegyver 8, 26, 356–357, 360, 369

híradástechnika 328

hírszerzés 107, 132, 416

holokauszt 86, 370, 391

Honvédmenház 40

I

internálás 382

J

járvány 10, 35, 39, 49

jog, katonai jog 376, 387, 389

K

katonærkölc 120

katonai kiképzés 265–266, 271–273

katonai vezetés 260–262, 270, 274

képzőművészet 28, 63–64, 81, 83

kerékpáros csapat 226

keresztes háborúk 249

kézigránátok 314

kiállítás 1, 13–15, 20, 22, 24, 26

kitüntetés 59, 75

L

laktanya 170

légierő 241

légvédelem 152, 331, 365

levelezés 44–45

lovasság 118, 143–144, 185, 188, 190, 194

lőfegyver 4, 26, 301, 309, 315, 317, 321, 337–338

lőtér 269

Ludovika Akadémia 260–262, 276

M

második világháború 59, 65, 80, 121, 148, 164, 169, 333, 417, 552–585

menekültek 373, 395

N

napló 21, 48, 408, 413
nemzetiségek 33, 58, 214
numizmatika 73–74

O

orosz–ukrán konfliktus 105, 110, 135–136,
602, 604–605, 609–610

P

páncélos hadviselés 121, 292, 294, 308, 319,
326, 347, 362, 452, 559, 576, 585

R

régészet, hadirégészet 11–12, 55–57, 66–67,
98
repülés, repüléstörténet 15, 24, 125, 148, 277,
295–296, 299, 302, 310, 312, 318, 329–330,
339–346, 349–351, 366–368, 451, 468–477,
580, 587
restaurálás 12, 17

T

tatárjárás 82, 91
tengeralattjáró 222, 293, 305
térkép, térképészet 19
titkosszolgálat 191
tüzérség 55, 322, 333
Trianon 537–538, 543, 545, 550

V

veszteség 278, 281–282, 285, 388, 390, 392–
394

Z

zászló 29, 36

SZEMLE

PANOS SOPHOULIS

BANDITRY IN THE MEDIEVAL BALKANS, 800–1500

(*Palgrave Macmillan, Cham, 2021. xiii + 188 o. ISBN 978-3-030-55907-6*)

Panos Sophoulis az Athéni Egyetem docense, a Balkán történetének kutatója 2021-ben megjelent kötetében a középkori banditizmus témáját kutatja. A jelenség gyakran szerepel a forrásokban, így a szakirodalomban is sűrűn előfordul, de csak érintőlegesen (pl. a magyar kutatók rendszeresen említik a románok balkáni eredetével kapcsolatban azt, hogy Sámuel cár testvérét „valami fuvaros vlachok” ölték meg Ohrid vidékén), monografikus feldolgoása azonban még nem született. A témát a szerző nyolc fejezetre tagolva tárgyalja, három térképpel kísérve.

A bevezetésben – *Introduction* (1–6. o.) – Sophoulis kifejti a vizsgált témát, illetve bemutatja a bőséges, de gyakran töredékes forrásanyag vizsgálatának módszereit. Úgy ítéli meg, hogy az útonállás jelenségét a földrajzi, gazdasági és társadalmi környezettel összefonódva érdemes tanulmányozni. Az utóbbi esetben a szűkebb rokoni kapcsolatok és a tágabb szociális hálót is fontos felmérni, hogy ezek miként alakultak ki és hogyan működtek. Szükségesnek látja összehasonlítani a balkáni és a nyugat-európai banditizmust, és feltárni azt, hogy a szóbeli hagyományban megjelenő rablók valós vagy fiktív alakok-e. Végül kitér az általa használt legfontosabb szakirodalmi munkákra – ezek közül Eric Hobsbawm *Primitív lázadók* című kötete a hazai közönség előtt is ismert, az ő banditákra vonatkozó koncepciójához Sophoulis többször visszatér munkájában.¹

A feldolgozott forrásokat bemutató egységben – *A Note on the Sources* (7–16. o.) – a szerző hangsúlyozza, hogy a rablók előfordulása ugyan gyakori a vizsgált iratanyagban, de jellemzően csak általánosan vagy szimbolikusan említik őket, ritkaság a konkrét esemény és elkövetőinek részletes leírása. Az uralkodók és szentek életrajzaiban is inkább sablonként szerepelnek, a bizánci szerzők leveleiben viszont már előfordulnak hasznosítható leírások (Nikephoros Gregoras szerbiai útjának leírását Szamota István is közölte²), bár ezek is főleg a városokon kívüli élet bizonytalanságait hangsúlyozzák. Sophoulis számára a leghasznosabb forrásnak a dubrovniki levéltár gyűjteménye bizonyult: a város környékén elkövetett bűncselekmények leírásai, igazgatási, jogi

¹ Hobsbawm, Eric: *Primitív lázadók: vázlatok a társadalmi mozgalmak archaikus formáiról a XIX. és a XX. században.* Ford. Tandori Dezső. Budapest, 1974. Lásd még *Uő: Bandits.* New York, 1981.

² Szamota István: *Régi utazások Magyarországon és a Balkán-félszigeten.* Budapest, 1891. 38–41. o.

és gazdasági iratok bőséges adattárat szolgáltatottak kutatásához. Emellett még a törvénykönyveket tekintette át az írott források közül, viszont régészeti anyagot csak módjával tudott használni, hiszen bármennyire bőven állnak rendelkezésre pénzleletek, azt nem lehet megállapítani, hogy ezeket egy rajtavesztett bandavezér vagy balszerencsés kereskedő ásta-e földbe. Viszont a forrásokban említett tornyok közül, amelyeket a rablók ellenében emeltek, több is fennmaradt.

A kötet harmadik fejezetét alkotó *In Search of the Balkan Bandit* (17–38. o.) című részben Sophoulis a balkáni bandita alakját veszi górcső alá. A szerző figyelmeztet, hogy a „rabló” kifejezés a forrásanyagban nemcsak útonállókra vonatkozik, hanem a lázadókat is így minősítették hajdanán. A kifejezés lényege az erőszakban rejlik, ez különbözteti meg a rablást a közönséges lopástól. Részletesebben ismerteti Eric Hobsbawm „társadalmi bandita”-konceptióját, és az ennek kapcsán kialakult szakirodalmi vitát. Ő is vitába száll Hobsbawmmal, mivel szerinte az angol történész által hangsúlyozott osztályharcos, igazságtevő szerep a Balkánon nem állja meg a helyét. A banditizmus nem csak az alsóbb osztályokat jellemezte, katonák és nemesek egyaránt részt vettek ilyen cselekményekben. Itt nem a Robin Hood-típus a jellemző, szükséges viszont a rablók társadalmi, gazdasági hátterét vizsgálni. Ezért sorra veszi a rablók utánpótlását adó rétegeket: a parasztokat, a pásztorokat és a katonákat, valamint a történelmi hátteret. Sophoulis a parasztok esetében a gazdaságilag nehezebb, szűkösebb megélhetést nyújtó időszakokat tekinti meghatározónak az útonállás gyakoribbá válásában. A pásztoroknál is hasonló a helyzet, de ők szerinte „alkatilag” is közelebb álltak a rablóélethez, például a forrásokban gyakran szereplő vlachok. A pásztorok életmód eleve olyan gyakorlati készségekkel ruházta fel művelőit, amelyek a banditák számára is alapvetőek voltak, viszont a pásztorok életében a parasztoknak kedvezőbb gazdasági időszakokban is akadtak problémáik, hiszen a megművelt földterületek növekedése az alacsonyabb völgyekben korlátozta a legelőterületeiket, így nehezítette megélhetésüket. Tehát amikor a parasztság megélhetése könnyebbé vált, a pásztorok dolga lett nehezebb, emiatt gyakrabban folyamodtak útonálláshoz. A bizánci és szláv források a szállásváltó pásztorokat és az útonállókat gyakran kapcsolják össze. A pásztorok közössége és a földművelő falvak lakói között kialakult kapcsolatok a banditizmus viszonylatában is megfigyelhetők. Az előbbieket segítettek védeni a parasztokat külső támadásoktól (vagy akár adószedőktől), az utóbbiak pedig információkkal látták el őket, és segítettek nekik a rablott holmik eltüntetésében. Ezért látja indokoltnak a szerző, hogy „rablóközösségekről” beszéljen, nem egyszerűen rablókról. A katonák szintén potenciális rablókként szerepelnek a forrásanyagban, amire fegyverforgatásban való jártasságuk predesztinálta őket. A seregekben a fegyelmetlenség, az elmaradó ellátás vagy fizetség következtében gyakori volt a rablás, de a leszerelt katonák is könnyen lettek útonállóvá, ha megélhetési gondjaik támadtak.

A negyedik fejezetben – *Land, Roads, Trade and Money: Balkan Banditry in Its Geographical and Economic Context* (39–56. o.) – a szerző a banditizmus gazdasá-

gi és földrajzi ösztönzőit tekinti át. Először számba veszi a Balkán nehezen járható, erdős vidékeit, amelyek a rablók számára a legvonzóbbak voltak, főleg mivel ezeken gyakran fontos kereskedelmi utak vezettek keresztül. A keresztesek is megemlékeztek a sűrű „bolgár erdőség”-ről, amelyen hosszabb ideig tartott átvonulniuk. Sejthető, hogy az ilyen terep az áruval megrakott utazóknak jóval komolyabb kihívást jelentett. A római kori úthálózat állapota a 9. századra nagyon leromlott, inkább csak ösvények maradtak belőlük, de továbbra is ezek voltak a fő- és mellékutak, amelyeket a legtöbben használtak (Sophoulis a mai Szerbia és Románia területét veszi bele a vizsgálatba, így aztán erdélyi és bánági példák is kerültek a kötetbe). Még ekkor is az egykori Via Egnatia és a balkáni hadiút volt a legnagyobb forgalmú útvonal. A szállítást még sokáig főként málhás állatokon és nem szekéren bonyolították. A 10–14. században viszont megelégnkült a kereskedelmi forgalom a szárazföldi útvonalakon is. Érdemes kiemelni a belső területek és Velence között közvetítő Raguza szerepét, az itteni forrásanyag ismerete lényeges a rablóvilág tanulmányozásához. A kereskedelem bővülése az útonállást is gyakoribbá tette, bár a szerző szerint a megnövekedett készpénzmenyiség nem volt közvetlen hatással a jelenségre. Viszont a politikai stabilitás megroppanása nyomán a 12. századtól megugrott a rablóéletet választó lakosok száma.

Az ötödik egység a *Shepherds, Military Men and 'Bandit Societies'* (57–96. o.) címet viseli. Sophoulis úgy látja, hogy a források vizsgálata alapján az útonállók négy osztályba lehet sorolni: a pásztor, a katona, a nemesi rabló és a paraszt. A pásztorok esetében persze a legismertebbek a transzhumáló vlachok, akikről a bizánci források mellett bőven maradt fenn említés más nyelveken is, főleg kereskedőktől (a gotlandi rúnafelirattól Tudelai Benjámín útleírásáig). De beszámoltak róluk a keresztesek is, a bizánci hagiográfiai irodalomban pedig a rablókat és a pásztorokat szinonimaként kezelték. A dubrovnikai levéltár iratai között 116 incidens köthető környékbeli vlachokhoz. Ezekből kiderül, hogy a rablásokban részt vettek a közösségek vezetői (*katunarak*) is, akik ugyanakkor kereskedelmi ügyletekben is szerepet vállaltak. Ebből sejthető, hogy csak maroknyian kerültek rács mögé ezekből a közösségekből, főleg hogy a bandák jellemzően rokonsági alapon szerveződtek. Hozzájuk hasonló az albánok és a montenegróiak közössége is, akiknek szintén életmódjuk része volt az útonállás a kereskedelmi utakon. Az albánok katonaelemként is gyakran szerepelnek a forrásokban, kezdetben a bizánciak szolgálatában tűnnek fel, majd Dusan István is nagyban alkalmazta őket seregében, az ő halála után pedig már helyi albán birtokosok is létrehozták a saját rövid életű kis fejedelemségeiket. A katonák szintén gyakran jelennek meg úgy a forrásokban, mint akik kisebb rablásokat, vagy akár nagyobb szabású fosztogatásokat követnek el. Aligha furcsállhatjuk ezt, hiszen a késő bizánci időszakban nem volt ritkaság az sem, hogy rablóbandákat fogadtak fel katonai szolgálatra. Sophoulis úgy véli, hogy az 1417-ben Nagyszebent zaklató parasztmozgalom élén álló Kardos János is – mint a neve jelzi – egy veterán katona lehetett. Az első két csoporttól eltérően a parasztok ritkábban szerepelnek a vonatkozó forrásokban, a bizánciak általában nem is kapcsolták össze a föld-

művelőket a rablókkal (bár Sophoulis közöl egy délvidéki esetet a magyarországi okleveles anyagból). A nemesi rablók a Balkánon sem voltak ritkák, ahogyan Európa nyugati részein sem: nemcsak birtokosok magánháborúi jártak rablással, de „kispályás” útonállás is előfordult a társadalom befolyásosabb rétegében. Részletesebben tárgyalja a szerző az V. és VI. Ioannes közötti polgárháborúban rablóvezérből lett bizánci főméltóság és kiskirály, Momcsilo karrierjét. Figyelemre méltó, hogy ez a megbízhatatlan köpönyegforgató később a délszláv néphagyományban a törökellenes harc hőisévé változott. Nem ő volt az egyetlen törvényen kívüli, aki a zavaros időszakokban nagy karriert futott be, de példája jól mutatja, hogy útonállóból is lehetett főrangúvá válni. Sophoulis a banditák típusainak ismertetése után érdekes összefoglalót ad a rablók módszereiről és a banditáktól leginkább sújtott vidékekről, utakról (ismét helyet kaptak délvidéki példák), a jellemző zsákmányról, az emberkereskedelmi központokról. Kimutatja, hogy a „rablóművelet” jellemzően az adott földművelő vagy pásztorkodó közösségekből verbuválódtak, olyan vidékeken, ahol a környezeti okok miatt a megélhetési gondokat fosztogatással enyhíteni nem számított bűnnek. Ezután a szerző még az áldozatokra is kitér: a nagyobb rablóbandák a gazdagabb célpontokat keresték, mint a kereskedők, míg a szegényebb magányos rablók inkább könnyű célpontokra csaptak le, amilyenek a szerzetesek, remeték, szolgák (bár az előbbiekért a tehetősebb monostoroktól váltságdíjat is lehetett kérni). A fejezet végén a szerző röviden tárgyalja még a szintén kiterjedt kalózkodást is, melyre a 9. századtól bőven vannak adatok, mivel a tengeri rablók a velencei kereskedelmet és a keresztesek útvonalait is sűrűn háborgatták. A dalmáciai szláv kalózok mellett Bizánc hanyatlásával a török rablók is megjelentek az Égei-tengeren, amíg csak az oszmánok uralmuk alá nem vonták a térséget.

A kötet hatodik fejezetében – *Responses to the Problem of Banditry in the Medieval Balkans* (97–114. o.) – a szerző a hatóságok (központi és helyi) válaszait vizsgálja a rablók okozta problémákra. Áttekinti a büntetőjogi előírásokat Justinianustól Stefan Dusan törvénykönyvéig (érdekes, hogy Mátyás király 1486-os *Decretum maiusára* is hivatkozik), kiemelve, hogy a helyi kapcsolatok miatt a szigorú büntetéseket ritkán lehetett kivitelezni, hiszen például a vlach pásztorokat aligha lehetett a közösségek együttműködése nélkül bíróság elé juttatni. Tárgyalja a lokális szintű reakciókat is: a helyi előljáróknak kellett őrskéket szervezniük az utak és a települések biztonságának megőrzésére. Azonban itt is gondot jelentett, hogy az ilyen őrskék tagjai gyakran épp azok voltak, akik időnként maguk is rablással foglalkoztak. A kereskedelmi utak mentén fogadók vagy tornyok, kisebb erődtített helyek álltak (a Strymon alsó szakaszánál több fennmaradt) az utasok védelmére, akik fegyver nélkül el sem indultak. Az állami és magán-erődök építése persze azt is bizonyítja, hogy a 14–15. században sem a bizánci, sem a szerb kormányzat nem tudta biztosítani a rend fenntartását. A dubrovnik levéltár iratai között százával vannak olyanok, amelyek – nagyrészt büntetlenül

maradt – útonállásról szólnak. Végül tehát paradox helyzet alakult ki: a büntetőjogi szabályozás és a helyi őrsegek nem tudták elriasztani a rablókat, viszont a tőlük való félelem sem ijesztette el az akár világi, akár egyházi utazókat.

A nyugati banditizmusra és a legendákra összpontosító hetedik egységben – *Banditry in the Medieval West and in Popular Legend* (115–130. o.) – Sophoulis újra kiemeli, hogy nyugaton milyen bőséges forrásanyag áll rendelkezésre a rablókérdés vizsgálatához. A háborúktól, inségektől és járványoktól sújtott vidékeken sokan folyamodtak útonálláshoz, hogy valamelyes jövedelemhez jussanak – és nemcsak a parasztok, hanem a nemesek közül is (a szerző angol példákat ismertet), akik aztán meg is úszták, hogy az igazságszolgáltatás elé kerüljenek. Persze a banditizmus fő bázisát Európa nyugati felén is a harcosok jelentették, hiszen a háborúskodás jellemző módja a rablóportya volt, és az újabb korig a lakosság a katonaságot a fosztogatással azonosította. A 14–15. századból bőven vannak rá példák, hogy a zsoldosok, akik nem kapták meg fizetségüket, a falvak, városok népén élősködtek. Az uralkodók és az egyház kísérletei ezek megrendszabályozására ritkán hoztak tartós eredményt. A zavaros viszonyok szülték meg nyugaton is a törvényen kívüli népi hősök alakját, amelyek mintájául általában konkrét személyek szolgáltak. A balkáni folklór ilyen figurái is hasonló történelmi környezetben születtek meg, habár a történelmi alapú és fiktív balladák között nincs szigorú határvonal. A nyugathoz képest azonban kevesebb a történelmileg ismert rablókról szóló költemények száma, inkább amolyan mitikus útonállók szerepelnek bennük (a Momcsilórról szóló énekekbe is keverednek költött részek).

Végül a záró részben Sophoulis összefoglalja a következtetéseit, hangsúlyozva, hogy a banditizmus az oszmán korban is fennmaradt, csak ekkor már erősebb lett a szabadságharcos szerep, a középkori rablókat viszont tisztán gazdasági okok vezették.

A monográfiát részletes bibliográfia, valamint név- és tárgymutató zárja.

A kötetből némiképp hiányolható a banditizmus hadtörténeti vonatkozásának részletesebb kifejtése. A bizánciaknak és a keresztieseknek is meggyűlt a bajuk a nehezen járható hegyvidéken fosztogatásból élő közösségekkel. Ennek taktikára gyakorolt hatása megért volna egy kitekintést, ahogyan az is, hogy az oszmánok miként csatornázták saját portyázóik közé ezeket az embereket (martalócok, vojnukok). Emellett még nem ártott volna helyenként illusztrációkat is beilleszteni a kötetbe. Mindent összevetve azonban nagyon jól használható monográfia született a témáról, amely a Balkán története iránt érdeklődő kutatók számára is ajánlott olvasmány. Bár Sophoulis hatalmas területet (a Magyar Királyság déli részétől a görög félszigetig) és tág időintervallumot (9–16. század) vizsgált, megállapításai megalapozottak. Ugyanakkor kihívást jelenthetett a felhasznált forrásanyagot és szakirodalmat egy ilyen viszonylag kis terjedelmű monográfiába sűrítien.

Tóser Márton

HERMANN RÓBERT (SZERK.)

A MAGYAR HADÜGYI IGAZGATÁS TÖRTÉNETE, 1526–1990*(Zrínyi Kiadó, Budapest, 2021. 403 o. ISBN 978-963-327-841-3)*

Az átlagosnál ízlésesebb megjelenésű kötet keménytablás borítóján a magyar királyi honvédség 1868-as vezetőiről, ismeretlen mester által készített litográfiát láthatunk. A fedél által megelőlegezett decens tudományos forma a kötet belsejében is tetten érhető: semmi felesleges cicoma, ellenben igen hasznos, adatgazdag táblázatok és térképek. Utóbbiakból talán még több is elfért volna, különösen a kötet utolsó harmadában.

A könyv 11 tanulmányt közöl 10 szerző tollából. (Horváth Csaba 2 írással is szerepel.) A szerzők történészek, illetve levéltárosok, jelentős részük a HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum (HIM) jelenlegi vagy volt munkatársa.

A tanulmányok a kötet címében megjelölt, 1526 és 1990 közötti időszakot fogják át, kronologikus rendben csoportosítva.

A felhasznált forrásbázis természetesen tanulmányonként eltérő (ezekre bizonyos munkák esetében még visszatérünk), ugyanakkor a 19–20. századi témáknál a HM HIM Hadtörténelmi Levéltár iratai markánsan jelen vannak, örvedetesen pontos, jól használható forráshivatkozásokkal.

A kötet bevezetőjében a szerkesztő, Hermann Róbert a háború témakörét röviden, ám széles történelmi tablón, igen találóan, sőt szellemesen közelíti meg. Az itt megmutatkozó, merevségtől mentes hozzáállás és szemlélet minden bizonnyal hozzájárult ahhoz, hogy a magas szaktudományos elvárásokat kielégítő kötet forgatható legyen egyúttal – ha nem is kifejezetten könnyed – ismeretterjesztő műként is. (Ezen állításunk mellett később igyekszünk még érveket felsorakoztatni.) Hermann professzor kiemeli, hogy ilyen hosszú időszakot átfogó munka a magyar hadügyi igazgatásról korábban nem jelent meg, és általában sem túl bőséges a téma irodalma. Ezt követően néhány mondat erejéig szót ejt a kötetben tárgyalt minden egyes korszakról, így jelzésszerűen már itt tájékozódhat az olvasó a könyvben foglaltak hangsúlyairól, az egész mű jellegéről. A bevezető nem kerüli meg azt a problémát, amely már a tartalomjegyzék átfutásakor feltűnik, vagyis hogy a kötetben nem található az 1849 és 1867 közötti időszakról szóló tanulmány. Ennek okáról megtudhatjuk, hogy a korszakban a magyar katonák többsége a Habsburg haderőben szolgált, ahol azonban semmilyen magyarnak mondható hadügyi igazgatási szerv nem létezett (márpedig a kötet ezekkel foglalkozik), a különféle magyar légiók pedig az őket „befogadó” porosz és olasz hadseregeken belül szintén nem élveztek hadügyi önállóságot. Egyrészt ezt megfontolandó érvelésnek érezzük, ugyanakkor – bár nem tartjuk sportszerűnek, sem előrevívőnek azt, ha a recenzens túlságosan arra fókuszál,

az ő ízlése szerint mi szerepelhetne még a kötetben –, mégis jelezzük, hogy az 1849 és 1867 közötti évekkel kapcsolatban a hiányérzetünk fennáll.

Az első tanulmány Pálffy Géza tollából származik és *A törökellenes határvédelmi rendszer igazgatása a két Zrínyi Miklós korában* címet viseli (13–39. o.). A térképekkel jól illusztrált munka gazdagon adatolva fejt ki témáját, kitérve például a végvárrendszer kialakításának koncepcionális előzményeire (konferenciák szervezése Bécsben, Pozsonyban, várépítő mesterek Magyarországra érkezése, a Habsburg civil és katonai „magyar- és törökszakértők” képzése), a végvidéki és a kerületi kapitányságok kettőségre. Szó- és fogalomhasználatában, megfogalmazásaiban pedig egy meglehetősen (a recenzens számára legalábbis) új szemléletmód jelenik meg, amely mintha a szélesebb körű magyar történelmi emlékezet bizonyos kliséinek újragondolását ambicionálná. Így például szó esik Belgrád (és nem Nándorféhvár!) 1521. évi elestéről, arról, hogy a Habsburgok igyekezete az oszmán ellenséget még lehetőleg magyar területen megállítani, kímélve ezzel saját tartományait, lényegében ugyanaz a stratégia, amit a magyar királyok alkalmaztak a 15. századtól a balkáni államokkal kapcsolatban stb. Ennek köszönhetően – szerintünk – a pedáns szakmunka „ismeretterjesztő” írásként is megállja a helyét. Kiemeljük még a felhasznált irodalom felsorolását, amely forrásközléstől monográfiákon át PhD-disszertációig sokféle munkát tartalmaz a magyaron kívül négy további nyelven, s egyértelműen alkalmas „ajánlott olvasmány”-listaként való használatra.

Mészáros Kálmán munkája, *A Rákóczi-szabadságharc hadseregének irányítási rendszere (1703–1711)* (41–88. o.) a szerző e témában korábban írott műveinek kiegészített, átszerkesztett, rövidített összefoglalása. Természetesen az egész kötet tematikájának megfelelően a katonai közigazgatási kérdésekről bőven olvashatunk (pl. hadseregszervezés, katonai kerületek). Jól szembevetendő ugyanakkor a vizsgálódás társadalomtörténeti vonala, például a Rákóczi hadseregében viselt rendfokozat/beosztás és az azt betöltő civil személy társadalmi rangja közötti összefüggés vizsgálata. Érdekessége a tanulmánynak a kuruc hadsereg tábornoki rendfokozatainak (rangfokozatainak?) kialakulásáról szóló rész, amely általában véve a magyar katonai terminológia születésének egy érdekes fejezetét tárja fel. Itt azonban nem áll meg a szerző, hanem egy olyan konkrét „esettanulmányon” át is megvizsgálja a kérdést, miszerint Vay Ádám tábornoknak tekinthető-e vagy sem. Ezen téma kapcsán Mészáros Kálmán viszonylag bőségesen összefoglalja a vonatkozó szakirodalmat, a kérdésben megnyilatkozó történészek álláspontját és annak változását/finomodását. Utóbbival pedig nemcsak a történész munkájának jellegéről, hanem annak „erkölcsiségéről” (tévedések beismerése, új források megjelenésével akár a régi álláspont megváltoztatása stb.) is „ismeretet terjeszt”.

Lázár Balázs *Az Udvari Haditanács és a Habsburg Birodalom katonai irányítási rendszere (1556–1848)* (89–128. o.) című tanulmánya már csak témája miatt is figyelemfelkeltő. Az Udvari Haditanács részletes bemutatása során a szerző kitér ennek

a misztikus intézménynek (melynek ilyen jellegét a tanulmány elején igen hatásosan, három találó, irodalmi szövegrésszel idézi meg) a kialakulására, a fejlődése során benne lezajlott vitákra (pl. katona és civil tanácsosok aránya, viszonya), „szakigazgatási kormány szervvé” és egyben a birodalom tartományai közti reális unió egyik alapelemévé válására. Szóba kerül a szervezet diplomáciai szerepe, valamint részletes képet kapunk Károly főhercegnek, a francia háborúk egyik harctéri hősenek hivatalsszervezői munkájáról is (az Udvari Haditanács elnökeként). Így e munka, még ha a legendás szervezet neve netán nem is kelti fel az olvasó érdeklődését, ajánlható pusztán egy tipikus birodalmi bürokratikus intézmény krónikájaként is.

Réfi Attila *Hadba szállás magyar módra – az inszurrekció szervezete és irányítása* című tanulmánya (129–170. o.) ugyancsak érdekesítő, jól megírt munka. A szerző kitér a magyar „nemesi” felkelések történetére, szervezetére, és konkrétan megvizsgálja a Mária Terézia korától az 1809-es győri csatáig terjedő korszak inszurrekcióit. Ennek keretében számos kevésbé ismert nemesi felkelésről esik szó, amelyeket olyan közismert konfliktusok során hívtak össze és vetettek harcba, mint például a török kiűzése, a Rákóczi-szabadságharc, az 1717-es tatár betörés, vagy épp a Szegedinác Péro-féle felkelés. Réfi munkájában bőségesen találunk szervezettörténetet, archontológiai összefoglalókat a felkelések tisztikaráról, vagy akár konkrét példát egy-egy megyében az inszurrekció megszervezéséről a porosz és a francia háborúk időszakából. Szembetűnő, hogy a szerző ambicionálta bizonyos hagyományos ismeretek/vélemények árnyalását, sőt cáfolását. Így például ír a „gyászos emlékeztetővé *degradált* 1809. évi felkelés”-ről (129. o.), ahol „*nem az inszurrekciós haderő szenvedett vereséget, hanem egy rosszul vezetett reguláris császári-királyi hadsereg*” (163. o.). [Kiemelések tőlem – Cs. J.] Ezt kifejezetten a tanulmány érdemének tartjuk.

Hermann Róbert nem csupán szerkesztője a kötetnek, de *A magyar Hadügyminisztérium és a hadügyi igazgatás szervezete (1848–1849)* című tanulmányával (171–206. o.) szerzője is. A minisztérium létrejötte a tervezetek megszületésétől kezdve a megvalósításon és az átszervezések során át ugyanúgy nyomon követhető, mint például az Országos Nemzetörsegi Haditanács és a Hadügyminisztérium viszonyának alakulása. Egyaránt sokat megtudunk a katonai közigazgatás és a hadsereg szervezéséről és felépítéséről, valamint a Hadügyminisztérium egyes tagjainak Szőlős utáni sorsáról. Leginkább mégis azt emelnénk ki ebből az írásából, hogy a lábjegyzetekben számos „tematikus olvasmánylistát” találunk egy-egy olyan fontosabb kérdés további tanulmányozásához, mint Mészáros Lázár személye és szerepe, a főhadparancsnokságok magatartása a tárgyalt időszakban, vagy éppen Görgei Artúr hadügyminisztersége.

Az első világháború témakörében két munka is szerepel a kötetben: Balla Tibortól *Az Osztrák–Magyar Monarchia hadügyi vezető szervei (1867–1918)* (207–244. o.), illetve Kiss Gábor tollából *A magyar királyi honvédség egészségügyi szervezete (1868–1918)* (245–284. o.). Nem kívánjuk titkolni, hogy elsöre következtetlenségnek éreztük

a csak itt előforduló duplázást (különösen, hogy a megelőző korszak esetében épp, hogy hiány van), ám utóbb ezért a tartalom bőven kárpótolt. Balla Tibor ugyanis az összbirodalmi haderő olyan fontos, átfogó problémáit járja körbe, mint a legfelsőbb hadúr és a hadsereg főfelügyelője beosztások, vagy éppen Ferenc Ferdinánd személyének jelentősége. Bőven szót ejt a Hadügyminisztérium és a vezérkar szerepéről, utóbbi tisztjeinek képzéséről is. Kiss Gábor munkája viszont egészen más jellegű. Egyrészt a haderő egy viszonylag kis szeletét vizsgálja (értelemszerűen a szükséges kitekintéssel a haderő egészére vonatkozóan), másrészt ezt olyan interdiszciplináris módon teszi, amely a kötetben belül egyedülálló. Már a szakirodalmi áttekintés lehetőséget ad az olvasónak a tágabb korszak orvostörténeti irodalmával való megismerkedésre, később pedig érdekes adatokkal illusztrált képet kapunk az orvos-tisztek képzéséről, előmeneteléről, karrierlehetőségeiről csakúgy, mint a katonai egészségügy apparátusáról.

Horváth Csaba két írással is szerepel a kötetben, melyek a magyar katonai felsővezetés 1918 és 1945 közötti állapotát, változásait mutatják be: *A katonai felső vezetés rendszere (1918–1919)* (285–316. o.) és *A magyar katonai felső vezetés szervezeti változásai (1919–1945)* (317–344. o.). Mindkét munkára jellemző az alapos adatoltság. Egyrészt nagy számban közöl táblázatokat, felsorolásokat, hadrendeket, így nemcsak a vezető szervek, de a csapatok szervezetéhez is bőséges adatokat találunk a korszak hadseregeit illetően. Másrészt (bár ebben természetesen a kötet szerzői között koránt sincs egyedül) bőven ad meg forráshivatkozásokat, illetve iratmásolatokat is közöl a Hadtörténelmi Levéltár anyagaiból. Nem marad ki a vonatkozó tanulmányból a Tanácsköztársaság Vörös Hadserege – napjainkban egyre kevésbé közismert – honvédó harcainak bemutatása sem. Érdekes a honvédséget (a Horthy-korszakban) vezető „szentháromság”: a Honvédelmi Minisztérium, a Vezérkar és a Honvédség Főparancsnoksága feladatainak, szerepének leírása, és egymáshoz való viszonyuk bemutatása.

Markó György munkájának címe, *A Honvédelmi Minisztérium szervezeti változásai (1945–1956)* igen jól tükrözi a tanulmány tartalmát (345–366. o.). A munka nem csupán figyelemre méltó precizitással mutatja be a minisztérium szervezeti változásait, de ezt a bonyolult témát ábrákkal jól szemléltetve, a változásokat kiemelve még érthetővé is képes tenni. Markó György munkája ismeretterjesztésben is komoly érdemeket szerez, amennyiben a HM-ben zajló változásokhoz kapcsolódó fontosabb köztörténeti eseményeket is megemlíti (pontos dátummal), illetve foglalkozik többek között a kommuniszták hatalmi terjeszkedésével.

Solymosi József tanulmánya, *A Honvédelmi Minisztérium szervezete (1957–1989)* (367–403. o.) szerves folytatása Markó írásának. A szerző mindjárt az elején pontosan lefekteti, hogy mire számíthat és mire nem az olvasó, és az itt vállaltakat teljesíti is. Mivel a mű ebben a formában egyedülálló, első kísérlet a korszak Honvédelmi Minisztériumának bemutatására, ezért elkerülhetetlenül adatokkal túlterhelt. Nem tekinthető könnyed olvasmánynak, ez kétségkívül nem is volt a szerző célja. Ezzel szemben remek „kézikönyv”, a benne foglalt, jól csoportosított adatok úgy a kutatók, mint a levéltári

szakemberek számára alighanem sokáig alapművé emelik a korszak tanulmányozásához, amit a gyakorlati használhatóságot nagyban emelő pontos lábjegyzetelés és a különösen szerencsésen megválasztott mellékletek is támogatnak. Lényegében szerkesztési problémaként vetjük fel, hogy még felhasználóbarátabbá lehetne tenni a tanulmányt az egyes szervezetek jobb (értsd: láthatóbb, átláthatóbb) elkülönítésével.

Összességében leszögezhetjük, hogy a kötet több feladatot is sikeresen valósított meg. Hadtörténelmi kérdést vizsgál, ám olyan tematikai keretben, amely más területek számára is érdekes lehet, emellett megközelítése problémaközpontú, és így korszakokat átfogó. Az egyes írások, de különösen az 1945 utáni korszakkal foglalkozók, remélhetőleg további kutatásokat inspirálnak majd. Őszintén reméljük, hogy hasonló összeállítások a hadtörténetírás témakörében – akár a jelen szerzők, akár mások közreműködésével – a jövőben minél nagyobb számban látnak napvilágot.

Cseh József

KISFALUDY SÁNDOR

**HAZAFIÚI SZÓZAT A' MAGYAR NEMESSÉGHEZ (1809).
FORRÁSKIADÁS**

*(S. a. r. Nagy Ágoston. Reciti, ReTextum 12.,
Budapest, 2022. 415 o. ISBN 978-615-6255-46-4)*

Az 1809. évi nemesi felkelés talán az egyik legismertebb esemény a magyar történelemben, ám a köztudatban leginkább csak a győri csatából elmenekülő nemességről alkotott kép öröklődött tovább. A szembenálló felek fegyveres összecsapása azonban csak egy kis szelete volt egy összetett eseménysornak, és úgy a csatának, mint a napóleoni háborúknak (illetve ezeknek az évtizedeknek) a története számtalan szemszögből vizsgálható. Igen érdekes aspektusa ennek a munkának a háborúval kapcsolatban keletkezett szövegek elemzése, ugyanis e textusokra eddig viszonylag kevés figyelem összpontosult. Noha több műnek létezik (vagy léteznek) kiadása(i), ezek általában nem kritikai jellegűek, és a közreadók nem is minden esetben végeztek el a mélyfúrás jellegű elemzéseket.

Ez igaz Kisfaludy Sándor szóban forgó művére is. A röpirat szövegét részben vagy egészében több ízben publikálták már, de a helyzetet bonyolítja, hogy többféle szövegváltozat is létezik a műből, ráadásul német nyelvű textusok is ismertek. Néhány törté-

nész és irodalomtörténész (például Viszota Gyula¹ vagy Fenyő István²) elemezte ugyan a *Szózatot*, de annak kritikai jellegű, mélyreható vizsgálata eddig elmaradt, sőt, Fenyő 1960-as évekbeli kutatásait követően Kisfaludy e munkája iránti érdeklődés is alábbhagyott. Részben e hiány pótlására született meg a *Szózat* kritikai kiadása, amely egyúttal tisztelgés is volt a költő, író születésének 250. évfordulója előtt.

A szöveg elé Nagy Ágoston eszmetörténész, a Nemzeti Közszolgálati Egyetem Molnár Tamás Kutatóintézetének tudományos munkatársa írt egy terjedelmes, önálló monográfiának is beillő bevezető tanulmányt. A szerző a három nagy egységre osztható szövegben először bemutatja a korabeli propagandairódművet, szól Kisfaludy Sándor inszurrekciós írásairól, illetve azon tevékenységéről, amit egyrészt Zala vármegye, másrészt József főherceg érdekében végzett. Nagy a következő szakaszban részletesen elemzi a *Szózat* keletkezésének körülményeit, történeti háttérét, illetve kitér a szöveg filológiájára, variánsaira is, a Kisfaludy-kutatás jelen helyzetére is reflektálva. Rámutat arra, hogy Kisfaludy e műve József főherceg megbízásából készült, szoros kapcsolódással az 1809. évi nemesi felkeléshez, ezért egyszerre helyezhető el a félhivatalos textusok között, illetve a háborúval összefüggésben keletkezett szövegkorpuszban. A harmadik szekció a szövegközlés elveit és problémáit vizsgálja.

Nagy Ágoston görcső alá veszi Kisfaludy politikai-közéleti, illetve történeti tárgyú írásait, majd részletesen bemutatja azt a háttérrel, amely az 1809. évi inszurrekció hivatalos és félhivatalos propagandája mögött helyezkedett el. A szerző szerint Kisfaludy írásra való felkérésének, illetve a röpirat publikálásának mögöttes szándéka az írástudó nyilvánosság befolyásolása, mozgósítása volt. Ezt részben az tette szükségessé, hogy Magyarország rendies jellegű különállása akadályozta a birodalmi reformok rendeleti úton való érvényesítését, így más módot kellett találni arra, hogy a Habsburg Birodalom keleti fele is kivegye a részét a háborús erőfeszítésekből.

A bevezető tanulmány alaposan körbejárja azt a kérdést, vajon miért Kisfaludy Sándort bízhatta meg József főherceg ezen írás elkészítésével. Nagy Ágoston az érvelésében több okot is említ erre vonatkozóan. Kisfaludynak más inszurrekciós témájú írásai is voltak, illetve szűkebb pátriájában megbecsülték őt mint hivatalviselő köznemeset és mint hadviselt férfit, ráadásul íróként is elismert és népszerű volt a kortársak körében. Kisfaludy kiválasztása tehát nagyon is tudatos döntés eredménye lehetett, hiszen személyében egy tekintélyes és népszerű közszereplőt és írókat sikerült találnia

¹ *Viszota Gyula*: Kisfaludy Sándor és az 1809-iki insurrectio. *Akadémiai Értesítő*, 20. (1909) 8–9. sz. 405–433. o.

² *Fenyő István*: Kihagyott részletek Kisfaludy Sándor Hazafiúi Szózat-ából. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 61. (1957) 3. sz. 275–279. o.

a hatalomnak, amely a 19. század első évtizedének közepe óta egyre inkább rákényszerült arra, hogy nyisson a magyar köznemesség felé.

Nagy tanulmányának egyik alapvető pillére annak hangsúlyozása, hogy egyrészt a Magyar Királyság bizonyos fokú különállást élvezett a birodalmon belül, másrészt a magyar (köz)nemesség jelentős befolyással bírt a hadügyekre, például az országgyűlési adómegajánlások révén. Részben ennek is köszönhető, hogy a magyarországi rendek igényeit, hatalmát is figyelembe véve kellett alakítani a hadügyi propagandán. Ezt a feladatot is vállalnia kellett Kisfaludy Sándornak, illetve az ő röpiratának, s az írónak ugyanúgy egyensúlyoznia kellett az udvar és a köznemesség között, ahogyan arra többek között József főherceg is vállalkozott.

A korszak egyrészt a nyilvánosság kiszélesedése, másrészt az érintkezések szaporodása miatt az információáramlás felgyorsulását és nagyobb mértékűvé válását hozta, s ez érzékelhető például a röpirat-irodalom kibővülésén is. A sok magyar nyelvű írás mellett számos latin, illetve német nyelvű mű is született, és az sem véletlen, hogy Kisfaludy *Szózatát* is lefordították németre, amivel vélhetően a magyarul nem tudó (potenciális) olvasókat szerették volna megszólítani. Nagy Ágoston kiemeli, hogy e röpirat elsősorban a literátus, műveltebb nemesek számára íródott, ugyanakkor azt is hozzáteszi, hogy széles és heterogén kör olvasta ezt az írást, amely általában kedvező fogadtásban részesült.

A rendkívül mélyreható és magvas bevezető tanulmányt követően a kötet közli a magyar szöveg két variánsát, német nyelvű kivonatát, valamint azt a szintén német nyelvű fordítást, amelyet Schedius Lajos³ készített. A forrásközlést tartalmazó részre szintén az alaposság és a szakszerűség jellemző, Nagy Ágoston a kritikai kiadások elveihez és gyakorlatához illő módon a szövegek aprólékos filológiai vizsgálatát végezte el, lábjegyzetekben közölve például a Kisfaludy által végrehajtott javításokat vagy lapszéli megjegyzéseket, kiigazításokat. A sajtó alá rendező teljesítménye tehát nemcsak a szövegkiadás terén tekinthető rendkívül fontosnak, hanem a tekintetben is, hogy a bevezető segítségével az olvasó könnyebben megértheti a röpirat keletkezésének bonyolult kontextusát. Nagy Ágoston munkája abból a szempontból is jelentős, hogy segítségével az eddig talán kevesebb figyelemre méltatott közíró Kisfaludy is jobban előtérbe kerülhet. A kötet valószínűleg sokak számára megkerülhetetlen lesz a korszak megismeréséhez, foglalkozzanak akár hadtörténettel, akár eszmetörténettel, akár sajtótörténettel, de a nem történész olvasók is érdeklődéssel és haszonnal forgathatják majd.

Bodnár Krisztián

³ Schedius Lajos (1768–1847) filológus, szakíró, egyetemi professzor, lapszerkesztő, író, a Magyar Tudós Társaság tagja, a Kisfaludy Társaság alelnöke volt. Fontos szerepet töltött be a német és a magyar kultúra értékeinek kölcsönös közvetítésében.

BORIS GORELIK (ED.)

A RUSSIAN ON COMMANDO
The Boer War Experiences of Yevgeny Avgustus

(Jonathan Ball Publishers, Johannesburg, 2022. 270 o. ISBN 978-1-7761-9136-9)

A külföldi önkéntesek háborús szerepvállalása évszázadok óta vitákat generál a magyar és a nemzetközi közéletben. A téma népszerűségét vélhetőleg a jelenség mögött álló legfontosabb kérdésnek köszönheti: vajon miért döntenek szabad akaratukból egyének úgy, hogy testi épségüket, sőt életüket kockára tegyék egy olyan háborúban, amelyben a hadviselő felek egyike sem tekinthető hazájuknak? A búr háború egyik izgalmas és a kutatások homlokterében álló aspektusa a Brit Birodalom, illetve a Dél-afrikai Köztársaság, más néven Transvaal és Oranje Szabad Állam küzdelmének nemzetközi jellege. Ezen a körön belül is megkülönböztetett figyelmet kapnak – gyakorlatilag a 19. és a 20. század fordulója óta – a búrok oldalán önkéntesként harcoló külföldiek, akiknek száma meghaladhatta a 2600-at. Felülreprezentáltak közöttük a hollandok, de jelentős számban ragadtak fegyvert a köztársaságok ügyét támogatva a németek, a franciák, az írek, a skandináv nemzetek tagjai, az olaszok és az oroszok is.¹ Közülük egy önkéntes, Jevgenyij Avgusztusz búr háborús írásait összegyűjtő kötet 2022-ben, Borisz Gorelik szerkesztésében, a dél-afrikai Jonathan Ball Publishers kiadó gondozásában jelent meg. A fekete-fehér fotókkal illusztrált könyvhöz a búr háború egyik legjelentősebb kortárs kutatója, Fransjohan Pretorius, a Pretoriai Egyetem professor emeritusa írt Avgusztusz visszaemlékezéseit és Gorelik munkáját méltató előszót.

Borisz Gorelik az Orosz Tudományos Akadémia berkein belül működő, moszkvai Afrika Kutatóközpont munkatársa, és érdeklődése középpontjában a dél-afrikai–orosz kapcsolattörténet kulturális vonatkozásai állnak. Könyvei Oroszországban, a Dél-afrikai Köztársaságban és az Egyesült Királyságban jelentek meg. Gorelik munkásságába szervesen illeszkedik a jelen recenzió tárgyául szolgáló kötet, számos olyan tanulmányt publikált már (orosz és nemzetközi tudományos folyóiratokban egyaránt), amelyek a két terület közti kapcsolatokkal, a búr háború orosz aspektusaival foglalkoznak.

Érdeemes kitérni a fordító személyére is, mivel egy izgalmas karakter, érdekes háttértörténettel. Avgusztusz írásait a dél-afrikai Lucas Venter ültette át angol nyelvre, aki Venter 1990 és 1995 közt a Szovjetunióban, illetve Oroszországban élt. Dolgozott a Moszkvai Rádió bemondójaként és fordítójaként, tanított afrikansz nyelvet szovjet diplomatajelölteknek és a Moszkvai Állami Egyetem hallgatóinak. A könyvben sze-

¹ Természetesen ne feledkezzünk meg a magyarokról sem, akik kis számban, de aktívan részt vettek a harcokban, ráadásul mindkét oldalon. A kutatás jelenlegi állása szerint tizenhét magyart ismerünk, akik források által bizonyíthatóan megjárta a búr háború különböző frontjait, túlnyomó többségük – egészen pontosan tizenketten – a búrok oldalán harcolva.

replő, a közreműködőket bemutató rövid ismertető szerint az orosz szerzők munkáit az 1980-as évek óta fordító Lucas Venter volt a legalkalmasabb arra a feladatra, hogy elkészüljenek Avgusztusz írásainak angol változatai.

A könyv kapcsán első körben fontos kiemelni, hogy a kötet szerkesztője többre vállalkozott, mint Jevgenyij Avgusztusz búr háborúval kapcsolatos írásainak egy kötetbe való rendezése, a források pusztá közreadása. Gorelik figyelmet fordított arra, hogy a több mint száz évvel ezelőtt keletkezett szövegeket elhelyezze a háború orosz aspektusainak (például orosz közéleti és sajtóvisszhangjának) kontextusában, emellett az olvasóval megismerteti Avgusztusz dél-afrikai útja előtti életének főbb mozzanatait. A kötet végén pedig az orosz önkéntes búr háború utáni katonai karrierjét, illetve a kötetbe rendezett írásainak történetét követhetjük végig.

Ki volt Jevgenyij Avgusztusz, és vajon miért fontosak az írásai? A kérdés a téma historiográfiájának, forrásainak kontextusában releváns, hiszen számos, a búr háborút megjárt katona, újságíró, megfigyelő tette a nyilvánosság számára hozzáférhetővé dél-afrikai tapasztalatait. A köztársaságok és a brit birodalmi erők összecsapását világszerte élénk érdeklődéssel követte a semleges országok közvéleménye. A harcok még véget sem értek, már napvilágot láttak a különböző frontélményekről szóló írásos beszámolók, útirajzok, cikkek és könyvek. A háborút megjárt külföldi önkéntesek közt szép számban találunk olyanokat, akik a hazatérést követően előadásokat tartottak, visszaemlékezéseiket pedig a dél-afrikai események iránt érdeklődők az újságok hasábjain vagy kötetek formájában olvashatták. Ebbe a körbe tartozik Jevgenyij Avgusztusz, aki 1899 őszén, amikor a búrok és a britek közti konfliktus eszkalálódott, az orosz hadsereg Varsóban szolgáló tisztje volt. A fiatal hadnagy 1900 januárjától hat hónapot szolgált a búrok oldalán, részt vett a Tugela folyónál vívott csatában (1900. február 14–27.), harcolt a krugersdorpi kommandó², majd a johannesburgi rendőrség kommandójának kötelékében addig, amíg a brit csapatok 1900 júniusának elején be nem vették a transzvali fővárost, Pretoriát. Avgusztusz itt megsebesült, és brit hadifogságba került. A következő hónapban – nagy részben a brit csapatokhoz delegált orosz attasé, Pavel Sztakovics ezredes³ közbenjárásának köszönhetően – néhány más sebesült oroszral együtt engedélyt kapott, hogy Fokvároson keresztül visszatérhessen Európába. Az *A Russian on Commando* alapanyagául szolgáló szövegek⁴ túlnyomó többsége 1900 augusztusa után, eredetileg eltérő helyeken, különböző formában jelent meg. Ezeket az anyagokat Boris Gorelik kronológiai rendben szerkesztette össze, és közülük többet különböző (részben varsói kiadású katonai) folyóiratokban⁵

² A kommandó a búrok hadseregének legfontosabb eleme (Transvaalban és Oranje Szabad Államban egyaránt). A kommandók területi alapon, változó létszámmal szerveződtek meg, vezetésüket a választott kommandantok látták el. (A világ közvéleménye a kommandó szót a búrok, illetve a búr háború kapcsán ismerte/tanulta meg.)

³ Avgusztusz Sztakovics ezredesnek ajánlotta az 1902-ben megjelent háborús memoárját.

⁴ Hat különböző írás.

⁵ Az orosz katonai szakírók tollából a búr háborúval kapcsolatban megjelent írások mentesek a mainstream orosz sajtóra jellemző morális és etikai kérdések kiemelésétől.

megjelentetett. Az egyik legfontosabb forrásanyag Avgusztusz 1902-ben, saját költségén megjelentetett búr háborús memoárja.

Jevgenyij Avgusztusz 1902 júniusa után nem írt több cikket a búr háborús tapasztalataival kapcsolatban, más témákban viszont még publikált. Továbbá a Dél-Afrikában töltött hat hónapjának utolsó szakaszára vonatkozó emlékeit egyáltalán nem osztotta meg a szélesebb nyilvánossággal. Ennek több oka lehetett. Például nem akarta rossz fényben feltüntetni a vele együtt harcoló honfitársait, akik 1900 tavaszán egy független orosz kommandó felállításán fáradoztak. Az eredeti elképzelések szerint ez az egység a gerilla hadviselés, az ellenség utánpótlási vonalai, vasútja, infrastruktúrája ellen intézett támadások terén példaként szolgálhatott volna a búrok számára. Az alakulat viszont nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket, részben Alekszej Ganyeckij herceg vezetési hibái miatt. Ráadásul a kommandó irányítását nemcsak Ganyeckijt ambicionálta, hanem a legmagasabb rangú orosz önkéntest, Jevgenyij Maximov alezredest is. A kettejük közt kibontakozó éles rivalizálás szintén nem segítette elő az egység sikeres működését. Maximovról elterjedt az orosz önkéntesek közt az a hír, hogy a titkosrendőrségnek dolgozik, és információkat gyűjt a Dél-Afrikában harcoló honfitársairól. A korabeli viszonyokról emellett az is sokat elárul, hogy Avgusztusz nem minden esetben akarta felfedni azoknak a kiletét, akikkel találkozott. Ilyenkor monogramokat vagy homályos megnevezéseket használt, például: „hölgyek N-ből”, vagy „Pavel R.”.

Avgusztusz jó tollú író volt. Visszaemlékezései, cikkei olvasmányosak, leírásai, beszámolóí lendületesek és a humort sem nélkülözik. A kötet több okból is izgalmas forrása a búr háborúnak. Egyfelől – szemben több külföldi, katonai háttérrel rendelkező önkéntes írásaival – Avgusztusz elsősorban nem a háború haditechnikai részleteinek, a stratégiai vagy harcászati aspektusainak a feldolgozására törekedett, hanem sokkal inkább a kommandó kötelékében töltött hétköznapiakra, a közhangulatra, az emberek közötti⁶ kapcsolatokra, saját benyomásainak, érzelmeinek, dilemmáinak⁷ megörökítésére helyezte a hangsúlyt. Kimondottan izgalmas, ahogyan a szerző a helyiekhez viszonyult. A külföldi önkéntesek és a búrok közötti viszony korántsem volt harmonikus. Ez többek között arra vezethető vissza, hogy a köztársaságok erőihez csatlakozó európaiak közt jelentős számban voltak már különböző reguláris hadseregeket megjárt egykori tisztek, akik nehezményezték, hogy zsold nélkül, a ranglétra legaljáról kellett elkezdeniük a dél-afrikai katonai pályafutásukat. A túlnyomó többségükben egyenruha, illetve formális katonai kiképzés nélkül, és az európai értelemben vett fegyelem híján harcoló búrok pedig nem értették, hogy a külföldiek mit keresnek az ő háborújukban.

⁶ Külföldi önkéntesek – külföldi önkéntesek, külföldi önkéntesek – búrok, külföldi önkéntesek – afrikaiak, valamint külföldi önkéntesek – ellenség relációkban.

⁷ Ezek közül talán az egyik legizgalmasabb még a kiutazáshoz kapcsolódik. Lourenço Marques partjainál Avgusztusz fejéről kalapját a szél a vízbe sodorta, ahonnan egy angol halászta ki, és visszajuttatta neki. Avgusztusz, miután megköszönte a segítséget, elgondolkozott azon, hogy olyanok megölésére készül, akik eddig még semmilyen kárt nem okoztak neki.

Úgy érezték, hogy semmilyen pluszt nem adnak hozzá a köztársaságok erőihez, ráadásul folyamatosan elégedetlenkednek, a táborokban elkülönülnek, viselkedésük pedig fennhéjázó. Nincs szükségük az európaiak kioktatására, pont fordítva: inkább ők, a francia, olasz, német stb. tisztek szorulnak tanulásra. Avgusztusz – és ez kiemeli őt a többi külföldi önkéntes közül – megértette ezt. Rájött arra, hogy mi a kulcsa a búrokkal való jó viszony kialakításának, és hajlandóságot mutatott arra, hogy tanuljon tőlük.

A külföldi önkéntesek dél-afrikai tevékenységének egyik, ha nem a legizgalmasabb aspektusa a már említett motiváció. Jevgenyij Avgusztusz esetében fontos kiemelni, hogy egy fiatal, romantikus karakterről van szó, aki elvágódik a kevés izgalmat tartogató varsói állomáshelyéről kalandokat és katonai tapasztalatokat gyűjteni. Ráadásul ez az ő esetében összefonódik erős nacionalizmusával.⁸ Avgusztusz, aki lelkes támogatója volt az orosz imperialista törekvéseknek, úgy vélte, hogy elkerülhetetlen valamikor a közeli vagy távoli jövőben a britek és az oroszok összecsapása egy nagy ázsiai háborúban. Ebből eredően úgy gondolta, hogy fontos az aktuális riválisról, a leendő ellenségről információt gyűjteni, amelyhez az ő dél-afrikai tevékenysége is hozzájárulhat. Imperialistaként hitt abban, hogy az oroszok által ellenőrzött területeknek gyarapodniuk kell. Hazatérése után, visszakapva a búr háború előtti pozícióját, katonaként ebben tevékenyen részt is tudott venni. Az orosz–japán háborúban még elkerülte a harc. Avgusztusz búr kommandókban szerzett tapasztalatait akarta kamatoztatni a Távolságon, és egységével Vlagyivosztokban állomásozott a japán támadásra várva – hiába. Nem sokkal később viszont jelentései hozzájárultak ahhoz, hogy a ma Tuvaként ismert terület az Orosz Birodalom részévé váljon. A nagy háború bekövetkezett, még ha nem is az általa elképzelt módon, nem a britek és az oroszok közt dúlt Indiában, hanem a központi hatalmak és az antant országok közt. 1914 őszén, a német és orosz erők közt a mai Lengyelország területén folyó harcokban ő maga is elesett.

A kötet magyar szempontból is izgalmas forrása a búr háborúnak. A szerző ugyanis találkozott a magyar önkéntesek egy részével, és a velük kapcsolatos, a korszakra jellemző sztereotípiáktól sem mentes benyomásait megörökítette. Név szerint említi báró Luzsénszky Félixet, a legismertebb, legnagyobb publicitást kapott magyart, aki a búrok oldalán harcolt, illetve Edvi Illés Gyulát (Avgusztusz Rittmeister Illichként hivatkozik rá).⁹ Az oroszok a krugersdorpi kommandó táborában botlottak a magyar önkéntesek kis csoportjába. Néhány alkalommal kisebb csörték is kialakultak a két társaság közt. Ezek közül az egyik eredője egy politikai vonatkozású fricska. Az oroszokkal való találkozáskor Illés felhánytorgatja az 1849-es intervenciót: „Nem bocsájtunk meg nektek 1849-ért! [...] És most kávézzunk együtt testvérekként!” Egy másik alkalommal

⁸ Ezt jól példázza, hogy Avgusztusz a publikált írásaiban sosem tett említést lett származásáról, evangélikusból áttért ortodoxszá, és magát mindig orosz nacionalistaként, monarchistaként és imperialistaként mutatta be.

⁹ Gorelik helyesen azonosítja Rittmeister Illichet, viszont a huszártiszt nevét nem teljes formájában adta meg, csak Illés Gyulaként.

Illés és honfitársai Avgusztusszal akasztják össze a bajszukat. Elbeszélésében a rövid kakaskodás,¹⁰ illetve az egyik magyarnak tulajdonított „Baszom teremtete!” sor¹¹ mo-solyt csalhat a magyar olvasó arcára. Mindezekkel együtt Avgusztusz alapvetően po-zitív véleménnyel van a magyar harcostársakról, visszatérő módon bátrakként jellemzi őket,¹² „Kossuth [...] Rákóczi és Görgei fiaiként” hivatkozik rájuk, és kiemeli, hogy vitézül küzdöttek a Tugela folyónál vívott csatában.

Jevgenyij Avgusztusz írásai nem csak a már említett szempontokból tekinthetőek a búr háború nemzetközi aspektusaira, illetve a külföldi önkéntesekre fókuszáló ku-tatások izgalmas forrásainak. Szövegeiben megjelennek a magyar és más származású résztvevők beszámolóiban, személyes dokumentumaiban is feltűnő motívumok, jelen-ségek.¹³ Ilyen például az, hogy az európaiak a búrok körében árulást gyanítottak; vagy az a Paul Kruger elnökkel¹⁴ kapcsolatos anekdota, amely szerint a transvaali politikus egy johannesburgi zsinagóga felavatásának díszvendégeként az épületet a Szenthárom-ság nevében adta át. Az általában a külföldi önkéntesekre jellemző elemek (példá-ul a búr erők fegyelmetlenségének kritikája) mellett atipikusnak tekinthető vonások miatt is fontosak írásai. Ezek közül a legjelentősebb az, hogy rájött arra, hogyan lehet a búrokkal együttműködni. A kötet új aspektusokkal gazdagítja a búr háborúval kap-csolatos ismereteinket, ráadásul remek olvasmány.

Szabó-Zsoldos Gábor

¹⁰ A vita tárgya az volt, hogy Edvi Illés szerint az ellenség erői Colensónál kibontatlan zászlók alatt tá-madtak, mire Avgusztusz odaszúrta, hogy a britek a „londoni Towerben tartják lobogóikat”. Erre Edvi Illésék egyik társa, „kakastollas tiroli kalapjában felpattant”, és kérdőre vonta Avgusztuszt, hogy „Nem hisz egy tisztt szavainak?” A konfliktus az egyik megtermett orosz közbelépésével zárult le, aki mindenkit békére intett és a dolgára küldött. A magyarok „méltóságukban láthatóan megsértve, a Rákóczi indulót füttyülve vonultak el”.

¹¹ Ráadásul magyarul leírva az angol nyelvű szövegben.

¹² Nem mindenki volt hasonló véleménnyel a magyarokról. Avgusztusz feljegyzi, hogy a körükben meg-fordult Wagner nevű egykori bajor tisztt vandáloknak tartotta a magyar önkénteseket.

¹³ Rendkívül izgalmas, hogy az orosz önkéntesek kísérletet tesznek a táborban hozzájuk beosztott af-rikaiak „oroszosítására” (keresztény hitre térítéssel és orosz nevek adásával). Továbbá, egy kivégzés kapcsán Avgusztusz és társai megütköznek azon, ahogy a búrok az afrikaiakkal bánnak. Ezek a voná-sok a magyar önkéntesek búr háborúval kapcsolatos írásaiban is megjelennek.

¹⁴ A Dél-afrikai Köztársaság elnöke 1883 és 1900 között.

ROTEM KOWNER – IRIS RACHAMIMOV (SZERK.)

**OUT OF LINE, OUT OF PLACE
A GLOBAL AND LOCAL HISTORY OF WORLD WAR I INTERNMENTS***(Cornell University Press, Ithaca – London, 2022. 336 o. ISBN 9781501765902)*

Az első világháború volt a történelem első globális, tömegeket megmozgató és internáló háborúja. A kortársak is tisztában voltak a konfliktus egyediségével, hiszen a második világegésig Nagy Háborúként hivatkoztak rá. Kellott egy második világháború, hogy az első sorszámnevet kapjon. A történész szakma és a lelkes amatőrök közössége pedig szinte azonnal elkezdte feldolgozni a háborús élményeket. Az első megközelítés a jelentős személyek életrajzaira és visszaemlékezéseire, illetve a politikatörténetre, a diplomáciatörténetre, és természetesen a klasszikus hadtörténetírásra korlátozódott. Ennek ellenére már a két világháború között születtek társadalomtörténeti, gazdaságtörténeti összegzések, egyesek alkalmazták az egyszerű embereket is megszólaltató oral history módszertanát, és a magyar történetírás büszkeségeként más könyvek mellett egy, a hadifogságot feldolgozó, a maga korában kiemelkedő művet is kiadtak. Ez volt az 1930-ban az Athenaeum által megjelentetett *Hadifogoly magyarok története* című kétkötetes munka. Nagyjából az 1960-as évektől a történettudomány módszertanát forradalmasították azok a megközelítések, amelyeket nagyon leegyszerűsítve a francia Annales iskola szellemiségeként határozhatunk meg, és mára gyakorlatilag megkérdőjelezhetetlenné vált a globális megközelítés. Ez az első világháborút egy totális, mindenre kiterjedő krízishelyzetként fogja fel, amelynek a vizsgálata csakis összetett módon lehetséges.

A világháború kapcsán az egyik kevésbé vizsgált vonatkozás a hadifogság, pedig egy igazán egyedi, méretéből és módszertanából adódóan újdonságnak számító folyamatról beszélhetünk. Azért is fontos az első világháborús fogságélmény feldolgozása, mert az alkalmazott fogva tartási gyakorlat példaértékű. A hadviselő felek ugyanis általában törekedtek a szabályok legalább részleges betartására, illetve az ekkor kikísérletezett módszerek a teljes 20. század internálási gyakorlatára kihatottak. Ennek ellenére a jelenség tudományos, rendszerszintű, a szenvedéstörténeten túlmutató vizsgálata csak a 20. század végén kezdődött, és az alapvető fogalmak tisztázása máig nem zárult le.

Az utóbbi években számos fontos, nemzetközileg is újdonságnak számító kutatás eredményét olvashattuk, amelyek a hazai szakemberek számára is iránymutatásul szolgálhatnak. Ilyen a 2022-ben *Out of line, out of place* címmel, a Cornell University kiadásában megjelent többszerzős munka. A kötet az utóbbi évek egyik legjobb szintetizáló kiadványa, amely számtalan erőssége és újdonsága ellenére jelentős korlátokat nem tudott leküzdeni. Teszem hozzá, ezek egy részét nem is lehetett volna.

A szerkesztőpáros, vagyis Iris Rachmaninov (Tel Aviv-i Egyetem, Izrael) és Rotem Kowner (Haifai Egyetem, Izrael) által jegyzett bevezetés (1–22. o.) leginkább a kutatás keretrendszerét és az alapfogalmakat tisztázza: a világháborús internálás során a civil és a katonai szféra összeolvadt, hiszen a civileket is militarizálták, a táborokban a katonai szabályokat alkalmazták velük szemben. A táborok neve sem volt konstans. A grammatikai élmények miatt az akkor már rosszul hangzó koncentrációs tábor helyett jellemzően a hadifogolytábor, a fogolytábor, az internálótábor, vagy egyszerűen csak tábor megjelölést használták, de a koncentrációs tábor név használatára is van példa. Ez a németből átvett kifejezés főleg az Orosz Birodalomban hangzott el gyakran, és a hatalomra kerülésüket követően a bolsevikok is azonnal alkalmazni kezdték. A bánásmód sem volt mindenhol ugyanolyan. Az ellenségkép fenntartása érdekében a propaganda által is sulykolt hadifogolykép faji alapú ellentétet szított vagy erősített fel. Fontos alaptétel, hogy nem holmi elszigetelt mikrokozmosz tagjaiként, hanem a társadalom részeként tekintenek az internáltakra, hiszen a hadigazdaság működéséhez szükséges foglalkoztatás rendszeres kapcsolatot teremtett a helyiek és az „ellenséges idegenek” között.

A kötet három nagyobb részből áll. Az első és egyben a leghosszabb egység, amely hat fejezetet tartalmaz, az európai internálásokkal foglalkozik. Az első fejezetben Matthew Stibbe (Sheffield Hallam Egyetem, Nagy-Britannia) a németországi és a németek által megszállt területeken jellemző civil internálási és munkáltatási folyamatokat tárgyalja (25–51. o.). Kiemeli a kettős internálási rendszert, amely egyrészt a hátszországban, másrészt a megszállt övezetekben közvetlen hadsereg-alárendeltségben kialakított és katonai célból hasznosított munkásosztásokat jelentette. Az utóbbi kategória esetén kitér a nemzetközi ellenőrzés kijátszására, amivel a nemzetközi szabályozókkal ellentétes eljárások tömeges alkalmazását próbálták elfedni.

A következő fejezet szerzője, André Keil (Liverpool John Moores Egyetem, Nagy-Britannia) a németországi politikai foglyok és a politikai védőőrizet jelenségét vizsgálja (52–72. o.). Ez a keveset tárgyalt internálási forma a weimari köztársaság alatt és Hitler hatalomra kerülését követően is népszerűnek számított, így vizsgálata – az előzményjelleg miatt – igen fontos. Keil a mechanizmus bemutatásakor leszögezi, hogy egy, az ostromállapot bevezetéséhez kötődő, már a 19. század végén konkrét forgatókönyvekkel kidolgozott eljárásról volt szó, amelyet a német hadsereg a belgiumi megszállás során az eredeti tervek mentén használt. A hátszági alkalmazás módzata a háború időtartama alatt változott, ott inkább rendőri szervek fogatosították. Keil a tanulmány elején megemlíti, hogy hasonló eljárásra a Monarchia területén is sor került, például a csehekkel és az olaszokkal szemben, tehát ez a megelőző jellegű internálás nemcsak politikai, hanem etnikai alapon is működött.

A harmadik fejezetben Doina Anca Cretu (Masaryk Intézet és Levéltár, Cseh Tudományos Akadémia, Prága) a Monarchia menekülttáborainak egészségügyi vetületeire összpontosít (73–91 o.). A kötetben ez az egyedüli, célzottan a Monarchia internálási

gyakorlatát taglaló írás. A szerző a civil menekülthullámok jelenségére reflektál, és a táborokat ellátó szakértői rendszert járja körbe, amelyen belül külön kitér az egészségügyi ellátásra, pontosabban ennek hiányosságaira, és az orvosi etikát tudatosan megszegő, illetve nélkülvő eljárásokra. Ezek a táborok ugyanis a bécsi kormányzat kísérleti terepei voltak a különféle betegségek megelőzése elleni harcban, amit nehezített a menekülteknek a hatóságokkal, illetve az egészségügyi személyzettel szembeni bizalmatlansága és ellenállása is. Mindez végül a civil menekülttáborok militarizálásához vezetett. Az írás szakirodalmi háttere hagy némi kívánnivalót maga után,¹ illetve a szerző kizárólag a Monarchia osztrák területeire összpontosított, miközben a Magyar Királyságban is működtek civil menekülttáborok, amelyek ugyanúgy kiváló kutatási lehetőségeket vetnek fel.

Assaf Mond (Haifai Egyetem, Izrael) a negyedik fejezetben a londoni Alexandra Palace-szal, vagyis egy újabb civil internálótáborral foglalkozik (92–110. o.). Janet Harris 2005-ös könyvét leszámítva² korábban senki nem taglalta a témát, ami jelzi, hogy a brit történetírás mennyire nem nézett szembe a saját területén zajló idegenüldözéssel. Mond ennek megfelelően a mikrotörténeti megközelítést módszertani és terminológiai pontosítással párosította. Kitér arra, hogy a brit táborokba internált „idegenek” mennyire számítottak civilnek, hiszen kizárólag katonakorú férfiakról volt szó, illetve a fogság helyszínét miért emlegették internáló, és miért nem koncentrációs táborként. A szerző szemléletmódját egyértelműen meghatározza Stéphane Audoin-Rouzeau és Annette Becker magyarul is kiadott könyve,³ illetve Matthew Stibbe vonatkozó monográfiája.⁴ Ezen általánosabb megközelítést személyes élmények és hivatalos beszámolók ütköztetésével, a tábori körülmények többoldalú bemutatásával ötvözi. Narrátorai között leginkább magyar és német személyek tűnnek fel, használta Stoffa Pál angol nyelvű emlékiratát is,⁵ amit természetesen levéltári és másodlagos forrásokkal egészített ki.

A következő fejezet szerzője, Lena Radauer (Hamburgi Egyetem, Németország) az oroszországi hadifogolytáborokon belül a szakmák megbecsültségét vizsgálja (111–127. o.). Az olyan állami megrendeléseken túl, mint például a nagyarányú halálózással járó murmanszki vasútépítés, az Orosz Birodalom nem európai részein a hadifoglyokat már a bolsevikok hatalomra kerülése előtt is – rendfokozattól függetlenül – dolgoztatni kezdték. Mindezt nem is titkolták. A napilapok olykor hangsúlyozták is a különlegesebb megbízásokat végző személyek hadifogoly-státuszát, hiszen a munkavégzés társadalmi megbecsüléssel társult. Egy, az állami ellátórendszer hiányosságait kompenzá-

¹ Nem szerepel benne pl.: *Ruszcza, Kamil*: The Evacuation and Flight of Galician Refugees in the Habsburg Empire during World War I: An analysis of the relocation system. *Prace Historyczne*, 148. (2021) 2. sz. 331–347. o.

² *Harris, Janet*: Alexandra Palace: A Hidden History. Brimscombe Port, 2005.

³ *Audoin-Rouzeau, Stéphane – Becker, Annette*: 1914–1918. Az újrairt háború. Budapest, 2006.

⁴ *Stibbe, Matthew*: Civilian Internment during the First World War. A European and Global History, 1914–1920. London, 2019.

⁵ Magyarul lásd *Stoffa Pál*: Menekülés öt világrészen át. Budapest, 1933.

ló folyamatról volt szó, amelyen belül a különleges szakmák képviselői (pl. építészek vagy paleontológusok) is megtalálhatták a számításait, és akár a helyi civil elittel is vegyülhettek. Ez a tanulmány tehát a kizárólag katonákat tömörítő hadifogolytáborok lakóinak a civil társadalomba történő integrálódását vizsgálja.

Nancy Fitch (Kaliforniai Állami Egyetem, Fullerton, Egyesült Államok) az első rész utolsó fejezetében az európai témák közül a német kézbe került hadifoglyok fotóinak mint a faji ellenségkép képzésnek az eszköztét járja körbe (128–155. o.). Ez a „ki a barbár” toposz bemutatásának, vagyis antropológiai és etnográfiai vizsgálatoknak álcázott, de valójában az ellenség intézményi szinten támogatott faji megkülönböztetésének volt az eszköze, ami az első világháború után más formában folytatódott.

A három fejezetre tagolódó második rész az Európán kívüli helyzet egyes problémáival foglalkozik. Az első tanulmányban Bohdan S. Kordan (St. Thomas More College, Saskatchewan Egyetem, Kanada) a Kanadában internált külföldi civilekre és igencsak rossz körülmények közötti kényszerfoglalkoztatásukra tér ki, amely eljárást csak úgy lehetett megindokolni, hogy az „ellenséges idegen” civilekkel hadifoglyokként bántak (159–180. o.). A következő írás szerzője, Naoko Shimazu (Yale-NUS College, Nemzeti Egyetem, Szingapúr) a Japán területén őrzött német és osztrák–magyar hadifoglyok sorsán keresztül mutatja be, hogy a japán hatóságok és a fogvatartottak viszonya miként befolyásolta a fogság körülményeit – hol miért romlottak meg, máshol miért voltak kifejezetten jók. A lokális elemek vizsgálata különösen fontos, mert a japán kormányzat úgy általánosságban tartotta magát a korábban általa hangosan támogatott, és az orosz–japán háború alatt is betartott nemzetközi egyezményekhez (181–201. o.). E rész utolsó fejezetében Mahon Murphy (Kiotói Egyetem, Japán) a háború afrikai és ázsiai hadszíntereire, illetve katonáira vonatkozó német propagandát ismerteti, amely egyes európai megtorlások kapcsán a gyarmati jellegű indokok ürügyként történő felhasználását is lehetővé tette (202–219. o.).

A könyv harmadik részének első fejezetében Hazuki Tate (Musashi Egyetem, Tokió, Japán) a Vöröskereszt és a hazatérést koordináló/ellenőrző nemzetközi szervezetek szemszögéből mutatja be a hadifoglyok hazatérését, viszont csak a keleti front vonatkozásában (223–243. o.). A tárgyalásmód kellőképpen összetett. Oroszország, az Osztrák–Magyar Monarchia, illetve a Német Birodalom – és utódállamaik – területeire is kitér a szerző, de üdvözlendő, hogy a hagyományos politikatörténet helyett az emberek identitáskeresése, a felügyelet és akarat hiányában széteső eredeti ellátóhálózat keretei közötti túlélés, illetve az ezt csak részben pótló Nemzetközi Vöröskereszt-féle koordináció nehézségeire helyezi a hangsúlyt. A következő, Neville Wylie (Stirling Egyetem, Nagy-Britannia) és Sarina Landerfeld (De Montfort Egyetem, Leicester, Nagy-Britannia) által jegyzett tanulmány a humanitárius jog későbbi átalakulását célzó, a civil internáltak helyzetének rendezésére szánt két világháború közötti tervezeteket, tárgyalásokat tekinti át (244–262. o.). A probléma meggyőző rendezésére végül csak az 1949-es, negyedik genfi egyezmény kapcsán került sor, amit a tanulmány csupán

megemlíti. Az utolsó tervezet és határozat viszont, amelyet az írás tárgyal, az 1934-es tokiói vöröskeresztes konferencián született, mivel a második világháború folyamatai már túlmutattak a kötet keretein.

A bemutatott 11 fejezetet a szerkesztők zárszava követi, amelyben összegzik az első világháborús internálási gyakorlatot (263–275. o.).

A kötet szemléletmódja globális, de területi vakfoltokkal. Saját szűkebb hazánk felől nézve elég látványos az Osztrák–Magyar Monarchia és a Magyar Királyság mellőzése, miközben a monarchiabeli folyamatok vizsgálatával jól lehetne szemléltetni számos, a világ többi részén is felbukkanó jelenséget. A hiányérzet azért is indokolt, mert az utóbbi évtizedben nemzetközileg is hasznosítható kutatások eredményei váltak idegen nyelven is hozzáférhetővé erről a területről.⁶ Olaszország, a Balkán és az Oszmán Birodalom is teljesen kimarad a vizsgálódásból. Az európai hadszíntéren elfogott és az antantországok gyarmataira szállított hadifoglyokra is érdemes lett volna részletesen kitérni. A kötet nemzetiségileg egyértelműen német-központúra sikeredett, így a fókusza csak részben globális. Ennek ellenére az *Out of line, out of place* tanulmányai olyan problémákat tárgyalnak, amelyek gondolatébresztőek, további kutatások igényét vetik fel, szempontrendszerük pedig előremutató. A kötet leginkább azért fontos, mert először emeli be célzatosan a világháborús és a hadtörténeti vizsgálódások látóterébe a civil internálás folyamatát, amiben mindenképpen visszaköszön Joël Kotek és Pierre Rigoulot magyar nyelven is kiadott művének⁷ a hatása.

Juhász Balázs

⁶ Lásd a teljesség igénye nélkül: *Somogyi László*: Il Campo di internamento civile di Tápiósüly (1915–1918). *Fiume rivista di studi fiumani*, 42. (2020) 7–10. sz. 59–78. o.; *Gorcsa Oszkár*: The Geneva and Hague Conventions and the Case of First World War Serbian POWs in Hungary. *Kisebbségvédelem*, 3. sz. (2021) 7–34. o.

⁷ *Kotek, Joël – Rigoulot, Pierre*: A táborok évszázada. Fogság, koncentrációs tábor, kivégzés. Budapest, 2005.

TARTALOM

KÖZLEMÉNYEK

- PÓSÁN LÁSZLÓ A dunai flotta szerepe Nicolaus von Redewitz határvédelmi terveiben 531
- KURUCZ ÁDÁM Vitéz Csörgey Károly tábornok pályafutása 555

FORRÁSKÖZLEMÉNY

- SOMOGYI GRÉTA Horváth Janka író nő visszaemlékezései a szabadságharcról és az azt követő eseményekről Erdélyben. II. rész 577

ADATTÁR

- BONA GÁBOR A honvédsereg hősi halált halt tisztjei 1848/1849-ben. II. rész 603

VITA

- JUHÁSZ PÉTER Amikor a gyepük születtek. Határvédelem Anonymus gesztájában 655

BIBLIOGRÁFIA

- HEGEDŰS ANNAMÁRIA A 2022. évi magyar hadtörténelmi irodalom – MOHÁCSI ZOLTÁN válogatott bibliográfiája 689

SZEMLE

- PANOS SOPHOULIS Banditry in the Medieval Balkans, 800–1500 (*Tőser Márton*) 733
- HERMANN RÓBERT A magyar hadügyi igazgatás története, 1526–1990 (SZERK.) (*Cseh József*) 738
- KISFALUDY SÁNDOR Hazafiúi Szózat a' Magyar Nemességhez (1809). Forráskiadás (ReTextum 12.) S. a. r. Nagy Ágoston. (*Bodnár Krisztián*) 742
- BORIS GORELIK (ED.) A Russian on Commando. The Boer War Experiences of Yevgeny Avgustus (*Szabó-Zsoldos Gábor*) 745
- ROTEM KOWNER – IRIS Out of Line, Out of Place. A Global and Local History RACHAMIMOV (SZERK.) of World War I Internments (*Juhász Balázs*) 750

TABLE OF CONTENTS

	PUBLICATIONS	
LÁSZLÓ PÓSÁN	The Role of the Danube Fleet in Nicolaus von Redewitz's Border Defence Plans	531
ÁDÁM KURUCZ	The Career of General Vitez Károly Csörgey.	555
	SOURCE PUBLICATION	
GRÉTA SOMOGYI	Janka Horváth's Recollections of the War of Independence and the Events That Followed in Transylvania. Part II	577
	DATA COLLECTION	
GÁBOR BONA	Officers of the Honvéd Army Killed in Action in 1848/1849. Part II (M–Zs).	603
	DEBATE	
PÉTER JUHÁSZ	When Marches Were Born. Border Defence in Anonymus' Gesta	655
	BIBLIOGRAPHY	
ANNAMÁRIA HEGEDŰS – ZOLTÁN MOHÁCSI	Selected Bibliography of Hungarian Military History Literature for 2022	689
	REVIEW	
PANOS SOPHOULIS	Banditry in the Medieval Balkans, 800–1500 (<i>Márton Tőssér</i>)	733
RÓBERT HERMANN (ED.)	The History of Hungarian Military Administration, 1526–1990 (<i>József Cseh</i>).	738
SÁNDOR KISFALUDY	Patriotic Allocution to the Hungarian Nobility (1809). Source Publication (ReTextum 12.) Red. by Ágoston Nagy. (<i>Krisztián Bodnár</i>)	742
BORIS GORELIK (ED.)	A Russian on Commando. The Boer War Experiences of Yevgeny Avgustus (<i>Gábor Szabó-Zsoldos</i>)	745
ROTEM KOWNER – IRIS RACHAMIMOV (EDS.)	Out of Line, Out of Place. A Global and Local History of World War I Internments (<i>Balázs Juhász</i>)	750

INHALT

	STUDIEN	
LÁSZLÓ PÓSÁN	Die Rolle der Donauflotte in den Grenzschutzplänen von Nicolaus von Redewitz.	531
ÁDÁM KURUCZ	Die Laufbahn von General Károly vitéz Csörgey . . .	555
	QUELLENPUBLIKATION	
GRÉTA SOMOGYI	Die Erinnerungen von Schriftstellerin Janka Horváth über den Freiheitskampf und die auf diesen folgenden Ereignisse in Siebenbürgen. Teil 2.	577
	DATENBANK	
GÁBOR BONA	Die den Heldentod gestorbenen Offiziere der Honvéd-Armee im Jahr 1848/1849. Teil 2. (M–Zs) . .	603
	DISKUSSION	
PÉTER JUHÁSZ	Als die Gyepű-Grenzschutzsysteme entstanden. Grenzschutz in den Gesta Hungarorum von Anonymus	655
	BIBLIOGRAFIE	
ANNAMÁRIA HEGEDŰS – ZOLTÁN MOHÁCSI	Ausgewählte Bibliografie der ungarischen militärgeschichtlichen Literatur des Jahres 2022	689
	RUNDSCHAU	
PANOS SOPHOULIS	Banditry in the Medieval Balkans, 800–1500 (<i>Márton Tóssér</i>)	733
RÓBERT HERMANN (RED.)	Die Geschichte der ungarischen Militärverwaltung, 1526–1990 (<i>József Cseh</i>)	738
SÁNDOR KISFALUDY	Patriotischer Aufruf an den ungarischen Adel (1809). Quellenpublikation (ReTextum 12.) Red. Ágoston Nagy. (<i>Krisztián Bodnár</i>)	742
BORIS GORELIK (ED.)	A Russian on Commando. The Boer War Experiences of Yevgeny Avgustus (<i>Gábor Szabó-Zsoldos</i>)	745
ROTEM KOWNER – IRIS RACHAMIMOV (EDS.)	Out of Line, Out of Place. A Global and Local History of World War I Internments (<i>Balázs Juhász</i>)	750

TABLE DES MATIÈRES

	PUBLICATIONS	
LÁSZLÓ PÓSÁN	Le rôle de la flotte du Danube dans les plans de défense des frontières de Nicolaus von Redewitz. . . .	531
ÁDÁM KURUCZ	La carrière du général Károly Vitéz Csörgey.	555
	PUBLICATION DE SOURCE	
GRÉTA SOMOGYI	Lés mémoires de Janka Horváth sur la guerre d'indépendance et les événements ultérieurs en Transylvanie. Deuxième partie	577
	BASE DE DONNÉES	
GÁBOR BONA	Les officiers de l'armée hongroise tombés pour la patrie en 1848–1849. Deuxième partie (M–Zs). . . .	603
	DÉBAT	
PÉTER JUHÁSZ	Lorsque les zones de protection des frontières sont nées. Défense des frontières dans la geste d'Anonymus . . .	655
	BIBLIOGRAPHIE	
ANNAMÁRIA HEGEDŰS – ZOLTÁN MOHÁCSI	Bibliographie sélective de la littérature hongroise d'histoire militaire de l'année 2022	689
	REVUE	
PANOS SOPHOULIS	Banditry in the Medieval Balkans, 800–1500 (<i>Márton Tócsér</i>)	733
RÓBERT HERMANN (ED.)	Histoire de l'administration militaire hongroise, 1526–1990 (<i>József Cseh</i>)	738
SÁNDOR KISFALUDY	Parole patriotique à la noblesse hongroise (1809) Publication de source (ReTextum 12.) Red. Ágoston Nagy (<i>Krisztián Bodnár</i>)	742
BORIS GORELIK (ED.)	A Russian on Commando. The Boer War Experiences of Yevgeny Avgustus (<i>Gábor Szabó-Zsoldos</i>)	745
ROTEM KOWNER – IRIS RACHAMIMOV (EDS.)	Out of Line, Out of Place. A Global and Local History of World War I Internments (<i>Balázs Juhász</i>)	750

СОДЕРЖАНИЕ

ПУБЛИКАЦИИ

- ЛАСЛЮ ПОШАН Роль Дунайского флота в планах по защите границы Николауса фон Редевика. 531
- АДАМ КУРУЦ Карьера генерала витязя Кароя Чёргеи 555

ИСТОЧНИК ПУБЛИКАЦИЯ

- ГРЕТА ЩОМОДИ Воспоминания писательницы Янки Хорват о борьбе за свободу и последующих событиях в Трансильвании. Часть II. 577

БАЗА ДАННЫХ

- ГАБОР БОНА Офицеры национальной армии павшие смертью героев в 1848/1849-их годах. Часть II. (М–Ж) 603

ДИСПУТ

- ПЕТЕР ЮХАС Когда зародились газоны. Охрана границ в Деяния венгров Анонимуса 655

БИБЛИОГРАФИЯ

- АННАМАРИЯ
ХЕГЕДЮШ – ЗОЛТАН
МОХАЧИ Избранная библиография венгерской военно-исторической литературы 2022-ой года. 689

ОБЗОР

- PANOS SOPHOULIS
ПАНОС СОФОУЛИС *Vanditry in the Medieval Balkans, 800–1500 (Мартон Тошер)* 733
- РОБЕРТ ГЕРМАН (РЕД.) История венгерской военной администрации, 1526–1990 (*Йожеф Чех*) 738
- ШАНДОР
КИШФАЛУДИ Патриотическое воззвание к Венгерскому Дворянству (1809 г.). Исходный источник издания (РеТекстум 12.) Отредактировал для прессы Агоштон Надь (*Кристиан Боднар*) . . 742
- БОРИС ГОРЕЛИК (РЕД.) *A Russian on Commando. The Boer War Experiences of Yevgeny Avgustus (Габор Сабо-Жолдош)* 745
- РОТЕМ КОВНЕР – ИРИС
РАХАМИМОВ (РЕД.) *Out of line, out of place. A global and local history of world war I internments (Балаж Юхас)* . . 750

Műszaki szerkesztés: Gróf István
Tördelés: Pénzes Bettina

Nyomdai kivitelezés:
HM Zrínyi Geoinformációs és Toborzástámogató
Közhasznú Nonprofit Korlátolt Felelősségű Társaság,
Kreatív Tervező és Sokszorosító Osztály
Felelős vezető: Pásztor Zoltán

REVUE D'HISTOIRE MILITAIRE

Publication trimestrielle de l'Institut
et du Musée d'Histoire Militaire

Fondée en 1888

Redacteur en chef: László Pászti

Editorial: Gréta Somogyi, Zsófia Medgyesy

Comité éditorial

János B. Szabó, Tibor Balla, Gábor Bona,
Attila Bonhardt, Norbert C. Tóth, István Czigány,
Tamás Csikány, Pál Germuska, Róbert Hermann
(President), Csaba Horváth, Miklós Horváth,
Gyula Kedves, József Kelenik, Katalin Mária
Kincses, Gábor Kiss, Balázs Lázár, Ferenc
Lenkefi, Roland Maruzs, Kálmán Mészáros, Imre
Okváth, Ferenc Pollmann, Gergely Pál Sallay,
Sándor Szakály, Norbert Számvéber, László Tóll,
János Varga J., László Veszprémy

Conseillers scientifiques

Gábor Ágoston, Tibor Hajdu, György Markó,
Géza Pálffy, Erwin A. Schmidl, Vladimír Segeš,
Ferenc Tóth

Éditée par l'Institut et le Musée
d'Histoire Militaire

(Ministère de la Défense)

1087 Budapest, Kerepesi út 29/B, Ungarn
Postanschrift: Budapest, Pf. 431. H-1438

Rédaction et Maison d'Édition

1087 Budapest, Kerepesi út 29/B, Ungarn
Postanschrift: Budapest, Pf. 431. H-1438

E-mail:

hadtortenelmi.kozlemanyek@gmail.com

Version électronique:

<https://epa.oszk.hu/00000/00018>

Tarif d'abonnement

4800 HUF (annuel), 1200 HUF (trimestriel)

Diffusée par

Magyar Posta Rt.

Centre d'Affaires et Logistique

Abonnement à l'étranger

Hírlapterjesztési Központ

1 Orczy tér Budapest H-1089 Hongrie

Adresse postale: Budapest H-1900

E-mail: hirlapelofizetes@posta.hu

ВОЕННО-ИСТОРИЧЕСКИЙ ВЕСТНИК

Поквартальный Журнал Института
и Музея Военной Истории

Год основания: 1888

Главный редактор: Ласло Пасти

Редактор: Грета Шомоджи, Жофия Медьеш

Редакционная коллегия

Янош Б. Сабо, Тибор Балла, Габор Бона,
Аттила Бонхардт, Норберт Ц. Тот, Иштван
Цигань, Тамаш Чикань, Пал Гермушка, Роберт
Херманн (председатель), Чаба Хорват, Миклош
Хорват, Дюла Кедвеш, Йозеф Келеник,
Каталин Мариа Кинчеш, Габор Кишш, Балаж
Лазар, Ференц Ленкефи, Роланд Маруж,
Кальман Месарош, Имре Окватх, Ференц
Поллманн, Гергей Пал Шаллаи, Шандор Сакай,
Норберт Самвебер, Янош Й. Варга, Ласло Толл,
Ласло Веспреми

Консультативный совет

Габор Агоштон, Тибор Хайду, Дьёрдь Марко,
Геца Палфи, Имре Окватх, Эрвин А. Шмидл,
Владимир Сегеш, Ференц Тот

Издает: Институт и Музей Военной

Истории Министерства Обороны

1087 Будапешт, Дорога Керепеси 29/Б, Венгрия

Почтовый адрес: Будапешт П/я. 431. H-1438

Редакция и Издательство

1087 Будапешт, Дорога Керепеси 29/Б, Венгрия

Почтовый адрес: Будапешт П/я. 431. H-1438

Адрес E-Mail:

hadtortenelmi.kozlemanyek@gmail.com

Электронный вариант:

<https://epa.oszk.hu/00000/00018>

Абонементная плата по подписке

На 1 год 4800, на 1 квартал 1200 форинтов

Распространяет

Коммерческий и Логистический Центр А/О
Венгерская Почта

Подписка за границей

В Бюро подписки на газеты

Hírlapterjesztési Központ

1. Orczy tér Budapest H-1089 Венгрия

Почтовый адрес: H-1900 Budapest,

e-mail: hirlapelofizetes@posta.hu

E számunk tartalmából

„Károly testvérem azzal az ürüggyel ment Marosvásárhelyre, hogy Laci öcsénket egy intézetbe akarja elhelyezni. Férfi nem volt hon más, mint Misi testvérem, mikor egy januári éjjel felköltöttek öltözni hamar, mert »vizitáció« van. Én azt értettem, »vizita van«. Kezdem öltözködni, hogy én is kimenjek a szalonba, de hát csakhamar megértettem a tényállást. Az udvarház sűrűn körül volt véve katonasággal. Senkit se ki, se be nem eresztettek, mert itt keresnek valamit vagy valakit.

Oly csendben vonult föl a katonaság, hogy sem a faluban, sem az udvarban nem ébredt föl senki. A velök levő katonatiszt, egy rendőrtanácsos és még egy pár rendőri és katonai közeg bekopogtattak az udvarbíró és a cselédség lakásába, és ráparancsoltak az udvarbíróra, hogy vezesse őket a főépülethez, és kérjen a maga nevében bebocsátást. Az már bebocsátotta, és mikor testvérem hallotta a beszédet a másik szobában, ő is ruhát kapott magára, és kiment. Misi testvéremet úgyszólván kényszerítették, hogy vezesse őket szobáról szobára, és mindent felkutattak. 2 óraker éjjel kezdődött a vizsgálat és 10 óraker reggel még folyt.” (Részlet Horváth Janka naplójából.)

(Somogyi Gréta)

„Anonymus gondolataiban a 11–13. századi magyar határvédelem és határvárrendszer elemei járhattak, amidőn a honfoglalók határvédelmének kiépítését vetette papírra. Azonban részletesebb korai írott adatok híján sajnos nem tudhatjuk pontosan, hogy a valóságban mikor és milyen körülmények között formálódhatott ki a 12. század végére már jól bejáratódott rendszer. Annyi bizonyosnak látszik, hogy a 10. század első felének nyugati és déli irányú, igen gyakran, szinte évenként ismétlődő magyar hadjáratai aligha tették szükségessé a defenzív jellegű határbiztosítást, és különösen nem a honfoglaló magyarság törzsterületén belül. [...]”

A névtelen jegyző munkája nem a történetírás fogalomkörébe tartozik, hanem mai felfogásunk szerint irodalmi mű. Ám ezzel saját maga is bizonyosan tisztában volt, hiszen a különböző korok történeti eseményeit kronológiai kötöttségeket mellőzve, szabadon illesztette nagyívű koncepciója keretei közé. Az általa ismert határvédelmi létesítményeket is ugyanezen módon kezeli, ezzel magyarázható, hogy csak egyes confiniumok védelmi rendszereit ismerteti, és éppen a 10. század második felétől legfontosabbá váló nyugati gyepek maradnak ki gesztájából. A 12. század elején vált az északi irányú védekezés meghatározó jelentőségűvé, míg nyugati és déli irányban – nagyon hasonlóan a 10. század első évtizedeihez – újból az offenzív, támadó külpolitika lett meghatározó.”

(Juhász Péter)

